

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
ORTA ÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

**TÜRKİYE SELÇUKLU TOPLUMUNDA KADIN
(XI-XIV. yy)**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

SEDAT BİÇAK

İSTANBUL-2007

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
ORTA ÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

TÜRKİYE SELÇUKLU TOPLUMUNDA KADIN
(XI-XIV. yy)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

SEDAT BİÇAK

Tez Danışmanı: PROF. DR. GÜLAY ÖĞÜN BEZER

İSTANBUL-2007

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek Lisans öğrencisi Sedat Bıçak'ın "Türkiye Selçuklu Toplumunda Kadın (XI-XIVyy)" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Tez Danışmanı : Prof.Dr. Gülay Öğün Bezer
Üniversitesi Marmara

Üye : Yrd.Doç.Dr. Sadi Kucur
Üniversitesi Marmara

Üye : Yrd.Doç.Dr. Mustafa Küçükaşçı
Üniversitesi Marmara

İmza

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun 03 / 12 / 2007 tarih ve 20-6 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof.Dr. Emel KEFELİ
Müdür

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	V
ÖNSÖZ.....	VI-VII
KISALTMALAR.....	VIII
KAYNAKLAR.....	IX-XVII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASİ HAYATTA KADIN

I. Başlangıçtan Moğol İstilasına Kadar.....	9
II. Moğol İstilasından Yıkılışa Kadar.....	38
III. Savaş Ve İstila Durumunda Kadın.....	43

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL HAYATTA KADIN

I. Gündelik Hayatta Kadın.....	48
A. Ev Yaşantısı ve Ev İşleri.....	48
B. Çocuk Bakımı.....	51
C. Mutfak Kültürü (Mutfak Malzemeleri).....	55
D. Ev Dışı Gündelik Hayat.....	62
E. Eğitim-Öğretim Hayatı.....	67
II. Evlilik.....	69

A. Evlilik Öncesi İlişkiler.....	70
B. Düğün Hazırlıkları.....	75
C. Düğün Töreni.....	76
D. Karı-Koca İlişkileri.....	78
E. Boşanma.....	83
F. Gayri Meşru İlişkiler.....	86
III. Selçuklu Toplumunda Kadına Bakış (Erkeğin Dünyasında Kadın Algısı).....	88
IV. Cariyeler, Köle Ve Hizmetçi Kadınlar.....	92
A. İslam Hukukunda Cariye.....	92
B. Cariyelerin Alım ve Satımı.....	95
C. Esir Kadınların Durumu.....	96
V. Giyim Ve Kuşam.....	99
A. Yazılı Kaynaklarda.....	99
B. Görsel Malzemelerde.....	103

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMİK HAYATTA KADIN

I. Gelirleri Bakımından Kadın.....	106
II. Ticari Hayatta Kadın.....	110
III. Mesleki Hayatta Kadın.....	115

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÜLTÜREL HAYATTA KADIN

I. Kültür-Sanat Faaliyetleri.....	119
A. Edebiyat.....	119
B. Müzik.....	121
II. Türkiye Selçukluları Vakıf Eserlerinde Kadının Yeri.....	121

BEŞİNCİ BÖLÜM

DİNİ HAYATTA KADIN

I. Kadının Dini Yaşantısı.....	131
II. Tasavvufi Hayatta Kadın.....	133

SONUÇ	142
BİBLİYOGRAFYA	144
EKLER	157-174

ÖZET

Tarih boyunca Türk toplumlarında kadın, sahip olduğu konum ve elde etmiş olduğu haklar itibariyle, çağdaşı toplumlardakinden daha ayrıcalıklı bir yer almıştı. Gerek İslâm öncesi dönemde, gerekse İslâmî dönemde Türk kadını, bireysel ve sosyal özgürlükler bakımından herhangi bir kısıtlamaya maruz kalmamış, aksine kendisine çok geniş bir yaşam alanı bulmuştu. Kadına has olan bu kazanımlar, Malazgirt Zaferi'ni müteakip Anadolu'ya taşınmış ve bu yeni coğrafyada da kadın, eski durumunu belli oranda korumuştur.

Ancak Türkiye Selçukluları döneminde kadın, özellikle siyasi ve idari hayattaki etkinliğini eskiye nazaran kaybetmiş görünmektedir. Kadının siyasi hayata dahil, daha çok diplomatik evlilikler yoluyla. Bu süreçte hanedan kadını, özellikle yaptırmış olduğu hayratlarla ön plana çıkmaktadır. Sosyal hayatta ise kadın, yine rahatlıkla kamusal alanı kullanabilmektedir. Bir taraftan gündelik işleriyle meşgul olan kadın, bir taraftan da bireysel ve sosyal faaliyetlerde bulunabilmektedir. Bu dönemde kadın, dindar görünümüyle dikkati çekmekte ve tasavvufî faaliyetler içerisinde yer almaktadır. Ekonomik hayatta kadın, kendisine farklı meslekler edinebilmekte ve çeşitli iş kollarında çalışabilmektedir. Bireysel birtakım ticari etkinliklerde bulunabilen kadın, taşınmaz mülk sahibi olmakta ya da hayır işlerinde bulunabilmektedir.

Bu dönemde Anadolu Türk kadınının yaşam şekli genel anlamda şekillenmiş ve bu yaşam tarzı yüzyıllarca bu topraklarda benzer şekilde devam edegelmiştir.

ABSTRACT

All through the history, women in Turkish societies have had more privileges than women in other contemporary societies, with respect to their status and the rights they have. Both in pre-Islamic era and in post Islamic era, Turkish women have not faced any individual or social restrictions; on the contrary, they owned a space of their own. After the Malazgirt War, these privileges of women were taken to Anatolia and were preserved to some extent.

However, during the time of Anatolian Seljuqs, women seem to lose their influential roles in political and administrative areas, when compared with previous eras. The involvement of women in politics was mainly due to diplomatic marriages. In this era, royal women were mostly visible through the foundations that they got built. Women in social life could use public area freely and could take part in social activities easily. Women could on one hand, deal with daily duties and on the other hand, they could take roles in social and individual activities. In this era, women were noticeably religious and they participated in Sufi orders. When the role of women in economical life is considered, it can be said that women could have various occupations. In addition to the fact that they could trade individually, they could also have properties and have significant roles in charity work.

In this era, it can be said that the life style of a traditional Turkish women took shape and this style was preserved more or less in the same way for centuries.

ÖNSÖZ

Türkiye Selçuklu Devleti tarihi ile ilgili yapılmış birçok spesifik ve genel çalışmalar bulunmasına karşın, bunların hiçbirisinde kadın konusu derinlemesine ele alınmamıştır. Yine Anadolu ve Türk kadınının tarihi süreci ile ilgili çeşitli araştırmalar yapılmışsa da, bunlarda da Selçuklular dönemi yüzeysel olarak işlenmiştir. Bu araştırma, Türk kadının binlerce yıllık serüveninde, Türkiye Selçuklu Devleti dönemine ait boşluğu doldurmak üzere kaleme alınmıştır.

Çalışmamızı beş farklı bölümde tamamlamayı uygun gördük. Türkiye Selçuklularında kadının mevcut durumunu siyasal, sosyal, ekonomik, kültürel ve dini hayat çerçevesinde inceledik. Her bir bölümde mümkün olduğu kadar derinlemesine çalışmaya gayret gösterdik. Ancak, gerek kaynak yetersizliği, gerekse var olan kaynaklarda kadının mevcut statüsüne fazla değinilmediğinden ötürü, ayrıntılara ulaşmada sıkıntı yaşadık. Yine de tüm bu zorluklara karşın, Türkiye Selçuklu dönemi kadını hakkında genel birtakım kanılara ulaştığımızı düşünüyoruz. Tezimizi oluştururken yazım kuralları hususunda Türk Dil Kurumu'nun hazırlamış olduğu Yazım Kılavuzu'ndan (2005 basımı) yararlandık. Transkripsiyon hususunda ise Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'ndeki kurallara uyduk.

Çalışmalarımın sağlıklı bir şekilde ilerlemesinde bana yol gösteren ve yardımlarını esirgemeyen değerli hocam sayın Prof. Dr. Gülay Ögün Bezer'e teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca gerek tez konumun belirlemesinde bana yardımcı olan, gerekse çalışmalarım esnasında beni sürekli olarak yüreklendiren ve destek olan, bilgi ve tecrübesiyle yolumu aydınlatan saygıdeğer hocam Yrd. Doç. Dr. Osman Gazi Özgündenli'ye de şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim. Minyatürlerin fotoğraflanmasında büyük yardımlarını gördüğüm fotoğraf sanatçısı Ahmet Akman'a teşekkürlerimi sunarım. Yine minyatürlerin yorumlanmasında yardımcı olan Hesna Haral ile çevirilerim esnasında desteklerini gördüğüm Dr. Akil Şirinov, Anar Gafarov ve Gonca Haral'a müteşekkir olduğumu belirtmek isterim. Araştırmalarım

esnasında devamlı suretle istifade ettiğim İSAM kütüphanesinin değerli çalışanlarına da sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Üç yıllık lisansüstü eğitim çalışmalarım süresince maddi-manevi sürekli yanımda olan ve beni çalışmalarım hususunda yüreklendiren başta annem Kadriye Bıçak ve babam Mustafa Bıçak olmak üzere tüm aileme ne kadar teşekkür etsem azdır. Yine bu süreçte benden dostluklarını esirgemeyen ve zor günlerimde yanımda olan sevgili arkadaşlarım Mustafa Özmen, Gülseren Ceceli, Egemen Çağrı Mızrak ve Semra Meral'a teşekkürlerimi sunmak isterim.

KISALTMALAR

- b. : bin
- bkz. : Bakınız.
- DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi.
- Ed. : Editör.
- haz. : Hazırlayan.
- Hz. : Hazreti.
- İA : Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi.
- İÜEFTD : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi.
- İÜEFTDED : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi.
- nşr. : Neşreden
- Öl. : Ölümü
- SDÜFEFSBD: Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
- trc. : Tercüme Eden
- ty : Basım tarihi yok.
- yy : Basım yeri yok.
- .

KAYNAKLAR

Türkiye Selçukluları hakkında bilgi veren kaynaklar, her ne kadar o dönemi bütünüyle anlamak için yeterli değillerse de, bazı tahminlerde bulunmayı mümkün kılan önemli ipuçları vermektedirler. Bu dönemin siyasi tarih kaynağı olarak vekâyinâmeler öne çıkarken, sosyal hayat hakkında da menâkıbnâmeler, seyahatname ve edebi eserler daha fazla bilgi vermektedirler. Ayrıca kültürel ve ekonomik hayat hakkında, döneme ait vakfiye ve kitabeler de bir o kadar önemlidir. Türkiye Selçuklu toplumunda kadının sosyal, siyasi, kültürel, ekonomik ve dini hayattaki yerini işte bu kaynakların vermiş olduğu malumat çerçevesinde yorumlamak mümkün olabilmektedir.

A. Vekâyinâmeler:

Türkiye Selçukluları siyasi tarihini konu alan en önemli kaynak, 1182- 1282 tarihleri arasını anlatan ve İbn Bibi (öl. 1285'den sonra) tarafından Farsça olarak kaleme alınan *el-Evamirü'l -Alaiye fi'l-umuri'l-Alaiye* isimli eserdir.¹ İbn Bibi, özellikle ailesinin sarayda görevli olması hasebiyle birçok olaya yakından şahit olmuştur. Bu eser, daha sonra tarihçi Yazıcıoğlu Ali tarafından yeniden düzenlenmiştir. Türkiye Selçuklu siyasi tarih sürecinde kadının yerini belirlemek amacıyla büyük oranda bu kaynaktan istifade edildi.

Türkiye Selçukluları siyasi tarihi bakımından İbn Bibi'yi tamamlayıcı özelliği nedeniyle büyük öneme sahip olan diğer bir kaynak ise Aksarâyî'nin (öl. 1332) Farsça kaleme aldığı *Müsâmeretü'l-Ahbar ve Müsameretü'l-Ahyar* isimli eseridir.² Müellifinin ömrünün büyük bir kısmını devlet işlerinde geçirmesi nedeniyle güvenilir bir kaynak olma özelliğini

¹ İbn Bibi, *el-Evamirü'l -Alaiye fi'l-umuri'l-Alaiye*, trc. Mürsel Öztürk, I-II, Ankara, 1996, I-II. İbn Bibi ve eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M. Fuad Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları", *Belleten*, 7/27, Ankara, 1943, s. 388-389; Abdülkerim Özeydin, "İbn Bibi", *DİA*, XIX, s. 379-382; Adnan Sadık Erzi, "İbn Bîbî", *İA*, V/II, s. 712-718.

² Kerimeddin Mahmud Aksarâyî, *Müsameretü'l-ahbar*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, 2000. Aksarâyî ve eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M. F. Köprülü, "Anadolu Selçukluları", s. 389-391; İsmail Aka, "Kerimüddin Aksarâyî", *DİA*, II, s. 293.

taşıyan eser, özellikle Moğol istilası sonrası Selçuklu siyasetinde kadının yerini anlamak hususunda faydalı olmuştur.

Türkiye Selçuklu tarihinin genel bir özeti mahiyetinde olan Anonim Selçuknâme 765/1363 den sonra Farsça olarak kaleme alınmıştır.³ Özellikle Moğol İstilasası sonrası Selçuklu siyasi hayatı hakkında önemli bilgiler içeren bu eser, kadının siyasetteki yerinin tayini hususunda yararlanılan kaynaklar arasında yer almıştır.

Ahmed bin Mahmûd (öl. 1570) tarafından Osmanlı döneminde kaleme alınan ve Büyük Selçuklular ile birlikte Türkiye Selçukluları hakkında da bilgiler veren Selçuknâme'den ağırlıklı olarak siyasi tarih konusunda faydalanılmıştır.⁴

Ermeni tarihçi Urfalı Mateos'un (öl. 1136'dan sonra) yazdığı Vekâyinâme, ilk dönem Selçuklu siyasi tarihine ışık tutması hasebiyle önemli bir eserdir.⁵ Zeyliyle birlikte 956-1163 tarihleri arasındaki hadiselerle ışık tutan bu eserden, ilk dönem Selçuklu siyasi hayatında kadının yerini belirlemek hususunda istifade edilmiştir.

Diğer bir Ermeni tarihçisi ise Simbat'tır (öl. 1277). Kilikya Ermeni Krallığında baronluğa kadar yükselen ve ömrünün büyük bir kısmını sarayda geçiren Simbat'ın eseri yaşadığı dönemin olaylarını ihtiva eder.⁶ Kendisinden sonra adı meçhul bir tarihçi, 1286-1331 yılları arasındaki olayları ihtiva eden bir zeyl yazmıştır. Kilikya Ermeni Krallığı ile Türkiye Selçukluları arasındaki münasebete de değinen müellif, özellikle Sultan Alâeddin Keykubad ile Alâiye hâkimi Kyr Vart'ın kızı Mahperi Hatun ile evliliğine geniş bir şekilde değinmiştir.

Süryani Mihail (öl. 1199)'in Hz. Adem'den başlayarak 1195 tarihine kadar olan önemli hadiseleri anlattığı eseri Vakainame, ilk dönem Selçuklu siyasi hayatında kadının yerini belirlemek hususunda faydalanılan bir kaynak olmuştur.⁷

Abu'l Farac Bar Hebraeus (öl. 1286) tarafından kaleme alınan ve Abu'l Farac tarihi olarak bilinen Kronografya ise Selçuklu siyasi tarihini Moğol istilası sonrasına kadar ele alması bakımından önemli bir eserdir.⁸ Selçuklu siyasi hayatında kadına dair verdiği bilgilerden istifade edilmiştir.

³ *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi: Tarih-i âl-i Selçuk*, nşr. ve trc. Feridun Nâfiz Uzluç, Ankara, 1952.

⁴ Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-name*, I-II, haz. Erdoğan Merçil, I-II, İstanbul, 1977.

⁵ Urfalı Mateos, *Vekayiname*, çev. Hrand D. Andreasyan, Ankara, 2000

Süryani Mihail, *Süryani Patrik Mihail'in Vakainamesi*, (2.kısım: 1042-1195), trc. Hrand D. Andreasyan, İstanbul Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1944

⁶ Başkumandan Simbat, *Vekayinamesi*, trc. Hrand D. Andreasyan, İSAM Kütüphanesi'nde basılmamış nüsha.

⁷ Süryani Mihail, *Süryani Patrik Mihail'in Vakainamesi*, (2.kısım: 1042-1195), trc. Hrand D. Andreasyan, İstanbul Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1944.

⁸ Gregory Abû'l-farac İbnü'l-İbri Bar Hebraeus *Abû'l-Farac Tarihi*, I-II, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara, 1999.

İslâm Tarihi'nin en önemli kaynaklarından olan İbn el-Esir'in (öl. 1232) el-Kâmil fi't-tarih isimli eseri, Türkiye Selçukluları siyasi tarihine dair (630/1232 senesine kadar) önemli bilgiler içermektedir.⁹

XVII. yüzyılda Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah (öl. 1702) tarafından kaleme alınan ve yaratılıştan başlayarak 1083/1672-1673 tarihine kadar olan olayları ele alan Câmiu'd-düvel isimli eserin Türkiye Selçukluları ile ilgili olan kısmı İbn Bîbî'nin genel bir tekrarı gibi görünse de, yeni birtakım bilgileri içermesi hasebiyle önemlidir.¹⁰ Siyasi hayatta kadının yerini belirleme hususunda bu eserden istifade edilmiştir.

Kemalüddin İbnü'l Adîm (öl. 1262), Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb adlı eserinde, Türkiye Selçuklularına dair verdiği bilgilerin yanı sıra, özellikle Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Eyyûbi melikesi Gaziye Hatun ile yaptığı evliliğin görgü şahidi olması hasebiyle değerli malumat aktarmaktadır.¹¹

Memlûk hükümdarı Baybars'ın saltanat dönemini (1260-1277) ele alan Baypars Tarihi, özellikle onun 1277'de yaptığı Anadolu seferi münasebetiyle Türkiye Selçukluları hakkında müracat edilen eserler arasındadır.¹²

XIV. yüzyılda Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin adına 800/1397-1398 senesinde Aziz b. Erdeşir-i Esterâbâdî tarafından Farsça olarak kaleme alınan Bezm u Rezm isimli eser, Türkiye Selçuklularına da değinmesi nedeniyle faydalanılan kaynaklar arasında yer almıştır.¹³

Türkiye Selçukluları siyasi tarihi için Bizans kroniklerinden de yararlanılmıştır. Bizans imparatoru Alexios Komnenos'un kızı Anna Komnena (öl. 1153) tarafından kaleme alınan Alexiad¹⁴, ilk dönem Selçuklu tarihi için çok önemli bir kaynaktır. 1081-1118 yılları arasındaki olayları ihtiva eden eserden siyasi tarih konularında yararlandı. İlk dönem Türkiye Selçuklu tarihini aydınlatan bir diğer Bizans kroniği ise Niketas'ın (öl.1215) kaleme aldığı ve 1118-1206 yılları arasını kapsayan Historia'dır.¹⁵ Uzun yıllar Bizans sarayında memur olarak çalışan Niketas, yaşadığı devrin birçok kaynağına ulaşma imkânı elde etmiştir.

⁹ İbnü'l Esîr, *El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, trc. Abdülkerim Özeydın, XI-XII, İstanbul, 1987. İbnü'l Esîr ve eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkerim Özeydın, "İbnü'l Esîr", *DİA*, XXI, s. 26-27.

¹⁰ Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-düvel*. Selçuklular Tarihi: Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları, yay. Ali Öngül, II, İzmir, 2001. Münecimbaşı ve eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Ağırakça, "Münecimbaşı Ahmed Dede", *DİA*, XXXII, s. 4-6.

¹¹ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb* (Seçmeler), Biyografilerle Selçuklular Tarihi, trc. Ali Sevim, Ankara, 1982. İbnü'l-Adîm ve eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Sevim, "İbnü'l Adim", *DİA*, XX, s. 478-479.

¹² Melikü'z-Zahir Rükneddin el-Bundukdari Baybars, *Baypars tarihi*, trc. M. Şerefettin Yaltkaya, II, İstanbul, 1941. Baybars ve eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Asri Çubukçu, "Rükneddin el-Bundukdari Baybars", *DİA*, V, s. 220-221.

¹³ Aziz b. Mahmud Erdeşir Esterâbadi, *Bezm u Rezm*, trc. Mürsel Öztürk, Ankara, 1990. Esterâbadi ve eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tahsin Yazıcı, "Esterâbâdî Aziz b. Erdeşir", *DİA*, XI, s. 438.

¹⁴ Anna Komnena, *Alexiad*, trc. Bilge Umar, İstanbul, 1996.

¹⁵ Niketas Khoniates, *Historia (İoannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, trc. Fikret İşıltan, Ankara, 1995.

Özellikle Sultan Mes'ûd dönemi siyasi tarihi için önemli bir kaynaktır. Sultan Mes'ûd dönemi (1116-1155) siyasi hayatta kadının durumu ile ilgili olarak bu kaynaktan yararlanıldı. Bizans kronikleri içerisinde Selçuklu tarihine ışık tutan bir diğer kaynak ise İonnes Kinnamos'un yazdığı *Historia*'dır.¹⁶ Uzun yıllar İmparator Manuel'in sekreterliğini yapan İonnes, bizzat Manuel'in yapmış olduğu Anadolu seferlerine katılmış ve gördüklerini eserinde anlatmıştır. Siyasi süreçte kadının yerini belirlemek hususunda bu eserden istifade edildi.

B. Seyahatnâmeler:

Seyahatnâmeler içerisinde ilk dikkatimizi çeken Ortaçağ'ın en büyük seyyahlarından birisi olan İbn Battûta'nın (öl. 1369) Seyahatnâmesidir.¹⁷ Yapmış olduğu uzun soluklu seyahat çerçevesinde 732/1332 senesinde Anadolu'ya giriş yapan İbn Battûta, Antalya, Isparta, Akşehir, Denizli, Muğla, Konya ve Erzurum gibi önemli yerleşim merkezlerine uğramış ve buraların sosyo-ekonomik yapısını ayrıntılı bir şekilde eserine yansıtmıştır. Beylikler döneminde yazılmış olmasına rağmen, henüz tarih sahnesinden ayrılan Türkiye Selçuklu mirasçısı olan toplumun gündelik hayattaki uğraşları ve ekonomik etkinliklerini anlamak bakımından oldukça faydalı bir eserdir. Değişimin oldukça yavaş cereyan ettiği o dönemi göz önünde bulundurursak, aslında anlatılanların Selçuklu dönemi sosyal yapısını çözümlenmede bizim için ne derecede önemli olduğunu anlayabiliriz. Yararlandığımız bir diğer seyahatnâme ise Endülüs asıllı müellif Ebu'l Hüseyin Muhammed İbni Ahmed İbni Cübeyr el-Kinanî'nin (öl. 1217) kaleme almış olduğu seyahatnâmedir.¹⁸ İbni Cübeyr 1183'de hacca gitmek amacıyla Granada'dan yola çıkmış ve birçok şehri dolaşarak Mekke'ye ulaşmıştır. Burada Selçuklu sultanı II. Kılıç Arslan'ın kızı Selçuka Hatun'un da yer aldığı kabileye katılmış ve bu kabile ile birlikte yapmış olduğu yolculukta elde etmiş olduğu izlenimleri ayrıntılı bir şekilde eserinde anlatmıştır. Müellifin Selçuka Hatun hakkında vermiş olduğu bilgiler, özellikle kadının ekonomik ve dini hayattaki yerini anlamamız hususunda önemli ipuçları içermektedir. İstifade ettiğimiz bir başka seyahatnâme de Ruy Gonzales de Clavijo'nun (öl. 1412) kaleme almış olduğu seyahatnâmedir.¹⁹ İspanya'da Kastalya ve Leon hükümdarı Kral III. Hanri tarafından 1402 senesinde Timur'a elçi olarak gönderilen heyetin içerisinde yer alan Clavijo, yolculuğu esnasında Anadolu'dan geçmiş ve burada gördüklerini,

¹⁶ İonnes Kinnamos, *İoannes Kinnamos'un Historiası (1118-1176)*, haz. Işın Demirkent, Ankara, 2001.

¹⁷ İbn Battûta Tancî, Ebu Abdullah Muhammed, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, Çeviri, İnceleme ve Notlar: A. Sait Aykut, İstanbul, 2004. İbn Battûta ve eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. A. Sait Aykut, "İbn Battûta", *DİA*, XIX, s. 361-368; İbrahim Kafesoğlu, "İbn Battûta", *İA*, V/II, s. 708-711.

¹⁸ İbni Cübeyr, Endülüsten Kutsal Topraklara, çev. İsmail Güler, İstanbul, 2003. İbni Cübeyr ve eseri hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Nasuhi Ünal Karaaslan, "İbni Cübeyr", *DİA*, XIX, s. 400-402.

¹⁹ Clavijo, Ruy Gonzales Clavijo, *Anadolu Orta Asya ve Timur Nezdine Gönderilen İspanyol Sefir Clavijo'nun Seyahat ve Sefaret İzlenimleri 1404-1406*, trc.Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, 1993.

başından geçen olayları eserine kaydetmiştir. Bu yönüyle sosyal hayatta kadının yeri ve konumu ile ilgili olarak bu eserden istifade edilmiştir. Bunlardan başka, Papa IV. İnnocentius tarafından XIII. yüzyılda elçi sıfatıyla Moğol ülkesine gönderilen Plano Carpini (öl. 1248-1252 arası) ve yine XIII. yüzyılın keşiş seyyahlarından olan ve Moğol ülkesini ziyaret eden Wilhelm Von Rubruk'un kaleme aldıkları seyahatnâmeler de faydalandığımız kaynaklar arasında yer almıştır.²⁰

C. Edebi Eserler:

Türkiye Selçukluları döneminde vücuda getirilmiş edebi eserler, özellikle dönemin sosyal tarihiyle ilgili fikir edinmek bakımından önemli başvuru kaynaklarıdır. Dönemin sosyal hayatı hakkında yararlandığımız edebi eserlerin başında büyük mutasavvıf Mevlânâ Celâleddin'in (öl. 1273) Mesnevi'si gelmektedir.²¹ Hikmetli hikâyelerin anlatıldığı eser, dönemin sosyal hayatına dair birçok ipucu vermektedir. Yine Mevlânâ'nın, çeşitli yer ve zamanlarda söylediği beyitlerden oluşan Divân-ı Kebir, bizim için önemli bir kaynak mesabesinde dir.²² Bu eserde de dönemin sosyal hayatına yönelik önemli bilgiler bulunmaktadır. Yine Mevlânâ'nın sohbetlerinin bir araya getirildiği ve ölümünden sonra kitap halinde derlenen Fihî Mâfih²³ ile onun vaaz ve sohbetlerinden oluşan Mecâlis-i Sab'a da dönemin sosyal ve dini hayatı ile ilgili faydalanılan kaynaklar arasındadır.²⁴

Mecdeddîn Ferîdûn b. Ahmed (öl. 1312) tarafından kaleme alınan ve Mevlânâ ile çevresinin hayatlarından söz eden Risâleyî Sipehsâlâr, özellikle dönemin sosyal ve dini yaşantısı hakkında verdiği faydalı bilgiler nedeniyle yararlanılan diğer bir kaynaktır.²⁵

Türkiye Selçukluları dönemine ait edebi kaynaklar içerisinde diğer önemli eser ise Mevlânâ'nın oğlu Bahâeddin Sultan Veled (öl. 1231) tarafından kaleme alınan İbtidâ-nâme'dir.²⁶ Mevlânâ ve etrafındakilerinin hayatlarının anlatıldığı eser, aynı zamanda döneminin sosyal ve dini hayatına ışık tutması nedeniyle önem arz etmektedir. Yine Sultan

²⁰ Johann de Plano Carpini, *Moğol Tarihi Ve Seyahatname*, trc. Ergin Ayan, Trabzon, ty; Wilhelm Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255*, trc. Ergin Ayan, İstanbul, 2001.

²¹ Mevlânâ, *Mesnevi*, haz. Amil Çelebioğlu, I-VI, İstanbul, 2000. Mesnevi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Semih Ceyhan, "Mesnevi", DİA, XIX, s. 325-334.

²² Mevlânâ Celâleddîn, *Divân-ı Kebir*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, I, İstanbul, 1955; II-III, İstanbul, 1958; IV, İstanbul, 1959; V, İstanbul, 1960; Mevlânâ Celâleddîn, *Divân*, trc. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1971; Mevlânâ Celâleddîn, *Divân-ı Kebir*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1974.

²³ Mevlânâ, *Fihî Mâfih*, trc. Meliha Ülker Anbarcıoğlu, İstanbul, 1969.

²⁴ Mevlânâ Celâleddîn, *Mecâlis-i Sab'a*, trc. Abdülbaki Gölpınarlı, Konya, 1965.

²⁵ Feridun Bin Ahmed-i Sipehsâlâr, *Mevlana ve Etrafindakiler, Risale*, trc. Tahsin Yazıcı, İstanbul, 1977.

²⁶ Sultan Veled, *İbtidâ-nâme*, trc. Abdülbaki Gölpınarlı, Ankara, 1976.

Veled'in beyitlerinden müteşekkil olan Maarif ile²⁷, mesnevi tarzında yazılmış olan Rubailer adlı eserleri de dönemin sosyal ve dini yaşantısı hakkında faydalanılan kaynak eserlerdendir.²⁸

Türkiye Selçukluları döneminde yaşamış en büyük mutasavvıflardan birisi olan Yunus Emre'nin (öl. 1320-1321) 707/1307-1308'de kaleme aldığı Risâlat al-Nushiyya isimli risale de önemli başvuru kaynaklarından birisi olmuştur.²⁹

Tasavvuf edebiyatının en önemli eserlerinden birisi olan ve XIII. yüzyılda Hacı Bektaş Velî (öl. 1271) tarafından kaleme alınan Makâlât adlı eserde de konumuz bakımından faydalı bilgiler bulunmaktadır.³⁰

Türkiye Selçuklu dönemi minyatür sanatının en önemli ürünlerinin yer aldığı Varka ve Gülşah mesnevisi, XIV. yüzyılda Anadolu'da yazılmış bir eserdir.³¹ Eserin müellifi şair bir meddah olduğu düşünülen Yusuf-ı Meddah'dır. Eserde işlenen konu, aslında İslâmın ilk zamanlarında yaşamış olan Arap şairi Urvat b. Hizâm'ın hayat hikâyesiyle hemen hemen aynıdır. Varka ve Gülşâh Mesnevi'si yetmiş varak olup, içerisinde yetmiş bir minyatür bulunmaktadır. Türkiye Selçukluları dönemi kadın giysileri ile ilgili olarak büyük ölçüde bu kaynaktan istifade edildi.

Türkiye Selçukluları zamanında Anadolu halkının sosyal yaşantısı ve gündelik hayatına ışık tutan bir başka edebi eser ise Danişmend-nâme'dir.³² Sözlü edebiyatın yazıya geçirilmiş ürünlerinden biri olan bu eser, XIII. yüzyılda Tokat'ta kaleme alınmıştır. Özellikle dönemin mutfak kültürü hakkında vermiş olduğu geniş malumat, tezin konusu bakımından önemli malzeme sunmaktadır. Oğuz topluluklarının hikâyesini anlatan Dede Korkut Kitabı da, faydalanılan bir diğer yazıya geçirilmiş sözlü edebiyat ürünüdür.³³

D. Menâkıbnâmeler:

Menakıbnâmeler içerisinde tez için en ehemmiyetli olanı hiç şüphesiz Ahmed Eflâki'nin (öl. 1360) Menâkıbu'l-Arifin isimli eseridir.³⁴ Mevlânâ Celâleddin ve çevresinin hayat hikâyelerini menkıbevi bir tarzda ele alan eser, dönemin sosyal ve dini yaşantısı

²⁷ Sultan Veled, *Maârif*, trc. Meliha Anbarcıoğlu, İstanbul, 1991.

²⁸ Sultan Veled, *Rubailer*, trc. Veyis Değirmençay, Erzurum, 1997.

²⁹ Yunus Emre, *Risâlat al-Nushiyya ve Divân*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1965.

³⁰ Hacı Bektaş Velî, *Makâlât*, haz. Esad Coşan, Ankara, t.y.

³¹ Yusuf-ı Meddah, Varka u Gülşah, TSMK, H. 841. Eser hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bkz. Ahmet Ateş, "Farsça Eski Bir Varka ve Gülşah Mesnevisi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, V. Cildinden Ayırbaşım, İstanbul, 1954.

³² *Danişmend-nâme*, haz. Necati Demir, Harvard Üniversitesi, 2002. Eser hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, "Danişmend-nâme", *DİA*, VIII, s. 478-480.

³³ *Dede Korkut Kitabı*, yay. Muharrem Ergin, I, Ankara, 1958.

³⁴ Ahmed Eflâki, *Menâkıbu'l Ârifin*, yay. Tahsin Yazıcı, I, İstanbul, 1964; Ahmed Eflâki, *Menakıbu'l Ârifin*, yay. Tahsin Yazıcı, II, İstanbul, 1989. Eflâki ve eseri hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bkz. Tahsin Yazıcı, "Ahmed Eflâki", *DİA*, II, s. 62; Tahsin Yazıcı, "Menâkıbu'l-Ârifin", *DİA*, XXIX, s. 114-115.

hakkında emsalsiz bilgiler içermektedir. Eserin bir kısmı Sipehsâlâr'ın Risâlesi'nin tekrarı mahiyetindedir.³⁵ Bu tez hazırlanırken eserden özellikle sosyal hayatta kadının statüsünü belirleme bahsinde çokça istifade edildi. Yine Mevlânâ'nın menkıbelerini anlatan ve Menâkıbu'l-Arifin'in bir hûlasası olarak kabul edilen Sevâkıb-ı Menâkıb isimli eser, faydalanılan kaynaklar arasında yer almıştır.³⁶

Bizim için büyük bir önemi haiz olan diğer bir menakıbnâme ise ünlü mutasavvıf Hacı Bektaş-ı Veli'nin hayatının konu alındığı Vilâyet-nâme'dir.³⁷ Eserin türü gereği mübalağalı bir anlatımı olmasına rağmen, özellikle taşra kadınının sosyal yaşantısını ele alması bakımından faydalandığımız eserler arasındadır.

Kendisi de bir tarikat şeyhi olan Elvan Çelebi'nin (öl. 1358-1359 sonrası), Baba İlyas'ın haleflerinin hayatlarını konu aldığı Menâkıbu'l- Kudsiyye fi Menâsbi'l Ünsiyye isimli eseri faydalandığımız bir diğer menakıbnâmedir.³⁸ Bu eserde de dönemin sosyal yaşantısına dair önemli bilgiler vardır.

E. İnşâ ve Münşeat Mecmuaları:

Hasan b. Abdülmü'min el-Hoyi'nin *Gunyetü'l-Katib ve Munyetü't-Talib* ile *Rusümü'r-resail ve nücumü'l-faza'il* adıyla bilinen inşâ kitapları faydalandığımız iki önemli eserdir.³⁹ Bu eserlerde, kadınlara nasıl hitap edilmesi gerektiğine dair önemli bilgiler yer almaktadır. Örneğin sultanın hatunlarına ya da herhangi bir şarkıcı kadına ne şekilde hitap edilmesi gerektiği açıkça belirtilmiştir. Hitaplarda yer alan ifadeler, kadınların siyasal ve sosyal durumunu belirlemek bakımından önemli bilgiler sunmaktadır.

Mevlânâ Celâleddin'in farklı sebeplerden ötürü çeşitli kişilere yazmış olduğu mektuplardan oluşan eser, dönemin sosyal ve dini yapısına ışık tutan önemli bir kaynaktır.⁴⁰ Ayrıca Osman Turan'ın Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar isimli eserinde de bir takım inşâ eserlerine yer verilmiştir.⁴¹ Bu eserde yer verilen Erguvân Hatun ile eşi arasında teâti olunan mektuplar ile bazı menşur ve tayin vesikaları da önemli belgeler arasındadır.

³⁵ Ulu Arif Çelebi'nin emriyle eserini ilk kez 718/1318–1319' da bitiren Eflâki, daha sonra yapmış olduğu ekleme ve tashihlerle 754/1353'de tamama erdirmiştir.

³⁶ Sevâkıb-ı Menâkıb, *Mevlânâ'dan Hatıralar*, trc. A.Süheyl Ünver, İstanbul, 1973.

³⁷ Vilâyet-nâme, *Menâkıb-ı Hükkâr Hacı Bektaş-ı Veli*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1958.

³⁸ Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l- Kudsiyye fi Menâsbi'l- ünsiyye*, Baba İlyas-ı Horasâni ve Sülâlesinin Menkabevi Tarihi, haz. İsmail E. Erünsal, Ahmet Yaşar Ocak, Ankara, 1995.

³⁹ Hasan b. Abdülmü'min Hoyî, *Gunyetü'l-katib ve munyetü't-talib; Rusümü'r-resail ve Nücumü'l-faza'il*, yay. Adnan Sadık Erzi, Ankara, 1963.

⁴⁰ Mevlânâ Celâleddin, *Mektuplar*, trc. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1963.

⁴¹ Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Ankara, 1988

E. Siyasetnâmeler:

Büyük Selçuklu Devleti'nin hizmetinde vezirlik makamında bulunmuş olan Nizâmü'l-mülk (öl. 1092) tarafından kaleme alınan Siyaset-nâme'nin, özellikle siyasi hayatta kadının rolüne dair verdiği bilgiler konumuz bakımından önem arz etmektedir.⁴²

Ahmed b. Said b. Mehdi b. Abdi's Samed el-Osmânî ez-Zencânî tarafından yazılan ve 628/1228 yılında devrin Türkiye Selçuklu sultanı Alâeddin Keykubad'a sunulan el-Letaifü'l-Alâiyye fi'l-Fedilis-Seniyye'den sosyal hayatta kadının durumunu belirlemek hususunda bu eserden istifade edilmiştir.⁴³

F. Vakfiyeler ve Kitâbeler:

Türkiye Selçukluları dönemine ait vakıf vesikaları, özellikle dönemin sosyal, dini ve ekonomik yapısına büyük oranda ışık tutmaktadırlar. Bu vesikalarda yer alan malumattan yola çıkarak, Türkiye Selçuklu kadınının sosyal ve dini yaşantısı hakkında bilgi sahibi olabildiğimiz gibi, ekonomik durumu hakkında da önemli sonuçlara ulaşabilmekteyiz. Bu döneme ait vakfiyelerin büyük bir kısmı yayınlanmıştır.⁴⁴

Türkiye Selçuklularında özellikle kadınlar tarafından inşa ettirilen yapıların kitabelerinde, bu eserlerin banilerine dair önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu bakımdan kültürel hayatta kadının yerini belirleyebilmek hususunda kitabeler, faydalandığımız kaynaklar arasında yer almıştır.

G. Araştırmalar:

Türkiye Selçuklu devletinde kadın ile ilgili daha önce hazırlanmış müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Ancak bu tezin konusunu da kapsayan "Selçuklular Döneminde

⁴² Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-nâme*, haz. Mehmet Altay Köymen, Ankara, 1999.

⁴³ Zencani, *Sultana Öğütler Alaaddin Keykubat'a Sunulan Siyasetname*, haz. Hüseyin Adalıoğlu, İstanbul, 2005.

⁴⁴ Ali Haydar Bayat, "Anadolu Selçuklu Hastahane Vakfiyelerinin Tek Örneği Olarak Sivas Darüşşifası Vakfiyesi I Muharrem 615/30 Mart 1218", *Türk Kültürü*, XXIX/333, Ankara, 1991, s. 5-19; Sadi Bayram, "Amasya-Taşova-Alp Arslan Beldesi Seyyid Nureddin Alp-Arslan Er Rufai'nin 655H./1257M. Tarihli Arapça Vakfiyesi Tercümesi ile 996H./1588M. Tarihli Seyyid Fettah Veli Silsile-nâmesi", *Vakıflar Dergisi*, 23, Ankara, 1994, s. 31-74; Sadi Bayram, "Sahib Ata Fahrü'd-din Ali'nin Konya, İmaret ve Sivas Gökmedrese Vakfiyeleri", *Vakıflar Dergisi*, 13, Ankara, 1981, s. 31-69; İsmet Kayaoğlu, "Rahatoğlu ve Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi*, XIII., Ankara, 1981, s. 1-29. İsmet Kayaoğlu, "Turumtay Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi*, XII., Ankara, 1978, s. 91-112. M. Mesud Koman, "Konya'da Kutlu Melik Hatun Darülhüffazına Dair Bir Vakfiye ve Şeyh Siracüddin Ürmevi Hakkında Birkaç Söz", *Konya*, 51, Konya, 1943, s. 50-53; Ahmet Temir, *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur el-Din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, Ankara, 1959; Osman Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri I. Şemseddin Altun-Aba, Vakfiyesi ve Hayatı", *Belleten*, XI/42, Ankara, 1947, s. 197-236; Osman Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri III, Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", *Belleten*, XIII/45, Ankara, 1948, s. 17-172.

Kadın (1040-1308)” isimli bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır.⁴⁵ Bu çalışmada, Selçukluların kurmuş olduğu tüm devletlerde kadının durumu incelenmiştir. Fakat ele alınan konunun genişliği ve uzun bir süreci içermesi, doğal olarak araştırmanın derinlemesine olmasını engellemiştir. Bundan dolayıdır ki bu araştırma, Türkiye Selçuklu döneminde kadının yeri ve konumunun anlamak bakımından yeterli değildir.

Yine Türkiye Selçuklularında kadın konusunu ele alan bir takım makaleler yayınlanmıştır. Emine Uyumaz’ın kaleme almış olduğu “Türkiye Selçuklu Sultanları, Melikleri ve Melikleri’nin Evlilikleri” isimli çalışma bunlardan birisidir.⁴⁶ Bu araştırma, Selçuklu melikelerinin yapmış olduğu evlilikleri ayrıntılı bir şekilde ele alması yönüyle önemlidir. Aynur Durukan’ın hazırlamış olduğu, “Anadolu Selçuklu Sanatında Kadın Baniler” isimli çalışma ise, kadınların yaptırmış olduğu mimari yapıları işlemesi yönüyle faydalı bir çalışmadır.⁴⁷ Ayrıca yine bu konuda Müjgan Cumbur’un kaleme almış olduğu “Selçuklu Dönemi Kadın Hayratı” isimli makale de konumuz açısından büyük bir önemi haizdir.⁴⁸

⁴⁵ Sevim Can, *Selçuklular Döneminde Kadın (1040-1308)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 1997

⁴⁶ Emine Uyumaz, “*Türkiye Selçuklu Sultanları, Melikleri ve Melikleri’nin Evlilikleri*”, I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler II, Konya, 2001, s. 397-421

⁴⁷ Aynur Durukan, “*Anadolu Selçuklu Sanatında Kadın Baniler*”, Vakıflar Dergisi, XXVII, Ankara, 1998, s.15-36

⁴⁸ Müjgan Cumbur, “*Selçuklu Dönemi Kadın Hayratı*”, Erdem, IX/26, Ankara, 1996, s.585-619

GİRİŞ

İnsanlığın gelişim süreci içerisinde kadının⁴⁹ yeri ve konumu, tarih araştırmalarının en önemli ilgi alanlarından birisi olmuş ve bu husus ile ilgili birçok çalışma ortaya konmuştur. Bu araştırmalarla birlikte değişik toplumlarda kadının durumu tespit edilmeye çalışılmış ve var olan farklılıklar ele alınmıştır. Elde edilen veriler, bazı toplumlarda kadın haklarının çok geniş olduğunu, bazılarında ise dar bir alanda sıkışıp kaldığını göstermiştir. Şimdiye kadar yapılmış olan çalışmalarda görülmüştür ki, sahip olduğu kazanımlar itibarıyla kadın, tarih boyunca Türk toplumlarında müstesna bir yere sahip olmuş ve bireysel olarak hayatın her alanında yer almıştır. Erkekten aşağı görülmeyen Türk kadını, çağdaşı birçok milletten farklı olarak, yaşadığı toplumda en üst düzeyde temsil edilmiştir.⁵⁰

İslâm öncesi Türk toplumlarında kadın, erkeğin yapmış olduğu her türlü faaliyete iştirak ediyordu.⁵¹ Bu dönem kadınının en temel iki özelliği “ana”lık ve “kahramanlık”tı.⁵² Mehmet Kaplan’ın ifadesiyle ideal erkek tipi olan Alp tipine yaklaşan Türk kadını ata biniyor, ok atıyor, kılıç kullanıyor ve gerektiğinde düşmanla kahramanca çarpışıyordu.⁵³ Örneğin İskitlerde, her kadının İskit erkekleri gibi savaşçı

⁴⁹ Kadın sözcüğünün kökeni ile ilgili yapılmış olan araştırmaların sonucunda farklı görüşler dile getirilmiştir. Bir görüşe göre Soğdça “xwâten” kelimesinden üretilen kadın sözcüğü Türkçede xatun, xotun, katun ve kadın gibi şekillerde kullanılmıştır. Bir başka düşünceye göre ise kadın sözcüğü tamamen Türkçe asıllı bir kelime olup, katmak fiilinden türetilmiş bir isimdir (Hüseyin Kılıç, “Kadın Sözcüğünün Kökeni”, *Tarih ve Toplum*, 40, İstanbul, 1987, s. 21). Bu bilgiler için ayrıca bkz. László Rásonyi, “Türklükte Kadın Adları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 234, Ankara, 1964, s. 77.

⁵⁰ Necdet Sevinç, *Eski Türklerde Kadın ve Aile*, İstanbul, 1987, s. 30-31; Burhan Göksel, *Çağlar Boyunca Türk Kadını Ve Atatürk*, Ankara, 1993, s. 105-106.

⁵¹ Zühre İndirkaş, “İslam Öncesi Türk Kadınına Bakış”, *Toplumsal Tarih*, 2/9, 1994, İstanbul, s. 8; Yunus Vehbi Yavuz, *Kur’an’da Kadın Hak Ve Özgürlüğü*, İstanbul, 1999, s. 46.

⁵² Burhan Göksel, *Çağlar Boyunca Türk Kadını Ve Atatürk*, s. 107; Meral Altındal, *Osmanlıda Kadın*, İstanbul, 1994, s. 9.

⁵³ Mehmet Kaplan, “Dede Korkut Kitabında Kadın”, *Türkiyat Mecmuası*, IX, İstanbul, 1951, s. 99; Bu bilgiler için ayrıca bkz. Cahit Öztelli, “Tarih Boyunca Türk Kadın Tipleri”, *Sivas Folkloru*, 4/39, 1976, Sivas, s. 3; İbrahim

ve asker olarak yetiştirilmesi geleneği vardı. Bundan dolayıdır ki, İskitli göçebe kadınlar, her savaşta erkekleriyle birlikte çarpışıyorlardı.⁵⁴ Devlet yönetiminde Hatundan bağımsız iş yapılmıyordu. Kanun niteliği taşıyan emirnameler Hatunun imzası olmadan yürürlüğe giremiyor ve yabancı devletlerin elçileri yalnız başına Hakanın huzuruna çıkamıyorlardı. Elçi kabul törenlerinde muhakkak Hatun da Hakanın yanında yer almaktaydı.⁵⁵ Hatun dilerse elçileri bireysel olarak da kabul edebiliyordu.⁵⁶ Yine çeşitli tören ve kutlamalara katılan Hatun, buralarda ifade edilen görüşleri dinliyor ve gerektiğinde kendi düşüncelerini dile getiriyordu.⁵⁷ Bununla beraber kadın, harp meclisinin de üyesiydi ve savaş taktikleri belirlenirken bizatihi karar mekanizmasında yer alıyordu.⁵⁸ Hatunların kendilerine ait bir sarayı ve bununla birlikte de müstakil gelirleri vardı.⁵⁹ Bu hatunlar içerisinde devlet siyasetine yön verenler, devlet başkanlığı yapanlar ve nâib olarak devleti idare edenler de vardı.⁶⁰

İslâm öncesi Türk devletlerinde hukuk, kadın ile erkek arasında eşitlik esasına dayanıyordu.⁶¹ Miras hakkından mahrum bırakılmayan kadın, aynı zamanda çocukların da varisi oluyordu.⁶² Toplumda yaygın olan tek eşli evlilikti.⁶³ Evlilikler, annenin izni olmadan gerçekleşmiyor ve onun fikrine göre hareket ediliyordu. Evlenecek olan kıza erkek tarafı bugünkü mihrin karşılığı olan “kalıng” vermek mecburiyetinde idi.⁶⁴ Buna karşılık kız tarafı da çeyiz hazırlamakla mükellefti.⁶⁵ Evliliklerde önce söz kesiliyor, sonra nişan yapılıyordu.⁶⁶ Düğünler çok renkli geçiyordu. Düğün törenlerinde

Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul, 2000, s. 229; M. Altındal, *Osmanlıda Kadın*, s. 10; Z. İndirkaş, “İslam Öncesi”, s. 8.

⁵⁴ Aytunç Altındal, *Türkiye’de Kadın*, İstanbul, 1991, s. 36.

⁵⁵ Uygur başkentine, Çin adına elçi olarak gönderilen Vang Yen Tö, elçi kabul törenlerinde Hatunun yanı sıra kızlarının da hazır bulunduğunu ve hotozlu şapkalar giyindiklerini yazmıştır (N. Sevinç, *Eski Türklerde*, s. 31); B. Göksel, *Çağlar Boyunca*, s. 108; M. Altındal, *Osmanlıda Kadın*, s. 9.

⁵⁶ İ. Kafesoğlu, *Türk Millî*, s. 270.

⁵⁷ N. Sevinç, *Eski Türklerde*, s. 31.

⁵⁸ N. Sevinç, *Eski Türklerde*, s. 31; B. Göksel, *Çağlar Boyunca*, s. 108.

⁵⁹ Örneğin Atilla’nın eşi Arıkan Hatun’un ayrı bir sarayı, mabeyncisi ve kendisine ait gelirleri vardı (N. Sevinç, *Eski Türklerde*, s. 31). Bu bilgiler için ayrıca bkz. İ. Kafesoğlu, *Türk Millî*, s. 270.

⁶⁰ İ. Kafesoğlu, *Türk Millî*, s. 270; Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul, 1998, s. 347; B. Göksel, *Çağlar Boyunca*, s. 108.

⁶¹ N. Sevinç, *Eski Türklerde*, s. 48.

⁶² N. Sevinç, *Eski Türklerde*, s. 74; B. Ögel, *Dünden Bugüne*, s. 347.

⁶³ İ. Kafesoğlu, *Türk Millî*, s. 228; N. Sevinç, *Eski Türklerde*, s. 79; B. Göksel, *Çağlar Boyunca*, s. 109; László Rásonyi, *Tarihte Türklük*, Ankara, 1971, s. 57; Y. V. Yavuz, *Kur’an’da Kadın*, s. 46.

⁶⁴ N. Sevinç, *Eski Türklerde*, s. 69; L. Rásonyi, *Tarihte Türklük*, s. 56; A. Altındal, *Türkiye’de Kadın*, s. 37; M. Altındal, *Osmanlıda Kadın*, s. 10; B. Ögel, *Dünden Bugüne*, s. 256; Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul, 1998, s. 132.

⁶⁵ B. Ögel, *Dünden Bugüne*, s. 263.

⁶⁶ B. Ögel, *Dünden Bugüne*, s. 266.

davetlilere ziyafet veriliyor ve aynı zamanda saçları saçılıyor.⁶⁷ Evin sahibi kadın idi ve bunun içindir ki, ev kadını için “evci” sözcüğü sıkça kullanılıyordu.⁶⁸ Şayet büyük kardeş ölürse, küçük kardeş, ağabeyinin karısı ile evlenip, çocuklarını kendi ailesine katabiliyordu.⁶⁹

İslâm öncesi Türk toplumlarına ait destanlarda kadına çokça yer verilmiş ve bu destanlarda kadına kutsallık atfedilmiştir. Oğuz Kağan ve Manas destanlarında bu durum açıkça görülebilmektedir.⁷⁰ Yine Türk tarihinin yazılı ilk belgesi niteliğindeki Orhun kitabelerinde de kadından övgüyle söz edilmekteydi. Bu duruma vurgu yapan Osman Turan, Bilge Kağan kitabesinde yer alan: “Tanrı Türk milleti yok olmasın diye babam İl-Teriş Kağan ile anam İl-Bilge Hatun’u yükseltti” ve “Sizler anam Hatun, hala ve teyzelerim, ablalarım ve kızlarım” ibarelerinden hareketle kadının siyasi ve içtimai mevkiinin ne derece yüksek olduğuna dikkatleri çekmiştir.⁷¹

İslâm öncesi Türk toplumlarında kadının, oldukça rahat bir sosyal hayatı vardı. Ev dışına çıkmasında hiçbir engel bulunmayan kadın, yüzüne peçe takmıyor ve kaç-göç yapmıyordu.⁷² Bu dönem kadınıyla ilgili İbn Fazlan Seyahatnamesi’nde şu gözlemlere yer verilmişti: “Kadınları yerli ve yabancı erkeklerden kaçırmazlar. Aynı şekilde kadın, vücudunun hiçbir yerini insanlardan gizlemez... Zina diye bir şey bilmezler. Böyle bir suç işleyen birini ortaya çıkarırlarsa, onu iki parçaya bölerler Şöyle ki; bu kimseyi iki ağacın dallarını bir yere yaklaştırarak bağlarlar. Sonra da dalları bırakırlar. Dalların eski durumuna gelmesi neticesi o kimse iki parçaya bölünür... Evlenme âdetleri şöyledir: İçlerinden birisi diğerinin kızını, kızkardeşini veya velayeti altında bulunan bir kadını şu kadar Harezmi kumaş karşılığında ister. Başlığı veliye verdikten sonra kızı alır evine götürür. Çok kere başlık (mihir) deve, hayvan veya başka bir şey olabilir. Velisi ile anlaşığı başlığı (mihri) ödemedi hiç kimse bir kadınla evlenemez’... Bir adam ölür, arkasında karısı ve çocukları kalırsa, öz anası olmamak şartıyla, büyük oğlu babasının dul karısıyla evlenir”.⁷³

⁶⁷ B. Ögel, *Dünden Bugüne*, s. 268.

⁶⁸ B. Ögel, *Dünden Bugüne*, s. 251.

⁶⁹ B. Ögel, *Dünden Bugüne*, s. 256; L. Rásonyi, *Tarihte Türklük*, s. 57.

⁷⁰ B. Göksel, *Çağlar Boyunca*, s. 105; Z. İndirkaş, “İslam Öncesi”, s. 7.

⁷¹ O. Turan, *Türk Cihân*, s. 126; Ayrıca bu konuyla ilgili bkz. B. Göksel, *Çağlar Boyunca*, s. 105.

⁷² Faruk Sümer, “Türkmen Kadınları Hakkında Notlar”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 3/31, İstanbul, 1989, s. 4-5

⁷³ Ahmed b. Fadlan b. Abbas İbn Fadlan, *İbn Fazlan Seyahatnâmesi*, trc. Ramazan Şeşen, İstanbul, 1995. s. 35-36.

İslâm hukuk sistemine göre kadının hak ve sorumluluklarını belirleyen iki temel kaynak vardır. Bunlar Kur'an'ı Kerim ve Hz. Muhammed'in sözlerinden müteşekkil olan hadislerdir. İslâm sonrası Türk toplumlarında kadının durumu işte bu iki ana kaynak çerçevesinde şekillenmişti. Dünya hayatını düzene koymayı amaçlayan İslâm hukuku, kadın hayatının sınırlarını da belirlemiştir.

İslâmi döneme geçiş ile birlikte Türk toplumlarında kadının yeri ve statüsü eskiye nazaran büyük bir değişiklik göstermemiştir. Kalabalık kitleler halinde İslâm dinini kabul eden Türkler, zamanla bu yeni dine uyum sağlamaya başlamış ve toplum yaşantısı da bu süreçle birlikte değişime tabi olmuştur. İslâm inancına göre temelde kadın-erkek arasında herhangi bir ayırım yoktu ve her ikisi de Allah'ın huzurunda eşitler.⁷⁴ İslâmiyet'in kadın ve erkeğe bu şekilde yaklaşmış olması, aynı zamanda Türklerin bu yeni dine kolaylıkla uyum sağlamasında belirleyici etkenlerden birisi olmuştur.⁷⁵

Müslüman Türk toplumlarında kadın, önceden olduğu gibi, sosyal ve siyasi statüsünü devam ettirmiş ve mevcut mevkiini korumuştur.⁷⁶ Bu dönemde kadın, yine devletin siyasi-idari faaliyetlerinde görev almış, elçi karşılamış ve gerektiğinde savaflara katılarak kahramanca savaşmıştır.⁷⁷ Örneğin İslâm sonrası Türk edebiyatının en önemli eserlerinden biri olan Dede Korkut kitabında kadının en dikkat çekici özelliği kahramanlık olarak gösterilmektedir.⁷⁸ Yiğit ve cesur kadın tipi idealize edilmiş ve erkeğin aradığı eş örneği olarak yansıtılmıştır.⁷⁹ Erkeğin ağzından bu durum şu şekilde verilmektedir: “Men yerimden turmadın ol turgeç gerek, Men kara koç atıma binmedin ol binmeh gerek. Men kırırma varmadın ol bana baş getirmek gerek”.⁸⁰ Bununla birlikte, Dede Korkut kitabında Türk kadınına evcimenlik de izafe edilmişti. Kadın evin direği,

⁷⁴ “Ey insanlar! Şüphesiz yok ki, biz sizi bir erkek ve bir diğiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınmanızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdâr olandır” (*Kur'an-ı Kerim*, 49/13).

⁷⁵ Nevin Korucuoğlu, *İslâmiyet'te Kadın*, Milli Kültür, 90, Ankara, 1991, s. 34.

⁷⁶ O. Turan, *Türk Cihân*, s. 127; N. Sevinç, *Eski Türklerde*, s. 42.

⁷⁷ N. Sevinç, *Eski Türklerde*, s. 35.

⁷⁸ M. Kaplan, “*Dede Korkut*”, s. 111; Nesrin Ünal, “Dede Korkut Ve Türk Kadını”, *Azerbaycan*, 286, 1992, Ankara, s. 18; Tahir Alangu “Ortazaman Anadolu Komşu Milletlerinin Eposlarında Kadın Kahramanlar”, *Türk Dili*, 3/27, Aralık, 1953, s. 146; O. Turan, *Türk Cihân*, s. 130.

⁷⁹ T. Alangu “Ortazaman Anadolu”, s. 144; N. Ünal, “Dede Korkut”, s. 18.

⁸⁰ T. Alangu, “Ortazaman Anadolu”, s. 145.

vefalı, sadık ve iyi bir hayat arkadaşıdır.⁸¹ Ev hayatında eşi ile eşit haklara sahip ve verilen kararlarda da söz sahibidir.⁸²

İlk Müslüman Türk hanedanlarına mensup kadınlar, özellikle siyasi ve idari hayattaki ağırlıklarını muhafaza etmiş ve zaman zaman gereğini ifa etmişlerdir. Terken⁸³ unvanı ile anılan bu Hatunların kendilerine ait yurtlukları, divan teşkilatları, askerleri ve önemli gelirleri olan hazineleri vardı.⁸⁴ Osman Turan'a göre "Terken"lik müessesesi, İslâm öncesi Türklerde var olan kadın hukukunun İslâmî dönemdeki tezahürüydü.⁸⁵ İşte Terkenlerin sahip olduğu bu güç, Türk devletlerinde kimi zaman aksaklıklara neden olmuş ve yönetim kademelerinde zafiyete yol açmıştı. Terkenler bu iktidarı, zaman zaman şahsi menfaatleri doğrultusunda kullanmış ve hem siyasi, hem de askeri müdahalelerle emellerine ulaşmaya çalışmışlardı. Örneğin beş yaşındaki oğlunu veliahd ve sultan yapmak isteyen Sultan Melikşah'ın eşi Terken Hatun, aynı zamanda halifeden doğan torununu da halife namzedi yapmak amacıyla büyük bir mücadeleye girişmişti. Özellikle bu mücadele vezir Nizâmü'l-Mülk ve veliahd Berkyaruk'a karşı yürütülmüştü.⁸⁶ Mevcut veraset sisteminin bir sonucu ve hatunun sahip olduğu haklar gereği Terken Hatun'un meşru bir mücadeleye giriştiği söylenebilir. Zira erkek hanedan

⁸¹ T. Alangu, "Ortazaman Anadolu", s. 146.

⁸² N. Ünal, "Dede Korkut", s. 18; Evcimen kadın tipi, Dede Korkut hikâyelerinde şu şekilde yansıtılmıştı: "Dede Korkut dilinden ozan aydur: Karılar dört dürlüdür. Birisi solduran soptur. Birisi tolduran topdur. Birisi ivüñ tayağıdır. Birisi niçe söyler-iseñ bayağıdır. Ozan ivüñ tayağı oldur ki yazıdan yabandan ive bir konuk gelse, er adam ivde olmasa, ol anı yidürür içürür ağırlar azizler gönderür. Ol Äyişe Fâtıma soyıdur hanım. Anun bebekleri yetsün. Ocağıña bunçılrayın avrat gelsün. Geldük ol kim solduran sopdur: Şabadança yirinden örü turur, elin yüzün yumadun tokuz bazlamaç ilen bir külek yoğurd gözler, toynça tıka basa yir, elin bögrine urur aydur: Bu ivi harab olası ere varaldan berü dahı karnum toymadı, yüzüm gülmedi, ayağum paşmak yüzüm yaşmak görmedi dir, ah nola-y-idi, bu öle-y-idi, birine dahı vara-y-idüm, umarumdan yahşı uyar ola-y-idi dir. Anuñ kibinüñ hanum bebekleri yetmesün. Ocağıña bunçılrayın avrat gelmesün. Geldük ol kim tolduran topdur: Depidinçe yirinden örü turdı, elin yüzün yumadın obanuñ ol uçından bu uçına bu uçından ol uçına çarpışdurdı, kov kovladı diñ diñledi, öyledençe gezdi; öğledeñ sonra ivine geldi, gördi-kim oğrı köpek yike tana ivini bir birine katmış, tavuk kümesine siğir tamına dönmiş; konşularına çağırur ki kız Zeliha, Zübeyde, Ürüveyde, Çan, Kız, Çan Paşa, Ayna Melek, Kutlu Melek ölmege yitmege gitmemiş-idüm, yatacak yirüm gine bu harab olası-y-idi, nola-y-idi benüm ivüme bir lahza baka-y-idüñüz, koñşı hakkı Tanrı hakkı diyü söyler. Bunuñ kibinüñ hanum bebekleri yetmesün. Ocağıña bunuñ kibi avrat gelmesün. Geldük ol-kim niçe söyler-iseñ bayağıdır: Öte yazıdan yabandan bir odlu konuk gelse, er adam ivde olsa, aña dise ki: Tur etmek getir ziyelüm, bu ada yisün dise, pişmiş etmegüñ bakası olmaz yimek gerekdür: avrat aydur: Neyleyeyim, bu yıkılacak ivde un yok elek yok, deve degirmeninden gelmedi dir; ne gelür-ise benüm sağırma gelsün diyü elin götine urur, yöniñ añaru sağrısın erine döndürür; biñ söyler-iseñ birisini koymaz, erüñ sözünü kulağına koymaz. O Nuh Peygamberüñ eşeği aslıdur. Andan dahı sizi hanum Allah saklasun ocağıña bunçılrayın avrat gelmesün" (Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı I*, Ankara, 1958, s. 76-77).

⁸³ Osman Turan'a göre, Terken adı bir isim olmaktan çok unvan olma özelliği taşımakta ve hanedan mensubu kadınlar için kullanılmakta idi (Osman Turan, "Terken Ünvanı", *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, I, Ankara, 1944, s. 67).

⁸⁴ O. Turan, *Türk Cihân*, s. 127; F. Sümer, "Türkmen Kadınları", s. 5.

⁸⁵ O. Turan, "Terken Ünvanı" s. 73.

⁸⁶ İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul, 1953, s. 200-203; O. Turan, *Türk Cihân*, s. 129; Terken Hatun hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Zekeriya Kitapçı, Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları Ve Türk Sultanları, Konya, 1994, s. 163-182.

mensupları arasında cereyan ettiğinde en liyakatlinin arandığı şekilde tevîl eden mesele, kadın sözkonusu olduğunda tarihi haklarına rağmen bozguncu olarak yorumlanmaktadır. Öncelikle Sultan ile vezirin arasını açan Terken Hatun, devlet adamları ve kumandanlar üzerindeki nüfuzunu da kullanarak harekete geçmişti. Terken Hatun'un kendisine ait vilayetleri, hazinesi ve on iki bin askerden oluşan ordusu vardı. Devletin hazinesinden yirmi milyona yakın altını, taraftar kazanmak amacıyla kumandanlara dağıtmış ve etrafına büyük bir ordu toplamıştı. Berkyaruk'u tahttan indirmek amacıyla İsfahan'a doğru ordu ile harekete geçen Terken Hatun, devleti parçalanma tehlikesinin eşiğine getirmişti.⁸⁷ Nizâmü'l-Mülk doğabilecek sorunları önceden fark etmiş olmalıydı ki, eserinde kadının siyasetten uzak tutulması gerektiğini söylemişti. Ona göre kadın, kesinlikle devlet işlerine karışmamalıydı. Aksi takdirde bu durum devlet için yıkım demektir.⁸⁸

İslâmi dönem Türk toplumlarında kadın, sosyal hayatta da sahip olduğu haklarını korumuş ve devam ettirmişti. Ailede anne hala nüfuz sahibiydi ve görüşleri dikkate alınmaktaydı.⁸⁹ Evliliklerin gerçekleşmesi için erkek, kız tarafına başlık vermek zorundaydı. Şayet kız tarafı evliliğe onay verirse, düğün töreni düzenleniyor ve bu evlilik halka duyuruluyordu.⁹⁰ Gündelik hayatta kadın ev işleriyle ilgileniyor ve çocuğunun bakımıyla meşgul oluyordu. Dışarıda da kadın büyük bir güven içerisindeydi ve rahatlıkla ev dışı uğraşlarıyla alâkadar olabiliyordu.⁹¹

⁸⁷ O. Turan, *Türk Cihân*, s. 129.

⁸⁸ Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-nâme*'sinde şöyle sesleniyordu: "Padişahın asları üst yapmaları lazımdır. Zira, bundan büyük zararlar doğar. Padişah güçsüz ve haşmetsiz olur. Bilhassa, peçe taşıyan ve akılları mükemmel olmayan kadınlar. Onların gayeleri, yerinde kalacak olan asil bir delildir. Ne kadar daha asil olurlarsa, o kadar layık, ne kadar namuslu ve dindar olurlarsa o kadar övülmeye değer. Padişahın karıları ferman verici oldukları takdirde, (onlar) hep garaz sahiplerinin duyurduklarını emrederler; erkeklerin dışarıdaki ahvali kendi gözleriyle görmekte oldukları gibi, göremezler; sonra kadın hâcib veya hizmetçi (Hâdim) gibi onların yardımcılığında bulunanların söyledikleri gereğince ferman veririler. Bunun neticesi olarak onların fermanları, çoğunlukla hakikat hilafına olur. Bundan ise, fesat doğar; padişahın haşmeti ziyan görür; halkı (merdum) sıkıntı içine atarlar; mülk ve dinde karışıklık meydana gelir; insanların veya reayanın malları telef olur; devlet büyükleri incinmiş olurlar. Bütün devirlerde padişahın karısının padişaha musallat olduğu her zaman, rüsvaylık, şer, fitne ve fesattan başka hiçbir şey hasıl olmamıştır. Birçok noktaların aydınlanması için bu husustan da biraz söz edelim. Kadının emrine uyan, ona yetki veren, (buna karşılık) sıkıntı ve mihnete düşen ilk adam Adem-i Sâfi-selam üzerine olsun- idi. Zira, Havvâ'nın emrine uyup, buğday yedi; öyle ki, bu nimet üzerine cennetten çıktı. Bir söze göre, (Adem) 200 yıl; başkabir söze göre 300 yıl ağladı ve tövbe etti. Nihayet, Allah -kuvvet ve şevket ona olsun- onu bağışladı ve tövbesini kabul etti" (Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-nâme*, haz. Mehmet Altay Köymen, TTK, Ankara, 1999, s. 131-132).

⁸⁹ Mehmet Altay Köymen, *Alp Arslan Ve Zamani II*, Ankara, 1983, s. 306.

⁹⁰ M. A. Köymen, *Alp Arslan*, s. 312.

⁹¹ M. A. Köymen, *Alp Arslan*, s. 360-361.

1071 Malazgirt zaferini müteakip Anadolu ile Türkistan arasında büyük bir göç vukubulmuş ve uzun yıllar sürecek olan Türk muhacereti başlamıştı.⁹² Türkler göçebe-yarı göçebe ve yerleşik gruplar olmak üzere büyük kitleler halinde Anadolu'ya gelirken beraberlerinde çadırlarını, hayvanlarını, silahlarını, kıyafetlerini, törelerini ve kültürlerini de getirmişlerdi.⁹³ Yine Anadolu'ya gelen kalabalık Türkmenlerin tamamına yakınının Müslüman olduğu ve dolayısıyla İslâmi değerlerini de buraya taşıdıkları bilinmektedir.⁹⁴

Kalabalık kitleleri peşlerinden sürükleyerek Anadolu'ya gelenler arasında en önemlilerinden birisi şüphesiz Kutalmışoğlu Süleyman Şah idi. Kalabalık Türkmen toplulukları, Bizans'ın iç çekişmelerinden faydalanarak kısa bir süre içerisinde devlet kuran Süleyman Şah'ın etrafında toplanırken, Türkiye toplumunun temelleri de atılmıştı. Toprak bulmak arzusuyla Anadolu'ya gelen Türkler nihayet sığınabilecekleri geniş düzlüklere sahip olmuş ve buraları yurt edinmişlerdi. Nitekim Claude Cahen'in ifadesine göre, Anadolu'daki Türk beylerinin temel düşüncesi de zaten bu idi.⁹⁵

Türkiye Selçukluları, Anadolu topraklarında yeni bir güç olarak ortaya çıkarken, aynı zamanda birçok düşmanla uğraşmak zorunda kalmışlardı. Özellikle Haçlı Seferleriyle birlikte büyük yara alan Selçuklular, sadece toprak kaybetmekle kalmamış; uzunca bir süre Orta Anadolu'da sıkışıp kaldıkları için ihtiyaç duydukları medeni hamleyi gerçekleştirememişlerdi.⁹⁶ I. Haçlı serferinden sonra uzun müddet etrafını saran barikatleri kırmaya çalışan Türkiye Selçukluları, bu zaman zarfında sadece İran ile ilişkilerini sürdürebilmişlerdi. İşte bu süreçle birlikte devlet medeni hamlesini İrani etki altında gerçekleştirmek mecburiyetinde kalmıştı. Söz konusu İranlılaşma kendini başlıca iki alanda göstermişti: "Birincisi devletin idari teşkilatı, ikincisi de resmi dil olarak da kullanılan Farsça vasıtasıyla doğrudan sosyal hayat ve kültürel eğilimler üzerinde olmuştu".⁹⁷

⁹² Faruk Sümer, "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi", *Belleten*, 24/96, Ankara, 1960, s. 592.

⁹³ F. Sümer, "Anadolu'ya Yalnız", s. 593-594; Claude Cahen, "Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi", çev. Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediyıldız, *Belleten*, 51/201, Ankara, 1987, s. 1431.

⁹⁴ F. Sümer, "Anadolu'ya Yalnız", s. 594.

⁹⁵ Claude Cahen'e göre Türk beylerinin temel düşüncesi şuydu: "Gaza esprisi, cihad arzusuyla yüceltilmiş iktisadi ihtiyaç ve aynı zamanda ne kadar zıt gözükürse gözüksün, sığınacak bir toprağa kavuşabilme arzusu" (C. Cahen, "Türklerin Anadolu'ya", s. 1429).

⁹⁶ Gülay Ögün Bezer, "Türkiye Selçukluları'nın Güneydoğu Siyaseti Ve I. Haçlı Seferi'nin Bunun Üzerindeki Etkileri", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 12, Eylül, 2002, s. 89

⁹⁷ G. Ö. Bezer, "Türkiye Selçukluları'nın", s. 106.

Başlangıçta gerek siyasi, gerek sosyal hayatta Türk kültürünün varisi olan Selçuklular, İrani etkilerle özellikle de devlet yapısında bir kabuk değişikliğine uğradı. İşte bu süreç kadının mevcut durumunda da birtakım değişiklikleri beraberinde getirmişti. Örneğin hatunların idari hayattaki etkinliği bu dönemde hemen hemen kaybolmuştur. Bu husus salt kadının konumu ile ilgili bir durum olmasa gerek. Zira Türkiye Selçukluları Büyük Selçuklunun idari tecrübeleri ışığında, devleti sarsıntıya uğratabilecek rolleri azaltmışlardı. Mesela artık büyük iktalar verilmiyor, hanedan üyelerine de idari özerklik tanınmıyordu. Bu dönemden önceki Türk devletlerinde görüldüğü gibi, hatunların saray, divan, yurtluk ya da özel orduları yoktu. Hatunlar elçi karşılamıyor ve idari kararlara müdahil olmuyorlardı. Türkiye Selçuklularında ilk dönemde idari hayatta kadın merkezli bazı vakalar cereyan etmişse de, daha sonra benzer olaylar yaşanmadı. Bu dönem siyasi hayatında kadın, daha çok diplomatik evliliklerin bir parçası, dolayısıyla devletlerarası ilişkilerde ittifak vesilesi olmuştur. Buna karşın sosyal hayatta kadına baktığımızda, eskiye nazaran büyük farklılıklar görülmemektedir.

Sosyal hayatta kadın yine dışarıda serbest bir hayat sürmekte ve evinde gündelik işleriyle meşgul olmaktadır. Bu dönemde din, kadın üzerinde daha etkilidir. Özellikle Anadolu'da yaygın olan tasavvufi akımların manevi havası, kadını da etkisi altına almıştır. Saray kadınları dahi bu süreçten uzak kalamamış ve bilfiil tarikatlarla ilişki kurmuşlardır. Selçuklu kadını bu dönemde daha çok yardımseverliğiyle ön plana çıkmış ve gerek kurdukları vakıflar, gerekse inşa ettirdikleri yapılarla hizmetlerde bulunmuşlardır. Yine kurmuş oldukları teşkilatlar vasıtasıyla da organize birtakım faaliyetlerde bulunmuşlardır.

Bu araştırmada, Türk kadınının Anadolu'da geçirmiş olduğu değişim, Selçuklu bakış açısıyla verilmeye çalışılacaktır. Selçuklu dönemi Türk kadınının siyasi, sosyal, dini, kültürel ve ekonomik hayattaki durumunu tespit edilerek, gözler önüne serilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASİ HAYATTA KADIN

I. BAŞLANGIÇTAN MOĞOL İSTİLASINA KADAR

Türkiye Selçuklu devletinin kurucusu Sultan Süleyman Şah (1075-1086) dönemi siyasi hayatta kadının yeri ve işlevi ile ilgili olarak, kaynakların yetersizliğinden ötürü geniş bir malumat bulunmamaktadır. Bu dönemi ele alan ana kaynaklarda ise, siyasi süreçte kadına yönelik herhangi bir ifade yer almamaktadır.⁹⁸

Sultan I. Kılıcarşlan dönemi (1092-1107) kadının siyasi hayatta yeri ve etkisi ile ilgili olarak kaynaklarda dikkatimizi çeken ilk şey, sultanın Çaka Bey'in kızı ile yapmış olduğu evliliğidir. Sultan Kılıcarşlan, dönemin teamüllerine uyararak diplomatik amaçlı bir evlilik yapmış ve İzmir beyi Çaka'nın kızını⁹⁹ almıştır.¹⁰⁰ İzmir ve yöresinin hâkimi konumunda olan Çaka, her geçen gün biraz daha güç kazanmış ve bölgede etkili bir konuma gelmişti. Bizans tahtına gözünü diken Çaka, Kılıcarşlan ile ilişkileri iyi tutmak istemiş ve bundan dolayı da kızını ona vermeyi arzulamıştı. Bu nüfuzlu Türk beyi ile akrabalık ilişkilerinin kendisine yarayacağını düşünen Kılıcarşlan da bu evliliğe sıcak bakmış ve nihayetinde kaynaklarda adına rastlamadığımız Çaka Bey'in kızı ile

⁹⁸ Emine Uyumaz, İbn'ül Esir'in et-Tarihü'l-bahir fi'd-devleti'l-Atabekiyye adlı eserini (Altı ile sekizinci sayfa arası) referans göstererek, Süleyman Şah'ın 1086 senesinde, daha önce vefat etmiş olan (26 Safer 478/23 Haziran 1085) Şerefü'd-Devle Müslim'in dul kalan karısı Muna Hatun ile evlendiğini belirtir (Emine Uyumaz, "Türkiye Selçuklu Sultanları, Melikleri ve Melikleri'nin Evlilikleri", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler II*, 2001, Konya, s. 397). Ancak bu eserde Süleyman Şah'ın Şerefü'd-Devle Müslim ile olan mücadelesine yer verilmiş olmasına karşın, bahsedilen evlilikle ilgili herhangi bir ifadeye rastlanılmamıştır. (İbnü'l-Esir, et-Tarihü'l-bahir fi'd-devleti'l-Atabekiyye, nşr. A. A. Tolaymat, Kahire, 1963, s. 6-8).

⁹⁹ Mükrimin Halil Yımaç, bu kadının ismini Ayşe Hatun olarak kaydeder. (Urfalı Mateos, *Vekayiname*, çev. Hrand D. Andreasyan, Ankara, 2000, s. 282.) Yine Sultan I. Kılıcarşlan dönemi ile ilgili araştırması bulunan Işın Demirkent de bu kadının ismini Ayşe Hatun olarak kaydetmiştir. (Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Ankara, 1996, s. 57, 59) Ancak her iki araştırmacı da kaynak ismi vermemişlerdir. Bu nedenle Ayşe Hatun adının nereden geldiği bilinmemektedir.

¹⁰⁰ Anna Komnena, *Alexiad*, çev. Bilge Umar, İstanbul, 1996, s. 270, 328; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 2002, s. 97; Akdes Nimet Kurat, *Çaka Ortazamanda İzmir ve Yakınındaki Adaların Türk Hâkimi*, İstanbul, 1936, s. 24; Bilge Umar, *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi Türkiye Türklerinin Ulusunun Oluşması*, İstanbul, 1998, s. 89.

evlenmiştir (484-485/1092).¹⁰¹ Anlaşıldığı kadarıyla evlilik yoluyla kurulan bu ittifaktan rahatsız olan Bizans boş durmamış ve her iki Türk beyinin arasını açmak için çeşitli yollara başvurmuştur. Gerçekte de çabalar sonuç vermiş ve Çaka Bey öldürülmüştür.¹⁰²

Birinci Haçlı ordusu Türkiye Selçuklu Devleti'nin başkenti İznik'i muhasara ettiğiinde, müdafilere yardım için şehrin önlerine gelen Sultan Kılıcarslan geri çekilmek zorunda kalmış, karısını, kızkardeşini (kaynaklarda ismi belirtilmeyen) ve iki oğlunu ise İznik'te bırakmıştı.¹⁰³ Şehirdekiler Bizanslılara teslim olmaya karar verince İznik'e giren Haçlı ordusunun komutanı Boutoumites, Bizans imparatorundan aldığı fermanı okuyarak halka aman vermeyi ve Sultanın kız kardeşi ile eşine saygılı davranılacağını vaad etmişti.¹⁰⁴ Ancak verilen sözde durulmamış ve Kılıcarslan'ın karısı da diğer Türk kadınlarla birlikte esir alınmıştı.¹⁰⁵ Sultanın hanımı önce Bizans'ın başkenti İstanbul'a götürülmüş, ardından da İmparator tarafından İoannes Dukas'a teslim edilmişti. Bizanslıların amacı Çaka'nın kızı olan Kılıcarslan'ın karısını, İzmir ve çevresindeki Türk beylerine göstererek İznik'in düştüğüne inandırmak ve Türklerin cesaretini kırıp, savaşız olarak kentleri almaktı.¹⁰⁶ Bu olaydan da anlaşıldığı üzere, savaşlarda hanedan üyesi bir kadının düşmanın eline düşmesi tabii olarak mağlubiyetin bir göstergesi olarak telakki ediliyor ve düşman tarafından pazarlık konusu yapılabiliyordu. Alexiad'da geçen ifadeye göre Kılıcarslan'ın eşi daha sonra fidye ödenmeksizin Sultana iade

¹⁰¹ O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 97; A. N. Kurat, *Çaka Ortazamanda*, s. 24; B. Umar, *Türkiye Halkının*, s. 89. el-Hoyî'nin kaleme aldığı Rusûmu'r-Resâil isimli inşâ kitabına göre sultan hanımlarına şu şekilde hitap ediliyordu: “Sultanların eşlerine şöyle hitap edilir: ‘Yüce makamın kapsayıcı adaletinin melteminin kokuları, dünya kadınlarının sahibi, melikelerin melikesi, saadet tacının incisi, büyük Rabia, büyük Hatice, zamanın Belkis'i, hayrın ve faziletin yayıcısı, bütün yücelikleri kendinde birleştiren, memleketi düzene sokan, sultanların akitlerinin cihana yayılmasında aracı olan, ebedi saadetlerin doğduğu ve ebedi devletin kaynağı olan kişi’. Rabbani yardımla daim, korunmuş ve güvenilir olsun” (Hasan b. Abdülmü'min Hoyî, *Gunyetü'l-katib ve munyetü't-talib; Rusumü'r-resail ve Nücumü'l-faza'il*, yay. Adnan Sadık Erzi, Ankara,1963, s. 3).

¹⁰² Bizans İmparatoru, Sultan Kılıcarslan'a yazdığı mektupta şöyle sesleniyordu: “Şanı Büyük Sultan Kılıç Arslan! Biliyorsun ki Sultanlık sana baba mirası olarak geçmiştir. Oysa, senin kayın baban Çaka görünüşte Rum devletine karşı silahlanıyor ve kendisine Basileus dedirtiyor ama, besbelli ki bu bir aldatmacadır”. (Anna Komnena, *Alexiad*, s. 270-271). Yapılan menfi propagandalardan etkilenen Kılıcarslan, Çaka'nın artan kudreti karşısında bir şeyler yapmak gerektiğini düşünmüş ve Çaka'ya karşı Bizans Devleti ile ittifak yolunu tercih etmiştir. Esasında ülkenin batısında kaybedilen toprakları yeniden ele geçiren Kılıcarslan, yönünü tekrar güneydoğuya çevirmek ve babasının siyasetini devam ettirmek istiyordu. Bunun içinde arakasında Çaka gibi iddialı ve güçlü bir beyi bırakmak istemiyordu. Yani Çaka'yı ortadan kaldırmak amacıyla Bizans ile yapılan bu ittifak, aslında Kılıcarslan'ın düşüncesine de uygun düşmekteydi. G. Ö. Bezer, “Türkiye Selçuklularının”, s. 86.

¹⁰³ Anna Komnena, *Alexiad*, s. 328; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 104.

¹⁰⁴ Anna Komnena, *Alexiad*, s. 328.

¹⁰⁵ Anna Komnena, *Alexiad*, s. 337; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 101; A. N. Kurat, *Çaka Ortazamanda*, s. 32.

¹⁰⁶ Anna Komnena, *Alexiad*, s. 329, 337; A. N. Kurat, *Çaka Ortazamanda*, s. 32.

edilmişti.¹⁰⁷ Bu bilgiyi başka bir kaynağın verdiği bilgi ile teyid etme imkânı olmadığı için Komnena'ya dayanmak durumundayız.

Sultan I. Kılıcarslan döneminde, bir başka diplomatik evlilik denemesi ise Dânişmendliler ile olmuştu. Aksarayî'nin verdiği malumata göre Bizans baskısına karşı Sultan Kılıcarslan'dan yardım isteyen Dânişmend Gazi, kızını ona vermeyi vaat etmişti.¹⁰⁸ Dânişmend Gazi kendisine yardımcı olması durumunda Kılıcarslan'a sadece kızını değil, yüz bin dinar ile birlikte Elbistan'ı da vermeyi taahhüt etmişti. Kılıcarslan, yapılan teklifi kabul etmiş ve gerekli yardımı yapmıştı. Bizans tehlikesini bertaraf eden Dânişmend Gazi, yüz bin dinarı Sultan'a göndermiş, ancak Elbistan'ı verme işini erteleyerek ondan özür dilemiş ve kızının çeyizini hazırlamakla meşgul olacağını, gerdek vakti Elbistan'ı vereceğini söylemişti. Bu duruma üzülen Kılıcarslan yüz bin dinarı geri göndermiş ve beklenen evlilik gerçekleşmemişti.¹⁰⁹

Yine bu dönemde ayrıntıları bilinmemekle birlikte Sultan Kılıcarslan'ın, kızı Seyyide Hatun'u Hısn-ı Keyfa Artuklularından Rüknu'd-Devle ile evlendirdiğine şahit olunmaktadır.¹¹⁰ Anlaşıldığı kadarıyla, Haçlılarla olan mücadele çerçevesinde Kılıcarslan, bu Türkmen beyinin desteğini almak maksadıyla kızını ona vermişti. Seyyide Hatun 524/1130 senesinde vefat etmiş ve Silvan'da bulunan Sultan Kılıcarslan türbesine defnedilmişti.¹¹¹

Sultan Kılıcarslan'ın vefatından sonra (1107) Selçuklu emirlerinden Bozmuş, Sultanın dul kalan karısını yanına alarak Malatya'ya götürmüş ve burada bu hatunun oğlu olan Tuğrul Arslan'ı sultan ilan etmiştir.¹¹² Oğlunun sultan olmasıyla birlikte harekete geçen bu hatun, öncelikli olarak Malatya'da bulunan İl-Arslan isminde bir emirle anlaşmış ve Bozmuş'ı öldürterek onunla evlenmiştir.¹¹³ Böylece Selçuklu hanedanından bir kadın, ilk defa siyasi hayatta aktif bir role soyunmuştur. İl-Arslan, halktan zorla altın toplamaya başlamış ve bu durum halkta büyük bir bıkkınlığa neden

¹⁰⁷ Anna Komnena, *Alexiad*, s. 329.

¹⁰⁸ Kerimüddin Mahmud-î Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, trc. Mürsel Öztürk, Ankara, 2000, s. 20-21.

¹⁰⁹ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 20-21.

¹¹⁰ E. Uyumaz, "Türkiye Selçuklu", s. 399-400.

¹¹¹ O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 109.

¹¹² Süryani Mihail, *Süryani Patrik Mihail'in Vakainamesi*, (2.kısım: 1042-1195), trc. Hrand D. Andreasyan, İstanbul Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1944, s. 54; Gregory Abu'l Farac İbnü'l İbri Bar Hebraeus, *Abül-Farac Tarihi*, I-II, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara, 1999, s. 349; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul, 2000, s. 19; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 148; Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, Ankara, 2003, s. 11-14.

¹¹³ Mihail, *Vakainamesi*, s. 54; Abu'l Farac, *Tarihi*, s. 349; C. Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 19; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 149; M. Kesik, *Türkiye Selçuklu*, s. 14.

olmuştu. Vaziyetin farkında olan Tuğrul Arslan'ın annesi oğlu ile anlaşarak bu emiri yakalatıp bir yıl süreyle hapsedti ve ardından da Büyük Selçuklu sultanı Muhammed'e gönderdi. Yanındaki Türkleri de, Sultan Muhammed'e yardımcı olmak amacıyla Yukarı Kilikya ve Ceyhan havalisinde bulunan Frank-Ermeni prensliklerine karşı sefere çıkardı.¹¹⁴ Anadolu'daki karışıklıklara el koymak isteyen Büyük Selçuklu Sultanı, Sultan Kılıcarslan oğlu Şahin Şah'ı serbest bıraktı. Bu arada Kılıcarslan'ın hanımı etrafındaki birçok siyasi güç arasında varlığını koruyabilmek için tedbirler aldı. Dönemin şöhretli beylerinden olan Artuklu Belek ile evlenmek ve nüfuzundan yararlanabilmek için oğlu Tuğrul Arslan'ı atabeginin yanına bırakarak Palu'ya gitti (1113).¹¹⁵ Burada Belek'e hitaben "Sultan (Kılıcarslan) nice defalar sizi medhederek dedi ki, bütün Türk emirleri içinde Belek derecesinde akıllı ve kudretli bir kimse yoktur. Beni ve çocuklarımı adınızla korumanızı istiyorum" şeklinde konuşarak evlenmek isteğini bildirdi. Hatunun bu arzusunun geri çevirmeyen Belek onunla evlendi (1113).¹¹⁶ Gücünü daha da artıran Hatun tekrar Malatya'ya döndü ve atabegi şehirden kovarak oğlunu Malatya kalesine yerleştirdi (1114). Malatya'daki Selçuklu sultanlığı ile birlikte siyasi nüfuzu ve şöhreti de artmış oldu.¹¹⁷

Doğu Anadolu'da ki Türk beyleri arasında zaman zaman mücadeleler olmaktadır. Mengüçükler 1118 de Tuğrul Arslan'ın kontrolünde bulunan Harput ve Dersim havalisine akınlar yaptılar. Bunun üzerine Tuğrul Arslan'ın annesi, Urfa kontu Joscelin'e adam göndererek Haçlılardan yardım talep etti.¹¹⁸ Hatun, Malatya'da oğlunun hâkimiyetini devam ettirebilmesi için elinden geleni yapıyor ve siyasi dengeleri kurmaya çalışıyordu. Eşi Belek'in siyasi nüfuzunu ve gücünü kullanarak varlık mücadelesi veriyordu. Fakat beklenmedik bir olay bir anda dengeleri alt üst etti. Belek Gazi, 517-518/1124 de Franklar ile mücadele ederken hayatını kaybetti.¹¹⁹

Türk beylikleri arasında Dânişmendliler büyük bir güç olarak Anadolu'da etkisini artırmaya başlamış ve özellikle de Dânişmendli Emîr Gazi'nin, damadı Sultan

¹¹⁴ Mihail, *Vakainamesi*, s. 54; Abu'l Farac, *Tarihi*, s. 349; C. Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 19 O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 149-150; M. Kesik, *Türkiye Selçuklu*, s. 12.

¹¹⁵ Mihail, *Vakainamesi*, s. 60; Abu'l Farac, *Tarihi*, s. 351; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 153; M. Kesik, *Türkiye Selçuklu*, s. 15; Gülşay Öğün Bezer, "Harput'ta Bir Türkmen Beyliği: Çubukoğulları", *SDÜFEFSBD*, I, Isparta, 1995, s. 97.

¹¹⁶ Mihail, *Vakainamesi*, s. 66; Abu'l Farac, *Tarihi*, s. 351; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 153.

¹¹⁷ Abu'l Farac, *Tarihi*, s. 351; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 153; M. Kesik, *Türkiye Selçuklu*, s. 15.

¹¹⁸ O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 162.

¹¹⁹ O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 167.

Mesud'u Selçuklu tahtına çıkarmasından sonra bölgede en büyük güç konumuna gelmişti.¹²⁰ Anadolu'da siyasi birliği kurmaya çalışan Dânişmendliler, dikkatlerini daha önce Kılıcarıslan'a rağmen zaptedip sonra kaybettikleri Malatya'ya çevirmişlerdi. Artık çember daralmaya başlamış ve özellikle Belek'in ölümünden sonra iyice güç kaybeden Tuğrul Arslan, Dânişmendli baskısını üzerinde fazlasıyla hissetmeye başlamıştı. Gerçekte Belek'in ölümünden sonra onun atabeyinin varisi ve Harput emiri Süleyman ile Tuğrul arasında Malatya mücadele konusu olmaya başlamıştı. Bu durumdan yararlanan Dânişmendli Emîr Gazi, damadı Sultan Mesud ile ittifak yaparak şehri muhasara altına aldı (27 Rebiülahir 518/13 Haziran 1124).¹²¹ Muhasara uzayınca şehirde kıtlık baş gösterdi. Halk kedi, eşek, ağaç yaprağı, kısacası ne bulursa yemeye başladı. Yine şehirde zenginler ile fakirler arasında çatışmalar baş gösterdi. Nihayetinde kuşatmaya daha fazla dayanamayan Tuğrul Arslan ve annesi Minşâr kalesine çekilerek şehri Emîr Gazi'ye teslim ettiler.¹²² Bundan sonra Hatun hakkında elimizde yeterli bilgi yoktur. Cahen'in verdiği bilgiye göre Minşâr kalesine çekilen hatun burada kalenin hâkimiyetini elinde tutmaya devam etmiştir.¹²³ Ömrünü, oğlunun iktidar mücadelesine adayan ve Selçuklu siyasi hayatında önemli bir iz bırakan bu hatunun akıbeti hakkında bundan öte bir bilgi bulunmamaktadır.

Sultan Tuğrul Arslan'a gelince, Osman Turan'ın verdiği bilgiye göre 524/1130 yılında Meyyafarikin'de ölen kız kardeşi Seyyide Hatun'un cenazesinde bulunmak için Hısn Keyfa'dan buraya gelmiş ve Artuklu hükümdarı Davud'un damadı olarak, onun yanında kalmıştır.¹²⁴

Sultan I. Mesud döneminde (1116-1155) kadının siyasi hayattaki yerine bakıldığında, bu dönemde de kadının diplomatik amaçlı evlilikler yoluyla siyasi hayata müdahil olduğu görülmektedir. Kaynaklar Sultan Mesud'un Dânişmendli Melik Gazi'nin kızıyla evli olduğunu yazar fakat ayrıntı vermezler.¹²⁵ Bu evlilik vasıtasıyla iki

¹²⁰ O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 167.

¹²¹ Mihail, *Vakainamesi*, s. 82; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 168; C. Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 23.

¹²² Mihail, *Vakainamesi*, s. 83; Urfalı Mateos, *Vekayiname*, s. 282; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 168; C. Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 23; M. Kesik, *Türkiye Selçuklu*, s. 38.

¹²³ C. Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 23.

¹²⁴ O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 170.

¹²⁵ Mihail, *Vakainamesi*, s. 82; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 167.

taraf arasında ittifak kurulmuş ve güç birliği yapılmıştı. Melik Gazi, damadı Sultan Mesud'u tahta çıkarmış ve böylece Selçuklu devletini kendi nüfuzu altına almıştı.¹²⁶

Sultan Mesud, özellikle kayınpederi Melik Gazi'nin ölümünden sonra daha serbest hareket etmeye başlamış ve Dânişmendlilerin kendi içlerindeki taht kavgalarından yararlanmak için fırsat kollamaya başlamıştı. Öncelikli olarak Sivas'ta Dânişmendli Yağıbasan üzerine yürüyen Sultan Mesud, tez zamanda Sivas'ı kontrol altına almış ve yönünü Malatya'ya çevirmişti. Daha sonra kendisine engel olmasını önlemek amacıyla da kızını Yağıbasan'a vermişti. Cahen bu durumu şöyle anlatmaktadır: “ Ancak Mesud Yağıbasan'ı tehdit ederek ve kızını vererek kendisine boyun eğmesini sağladı ve Malatya'ya saldırdı”.¹²⁷ Bu evliliğin kesin tarihi belli olmamakla beraber dönemin ana kaynakları bu evliliğin Sultan Mesud'un Kilikya seferi öncesi olduğunu söylerler. Örneğin Abu'l Farac ve Süryani Mihail şöyle anlatırlar: “ Konya sultanı Mesud, kızını Yakup Arslan (Dânişmendli Yağıbasan)' a verdi ve bunlar ikisi birlikte Kilikya'ya taarruz etmeye karar verdiler”.¹²⁸ Bilindiği üzere bu sefer 1153 yılında yapılmıştı ve bu seferden bir yıl önce de Malatya kuşatması vuku bulmuştu. Yani bu evliliğin 1152 ya da öncesinde gerçekleşmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Olaylar bize gösteriyor ki, bu evlilik tamamen diplomatik amaçlı yapılmış ve evlilik sonrasında iki taraf arasında ittifak kurulmuştu. Kaynakların belirttiğine göre Dânişmendli Yağıbasan 1164 de vefat edince kardeşinin oğlu İsmail onun yerine geçmiş ve Yağıbasan'ın dul kalan karısıyla (Sultan Mesud'un kızı) evlenmişti.¹²⁹

Malatya'da hâkimiyeti elinde tutan Dânişmendli Aynüddeve aynı zamanda Sultan Mesud'un yeğeni ile evliydi.¹³⁰ Bu evliliğin ayrıntıları ile ilgili kaynaklarda bilgi bulunmamakla beraber Süryani Patrik Mihail, bu kadının Sultan Mesud'un kardeşinin (hangi kardeşi olduğu belirtilmemiş) kızı olduğunu belirtir.¹³¹ Sultan Mesud şehri kuşattığında çaresiz kalan Aynüddeve çıkış yolu olarak karısını Sultan Mesud'a gönderdi. Fakat kardeşinin kızının yalvarmalarına kulak tıkayan Mesud kuşatmayı devam ettirdi. Muhasarayı üç ay sürdürdü ve daha sonra da ciddi bir hücumda

¹²⁶ O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 167. Bununla beraber Claude Cahen, Şahin Şah'ın da Çankırı ve Ankara yöresine sığındıktan sonra Dânişmendli beyinin kızıyla evlendiğini belirtmiştir. C. Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 33.

¹²⁷ C. Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 32.

¹²⁸ Abu'l Farac, *Tarihi*, s. 391; Mihail, *Vakainamesi*, s. 170.

¹²⁹ Abul Farac, *Tarihi*, s. 400; Mihail, *Vakainamesi*, s. 196.

¹³⁰ Mihail, *Vakainamesi*, s. 166; C. Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 28; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 189.

¹³¹ Mihail, *Vakainamesi*, s. 166.

bulunmadan çekildi (2 Rebiulevvel 538/14 Eylül 1143).¹³² Bu olaydan anlaşıldığı üzere yöneticiler gerektiğinde eşlerini siyasi hayata dahil etmişlerdir. Diplomatik amaçlı yapılan evliliklerin bu duruma zemin hazırladığı tahmin edilebilir. Genelde güç birliği yapmak amacıyla gerçekleşen evlilikler sonucunda bazen tarafların anlaşmazlığında bu hanımlar arabulucu görevi yapabiliyorlardı. Bir anlamda kadınlar, siyasi hayatta faal bir rol üstleniyorlardı.

Malatya’da Aynüddeve 1152 de vefat edince, yerine oğlu Zulkarneyn geçti. Bu durumdan yararlanmak isteyen Sultan Mesud son bir defa Malatya’yı kuşatma altına aldı (1152).¹³³ Oğlu Zulkarneyn’in şehri mukavemette zorlandığını gören annesi bir kez daha Sultan Mesud’un huzuruna çıktı ve oğlu adına ondan aman diledi. Sultan yeğeni olan bu hanıma, ancak oğlu Zulkarneyn gelip itaat arz ederse kuşatmayı kaldırabileceğini bildirdi. Zulkarneyn’in Mesud’un huzuruna çıkarak bağlılığını arz etmesi üzerine Sultan ona kendisine tâbi olması şartıyla Malatya beyliğini verdi.¹³⁴ Bu olayın ardından Zulkarneyn’in annesi oğlunun küçük yaşta olmasından istifade ederek şehirde yönetimi eline geçirdi. Böylece Malatya ikinci defa yine Selçuklu hanedanından bir hanımın hâkimiyeti altına girmiş oldu. Mihail’in naklettiğine göre, bu kadın, “şehrin yalnız oğluna değil kendisine de ait olduğunu, çünkü sultanın kendi ricasını kabul ettiğini söylüyor ve şehri, büyücüler ve okuyucular vasıtasıyla kendisinin kurtarmış olduğunu” iddia ediyordu.¹³⁵ Bu hatun, etrafına büyücü kadınları toplamış ve onların kehanetleri ile hareket eder olmuştu. Büyücü kadınların kehanetlerine göre o; “uzun bir hayat sürecek ve hâkimiyetini icra edecekti”. Kendi şahsi ihtirasları doğrultusunda hareket eden bu kadın, şehir halkına karşı baskıcı bir yönetim uyguluyor ve onlardan, müslim-gayrımüslim ayrımı yapmadan yüksek oranda vergi alıyordu. Yine kaynakların verdiği bilgiye göre şehri istediği gibi yönetmek ve arzu ettiği adamla birleşebilmek için, oğlunu dahi öldürmenin hesabını yapıyordu.¹³⁶ Bu doğrultuda bir suikast planı hazırlamıştı. Ancak planını harekete geçiremeden bizzat oğlu tarafından alaşağı edilerek, çevresinde ki kadınlar ile birlikte çıplak ve yalınayak bir biçimde şehirden

¹³² Mihail, *Vakainamesi*, s. 120; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 178-179; M. Kesik, *Türkiye Selçuklu*, s. 47.

¹³³ Mihail, *Vakainamesi*, s. 166; Abu’l Farac, *Tarihi* s. 390; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 189-190; C. Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 32.

¹³⁴ Mihail, *Vakainamesi*, s. 166; Abu’l Farac, *Tarihi*, s. 390; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 189-190; C. Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 32; M. Kesik, *Türkiye Selçuklu*, s. 48-49.

¹³⁵ Mihail, *Vakainamesi*, s. 167.

¹³⁶ Mihail, *Vakainamesi*, s. 167; Abu’l Farac, *Tarihi*, s. 390.

kovuldu. Büyücü kadınların ise malları müsadere edildi ve idam ettirilerek hayatlarına son verildi.¹³⁷

Bu dönemde bir başka diplomatik evlilik ise Sultan Mesud'un kızı ile Atabeg İmameddin Zengî'nin oğlu Nûreddin Mahmud arasında gerçekleşmişti.¹³⁸ Müneccimbaşı'nın verdiği malumata göre Sultan Mesud, kızı Selçuka Hatun'u (Başka kaynaklarda bu isme rastlanılmamaktadır) güç birliği yapmak amacıyla Nûreddin Mahmud ile evlendirmişti.¹³⁹ Haçlıların elinde bulunan Tel-bâşer'i kuşatmaya karar veren Sultan Mesud, kuşatma öncesi Nûreddin Mahmud ile ortak hareket edebilmek için kızını ona vermiş ve çeyiz olarak da şehri ona vermeyi teklif etmişti.¹⁴⁰

Sultan Mesud, Bizans'ın iç karışıklıklarından faydalanmayı ihmal etmemiş ve Bizans'dan iltica edenlere kucak açmıştı. Bizans tahtını ele geçirme teşebbüsünde bulunan İsak, kardeşi İmparator Yuannis ile baş edemeyeceğini anladığında Anadolu'ya iltica etmiş ve Sultan Mesud'a sığınmıştı.¹⁴¹ 1139 senesinde Bizans'ın Niksar'ı muhasarası esnasında Bizans ordusunda mücadele veren İsak'ın oğlu Yuannis de, ordusunu terk ederek Selçuklu tarafına geçmişti.¹⁴² Konya'ya gelerek Müslüman olan Yuannis, Sultan'ın övgüsüne mazhar olmuş ve onun kızı ile evlenmişti. Sultan Mesud, Çelebi ünvanı alan Yuannis'e birçok mülk bağışlamış ve böylece o da Konya'ya yerleşmişti.¹⁴³ Diplomatik bir manevra olarak Yuannis'i kendisine damat yapan Mesud, böylelikle Bizans'a karşı elinde koz bulundurmuş oluyordu.

Sultan Mesud'un güçlenmesinden rahatsızlık duyan İmparator Manuel büyük bir ordu toplayarak 1146 senesinde Konya'yı kuşattı. Birkaç ay süren sonuçsuz kuşatmada Selçuklu ordusu nihayet Bizans ordusunu pusuya düşürdü. Bizans İmparatoru Manuel kaçan ordusunu cesaretlendirmek için, Sultan Mesud'un öldürüldüğünü ilan etti. Osman Turan'ın naklettiği bilgiye göre bu sırada Sultanın hatunu "kocasının hayatta olduğunu

¹³⁷ Mihail, *Vakainamesi*, s. 166; Abu'l Farac, *Tarihi*, s. 390; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 189-190; C. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 32.

¹³⁸ Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-düvel. Selçuklular Tarihi: Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, yay. Ali Öngül, İzmir, 2001, II, s. 17; Abu'l Farac, *Tarihi*, s. 388; C. Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 32.

¹³⁹ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, II, s. 17.

¹⁴⁰ C. Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 32.

¹⁴¹ O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 171; Mustafa Daş, "Selçuklu Ülkesinde Bizanslı Mülteciler", *Toplumsal Tarih*, 14/84, İstanbul, 2000, s. 6.

¹⁴² Niketas Koinates, *Historia*, trc. Fikret Işıltan, Ankara, 1995, s. 23; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 176; M. Daş, "Selçuklu Ülkesinde", s. 7.

¹⁴³ Niketas, *Historia*, s. 23; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 176; M. Daş, "Selçuklu Ülkesinde", s. 7.

temin ve zafere yardım etti”¹⁴⁴. Buna karşın Niketas’ın verdiği malumata göre, Manuel şehri kuşattığında Mesud, Konya’dan kaçarak Aksaray’a gitti. Konya surları üzerinde şehrin savunmasını Mesud’un kızlarından birisi, babası adına başarıyla yürüttü. Başarısızlığa uğrayan Bizans ordusu geri çekilmek zorunda kaldı.¹⁴⁵ İonnes Kinnamos ise Historia’sında, İmparator Manuel’in sultanın esir alındığı şeklindeki bir yalanla orduyu toparlamaya çalıştığını, hatta Sultan’ın hanımına mektup yazarak sultanın ellerinde ve hayatta olduğunu bildirdiğini, bunun içinde hanımın İmparatoru iyi karşılamak amacıyla iki bin koyun ve çok sayıda yiyecek hazırladığını söyler.¹⁴⁶ Bu farklı anlatımlardan, Selçuklu hanedanından bir hanımın Konya’nın savunulmasında yararlılık göstermiş olduğu anlaşılmaktadır. Selçuklu hanedan kadınının geri planda kalmayıp, bizzat savaşa müdahil olduğu ve hatta savaşı yönlendirdiği görülmektedir.

Babasının yerine geçen Sultan II. Kılıcarslan (1155-1192), komşu beyliklerle iyi ilişkiler kurma anlayışıyla 1160 senesinde Erzurum hükümdarı İzzeddin Saltuk’un kızı ile nikâhlandı. Nikâhlı eşini getirtmek amacıyla da Erzurum’a bir gelin alayı gönderdi.¹⁴⁷ Gelin alayı Erzurum’dan yüklü miktarda çeyiz ile Konya’ya doğru yola çıktı. Dönüş yolu üzerinde, Dânişmendli Yağıbasan gelin alayına baskın yaparak Sultan Kılıcarslan’ın nikâhlı eşine ve çeyizine el koydu.¹⁴⁸ Gelini, kardeşinin oğlu Zunnûn ile evlendirmek isteyen Yağıbasan, fakihlere danışarak bir hileli yol bulmalarını istedi. Fakihler gelinin İslâm dininden dönmesi halinde nikâhının geçersiz sayılacağını söylediler. Yapılan baskılar neticesinde gelin irtidat etti, sonra tekrar Müslüman olunca Zunnûn ile evlendirildi.¹⁴⁹ Olay, Selçuklu sarayına ulaştığında çılgına dönen Sultan Kılıcarslan, derhal orduyu hazırlayarak Dânişmendli Yağıbasan ile savaşmak üzere harekete geçti. Fakat Bizans ile ittifak halinde olan Yağıbasan karşısında savaşı kaybederek geri çekilmek zorunda kaldı.¹⁵⁰ Tarihte örneğine az rastlanır bu olayda, Dânişmendli Yağıbasan hiçbir şekilde izahatı mümkün olmayan bir davranış göstermiş

¹⁴⁴ O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 181.

¹⁴⁵ Niketas, *Historia*, s. 36.

¹⁴⁶ İonnes Kinnamos, *İoannes Kinnamos’un Historiası (1118-1176)*, haz. Işın Demirkent, Ankara, 2001, s. 39-40.

¹⁴⁷ İbnü’l Esîr, *El-Kâmil Fi’t-Tarih Tercümesi*, trc. Abdulkerim Özyayın, XI, İstanbul, 1987, s. 257; Müneccimbaşı, *Câmiu’d-düvel*, II, s. 19; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 201; C. Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 37, 47.

¹⁴⁸ İbnü’l Esîr, *El-Kâmil*, XI, s. 257; Müneccimbaşı, *Câmiu’d-düvel*, II, s. 19; Mihail, *Vakainamesi*, s. 190; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 201; C. Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 37, 47.

¹⁴⁹ İbnü’l Esîr, *El-Kâmil*, XI, s. 257; Mihail, *Vakainamesi*, s. 190; Müneccimbaşı, *Câmiu’d-düvel*, II, s. 19; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 201; C. Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 37, 47.

¹⁵⁰ İbnü’l Esîr, *El-Kâmil*, XI, s. 257; Müneccimbaşı, *Câmiu’d-düvel*, II, s. 19; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 201; C. Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 37, 47.

ve karşı tarafı, adeta aşağılayıcı bir tavır sergilemiştir. Bu örnekte de görüldüğü gibi kadın, istemese de bazen siyasi çekişmelerin tam merkezinde yer alabiliyordu.

Bir başka gerçekleşmeyen diplomatik evlilik girişimi ise Sultan ile Alman İmparatoru F. Barbarossa'nın kızı arasında olmuştu. Myriocephalon zaferi sonrası Sultan, Alman İmparatoru Barbarossa'ya elçi göndermiş ve kazandığı başarıyı anlatmıştı (1176) . Elçi aracılığı ile ona ittifak teklifinde bulunmuş ve aynı zamanda kızına talip olmuştu.¹⁵¹ Fakat bu kızın ölümü evliliğin gerçekleşmesine engel olmuş ve böylece bir evlilik girişimi daha başarısızlıkla sonuçlanmıştı.¹⁵²

Siyasi kazanımlar elde etmek için yapılan evlilikler, bazen iki devlet arasında savaşa kadar gidebilecek anlaşmazlıklara da neden olabiliyordu. Hanedan üyesi hatuna yapılan bir haksızlık ya da kötü muamele, o hatunun ailesine yapılmış bir hakaret olarak algılanabiliyor ve bu da iki devleti karşı karşıya getirmeye yetiyordu. Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıcarslan, iyi ilişkiler kurmak amacıyla kızını¹⁵³ Hısn Keyfâ ve Diyarbakir Artuklu Hükümdarı Kara Arslan'ın oğlu Nureddin Muhammed'e vermişti.¹⁵⁴ Evliliğin üzerinden henüz kısa bir süre geçmişti ki, Nureddin Mahammed bu kadına kötü muamelelerde bulunmaya başlamış, hatta bir şarkıcı kadına gönül vermişti.¹⁵⁵ Sultan Kılıcarslan, kızının düştüğü bu durumu öğrenince Nureddin Muhammed'in topaklarını istila etmeye ve kızına çeyiz olarak verdiği kaleleri geri almaya karar verdi (1180).

¹⁵¹ O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 210.

¹⁵² O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 221.

¹⁵³ Bu kadının ismi Şeşen'in makalesinde, Selçuk'a Hâturn binti Kılıç Arslan b. Mesud b. Kılıç Arslan olarak geçmektedir. Burada verilen bilgiye göre bu kadın kocasının ölümünün ardından Abbasi Halifesi en-Nâsır Lidînillah ile evlenmiştir. Selçuka Hatun, ölünceye kadar onun nikâhında kalmış ve ölümünün ardından bu duruma çok müteessir olan Halife, onun için, kabri üzerinde çok büyük bir türbe yaptırmıştı (Ramazan Şeşen, "İmâd Al-Dîn Al-Kâtib Al-İsfahânî'nin Eserlerindeki Anadolu Tarihiyle İlgili Bahisler", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, Ankara, 1971, s. 268); Ayrıca bu hususlar, Zekeriyâ Kitapçı'nın Selçuka Hatun'un hayatını konu aldığı makalesinde derinlemesine işlenmiştir. Selçuka Hatun'un Artuklu emiri Nureddin ile olan evliliğine değinen Kitapçı, daha sora onun yapmış olduğu Hac yolculuğunu ele almış ve nihayetinde Abbasi Haifesi en-Nâsır Lidinillah ile olan evliliğine değinmiştir (Zekeriyâ Kitapçı, "Melike Selçuka Hatun ve Türk Milli Kültürü", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 82, İstanbul, 1993, s. 103-146).

¹⁵⁴ İbnü'l Esir, *El-Kâmil*, XI, s. 370; Abu'l Farac, *Tarihi*, s. 425-426; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 212; C. Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 44; R. Şeşen, "İmâd Al-Dîn", s. 268; Z. Kitapçı, "Melike Selçuka", s. 111.

¹⁵⁵ Kâtib Al-İsfahânî bu durumu şöyle anlatıyor: "...Sonra, onun üstüne bir muganniyeyi sevdi. Kılıç Arslan'ın kızı buna rağmen iffetli hareket ediyor, kocasının zulmüne sabrediyordu. Üzüntüsünü saklıyor, şikâyetle bulunmuyordu. Kocasının bu davranışı kızın kusurundan veya çirkin olmasından ileri gelmiyordu. Zira bu kız iki kamerin peşinden gelen, ay ile güneşin üçüncüsü, Selçuklu soyundan ve sultan sülalesindendi. Kocasını ise şarkıcı kadınlara düşküncüdü. Karısını sevmekle beraber onların sevgisi kendisine daha hakimdi. Karısını terk etmiyordu. Fakat ihtiyar bir muganniyeyi genç karısına tercih etmişti... Zira aşk mantık tanımaz. Onun yolunda ümitsizliğe yer yoktur..." R. Şeşen, "İmâd Al-Dîn", s. 268; Z. Kitapçı, "Melike Selçuka", s. 111-112.

Kılıcarslan'dan çekinen Nureddin ise çareyi Selâhaddîn Eyyûbî'nin himayesine sığınmakta buldu ve ondan yardım istedi.¹⁵⁶

Selâhaddîn Eyyûbî, Sultan II. Kılıcarslan'a bu konuyla ilgili bir mektup yazdı. Mektuba cevaben Sultan Kılıcarslan, şunları söylüyordu: “Ben kızımınla evlendiği zaman Nureddin'e ülkesinin sınırında birkaç kale vermişim. Şimdi vaziyet sizin de bildiğiniz hale geldi, bu sebeple kızımınla evlendiği için benden aldığı yerleri iade etmesini istiyorum”.¹⁵⁷ Arada gidip gelen elçiler çözüm olmayınca Selâhaddîn, Haçlılarla sulh yaparak, Selçuklu topraklarına akınlar yapmaya başladı. Durumun ciddiyetini gören Sultan Kılıcarslan, veziri İhtiyaruddin Hasan'ı Selâhaddîn'e gönderdi ve şu mesajı ilettilti: “Bu adam (Nureddin) kızımınla şöyle şöyle yaptı; mutlaka onun ülkesine gitmeli ve ona haddini bildirmeliyim”.¹⁵⁸ Bu mesaja çok öfkelenen Selâhaddîn ise, İhtiyaruddin Hasan'a şöyle dedi: “Efendine deki: ‘Eğer geri dönmezse Allah'a yemin ederim ki, Malatya üzerine yürüyeceğim. Malatya'ya iki günlük mesafedeyim, oraya varmadan da atımdan inmeyeceğim, sonra da bütün ülkesine saldırıp elinden alacağım.’”¹⁵⁹

İhtiyaruddin Hasan, Selâhaddîn'in kararlı ve emin duruşunu görmüş, aynı zamanda Eyyûbî ordusunun asker, silah ve at bakımından çokluğuna şahit olmuştu. Bunun için, muhtemel bir savaşı önleyebilmek amacıyla tüm diplomatik yeteneklerini kullandı. O gece sabrederek Selâhaddîn'in öfkesinin dinmesini bekledi. Ertesi gün Selâhaddîn'e haber göndererek onunla görüşmek istediğini bildirdi ve huzura kabul edilince de: “Ben efendim adına değil, kendi adıma size bir şey söylemek istiyorum” dedi ve devam etti: “Ey efendimiz! Bu çirkin iş senin gibi bir Sultana yakışmaz. Sen Sultanların en büyük, en şanlı, en şöhretlilerinden birisin. Halkın senin Haçlılarla anlaşma yaptığını ve cihadı terk edip ülkenin çıkarlarını bir kenara ittiğini, sana, emrindeki halka ve bütün Müslümanlara faydalı bir işten göz çevirdiğini, uzak yakın her taraftan asker toplayıp, senin ve askerlerinin bir kahpe şarkıcı için yollara düşüp büyük masraflar ettiğini duyması kadar büyük bir kötülük düşünebiliyor musun? Yarın Allah Taalâya ne mazeret beyan edeceksin? Sonra halifenin, diğer Müslüman hükümdarların ve bütün halkın nezdindeki itibarın ne olur? Onlara bunu nasıl anlattırırın? Düşün ki, hiç

¹⁵⁶ İbnü'l Esir, *El-Kâmil*, XI, s.370; Abu'l Farac, *Tarihi*, s. 426; Münecceimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, II, s. 23; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 212; C. Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 44; R. Şeşen, “İmâd Al-Dîn”, s. 268-269; Z. Kitapçı, “Melike Selçuka”, s. 112.

¹⁵⁷ İbnü'l Esir, *El-Kâmil*, XI, s. 371; R. Şeşen, “İmâd Al-Dîn”, s. 269.

¹⁵⁸ İbnü'l Esir, *El-Kâmil*, XI, s. 371; Abu'l Farac, *Tarihi*, s. 426; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 212

¹⁵⁹ İbnü'l Esir, *El-Kâmil*, XI, s. 371; Münecceimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, II, s. 23.

kimse senin yüzüne karşı bunları söylemez, fakat meselenin böyle olduğunu bilmezler mi? Sonra farz et ki, Kılıcarslan öldü, bu kızı da beni sana gönderdi. O sana sığınıyor ve kocasından hakkını almanı istiyor. Zaten senden beklenen de budur, sen bunu reddetmezsin”. Buna karşılık Selâhaddîn: “ Vallahi sen haklısın! And olsun ki, mesele senin dediğin gibidir; fakat bu adam (Nureddin) yanıma geldi ve bana yapıştı. Şimdi onu bırakırsam bu bana yakışmaz. Sen onunla görüş ve aranızdaki meseleyi dilediğimiz gibi halledin. Ben bu meselede size yardımcı olur ve onun yanında yaptığı işin kötü olduğunu söylerim” dedi ve her türlü iyilikte bulunmayı vaad etti.¹⁶⁰

Selâhaddîn'den yardım sözü alan vezir İhtiyaruddin Hasan, bu defada Nureddin Muhammed'in yanına gitti ve meselenin çözümü için görüşmelerde bulundu. Nihayet bir anlaşmaya vardılar. Buna göre, Nureddin bir sene sonra şarkıcı kadını yanından uzaklaştıracaktı. Eğer bu sözünde durmaz ise Selâhaddîn ondan elini çekecek ve Kılıcarslan'ın yanında yer alacaktı. Verilen süre dolunca Nureddin verdiği sözü tuttu ve şarkıcı kadını yanından uzaklaştırdı.¹⁶¹

Sultan II. Kılıcarslan yaşlanıp güçten düşünce, ülkeyi on bir oğlu arasında taksim etmişti. Kendilerine verilen bölgeleri idare eden melikler daha sonra aralarında hâkimiyet mücadelesine girişmişlerdi.¹⁶² Özellikle Sivas ve Aksaray'da hüküm süren Kutbeddin Melikşâh, Orta Anadolu'da hâkimiyet alanını genişletmek istemiş ve bu doğrultuda Malatya'da hüküm süren kardeşi Mu'izzeddin Kayserşâh'ı sıkıştırmaya başlamıştı. Bunun üzerine Mu'izzeddin 587/1191 de Selâhaddîn Eyyûbî'ye sığınmış ve kardeşi Melikşâh'ın babasına tahakküm ederek memleketini elinden almak istediğini şikâyet etmişti.¹⁶³ Selâhaddîn, Mu'izzeddin Kayserşâh'ı izzet ve ikram ile karşılamış ve onunla Melik Âdil'in kızını evlendirmişti.¹⁶⁴ Daha sonra Selâhaddîn, Melikşâh'a mektup göndererek onu sindirmiş ve ondan cesaret alan Mu'izzeddin de gönül rahatlığı içinde Malatya'ya dönmüştü.¹⁶⁵ Sultan II. Kılıcarslan, Selâhaddîn Eyyûbî'nin giderek artan nüfuzundan faydalanabilmek amacıyla, onun kızlarından birini oğlu Kutbeddin Melikşâh'a istemişti. İbnü'l Esir'e göre Kutbeddin'in diğer kardeşleri buna karşı

¹⁶⁰ İbnü'l Esir, *El-Kâmil*, XI, s. 371-372; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, II, s. 23-24.

¹⁶¹ İbnü'l Esir, *El-Kâmil*, XI, s.371-372; Abu'l Farac, *Tarihi*, s. 426; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, II, s. 24.

¹⁶² İbnü'l Esir, *El-Kâmil*, XII, s. 84; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 217, 220.

¹⁶³ Abu'l Farac, *Tarihi*, s. 458; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 227; C. Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 57.

¹⁶⁴ Abu'l Farac, *Tarihi*, s. 458; İbnü'l Esir, *El-Kâmil*, XII, s. 84; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 227; C. Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 57.

¹⁶⁵ Abu'l Farac, *Tarihi*, s. 458; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 227.

çıkışlardı.¹⁶⁶ Bu evliliğin gerçekleşip gerçekleşmediği ile ilgili kaynaklarda herhangi bir malumat verilmemiştir.

Ayrıntılarını bildirmemekle beraber Süryani Mihail, Sultan Kılıcarslan'ın bir kızı ile Erzincan'da hüküm süren Behram Şah'ın evli olduğunu yazar.¹⁶⁷ Fakat kaynakta evliliğin ne zaman ve ne şekilde olduğuna dair herhangi bir bilgi verilmemiştir. İbn Bibi, İzzeddin Keykâvus'un Behram Şah'ın kızı Selçuka Hatun ile olan evliliğinden bahsederken bu hatunla ilgili olarak şöyle der: “Üstelik o parlak inci, kıymetli mücevher, paha biçilmez sedef, Sultan Kılıcarslan'ın fazilet ve ihsan denizinden, pâk sulbünden ve soylu nesebinden çıkarılmış Selçuk ağacının dallarından ayrılmıştı”.¹⁶⁸ İbn Bibi'nin Selçuka Hatun'dan bu şekilde bahsetmesi, onun Kılıcarslan'ın kızı olduğunu açık bir şekilde gösterir ki, bu da Süryani Mihail'in rivayetini doğru kılar.

Sultan I. Gıyâseddin Keyhusrev (1192-1196 [İkinci saltanatı 1205-1211]), babası Sultan Kılıcarslan'ın ölümünden sonra Selçuklu tahtına oturdu. Ancak ağabeyi Süleyman Şah, Keyhusrev'in Hristiyan bir anneden doğmuş olması hasebiyle onun saltanatına muhalefet ediyordu.¹⁶⁹ Süleyman Şah, tahtı ele geçirmek için girdiği mücadelede bu durumu Keyhusrev'in aleyhine olarak kullandı. Nihayetinde yapılan mücadeleyi Gıyâseddin kaybetti ve Konya'dan ayrılarak, dokuz yıl sürecek olan gurbet hayatına razı olmak zorunda kaldı (1196). Bu durumdan anlaşıldığına göre, Selçukluların henüz Türkmen kimliklerinin önemli olduğu bu dönemde Hristiyan anneden doğmuş bir melikin tahta çıkmasına olumlu bakılmıyor ve böyle bir durum siyasi arenada onun konumunu zayıflatabiliyordu. Buna benzer bir olay da Sultan Alâeddin Keykubad döneminde vuku bulmuş ve Sultan, büyük oğlu II. Gıyâseddin Keyhusrev yerine henüz çok küçük yaşta olan oğlu İzzeddin Kılıcarslan'ı veliahd tayin etmişti. Bunun nedeni Gıyâseddin Keyhusrev'in kifayetsiz olması ile birlikte Hristiyan Kyr Vard'ın kızıdan doğmuş olması idi.¹⁷⁰

¹⁶⁶ İbnü'l Esir, *El-Kâmil*, XII, s. 83.

¹⁶⁷ Mihail, *Vakainamesi*, s. 281; V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, trc. Azer Yaran, Ankara, 1988, s. 56.

¹⁶⁸ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 193.

¹⁶⁹ Anonim-Selçuk-nâme'ye göre Keyhüsrev, Bizans hanedanından Kaloya'nın karısının kız kardeşinin oğlu idi. Keyhüsrev, İstanbul'a geldiğinde teyzesi Despina tarafından en iyi şekilde ağırlandı. *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi: Tarih-i âl-i Selçuk*, nşr. ve trc. Feridun Nâfiz Uzluk, Ankara, 1952, s. 27. Bu bilgiler için ayrıca bkz. O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 237, 245; B. Umar, *Türkiye Halkının*, s. 249.

¹⁷⁰ O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 357.

Konya'dan ayrılışının ardından çeşitli beldelere uğrayan Keyhusrev, kız kardeşinin bulunduğu Diyarbekir'e gelmişti.¹⁷¹ Keyhusrev Diyarbekir'de bizzat eniştesi Eyyûbi Melik Salih tarafından karşılanmış ve misafir edilmişti. İbn Bibi'nin verdiği malûmata göre, Keyhusrev ile kız kardeşi haremde görüşmüş ve kız kardeşi ona hitaben şunları söylemişti: "Cihan padişahı hiçbir şekilde hatır ülkesinin alanını, devletini kaybetmiş olmaktan dolayı kederle doldurmasın. İnsanın durumunu perişan eden ve rahat ve huzuru ortadan kaldıran endişeleri parlak düşüncesinin yanına sokmasın. Yıldızların şahının (güneş), yedi menzili dolaşmaktan uslanmadığı gibi gezmekten usanıp sıkılmasın. Benim konuşandan konuşmayandan, susandan susmayandan, eskiden, yeniden, yakından, uzaktan, hizmetçiden adamdan neyim varsa sizin emrinize vereyim. Bu şehirde ikamet edin de insanların durumunu değiştiren, işleri halden hale çeviren Tanrı'nın hikmeti olan takdir perdesinden garip ve acayip sırların çıkmasını beklesin. Bu arada belki de ayrılığın çaresi bulunabilir. Çünkü 'ihtimal ki hoşlanmadığımız şey sizin iyiliğinizdir' diye buyrulmuştur."¹⁷² Keyhusrev, kız kardeşinin bu talebini geri çevirmiş ve Diyarbekir'den de ayrılarak İstanbul'da son bulacak olan yolculuğuna devam etmiştir.¹⁷³

İstanbul'a vardığında Keyhusrev, burada İmparator tarafından saygın bir şekilde karşılandı; ikram ve ihsan gördü.¹⁷⁴ Gerçekte Keyhusrev'in annesi Grek asıllı bir hanımdı. Buna karşın Keyhusrev İstanbul'da sade bir hayat sürmek zorunda kalmıştı. Çünkü İmparator, Süleyman Şah ile ihtilafa düşmek istemiyor ve Keyhusrev'e mesafeli yaklaşıyordu. Keyhusrev'in kendisi de İstanbul'da Mavrozomes'in kızı ile evlenmişti.¹⁷⁵ Keyhusrev, Konya'dan ayrılmak zorunda kaldığında Diyarbekir'de kız kardeşinin yanına gitmiş ve orada kız kardeşinin yardımlarını görmüştü. İstanbul'da gurbet hayatı yaşayan Keyhusrev, şehir Latinler tarafından işgal edildiğinde de eşinin desteği sayesinde kayınbabası Mavrozomes'in yanında güven içinde kalmıştı.¹⁷⁶

¹⁷¹ İbn Bibi, *el-Evamirü'l -Alaiye fi'l-umuri'l-Alaiye*, trc. Mürsel Öztürk, I, Ankara, 1996, s. 63; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 269; Tuncer Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhusrev (1164-1211) Gazi-Şehit*, Ankara, 1997, s. 23.

¹⁷² İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 65-66.

¹⁷³ *Tarih-i âl-i Selçuk*, s. 27; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 269.

¹⁷⁴ İbnü'l Esir, *El- Kâmil*, XII, s. 169; Münecçimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, II, s. 34; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 269, 270; T. Baykara, *Gıyaseddin Keyhusrev*, s. 24.

¹⁷⁵ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 101; Gordlevski, *Anadolu Selçuklu*, s. 328; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 270; C. Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 60; T. Baykara, *Gıyaseddin Keyhusrev*, s. 25; B. Umar, *Türkiye Halkının*, s. 249.

¹⁷⁶ O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 270; Gordlevski, *Anadolu Selçuklu*, s. 328; T. Baykara, *Gıyaseddin Keyhusrev*, s. 25.

Anlaşıldığı kadarıyla, siyasi çekişmelerde kadın, meselelerin çözümü için faal rol oynayabiliyordu. Keyhusrev Süleyman Şah'ın ölüm haberini duyunca İstanbul'dan Konya'ya gelmiş ve 1205'de tekrar Türkiye Selçuklu tahtına oturmuştu.¹⁷⁷

Sultan I. İzzeddin Keykavus (1211-1220) dönemi siyasi süreçte olayların seyrine baktığımızda, kadının yeri ile alakalı kaynaklarda tafsilatlı bir bilgiye rastlamıyoruz. Ancak Sultan'ın Erzincan beyi Behram Şah'ın kızı Selçuk Hatun ile yaptığı evlilik, mevcut kaynaklarda özellikle de İbn Bibi'de ayrıntılı olarak işlenmiştir.¹⁷⁸

Kendisine uygun bir eş bulmak düşüncesiyle arayış içerisine giren Sultan, yapmış olduğu istişarelerin ardından Erzincan hükümdarı Behram Şah'ın kızı Selçuka Hatun'da karar kılmıştı.¹⁷⁹ Böylece kurmuş olduğu akrabalık ilişkisi sayesinde Doğu sınırlarını da güvence altına almış olacaktı. Aynı zamanda bu Hatun, Sultan Kılıcarslan'ın torunuydu ve dolayısıyla Selçuklu soyundandı.¹⁸⁰

Kızı istetmek üzere bir elçi görevlendiren Sultan, türlü hediyeler ve seçkin kimselerle birlikte onu Erzincan'a göndermişti. Kendisine doğru Selçuklu ülkesinden bir elçinin geldiğini duyan Fahreddin Behram Şah, bu duruma çok sevinmiş ve onu yolda karşılayarak büyük bir izzet ve ikramla konuk etmişti. Bir gün sonra huzura kabul edilen elçi, Sultandan getirdiği mektubu Behram Şah'a sunmuş ve onun isteklerini dile getirmişti. Almış olduğu habere çok sevinen Behram Şah, orada bulunanlara dönerek şöyle bir konuşma yapmıştı: “Yüce ve Ulu Allah'ın sonsuz lütuf ve kerem hazinesinden ben kulu için gönderdiği böyle bir iyilik hangi dille anlatılabilir. Eğer Hazreti Sultan'dan, evladımın onun kutlu haremine katılması emri gelmişse, bu benim için en büyük iftihar vesilesi, benden sonra gelecekler için de itibar kaynağı olacaktır. Böyle büyük bir padişahın bize böylesine bir iltifatta bulunmuş ve kulunu yüceltmek için böyle bir karar almış olması bizi son derece memnun etti. Bize üç ay mühlet verilirse, düğün ve çeyiz hazırlıklarını eksiksiz yerine getiririz. Şimdi yapılacak iş, habercilerin buradaki işlerini bitirdikten sonra Padişah'ın huzuruna giderek, ona bu işin olacağını ilan etmeleridir. Hazırlıklar bittikten sonra Padişah, kızı almaya kimi isterse onu göndersin”.¹⁸¹ Daha sonra elçiye çeşitli hediyelerle birlikte bir de mektup veren Behram

¹⁷⁷ *Tarih-i Âl-i Selçuk*, s. 27; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 274; T. Baykara, *Gıyaseddin Keyhusrev*, s. 29.

¹⁷⁸ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 198-201; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 322-324; C. Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 72; Salim Koca, *Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)*, Ankra, 1997, s. 88-89.

¹⁷⁹ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 192-193; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 322.

¹⁸⁰ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 193; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 322; C. Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 72.

¹⁸¹ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 193.

Şah, onu Selçuklu ülkesine yolcu etmişti. İbn Bibi, vakit kaybetmeden çeyiz hazırlıklarına başlanıldığını belirterek bu hazırlıklarla ilgili şu bilgilere yer verir. “Vilayetinin her yerinden her sınıftan tecrübeli sanatkârlar ve becerikli ustalar çağırıldı. Üç ay müddetle gece gündüz o işle meşgul oldu. Sanatkârlar, kumaşları kesme, biçme ve mücevherlerle işleme işlerini yaptılar. Sultan’ın temiz haremine huri olacak olan o gelin için mücevher işlemeli başörtülerinden, kıymetli taşlarla süslenmiş halhallardan, nefis yüzüklerden, kıymetli küpelerden, sırmalı paha biçilmez elbiselerden, altın ve gümüş kaplardan, ev eşyaları ve kâselerden, kıymetli kitaplardan, Hoten ve Çin kokularından, ay yüzlü erkek ve kadın kölelerden, altın nallı katırlardan, rüzgâr ve şimşek gibi hızlı giden atlardan, yüklenmiş soylu develerden oluşan dünyanın muhasebecilerinin, hesap adamlarının yazıp hesabını tutmaktan aciz kaldıkları, denizin kıskançlıktan göz yaşını akıttığı, en zengin kimselerin dahi gıpta ile baktığı cehizi süsleyip hazırladı”.¹⁸²

Çeyiz hazırlıkları tamam olunca Kadı Şerefeddin, hazırlıkların tamam olduğunu bildirmek ve nikâh işlemleri ile ilgilenmek üzere Erzincan’dan Sivas’a yolcu edilmişti. Kadının Sivas’a varması üzerine Emir-i Meclis Mübârizüddin Behram Şah, durumu Sultan’a arz etmiş ve Sultan, Emirlerden Seyfeddin Ay-aba, Zeynüddin Başara, Bahâeddin Kutluca ve Mübârizüddin Çavlı gibi devlet büyüklerini onu karşılamaya göndermişti. Karşılama merasiminden bir gün sonra Sultan, halka açık toplantı düzenleyerek Kadı Şerefeddin’i huzuruna kabul etmiş ve ertesi gün de şehrin ileri gelenleriyle birlikte bir başka toplantı tertip etmişti. Toplantıya katılanların her birinin önüne altın ve gümüşle süslenmiş tabaklar içinde ve üzerinde rakamla yazılı olarak 1000, 500, 200 ve 100 miskal ağırlığında altınlar konulmuştu. Daha sonra her iki tarafın şahitleri ile birlikte, nikâhı kıyacak olan İmam-Kadı Humam Sadreddin Lehaveri toplantıya iştirak etmişlerdi. Topluluk tamam olunca nikâh işlemine geçilmiş ve Kadı Sadreddin Lahaveri şu hutbeyi okuyarak nikâh sürecini başlatmıştı: “ Allah’a ve onun elçisi Muhammed’e selâm olsun. Allah’ın kitabı bize doğru yolu göstererek, ‘İçinizdeki bekârları, kölelerinizden ve cariyelerinizden iyi olanları evlendirin. Eğer yoksul iseler, Allah onları lütfu ile zenginleştirir’ buyurmuştur. Nazil olmuş ayetlerden ve Peygamberin sözlerinden başka evliliği teşvik eden pek çok söz vardır. Akli başında

¹⁸² İbn Bibi, *el-Evamirü’l*, I, s. 194.

olanlar ona koşar. Galip Sultan İzzeddin Ebu'l-Fetih Keykâvus b.Keyhusrev b.Kılıç Arslan, Melik Fahreddin Behram Şah b.Davud'un kızı Selçukî Hatun'u eş olarak istedi. Yarısı peşin, yarısı sonra ödenmek üzere 100 bin kırmızı altın dinar başlık vermeyi üstlendi. Evlilik konusunda iyi şeyler söyleyin ve isteyeniyi evlendirin. Allah'a hamd ve onun peygamberine salat ve selâm olsun".¹⁸³ Bu konuşma üzerine söz sırası kız tarafına geçmiş ve onlar, "İsteği kabul edip istenilene verdik. Fazilet yağmuru her zaman onların üzerine yağsın. Sevgi mutluluk yoldaşları olsun. Bu mutlu nikâh ve uğurlu evlilik hayırlı olsun. Kıymetli hediyeler ve armağanlarla sonuçlansın. Huzur ve mutluluk onlardan ayrılmasın. Onların Hazreti Peygamber ve ailesi için sevgi duyguları daim olsun" demişlerdi.¹⁸⁴

Bu şekilde nikâh işlemleri tamamlanmış ve mecliste büyük bir sevinç gösterisi vukubulmuştu. Mecliste her tarafa altın ve mücevherler saçılmış ve daha sonra da halka açık bir ziyafet tertip edilmişti. Sultan tarafından Kadı Şerefeddin'e altın, hil'ât, çok miktarda elbise ile birlikte erkek ve kadın köleler gönderilmiş, adet üzere Kadı Şerefeddin de sultanın atının rikabını öpmüştü.¹⁸⁵

Ertesi gün Sultan, mihr hazırlıkları için hazine emirlerine buyruk vermiş ve onlar da altından, gümüşten mücevher işlemeli ev aletlerinden, renkli elbiselerden, deve ve katır yüklerinden, eyeri ve gemi altından, örtüsü atlastan atlardan meydana gelen mihri hazırlamışlardı. Mihri Erzincan'a ulaştırma görevi ise Emir-i Meclis Emir Mübârizüddin Behram Şah'a verilmiş ve Emir, hatunlar ile birlikte kalabalık bir grupla yola koyulmuştu. Misafirlerin Erzincan'a yaklaştıklarını haber alan Fahreddin Behram Şah, onları karşılamak üzere sarayın dadılarını, hocalarını, itibarlı hatunlarını, beylerin ileri gelenlerini ve divan naibleriyle birlikte yakınlarını görevlendirmişti. Şehrin girişinde ihtişamlı bir tören hazırlanmış ve bizzat Fahreddin, davul ve zurnalarla birlikte onları karşılamaya çıkmıştı. Yine yanlarında saray ve şehir musiki takımları da bulunuyordu. Nihayet karşılama töreni gerçekleşmiş ve iki tarafın karşılıklı iltifat dolu konuşmalarının ardından şehre girilmişti. Erzincan hükümdarı Fahreddin, misafirler için sarayda sofrayı kurmuş, sonrada kadın ve erkek şarkıcıların görev aldığı bir eğlence meclisi tertip etmişti. Tüm bunlardan sonra Emir, mihri Melik Fahreddin'e teslim etmiş

¹⁸³ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 196.

¹⁸⁴ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 196.

¹⁸⁵ İbn Bibi, *el-evamirü'l*, I, s. 196.

ve buna karşılık Melik Fahreddin sayısız hediyelerle onu ödüllendirmişti. Hazırlanan çeyizler büyük bir sandığa konulmuş ve Emir-i Meclis ile birlikte Sultan'a gönderilmişti.¹⁸⁶

Önden Sivas'a varan Mübarizeddin, olan biten hakkında Sultan'a bilgi vermiş ve Sultan, şehrin süslenmesi ve eğlence meclisinin hazırlanması için emir vermişti. Çeyizin gelmekte olduğunu haber alan emirlerin ve büyüklerin hanımları, onu karşılamaya çıkmıştı. Çeyiz şehre ulaştınca her iki tarafın hatunları, ipekten elbiseler giyinmiş halde, gelini sultanın haremine getirmişlerdi. Gece olunca Emir-i Meclis, Sultan Keykâvus'u gelinin yanına göndermiş ve bunu haber alan "her biri iffette zamanın Asiye'si ve devrinin Meryem'i olan ay yüzlü, huri çehreli, peri görünüşlü" hatunlar kendi odalarına çekilmişlerdi¹⁸⁷.

Ertesi gün Sultan, eğlence meclisi düzenlemiş ve Erzincan beylerine izzet ve ikramda bulunmuştu. Düğün bir hafta sürmüş ve bu süreç içerisinde de Sultan, Kadı Şerefeddin aracılığıyla Erzincan emirlerine büyük miktarda hediyeler dağıttırmıştı (613/1217).¹⁸⁸

İbn Bibi'nin özellikle Sultan Keykâvus'un evliliği ile ilgili olarak vermiş olduğu bilgiler sayesinde, Selçuklu ülkesinde sultanların evlilikleri ile alakalı ayrıntıları görme olanağı elde edip, kız isteme, çeyiz hazırlama, mihrin belirlenmesi, nikâhın oluş şekli ve düğün merasimi gibi birçok konuda fikir sahibi olunabilmektedir.

Sultan Alâeddin Keykubat döneminde, kadının siyasi hayattaki etkinliği önceki dönemlerde olduğu gibi daha çok diplomatik evlilikler vasıtasıyla olmuştur. Selçuklu sultanları menfaatler gözeterek Müslim-Gayrimüslim komşularıyla kız alıp vermişlerdir.

Sultan I. Alâeddin Keykubad (1220-1237) tahta oturur oturmaz fetih hareketlerine girişmiş ve Alâiye kalesini kuşatmıştı. Ağır kuşatma karşısında fazla direnemeyeceğini anlayan kalenin sahibi Kyr Vart nihayetinde kaleyi Sultan Keykubad'a teslim etmişti (1221).¹⁸⁹ Kyr Vart, Sultan Keykubad'a gönderdiği elçi vasıtasıyla ondan bazı isteklerde bulunmuş ve şöyle demişti: "Cihan padişahının genç

¹⁸⁶ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 197- 198.

¹⁸⁷ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 198-199.

¹⁸⁸ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 200.

¹⁸⁹ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 262-266; Başkumandan Simbat, *Vekayinamesi*, trc. Hrant D. Andreasyan, İSAM Kütüphanesi'nde Basılmamış Nüsha, y.y., t.y., s. 80; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 336; Emine Uyumaz, *Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)*, Ankara, 2003, s. 24.

talihi karşısında bizim yaşlanmış talihimiz aciz kalır. Onun için dünya padişahlarının güneşinin dünyayı aydınlatan ışığının gölgesine sığınmak ve orada barınak aramak gerekir. Eğer şahın şefkati ve merhameti, ben zavallıyı kapsarsa ve can güvenliğim sağlanır, onun vilayetlerinden biri bana bağışlanırsa, bu davranış büyük bir iyilik ve engin bir kul severlik olur”.¹⁹⁰ Kyr Vart’ın bu sözlerinden hoşlanan Sultan, “Bu adam, iyi yetişmiş, bilgili ve akıllı biridir. Onun isteklerini yerine getirmek gerekir. Eğer onun sadakat niyetinin bağlarını akrabalık yoluyla güçlendirme isteğimizi en kısa zamanda ona duyurursak, o zaman onun bize olan güveni daha da artar, bizim merhamet denizimizden dostluk şerbeti içer” diyerek onun isteklerini kabul etmiş ve aynı zamanda onunla akrabalık bağı kurmak istemişti.¹⁹¹ İbn Bibi’ye göre bu habere çok sevinen Kyr Vart, daha önce satın aldığı edepli ve namuslu kadınlarının seçkinlerinden birini, Muhammed’in şer’i emirlerine uygun olarak hazırlayıp Sultan’ın kutlu haremine göndermişti.¹⁹² Buna karşılık Başkumandan Simbat Vekayinamesi’nde Sultan’ın, Kyr Vart’ın kızı ile evlendiği yazar.¹⁹³ Osman Turan’a göre bu kadın Kyr Vard’ın kızıydı ve Keykubad, bu kadınla evlenirken dinine dokunmayacağını da vaat etmişti.¹⁹⁴

Selçuklu sarayında Mahperi Hatun olarak anılan bu kadın, Hıristiyan olarak saraya gelin gelmiş, fakat sonradan dinini değiştirerek Müslüman olmuştu. Hayırsever bir kadın olarak anılan Mahperi Hatun, yaptırmış olduğu hayratlar ile önemli hizmetlerde bulunmuştu.¹⁹⁵

Mahperi Hatun’un oğlu II. Gıyâseddin Keyhusrev (1237-1246), Keykubad’ın öümünden sonra Selçuklu tahtına oturmuştu. Köseadağ savaşını müteakip Selçuklu ülkesi 1243 senesinde Moğol istilasına uğrayınca Mahperi Hatun, beraberinde kızını, cariye ve hizmetçileri ile hazinelerini alarak Kilikya’ya kaçmış, burada Ermeni kralına sığınmıştı.¹⁹⁶ Moğollara yaranmak ve onları hoşnut etmek isteyen Ermeni kralı Hetum, Mahperi Hatun’u Moğollara teslim etti.¹⁹⁷ Ermeni kralı Hetum’un devletlerarası hukuka

¹⁹⁰ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 265. Alâeddin Keykubad, Kyr Vard’ın bu talebini geri çevirmemiş ve ona Akşehir begliği ile birlikte birkaç köyün mülkiyetini vermişti. O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 336.

¹⁹¹ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 266.

¹⁹² İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 266.

¹⁹³ Simbat, *Vekayinamesi*, s. 80.

¹⁹⁴ O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 403. Ayrıca bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. E. Uyumaz, *Alâeddin Keykubad*, s. 24.

¹⁹⁵ O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 403; B. Umar, *Türkiye Halkının*, s. 249-250.

¹⁹⁶ Abu'l Farac, *Tarihi*, s. 542; İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 73; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 442; C. Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 228; Gordlevski, *Anadolu Selçuklu*, s. 65.

¹⁹⁷ Abu'l Farac, *Tarihi*, s. 542-543; İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 79; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 442; C. Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 228; Gordlevski, *Anadolu Selçuklu*, s. 65.

aykırı bu davranışı büyük tepki görmüştü. Abu'l Farac'ın nakline göre: “ Bu son derece menfur ve müstekreh hareket bütün hükümdarlar nazarında hiçbir veçhile vukuu caiz sayılmıyordu”.¹⁹⁸ Bu olay sonrasında Mahperi Hatun'un akıbetiyle ilgili olarak kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Sadece Abu'l Farac: “Valide sultan böylece esir edilmiş ve kendisi bugüne kadar serbest bırakılmamıştır” diyerek esaretinin o zaman içinde devam ettiğine dair son bilgiyi vermiştir.¹⁹⁹ Ancak Mahperi Hatun'un türbesinin Kayseri'de olduğu bilindiğine göre, bu durum Hatun'un Selçuklu ülkesine döndüğünü gösterir. Kayseri'de yaptırmış olduğu camiye bitişik olarak inşa edilen Mahperi Hatun'a ait bu türbenin 1238-1243 yılları arası bir tarihte inşa edildiği tahmin edilmektedir.²⁰⁰ Mahperi Hatun'un mezar kitabesinde şu ifadeler yer almaktadır: “Bu kabir, Keykubâd oğlu, dünya ve dinin koruyucusu merhum [şehid] sultan Gıyâseddin Keyhusrev'in annesi, namuslu, saadetli, şehide [bu tabir onun şehid edilmiş olabileceğini göstermektedir], takva sahibi, ibadet ehli, dindar, mücadeleci, korunmuş, [Günahsız], adalet sahibi, dünyada kadınların sultanı, iffetli, temiz, çağının Meyemi zamanın Haticesi, maruf dost, binlerce mal sadaka veren, din ve dünyanın yüzakı, hanım (kadın) hanımefendi, Mahperi Hatun'undur –Allah cümlesine rahmet eylesin-Amîn”.²⁰¹

Bu dönemde, diplomatik amaç güderek yapılmış bir başka evlilik ise Eyyûbîler'den Melik Âdil'in kızı Gaziye Hatun ile Sultan Keykubad arasında gerçekleşmişti (624/1227).²⁰² Yaklaşan Harezşâh ve Moğol tehlikesi karşısında komşu devletler ile daha yakın ilişkiler kurmak isteyen Sultan, özellikle Eyyûbîler ile olan gergin ilişkileri yumuşatmak amacıyla akrabalık bağı kurmaya karar vermişti. Bu düşüncesini Hokkabaz oğlu Seyfeddin'e açan Sultan, ona şöyle demişti: “Benim düşünceme göre, bağlılığımızı güçlendirmek ve akidlerimizi geçerli kılmak için Adil'in oğullarıyla akrabalık ilişkisi kurmak lazım. O durumda saltanatımızın gücü ve padişahlığımızın etkinliği artar. Dostlarımızın sayısı kabarır”. Bunun üzerine Seyfeddin

¹⁹⁸ Abu'l Farac, *Tarihi*, s. 543.

¹⁹⁹ Abu'l Farac, *Tarihi*, s. 543.

²⁰⁰ Orhan Cezmi Tuncer, *Anadolu Kümbetleri-1- Selçuklu Dönemi*, Ankara, 1986, s. 169.

²⁰¹ Halil Edhem Eldem, *Kayseri Şehri Selçuklu Tarihi'nden Bir Bölüm*, Haz. Kemal Göde, Ankara, 1982, s. 92; Müjgân Cunbur, “Selçuklu Dönemi Kadın Hayratı”, *Erdem*, IX/26, Ankara, 1996, s. 611; Kerim Türkmen, “Selçuklu Döneminde Kayseri'nin İmar Faaliyetine Katkıda Bulunan Hanımlar”, *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri 16-17 Nisan 1998*, Kayseri, 1998, s. 441; Mehmet Çayırdağ “Mahperi (Huand) Hunat Hatun”, *Kayseri Kültür*, 1/3, Kayseri, 1981, s. 3.

²⁰² İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 310-315; Münecimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, II, s. 65; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 350-351; E. Uyumaz, *Alâeddin Keykubad*, s. 72.

Sultan'a, "Bu doğru düşüncenizi gerçekleştirmek için acele etmek, birleşme şartlarını hazırlamak için vakit kaybetmemek gerekir. Çünkü düşüncenizin üzerinde başarı ışıkları görünmekte, onun sonucunun emniyet ve huzur olacağı sezilmektedir. Eğer siz Sultanımız izin verirseniz, ben kulunuz bu işi gerçekleştirmek için canı gönülden çalışırım" diyerek göreve talip olmuştu.²⁰³ İşte bu şekilde görev Hokkabaz oğlu Seyfeddin'e verilmiş ve o, Sultan'ın emriyle hazineden, elbise odasından, ahırdan, kıymetli, eşi ve benzeri bulunmayan zarif taçlardan, kakmalı bileziklerden, altın halhallardan, kıymetli elbiselerden, huri gözlü seçkin cariyelerden, soylu atlardan, Horasan ve Irak işi kaplardan, yük develerinden meydana gelen hediyeler hazırlayarak yola koyulmuştu. Fakat Seyfeddin, Malatya'ya vardığında aniden hastalanmış ve vefat etmişti. Haberi alan Sultan, onun yerine Çaşnigir Şemseddin Altun-aba'yı görevlendirmiş ve Malatya'ya varan Şemseddin, hediye eşyaları teslim alarak yola devam etmişti.²⁰⁴

Selçuklu ülkesinden kendilerine doğru bir elçinin geldiğini haber alan Eyyûbî hükümdarları, büyük bir karşılama töreni hazırlayarak onu coşkuyla karşılamışlardı.²⁰⁵ Melik Âdil'in oğulları bir gün sonra Şam'a varmış ve Şemseddin, getirdiği hediyeleri orada bulunanlara sunmuştu. Böylece nikâh merasimine geçilmiş ve bu merasim esnasında misli görülmemiş sayıda şeker dağıtılmıştı. Nikâh merasimini müteakip gelin ve çeyizin hazırlanması işine girilmiş, bunun için de Şemseddin Altun-aba'dan bir müddet beklemesi rica edilmişti. Onların bu ricasını kabul eden Şemseddin, Sultan'a olup biten hakkında haber göndermiş ve ona "Eğer siz padişahımızın rikabı Malatya mahrusesine hareket ederse, o sizin meliklere ilgi gösterdiğiniz manasına gelir. Onların kalplerinin rahatlamasına ve sevinmelerine vesile olur. Hem de saadet burcu, mutluluk yeri ve cömertlik arsası olan Malatya mahrusesinde güneş ile ay birleşmiş olur" demişti.²⁰⁶ Şemseddin'in gönderdiği habere çok sevinen Sultan, onun bu teklifini kabul etmiş ve emirlerle birlikte Malatya'ya hareket etmişti. Saltanat kafilesi Malatya'ya ulaşmadan önce, Şam'dan yola çıkan gelin alayı Malatya'ya varmıştı.

²⁰³ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 310.

²⁰⁴ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 310; O. Turan, "Şemseddin Altun-Aba", s. 198; E. Uyumaz, *Alâeddin Keykubad*, s. 71.

²⁰⁵ Bunun öncesinde Selçuklulara esir düşen Eyyûbî komutanı İzzeddin bin Bedir, Keykubad tarafından iyilik ve ihsan görmüş ve daha sonra Eyyûbî ülkesine teslim edilmişti. İşte bundan dolayı Eyyûbî hükümdarları, Selçuklu Sultanına karşı ayrı bir muhabbet duymaya başlamışlardı. O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 349-350.

²⁰⁶ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 311.

Yolculuğu esnasında Sultan'ın boynunda bir çıban çıkmış ve onun derin bir acı duymasına sebep olmuştu. Malatya'ya vardığında Sultan, devrin en meşhur doktorlarını çağırılmış, fakat doktorlar yaraya bir çare bulamamışlardı. Bu durum, Eyyûbî ve Selçuklu emirleri ile birlikte halkı da sıkıntıya sokmuş ve huzursuzluğa neden olmuştu. Nihayetinde Vasil isminde bir cerrah Sultanın yarasına neşteri vurmuş ve başarılı bir operasyonun ardından yara hızla iyileşmeye başlamıştı. Bu olayla birlikte ünü her tarafta yayılan Vasil, özellikle Sultan'ın “Benim sağlığıma kavuşmama sevinen kimse Cerrah Vasil'e saygı göstere” şeklindeki buyruğuyla birlikte övgülere mazhar olmuştu. Vasil, Eyyûbî ve Selçuklu emirlerinin, hatunların ve harem görevlilerinin yaptıkları bağıştan elde ettiği zenginlik ile büyük bir servete kavuşmuştu.²⁰⁷

İyileşir iyileşmez Sultan, emirlerine tören ve eğlence araçlarının hazırlanmasını emretmiş ve emirler, şehri baştan aşağı süslemişlerdi. Eyyûbî emirleri, kendi örf ve adetlerine uygun olarak, mücevher ve taşlarla süsledikleri, altın ve gümüşten yaptırdıkları yedi köşkü katırların sırtına yerleştirmişlerdi. Onların yanında ise Mısır, Şam, Anadolu ve Musul beldelerinden getirdikleri oyuncular, hokkabazlar ve kavalcılar marifetlerini sergilemiş ve halkı eğlendirmişlerdi. Harput Artuklu hükümdarı Nizâmeddin Ebubekir Sultan'ın sağdıcı olmak istemiş ve bu teklif kabul görmüştü.²⁰⁸ Düğün bir hafta sürmüş ve sekizinci gün halka açık bir ziyafet düzenleyen Sultan bu mecliste, hastalığı dolayısıyla vermiş olduğu rahatsızlıktan dolayı Eyyûbî emirlerinden özür dilemişti. Ziyafet meclisinde yemekler yenilip şiirler okunurken, gelin mavi renkli bir çadıra getirilmiş ve o gece buluşma gerçekleşmişti. Gerdek gecesinin sabahında Sultan, harem dadılarına (dâyegâni harem) ve hizmetçilerin seçkinlerine, kendisinin bağışlarından faydalanmak ümidiyle Şam tarafından gelmiş olan görevlilere büyük bir hazine bağışladı. Onların şüphelerini dağıtıp, emniyet ve güven duygularını güçlendirdi.²⁰⁹ Ertesi gün Sultan, yerli ve yabancı emirleri huzuruna kabul etmiş ve onlara hediyeler dağıtmıştı. Yedi gün boyunca görkemli eğlence törenleri düzenlenmiş ve sekizinci gün Sultan, Eyyûbî emirlerinin ülkelerine dönmesine izin vermişti. Daha sonra Sultan Kayseri'ye hareket etmiş ve yol üzerinde uğradığı her şehirde törenler düzenlemişti.²¹⁰ Bu şekilde bir evlilik girişimi daha başarılı bir şekilde gerçekleşmiş ve

²⁰⁷ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 312.

²⁰⁸ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 313; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 350; E. Uyumaz, *Alâeddin Keykubad*, s. 72.

²⁰⁹ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 314; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 350-351.

²¹⁰ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 315; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 351.

evlilik yoluyla kurulan akrabalık ilişkileri sayesinde Selçuklu-Eyyûbî ilişkileri yoluna girmişti.

Ancak Gaziye Hatun'un akıbeti kocası Keykubad'ın ölümünden sonra kötü oldu. Gıyâseddin Keyhusrev'in saltanatı sırasında iddialara göre eşi Gürcü Hatun'un kışkırtmalarıyla Sultan, önce Gaziye Hatun'un iki oğlunu Borgulu'da hapsettirmiş, sonra da Emir Sâdeddin Köpek aracılığıyla Hatun'u Kayseri'den Ankara'ya naklettirmiş ve burada onu boğdurarak öldürmüştü.²¹¹

Moğol tehlikesi günden güne Selçuklu ve komşu ülkeleri tehdit etmeye başlamış ve hükümdarlar bu hale karşı tedbir alma ihtiyacı hissetmişlerdi. Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad, Moğollarla işbirliği yaptığı gerekçesiyle Gürcü topraklarına akınlar düzenlemeye başlamış, daha önce Harezmşahlar tarafından yenilgiye uğratılmış olan Gürcüler ise bu akınlara mukavemet göstermekte zorluk yaşamışlardı (1232).²¹² Selçuklu Sultanı ile sulh yapmaktan başka bir çözüm yolu olmadığını gören Gürcü Kraliçesi Rasudan, Sultan'a barış teklifinde bulunmuş ve Moğol tehlikesine karşı güç birliği yapmanın uygun olacağını düşünen Sultan, bu teklifi kabul etmiş, böylece iki ülke arasında bir antlaşma imzalanmıştı. Yapılan antlaşma gereği iki ülke arasında sulh yapılacağı gibi, Kraliçe Rasudan'ın kızı Tamara (Gürcü Hatun) Sultan Keykubad'ın oğlu Gıyâseddin Keyhusrev ile evlenecekti. Vaat edilen bu evlilik Sultan Alâeddin Keykubad'ın ölümünü müteakip oğlu Gıyâseddin Keyhusrev döneminde gerçekleşmişti.²¹³

Sultan II. Gıyâseddin Keyhusrev, Selçuklu tahtına oturunca ilk olarak işleri düzene koymuş ve daha sonra evlilik işlemleriyle ilgilenmeye başlamış, bu iş içinde Müstevfi Şehabeddin Kirmânî'yi görevlendirmişti.²¹⁴ Onu, çok miktarda hediye ve

²¹¹ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 27; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, II, s. 93; C. Cahen, *Osmanlılarda n Önce*, s. 89. İbn Bibi öldürülme hadisesini şu şekilde nakleder: "Her hareketinde asil yaratılışının izleri görülen, son derece iffetli ve namuslu olan bu Merhume, cellatlar gelmeden önce izin alıp abdestini yeniledi. Hayatına veda etmek için içinden gelerek iki rekat namaz kıldı. Yüzünü dua kiblesi olan göğe çevirerek, "Allah'ım, ben senin kulunum ve kulunun zulüm görmüş, ümitsizliğe düşmüş, değersiz kızıyım. Benimle çocuklarım arasına karanlık perde koydular. Ruhumu ve vicdanımı köreltip kanımı akıtmaya niyet ettiler. Allah'ım, çocuklarımı sana emanet ediyorum. Onları koru. Sen tövbeleri kabul eder, kullarına acırsın" dedi. O anda orada bulunan saray hocaları, bu duayı ezberleyip bir yere kaydettiler. Merhume devamlı, "Zalimlere hak ettiği cezayı ver. Bana acı ve beni bağışla, tövbelerimi kabul et" dedikten sonra başörtüsünü iki üç kat dolayıp yüzünü kapayarak Kible'ye dönüp oturdu. Hizmetçilerle helalleşti. Kelime-i şehadet getirip Kur'an okumaya başladı. Cellatlar gelip, böyle dünya iffetlisi bir kadını cennet bahçesine gönderdiler" (İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, II, s. 27).

²¹² Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, II, s. 73; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 376; C. Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 74; E. Uyumaz, *Alâeddin Keykubad*, s. 68.

²¹³ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, II, s. 73; Abu'l Farac, *Tarihi*, s.537; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 376; C. Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 84.

²¹⁴ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, II, s. 37; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 415.

hazine ile yolcu etmiş ve Gürcü ülkesine varan Şehabeddin, hazırlıkların tamamlanması amacıyla birkaç gün orada kalmıştı. Hazırlıklar tamam olunca Şehabeddin, gelin alayı ile birlikte yola koyulmuş ve Erzincan'a vardığında Sultan'a bir haberci göndererek gelinin muazzam bir tahtirevan üzerinde, büyük bir görkemle gelmekte olduğunu haber vermişti.²¹⁵ O sırada en büyük düşmanlarından biri olan Sâdeddin Köpek'ten kurtulmuş olan Sultan, bu haberi alınca tüm asker sahiplerine, emirlere ve memurlara, geçtiği yollarda ve şehirlerde gelini merasimle karşılamalarını emretmişti. Gerçektende gelin alayının geçeceği şehirlerde eğlence kasırları kurulmuş ve görkemli karşılama törenleri yapılmıştı. Bu törenlerde, şehirlerin emirlerinin ve ileri gelenlerinin eşleri gelinin elini öpme şerefini kazanmak için sıraya girmişler ve bu hürmete binaen gelin tarafından her biri yüzer dinar ile ödüllendirilmişlerdi.²¹⁶ Gelini Kayseri'de karşılayan Sultan, şehirde çok büyük ve şatafatlı bir eğlence meclisi düzenlemiş ve o günün akşamında gerdeğe girmişti. Ertesi gün Saltanat tahtına oturan Sultan, emirleri, devlet büyüklerini, ülke seçkinlerini ve itibarlı kimseleri huzurunda kabul etmiş, çok sayıda dinar ve dirhem dağıtmış, renkli elbiseler ile birlikte seçkin ve değerli hediyeler vermişti.²¹⁷ Kaynaklarda bu düğünün tarihi ile ilgili herhangi bir bilgi geçmemekle beraber İbn Bibi, bu evliliğin Sâdeddin Köpek'in öldürülmesini müteakip gerçekleştiğini söyler.²¹⁸ Osman Turan'a göre Sâdeddin Köpek 1238 de öldürülmüştü ve şayet bu tarih doğru ise evliliğin aynı yıla tekabül ettiği söylenebilir.²¹⁹

Selçuklu ülkesinde Gürcü Hatun olarak anılan Prenses Tamara, Selçuklu sarayına daha önce yapılmış olan anlaşmada ön görüldüğü gibi Hıristiyan olarak gelin gelmiş, aynı zamanda beraberinde bir papaz, mukaddes eşyası ve hizmetçilerini getirmişti. Gürcü kraliçesi Rasudan'ın yeğeni David de beraberinde gelenler arasındaydı. Gürcü Hatun kısa bir zaman sonra dinini terk ederek Müslüman olmuş ve beraberinde getirdiği Papaz ile David hapsedilmişlerdi.²²⁰

Keyhusrev, Gürcü eşini çok seviyor, onun bir dediğini iki etmiyordu.²²¹ Bu sevgisi o kadar ileri gitmişti ki, onun resimlerini akçe ve dinarlar üzerine tasvir ettirmek

²¹⁵ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, II, s. 37; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 415.

²¹⁶ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, II, s. 37-38.

²¹⁷ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, II, s. 38, O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 415.

²¹⁸ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, II, s.37.

²¹⁹ O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 413.

²²⁰ Abu'l Farac, *Tarihi*, s.537-538; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 415; C. Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 91.

²²¹ Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-name*, I-II, haz. Erdoğan Merçil, I-II, İstanbul, 1977, s. 155; Abu'l Farac, *Tarihi*, s. 537; Münecimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, II, s. 93.

ve ona halk arasında itibar kazandırmak istemişti. Daha sonra bu düşüncesinden vazgeçirilmiş, bunun yerine paralarda kendisini arslan, eşini de onun üstünde kadın yüzü doğan bir güneş resmi ile tasvir ettirmişti.²²²

Kaynaklarda verilen malumata göre Gürcü Hatun, Sultanın kendisine olan sevgisini şahsi istek ve arzuları doğrultusunda kullanmış, kötü emellerine alet etmişti. Münecimbaşı'nın ifadesiyle Gürcü Hatun: "Sultan'ı dinine ve devletine zarar verecek birçok kötülüklerin içine düşürdü. Kendi oğlunu tahta çıkartabilmek için Sultan'ı, kardeşlerini öldürmeye teşvik etti".²²³ Sultan II. Gıyâseddin Keyhusrev gerçektende üvey kardeşlerini öldürmeye teşebbüs etmişti. Daha önce Sultan, üvey kardeşlerini Emir Sâdeddin Köpek'in kontrolünde Borgulu kalesinde hapsedtirmişti.²²⁴ Başlangıçta çocuğu olmadığı için üvey kardeşlerine bir zararı dokunmayan Sultan, daha sonra çocukları dünyaya gelince onların ölüm emrini vermişti. Sultan'ın Gürcü Hatun'dan başka iki karısı daha vardı. Kaynakların verdiği bilgiye göre Keyhusrev'in Berdüliye isminde bir karısı olup, İzzeddin Keykâvus ondan doğmuştur. Bu kadın, Konyalı bir Rum papazının kızı idi. Bir diğeri ise Rum cariyesi idi ve o da, Kılıcarslan'ın annesiydi.²²⁵ Seyyah Von Rubruk, Sultan'ın eşlerinden birinin Türk olduğunu (Claude Cahen de bu bilgiyi destekler)²²⁶ belirtir ve bu konuyla ilgili şunları söyler: " Sultan, İberyalı bir kadınla evli idi ve ondan bir kötürüm oğlu vardı. Onu kendisine veliahd tayin etti. Bir de Rum cariyeden de güçlü bir emre sahip olan oğlu vardı. Bir Türkden de üçüncü bir oğlu vardı ki, birçok Türk ve Türkmen, Hıristiyan annelerden olan oğullarını ortadan kaldırmak için onunla birleşmişlerdi. Fakat bu üçüncü oğlu mağlup olmuş ve adamlarından çoğu da hayatlarını kaybetmişlerdir"²²⁷. Müellifin vermiş olduğu bazı bilgiler kaynaklarla örtüşmekle beraber, özellikle Keykubad'ın hastalıklı olması ya da Türkmenlerin Hıristiyan hatunlardan doğan meliklere karşı Türk hatundan doğan meliki desteklemeleri ile ilgili verdiği bilgiler öteki kaynaklarda yer almamaktadır. İşte bu üç çocuğu dünyaya gelince Sultan, Atabeg Armağan-şâh'ı üvey kardeşleri İzzeddin ve

²²² *Selçuk-nâme*, s. 155; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 415.

²²³ Münecimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, II, s. 93; Sultan Gıyâseddin Keyhusrev'in Gürcü Hatun'dan oğlu Alâeddin Keykubad dünyaya gelmiş ve Sultan, doğumu esnasında bu oğlunu veliahd ilan etmişti. O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 458.

²²⁴ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, II, s. 27; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 410; C. Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 89.

²²⁵ O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 458, 513; B. Umar, *Türkiye Halkının*, s. 250.

²²⁶ C. Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 229.

²²⁷ Wilhelm Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255*, trc. Ergin Ayan, İstanbul, 2001, s. 141.

Rükneddin’i öldürtmek amacıyla Borgulu kalesine göndermişti.²²⁸ İbn Bibi’nin anlatımına göre, iyi işleriyle tanınan ve dürüst bir kişiliğe sahip olan Armağan-şâh onları öldürme görevini yerine getirmemiş, onların yerine iki köle öldürmüş ve Sultan’ı öldürüldüklerine dair ikna etmişti.

Cahen’e göre, David’in kontrolünden kurtulmak isteyen Gürcü Hatun bazı entrikalardan sonra onu Gürcü kraliçesi ile zina yapmakla suçlayıp hapse attırmıştı.²²⁹ Osman Turan’ın Gürcü kaynaklarından alıntılarla verdiği bilgiye göre ise: “Allah’tan korkmayan kraliçe (Gürcü Kraliçesi Rasudan) yeğenini tahtan uzaklaştırmak ve oğlunu kral yapmak maksadıyla korkunç bir plan tasarladı. David’i öldürtmek için damadı Gıyâseddin’e ve kızına mektup yazdı. Bununla beraber Sultan ve kızı buna aldırmadılar. Fakat Rasudan damadına yazdığı son mektupta kızının David’i korumasını onunla gayri meşru münasebette bulunması ile izah ediyordu. Rivayete göre bu tertip ve iftira muvaffak oldu. Filhakika bu mektupla perişan olan Sultan, karısını şiddetle dövdü, mukaddes tasvirlerini kırdı, iftaraya uğrayan David ile papazı hapse attı, hizmetçilerini kovdu ve onu zorla İslâm dinine çevirdi.”²³⁰ Bu bilgilerle çelişen başka bir Gürcü Hatun portresi de görülmektedir. Gürcü Hatun devrin sevilen ve sayılan, hayır işlerinden geri kalmayan, âlim ve dervişlerle yakın ilişkiler kurmuş, Mevlânâ ile dostane münasebetler geliştirmiş önemli bir şahsiyeti idi.²³¹ Devrin siyasi kaynakları Gürcü Hatun hakkında olumsuz bilgiler verirken, Mevlevî kaynakları ise ondan daima müsbet bir şekilde bahsetmişlerdir. Bu anlatım farklılığının Gürcü Hatun’un daha sonra bir Mevlevî müridi olmasından kaynaklandığı da tahmin edilebilir.

Eşi sultan Gıyâseddin Keyhusrev’in ölümünü müteakip (1246) bir müddet dul olarak yaşayan Gürcü Hatun, daha sonra Pervâne Muînüddin Süleyman ile evlenmişti.²³² Kaynaklarda tarihine rastlanılamayan bu evlilik, muhtemelen Pervâne’nin Selçuklu siyasetine hâkim olduğu 1262’den sonra gerçekleşmiş olabilir.²³³ Anlaşıldığı

²²⁸ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, II, s. 27; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 410; C. Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 89.

²²⁹ C. Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 91.

²³⁰ O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 415-416.

²³¹ Örneğin dönemin en önemli Menakıb-nâmelerinden birisi olan Eflâki’nin Menâkibu’l-Arifin isimli eserinde Gürcü Hatun ile ilgili şu ifadeler yer verilmişti: “Zamanın kraliçesi, dünyanın hanımı ve Sultan’ın karısı olan Gürcü Hatun (Tanrı rahmet etsin) hanedanın (Mevlâna hanedanının) muhiplerinden ve has müritlerindendi. Daima Mevlâna’nın verdiği şevkin ateşi içinde yaşıyordu” (Ahmed Eflaki, *Menakibu'l Arifin*, I, yay. Tahsin Yazıcı, İstanbul, 1964, s. 374).

²³² *Selçuk-nâme*, s. 156; C. Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 162; Gordlevski, *Anadolu Selçuklu*, s. 107.

²³³ Birtakım araştırmacılar, Pervâne ile evli olan Gürcü Hatun’un Sultan II. Gıyâseddin Keyhusrev’in kızı olduğunu iddia etmektedirler. Örneğin Zeki Oral, Selçuklular’da Gürcü ismiyle maruf kadınlarını sayarken Pervâne’nin eşi olan Gürcü Hatun için bu ifadeye yer vermektedir (M. Zeki Oral, “*Tarihin Karanlıklarını Aydınlatan İki Vesika*”,

kadarıyla Moğol baskısının ağır bir şekilde hissedildiği ve emirlerin Selçuklu siyasetine hâkim olduğu bu dönemde Pervâne, Sultanın dul kalan eşiyle evlenmeye cesaret edebilmiştir. Çünkü daha sonra da görüleceği gibi vezir Sahib Şemseddin İsfahâni, Sultan II. İzzeddin Keykâvus'un annesi Berdûliye Hatun ile evlenmiş, fakat bu evlilik her kesimden büyük tepki toplamıştı.

Alâeddin Keykubad'ın ölümünü müteakip komşu hükümdarlar, taziye dileklerini bildirmek amacıyla yeni sultan Gıyâseddin Keyhusrev'e elçiler göndermişlerdi. Bu amaçla Haleb hükümdarı Melik Nâsır, meşhur tarihçi Kemaleddin İbnü'l-Adîm'i elçi olarak Selçuklu ülkesine göndermişti. İbnü'l-Adîm, Keyhusrev'e hükümdarının başsağlığı dileğini iletmiş ve onunla Sultan Alâeddin Keykubad arasında yapılan anlaşmaları yenilemişti (1237).²³⁴ Bunun sonrasında Keyhusrev, Tokat kadısı İzzeddin'i Haleb'e göndermiş ve aradaki dostluk bağlarını kuvvetlendirmek için Melik Nâsır'ın kızı Gaziye Hatun'a talip olmuş, buna karşılık kendi kız kardeşini de ona vermeyi teklif etmişti.²³⁵ Yapılan teklif Halep yöneticilerince kabul görmüş ve Melik Nâsır'ın Halep kalesindeki sarayında nikâh töreni yapılmıştı. Tokat kadısı Sultan adına bu törende hazır bulunmuş ve nikâhı İbnü'l Adîm kıymıştı. Cihaz olarak 50 bin altın verilmiş ve tören sırasında da pek çok altın saçılmıştı.²³⁶ Bunun ardından Melik Nâsır, İbnü'l Adîm'i yapılan anlaşma gereğince, Gıyâseddin Keyhusrev'in kız kardeşi (Haleb hükümdarının halazadesi) Melike Hatun ile kendi adına nikâh kıymak üzere tekrar Anadolu'ya göndermişti (Mayıs 1238).²³⁷

Bu iş için görevlendirilen tarihçi İbnü'l Adîm, yaşadıklarını şu şekilde anlatmıştır: “Konya'ya gitmek üzere olan Sultan Gıyâseddin Keyhusrev, benim gelmekte olduğumu haber alınca, ben daha henüz Akça-Derbend'de iken, bana ulak gönderip seyahatini ertelediğini ve ivedilikle Kayseri'ye gelmemi bildirdi, hatta bir an önce gelmem hususunu teyid için bana ikinci bir ulak gönderdi. Bu ulak bana, Zamantı yakınlarında erişti ve sultanın söz konusu buyruğunu bildirdi. Ben de bunun üzerine,

Konya, 122, (1948), s. 7) Ancak kaynaklarda bu yönde bir ifade bulunmadığı gibi, en azından Selçuk-nâme'de bu kadının Sultan Keyhusrev'in eşi olan Gürcü Hatun olduğuna dair bir ifade bulunmaktadır. Bu noktadan hareketle Pervâne ile evli olan kadının Sultan II. Gıyâseddin Keyhusrev'in eşi olan Gürcü Hatun olduğu kabul edilebilir. *Selçuk-nâme*, s. 156.

²³⁴ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb (Seçmeler), Biyografilerle Selçuklular Tarihi*, çev. Ali Sevim, Ankara, 1982, s. III; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 405-406.

²³⁵ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, s. IV; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 406.

²³⁶ İbnü'l Adîm, *Bugyetü't-taleb*, s. IV.

²³⁷ İbnü'l Adîm, *Bugyetü't-taleb*, s. IV.

ivedilikle Kayseri'ye vardım. Sultan Keykubâdiye Köşkü'nde idi. Onun beni doğrudan doğruya yanına çağırması üzerine, kentte kalmayıp doğruca köşke gittim ve beni hemen huzuruna kabul etti (2 Haziran 1238). Sultan, nikâhın derhal kıyılmasını buyurdu ve emir Kemaleddin Kâmyar'ı, kendi adına, kız kardeşi Melike Hatun'un vekili atadı. Biz hemen kente indik, kent kadısı ve tanıklar hazır idiler. Ben ve Kemaleddin Kâmyar birlikte, Melik Nâsır'ın nikâhında olduğu gibi, 50 bin sultan altını değerindeki cihaz karşılığında nikâhı kıydık. Aynı gün, tanımlanamayacak derecede çok altın, gümüş, eşya ve buna benzer şeyler gösterildi. Ben de Haleb'den beraberimde getirdiğim bin altını saçı olarak saçtım. Ayrıca sultanın sarayında pek çok altın, gümüş, giysi ve şeker saçıldı ve müjde davulları vuruldu, kentin her yerinde sevinç gösterileri yapıldı. Bütün bunlardan sonra ben, bizimle birlikte gelenlerden birisini, nikâh ve yapılan töreni müjdelemesi için derhal Haleb'e Melik Nâsır'a gönderdim. Bu haber üzerine Haleb'de müjde davulları vurulmuş ve müjdeyi getirene değerli giysiler armağan edilmiş. Daha sonra ben, 23 Haziran 1238'de haleb'e döndüm ve sultan Melik Nâsır ile buluşup nikâh kıyımı konusunda kendisine bilgi verdim".²³⁸ Melike Hatun, Tokat kadısı İzzeddin ve Kamereddin Lâlâ ile birlikte Haleb'e gönderilmişti. Bu evliliğin ardından Melik Nâsır, Selçuklu tabiiyetini kabul etmiş ve hutbeyi Sultan Gıyâseddin Keyhusrev adına orada hazır bulunan Tokat kadısı İzzeddin'e okutmuştu.²³⁹ Evlilik aracılığıyla kurulan akrabalık bağı neticesinde iki ülke arasında ilişkiler en üst seviyeye çıkmış, hatta bu bağ sayesinde Haleb hükümdarı Selçuklu tabiiyetini kabul etmişti.

Sultan II. Gıyâseddin Keyhusrev dönemi kadın içerikli başka bir siyasi olay ise Sâdeddin Köpek'in iktidar tesis etmek amacıyla kurgulamış olduğu komploda göze çarpmaktadır. Rivayete göre tahtı ele geçirmek isteyen Sâdeddin Köpek nüfuzunu artırmak amacıyla her yola başvuruyor, Selçuklu ülkesinde adeta terör estiriyordu. Selçuklu tahtına oturabilmesi için hanedandan olması gerekiyordu. Sâdeddin Köpek, maksadına ulaşmak için Sultanın Konya'nın zengin ve ileri gelenlerinden birinin kızı olan annesi Şehnaz Hatun ile ilişkisi olduğu şeklinde bir hikâyeye yaydı. "Annesi bir gün bu güzel kızı saraya götürmüştü. Babasının evine dönen Şehnaz Hatunun bu macerasına annesinden başka kimse vakıf değildi. O gelin olup Köpek'in babasının evine gittiği zaman iki aylık hamile idi. Fakat çok zeki olan gelin maharetle bâkire olduğunu

²³⁸ İbnü'l Adîm, *Buğyetü't-taleb*, s. IV.

²³⁹ O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 406.

gösterdi ve bir şüpheye imkan vermedi. Sâdeddin Köpek böylece ‘Ben yedi ay sonra dünyaya geldim’ diyerek kendisinin Selçuk soyundan olduğunu ileri sürüyor; buna mukabil sultanı da artık yapılan bütün fenalıkların fâili gösteriyor; onun Selçuklu sancağını değiştireceğini ve Abbasilerin hilafetini tanımayacağı propagandalarını da işliyordu”.²⁴⁰ Bu defa kadın, siyasi ihtirasların tatmini için kullanılmak istenmişti. Sâdeddin Köpek eğer öyleyse bile utanması ve örtbas etmesi gereken bu hadiseyi ifşa etmiş; değilse annesine iftira etmek suretiyle her halükarda, annesini kullanmaktan çekinmemişti.

Kadına dair başka bir olay ise Emir Taceddin Pervâne’nin öldürülmesi sırasında yaşandı. Kadın, bazen kötü emellerin peşinde koşan ve siyasi ihtirasları için her yolu mubah gören bozuk karakterli kişilerin elinde iftira malzemesi olarak kullanılabilirdi. İşte Taceddin Pervâne böyle bir iftiranın kurbanı olmuş ve cariye bir kadın da bu işe alet edilmişti. Bir kısım insanlar, Sâdeddin Köpek Akşehir’de bulunduğu sırada ona gelerek: “Taceddin Pervâne buraya gelince Harput melikinin çalgıcı ve şarkıcıları arasından bir cariyeyi satın almadan yatağına aldı” dediler.²⁴¹ Sâdeddin Köpek, gayri meşru bir ilişkide bulunduğu iddiasıyla Taceddin Pervâne’yi ortadan kaldırmak için harekete geçti. Köpek, orada bulunan imam ve kadınlara bu cürümün hükmünü sordu. Onlarda: “Evli birinin zinada bulunmasının cezası taşlama (recm) dır” dediler. Bu fetvayla birlikte Sultan’ın huzuruna çıkan Köpek ona: “Eğer siz cihan padişahı bu suça göz yumar, ona müsamaha gösterirseniz bütün kullarınız haddini aşır, efendilerinin ve velinimetlerinin evlerine göz dikerler ve edepsizliği ele alırlar. O hareketlerden doğacak kötü ad siz efendimizden başkasının olmaz” dedi.²⁴² Köpek’in sözlerine kanan Sultan, cezalandırma işini yerine getirmesi için ona fermanı verdi. Fermanı alan Köpek çok kısa bir zamanda Ankara’ya ulaştı. Taceddin’i zincire vurdurttu ve tüm mallarını müsadere etti. Daha sonrada Ankara meydanında şehrin imamları ve büyükleri karşısında onu recmettirdi.

²⁴⁰ O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 411-412.

²⁴¹ İbn Bibi, *el-Evamirü’l*, II, s. 28.

²⁴² İbn Bibi, *el-Evamirü’l*, II, s. 28.

II. MOĞOL İSTİLASINDAN YIKILIŞA KADAR

Sultan Gıyâseddin Keyhusrev'in ölümünü müteakip Selçuklu tahtına oğlu II. İzzeddin Keykâvus çıkarılmıştı. Bu dönemde Selçuklu emirleri yönetimde kontrolü ele geçirmişler ve istedikleri gibi davranır olmuşlardı. Mevcut durum, emirler arasında rekabet ve sürtüşmeyi de beraberinde getirmiş, bu nedenle de emirler menfaat ilişkileri doğrultusunda gruplaşmaya başlamışlardı. Bu amaçla karşılıklı akrabalık ilişkileri geliştirmişlerdi. Bunun bir örneği beylerbeği Şemseddin Hasoğuz ile atabek Esededdin Ruzbeh arasında yaşanmıştı. Şemseddin Hasoğuz, güç birliği yapmak amacıyla kızını Esededdin'in yeğeni câmedar Mübarizeddin Bayram'a vermişti.²⁴³ Bu yakınlaşmanın ardından büyük bir güç kazanan bu iki emir, yönetim mekanizmasında hatırı sayılır bir yere sahip olmuş ve önemli önemsiz hiçbir iş bu ikisinin oluru almadan yapılamaz olmuştu.

Türkiye Selçuklu devletinde Emirlerin faaliyetleri sadece bununla sınırlı kalmamış, vezir Sahib Şemseddin İsfahâni biraz daha ileri giderek Sultan Keykâvus'un annesi Berdûliye Hatun ile evlenmişti.²⁴⁴ Bu hareket, halkın ve bazı Emirlerin nazarında büyük bir saygısızlık ve hakaret olarak değerlendirilmişti. Sahib Şemseddin'e öfke kusmuşlar ve onu kınamışlardı. "Hizmet ettiği kimsenin yatak odasına kadar girdi" diyerek bu ayıbı onun yüzüne vurmuşlardı. Sahib Şemseddin'in özür dilemesi dahi fayda etmemişti.²⁴⁵ Bu olaydan anladığımız kadarıyla hanedan üyesi bir kadınının devlet içinde herhangi bir emir ile ya da daha alt seviyeden birisiyle evlenmesi, yanlış hatta ayıp olarak telakki ediliyor ve bu davranış hanedana, dolayısıyla da devlete karşı yapılmış büyük bir hakaret olarak algılanıyordu. Özellikle bu kadının bir Sultan annesi olması durumu daha da ağırlaştırıyordu.

Osman Turan'ın Baybars el-Mansuri'den yaptığı nakle göre, Arslan-doğmuş 1256'da Baycu ile savaşmak üzere ilerlerken, Sultan II. Keykâvus Konya'da onun evine gitmiş ve ailesini sıkıştırmıştı. Arslan-doğmuş bu haberi aldığı anda küplere binmiş ve "Ben onun ve İslâmın düşmanı karşısında hizmetinde iken o bana böyle bir muamele eder ve aileme saldırır" diyerek Baycu'ya haber göndermiş ve savaş esnasında ona

²⁴³ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, II, s. 89.

²⁴⁴ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, II, s. 100; Abu'l Farac, *Tarihi*, s. 548; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 462.

²⁴⁵ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, II, s. 100.

yardım edeceğini bildirmişti. Nitekim dediğini yapmış ve Baycu savaşı kazanmıştı.²⁴⁶ Sultan'ın bu tavrı, bir savaşın kaybedilmesine neden olmuştu.

Selçuklu hanedan kadını da bu karmaşık dönemde çeşitli zorluklarla karşılaşmış ve meşakkatli günler yaşamak zorunda kalmıştı. Sultan İzzeddin Keykâvus Selçuklu ülkesinden iltica etmek zorunda kaldığında, oğulları ile birlikte annesini de yanına alarak kadirgalarla İstanbul'a gitmişti.²⁴⁷ İmparator Mikhail Palaiologos onlara sahip çıkmış ve İstanbul'da onları misafir etmişti. Burada İzzeddin Keykâvus, kendisine düzenlenen bir komplo sonucunda İmparator tarafından tutuklanmış, annesi ve iki oğluyla birlikte 1262 senesinde Meriç nehri kıyısında Enez kalesine hapsedilmişti.²⁴⁸ İbn Bibi'ye göre Sultan, bir takım insanların oyununa gelmiş ve Mikhail'e şikâyet edilerek hapsedilmişti.²⁴⁹ Aksarayî ise, Sultan'ın İstanbul'u alma hırsına kapıldığını ve bu doğrultuda Mikhail'i öldürme planları yaptığını söyler. Fakat planları açığa çıkmış ve tutuklanmışlardı.²⁵⁰ Orada bir süre hapis hayatı geçirdikten sonra Sultan'ın Berke Han ile evli olan halası aracılığıyla hapisten çıkmaları sağlanmıştı.²⁵¹ İbn Bibi'ye göre, sadece Sultan serbest bırakılmış, sultanın annesi kalede hapis kalmıştı.²⁵² Yine İbn Bibi'nin verdiği malumata göre, bir takım kimseler Sultan'ın annesine gelerek "Yolda Sultan'ın başına felaket geldi" diyerek bu yalan haberle onu üzüntüye garketmişlerdi. Hatun bu acıya dayanamayarak kendisini kaleden aşağı atarak öldürmüştü.²⁵³

Moğol tahakkümü altında zor günler yaşayan Türkiye Selçuklu devleti, özellikle Emirlerin bitmez tükenmez hırsları sonucunda içten içe kırılmalar yaşamaya başlamış ve bu durum iyice göze batar olmuştu. Sultan III. Gıyâseddin Keyhusrev döneminde (1266-1284) Muînüddin'nin uyguladığı tehlikeli siyaset Moğol Han'ı Abaka'nın dikkatinden kaçmamış ve mevcut durumu görüşmek üzere Moğol beyleri ile birlikte onu huzuruna çağırılmıştı.²⁵⁴ Bunu vesile bilen Abaka ayrıca, merhum Sultan Rükneddin Kılıcarslan'ın Fatma Hatun'dan olma kızı ve Sultan III. Gıyâseddin Keyhusrev'in de kız

²⁴⁶ O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 480-481.

²⁴⁷ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, II, s. 160.

²⁴⁸ O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 499.

²⁴⁹ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, II, s. 161.

²⁵⁰ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 56-57.

²⁵¹ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 57; İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, II, s. 161; Münecçimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, II, s. 107.

²⁵² İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, II, s. 161.

²⁵³ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, II, s. 162.

²⁵⁴ O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 537.

kardeşi olan Selçuki Hatun'a oğlu Argun adına talip olmuştu.²⁵⁵ İbn Bibi bu olayı şöyle anlatmaktadır: “Cihan Padişahı İlhan-ı Azam'ın (Abaka) yıldızlar beşiği olan bargahından çıkan mübarek bir düşünceye, etkili bir emre, kadere benzeyen bir fermana ve yapılmasından kaçınılmayacak bir hükme göre, yaratışı ve endamı güzel, yapısı meymenetli, huyu iyi, devrinin seçkini, zamanının gözdesi, iffeti ve namusuyla melikelerin örneği, Mümin kadınların şerefi olan Şehid Sultan Rükneddin Kılıcarslan'ın mübarek haremının temiz iffetlilerinden ve parlak incilerinden biri, düşmanı bağışlayan, dünyayı elde eden, ülke bağışlayan şehzadelerinden biriyle nikahlanma mutluluğuyla şeref lensin. Onun şerefiyle Selçuk hanedanını bayrağının mahçesi ayyuka çıksın demektedir.”²⁵⁶ Argun Han'ın Budist olması, bu teklifin Selçuklu ülkesinde bazı çevrelerce tepki toplamasına neden olmuştu.²⁵⁷ Bilindiği üzere İslam fihhına göre Müslüman bir kadın ancak Müslüman bir erkekle evlenebilirdi. Moğol tahakkümü altında teklifi reddetme imkânı bulunmayan Sultan bu talebi kabul etti. Bu amaçla Selçuki Hatun'un çeyiz hazırlıkları başlamış ve bu iş için Kemaleddin İbn Rahat görevlendirilmişti.²⁵⁸ Selçuki Hatun, Pervâne Muineddin Süleyman aracılığıyla Tebriz'e gönderilmiş, Pervâne gelini saraya sağ salim teslim etmiş ve böylece evlilik gerçekleşmişti.²⁵⁹ Yine İbn Bibi bu evliliği şu şekilde tasvir etmektedir: “Pervâne, Melike-i Muazzama Selçuki Hatun'un yanında (Abaka Han'ın) huzuruna çıkıp bütün kuralları yerine getirdikten sonra gelini cilve kürsüsünden zifaf odasına, ikbal hücreğine götürdüler. O tarihte Merih ve Zühre kıranı birleşti. Geline sevgi ve şevkatle muamele edildi. O evlilikten herkese sevinç ve mutluluk geldi. Ondan dolayı Rum diyarı sakinlerinin güveni arttı.”²⁶⁰ Bu yorum, Selçuklu devletinin içerisinde bulunduğu durumu açıklıkla ortaya koymaktadır.

Konya'ya giren Karaman oğlu Mehmed Bey, Alâeddin Siyavuş (Cimri)'u Selçuklu tahtına oturtmuştu.²⁶¹ Kendisini vezirlik makamına tayin ettiren Mehmed Bey, Sultan Alâeddin Siyavuş'u IV. Kılıcarslan'ın kızı ile evlendirmek için annesi Gazâlyâ

²⁵⁵ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 77; İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, II, s. 179; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 537; İsmet Kayaoğlu, “Turumtay Vakfîyesi”, *Vakıflar Dergisi*, XII, Ankara, 1978, s. 92.

²⁵⁶ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, II, s. 179.

²⁵⁷ İsmet Kayaoğlu “Rahatoğlu ve Vakfîyesi”, *Vakıflar Dergisi*, XIII, Ankara, 1981, s. 1-2.

²⁵⁸ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, II, s. 179.

²⁵⁹ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, II, s. 183; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 77; Münecimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, II, s. 114; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 538.

²⁶⁰ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, II, s. 183.

²⁶¹ O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 561.

Hatun ile görüşmüş ve dört ay sürecek çeyiz hazırlıklarının tamamlanmasının ardından evlilik akdinin yapılması üzere anlaşmaya varmıştı (1277).²⁶² Ancak henüz dört ay dolmadan Cimri tahttan indirilmiş ve dolayısıyla bu evlilik gerçekleşmemiştir.

Bu kaos döneminde kadın, siyasi süreçte daha etkin rol almaya başlamış ve siyasi olaylara müdahalede bulunarak, süreci yönlendirmeye başlamıştı. II. İzzeddin Keykâvus'un ölümünü (1279) müteakip Kırım'da bulunan oğlu Mesud, Karadeniz üzerinden Sinop'a gelmiş ve oradan da Kayseriye geçmişti. Bunun öncesinde Altunordu hükümdarı Mengü-timur Han, Moğol geleneğine göre Mesud'u, üvey annesi Orbay Hatun ile evlendirmek istemiştir. İnancı gereği bu isteği ret eden Mesud, iki kardeşini de yanına alarak Kayseri'ye gitmişti.²⁶³ Orbay Hatun da onun peşi sıra topladığı mallar ile birlikte bir gemiye binerek Anadolu'ya hareket etmiş ve Samsun üzerinden Amasya'ya varmıştı. Burada bir ay kadar Emir Seyfeddin Torumtay'ın eşi Gürcü Hatun yanında misafir kalmış ve Abaga'nın talebi üzerine buradan Han'ın huzuruna gitmişti.²⁶⁴ Gürcü hatun, Orbay Hatun'a oğlunun Mısır'da esaret altında olduğunu anlatmış ve kendisine yapılan iyiliği unutmayan Orbay Hatun da durumu Abaga Han'a anlatarak ondan yardım istemiştir. Gerçektende Abaga'nın çabaları sonuç vermiş ve Gürcü Hatun'un oğlu Sinâneddin Musa serbest bırakılmıştır (681/1282).²⁶⁵

Sultan Mesud'un Türkiye Selçuklu tahtına oturması ve ardından Gıyâseddin Keyhusrev'in öldürülmesi üzerine Keyhüsrev'in annesi devletin kendi iki oğlu ile Mesud arasında paylaşılmasını istemiştir.²⁶⁶ Hatun, bu düşüncesini arz etmek gayesiyle Argun Han'a gitmiş ve isteği Argun tarafından kabul görmüştü.²⁶⁷ Bahaeddin Vurukurdi ve bir Moğol elçisiyle Kayseri'ye gelen Hatun, muhtemel tepkilerle baş edebilmek amacıyla da Karamanoğlu Güneri Bey'e beylerbeylik ve Eşref oğlu Halil Bey'e de saltanat naibliği teklif ederek onları Konya'ya davet etmişti.²⁶⁸ Beklenen olmuş ve taraflar arasında çatışmalar başlamış, Konya'da kargaşa ortamı oluşmuştu. Araya Ahi Ahmed Şah ve Konya kadısının girmesiyle çatışmalar durulmuştu. Bu esnada Karaman ve Eşref oğullarının Konya'ya yaklaştıkları haberini alan Konyalılar, silahlanarak şehri

²⁶² İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, II, s. 210; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 563; C. Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 267.

²⁶³ O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 582.

²⁶⁴ O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 582.

²⁶⁵ O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 582; İ. Kayaoğlu, "Turumtay Vakfiyesi", s. 93.

²⁶⁶ *Tarih-i âl-i Selçuk* s. 44; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 589; C. Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 277.

²⁶⁷ *Tarih-i âl-i Selçuk*, s. 44; C. Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 277.

²⁶⁸ *Tarih-i âl-i Selçuk*, s. 44-45; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 589; C. Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 277.

korumaya geçmişler ve Gıyâseddin Keyhusrev'in oğullarını tahta çıkarmışlardı (15 Mayıs 1285/8 Rebiülevvel 684).²⁶⁹ Fakat bu saltanat uzun sürmemiş ve vezir Fahreddin Ali'ye bağlı Has Balaban'ın ordusu ile birlikte Konya'ya gelmesi üzerine Hatun'un adamları şehri terk etmek zorunda kalmış ve bir süre sonra da talep üzerine Hatun ve çocukları Sultan Mesud tarafından Argun Han'a gönderilmişti (6 Eylül 1285/4 Receb 684).²⁷⁰ Burada yapılan muhakeme sonucunda bu iki çocuk, Sultan Gıyâseddin Keyhusre'in oğulları olmadıkları gerekçesiyle öldürülmüşlerdi. Gıyâseddin Keyhusrev'in annesine ise Sivrihisar ikta olarak verilmişti.²⁷¹ Türkiye Selçuklu siyasetine bu defa Gıyâseddin Keyhusrev'in annesi damgasını vurmuş ve çocuklarını tahta taşıyabilmek amacıyla büyük bir mücadele vermişti. Siyasi dengeler kurmaya çalışmış ve adeta bir sultan gibi hareket etmişti. Arzuladığı hedefe ulaşmayı başarmış ve çocuklarını Selçuklu tahtına çıkarabilmişti. Selçuklu soyundan gelen bir kadının bu derece siyasi faaliyetlerde bulunması, Türkiye Selçuklu devletinde hanedan mensubu bir kadının etki alanını göstermesi bakımından önemli bir göstergedir.

13. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Türkiye Selçuklu devleti yönetim mekanizması artık işlemez olmuş ve devlet, Moğolların adeta bir oyuncağı haline gelmişti. Moğol yönetimi, Anadolu'da istediği meliki sultan yapıyor, istediğini de azledip varlığına son verebiliyordu. Bu dönemde Moğollara kız alıp-vermek, itibar elde etme aracı olarak kabul görülmüştü. Örneğin Akasarâyî, Sultan Alâeddin'in Moğol şehzadesi Hülâgü'nün kızı ile evlenmesine şu şekilde bir yorum getirmişti: “Ayrıca (Sultan Alâeddin b. Feramurz), Şehzade Hülûcu'nun kızıyla evlenerek büyük bir saygıya, haşmete ve güce kavuştu”.²⁷² Selçuklu sultanları bu yolla kendilerini güvence altına almak istemişlerdi. İşte bu olaylardan birisi de, Sultan Alâeddin'in Gazan Han tarafından yargılanıp, idama mahkûm edilmesi hadisesiydi. İdam kararının uygulanmasını, aynı zamanda şehzade Hülâcü'nün kızı olan Alâeddin'in eşi engellemişti. Bu hatunun ısrarı üzerine Alâeddin'in öldürülmesinden vazgeçilmiş ve Sultan, İsfahan'a gönderilmişti (701/1301-1302).²⁷³ Bu olayı Aksarayî şu şekilde anlatır: “Araştırma, soruşturma ve yargıdan sonra ona verilen ölüm hükmünü

²⁶⁹ *Tarih-i âl-i Selçuk*, s. 44; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 589; C. Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 277.

²⁷⁰ *Tarih-i âl-i Selçuk*, s. 45; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 589; C. Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 47-48.

²⁷¹ *Tarih-i âl-i Selçuk*, s. 45; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 589; C. Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 278.

²⁷² Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 226.

²⁷³ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 235; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, II, s. 139; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 634.

uygulamak istediler. Fakat Şehzade Hülacu'nun kızının himayesi sayesinde onu hizaya getirmek için vurdukları birkaç sopayla yetindiler. Suç defterinin üstüne af yazısı yazdılar”.²⁷⁴

Selçuklu devleti inkizaya uğradığında bu hanedandan hala birçok kadın hayattaydı. Müneccimbaşı'nın verdiği bilgiye göre “Timurtaş b. Emir Çoban, Sultan Ebu Said Han tarafından 718/1318- 1319 yılında Anadolu valiliğine tayin edildiğinde Selçuklu ailesinden geride kalanları araştırdı. Çocuklarını dahi bırakmazsınız hepsini öldürdü. Bunların bazıları dağlara ve sarp yerlere kaçıp Karamanlılara sığındılar. Karamanlılar saltanatı elde etmek ümidiyle bunların kızlarıyla evlendiler. Ancak daha sonra erkeklerine gark edip onları tamamen ortadan kaldırdılar”.²⁷⁵ Böylece Selçuklu hanedanına mensup olan kadınlardan geriye kimse kalmamıştı.

III. SAVAŞ VE İSTİLA DURUMUNDA KADIN

Kuruluşundan itibaren gerek komşu devletlere karşı, gerekse Haçlılara karşı verilen mücadele, Anadolu'nun Türk yurdu olarak kalmasında Türkiye Selçuklarının önemini gözler önüne sermiştir. Bu süreç dahilinde Anadolu, savaşların ve işgallerin etkisi altında kalmış, zaman zaman mevcut düzen yerini kaosa bırakmıştı. Savaşlar ve sonrasında gerçekleşen istila hareketleri neticesinde asayiş ve güven ortamı kaybolmuş, halk bu durumdan olumsuz etkilenmişti. Özellikle kadınlar, savaş ve istila dönemlerinde birçok olumsuzluk ve kötülüklerle karşılaşmışlardı. Tecavüze uğramış, işkence görmüş, toprağını terk etmek zorunda kalmış ve çoğu zamanda esir alınarak köle pazarlarında satılmışlardı. Kimi zamanda, vatanını ve halkını kendi canından mukaddes bilip ülkesini korumak adına seve seve ölüme gitmişlerdi.

Kadın, mizacı ve yapısı gereği savaşa yatkın ve dayanıklı bir bünyeye sahip olmadığından savaş dönemlerinde çoğunlukla cephe gerisinde bulunmuştur. Mevlânâ Celâleddin Mesnevi'de kadının mevcut olan bu yapısıyla ilgili olarak şunları söyler:

“Zira kadınlar savaşamazlar. Hele bu, büyük cihad için mahaldir.

Kadında Rüstelik nadir olur”²⁷⁶. Kadınlar savaşta bulunsalar bile düşman

²⁷⁴ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 235-236.

²⁷⁵ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, II, s. 142-143.

²⁷⁶ Mevlânâ, *Mesnevi*, haz. Amil Çelebioğlu, İstanbul, 2000, VI, s. 367.

safına saldıramazlar, ancak ağlayıp feryad ederler. Gerçi onlar, saf içinde arslan gibi ellerinde kılıç görünürler ama elleri titrer durur²⁷⁷”.

Selçuklu kadını savaşlarda birebir cephede görev almamakla beraber gerektiğinde bir şehrin ya da kalenin savunmasında elinden gelen çabayı gösteriyor, aktif görev alabiliyordu. Örneğin daha önce de bahsedildiği gibi, Sultan Mesud döneminde Bizans İmparatoru Manuel başkent Konya’yı kuşattığında (1146) Sultan’ın eşi olan Hatun (Niketas’a göre Sultan’ın kızı)²⁷⁸, şehrin savunmasında büyük yararlar göstermişti.²⁷⁹

Anlaşıldığı kadarıyla savaş zamanlarında kadınlar cephe gerisinde daha korunaklı bir yerde bekletiliyor, özellikle hanedan kadınları daha güvenli bir yere naklediliyordu. Örneğin Alexiad’da Komnena, Kılıcarslan’ın İznik’de Selçuklu sultanı olmasını takiben savaşçıların kadınlarını ve çocuklarını bu şehre getirttiğini yazar.²⁸⁰

Hanedan mensubu herhangi bir kadının düşmanın eline düşmesi mağlubiyetin göstergesi olarak telakki ediliyor ve düşmanın siyasi çıkarları doğrultusunda bir araç olarak kullanılabiliyordu. Bunun içindir ki savaş ve istila dönemlerinde hanedan kadının güvenliğine önem verilmişti. Memlûk hükümdarı Baybars 1277 de Anadolu’ya girdiğinde durumun ciddiyetini gören Pervâne, eşi Gürcü Hatun ve bazı emirleri yanına alarak Tokat’ta çok iyi korunan bir kaleye götürmüştü.²⁸¹ Baybars tarihine göre Memlûk Sultanı bir Cuma günü Kayseri’ye girmiş ve Cuma namazını burada kılmıştı. Namaz sonrası sultana çeşitli hediyeler sunulmuştu ki, bu hediyelerin büyük çoğunluğunu Gürcü Hatun’un ardında bıraktığı eşyalar oluşturuyordu.²⁸² Köseadağ savaşı sonrası Anadolu Moğol istilasına uğrayınca Sultan Gıyâseddin Keyhusrev’in anası Mahperi Hatun kızını, cariye ve hizmetçileri ile birlikte hazinesini de yanına alarak Kilikya’ya kaçmıştı.²⁸³

Savaş ya da istila dönemlerinin oluşturmuş olduğu menfi tablodan kadın, tarihin her döneminde olduğu gibi bu dönemde de olumsuz etkilenmişti. Özellikle Haçlı Seferleri ve daha sonra gerçekleşen Moğol İstilas, Anadolu’da asayişin kaybolmasına

²⁷⁷ Mevlânâ, *Mesnevi*, V, s. 483.

²⁷⁸ Niketas, *Historia*, s. 36.

²⁷⁹ O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 181.

²⁸⁰ Anna Komnena, *Alexiad*, s. 206.

²⁸¹ O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 546; C. Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 265.

²⁸² Melikü’z-Zahir Rükneddin el-Bundukdari Baybars, *Baybars tarihi*, trc. M. Şerefettin Yaltkaya, II, İstanbul, 1941. s. 88

²⁸³ O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 442.

yol açmış, birçok sivil kanının akmasına neden olmuştu. Sivil hayatın önemli bir çoğunluğunu oluşturan kadınlar, öldürülmekten ziyade dönemin bir gerçekliği olarak esir alınıyor ve ticari amaçlı satılıyordu. İbn Bibi Erzurum'dan Anadolu'ya giren Moğol askerlerinin sivil kadınlara yaptığı muameleler ile ilgili olarak şunları söyler:“Güzellikleri dillere destan, iffetleri fazla ve ismetleri sınırsız olan, ibadet ve dindarlıkta Asiye ve Meryem ile yarışıp onlara eşitlik sağlayan halkın haremünün saf kadınlarının dudaklarını yardılar. Ciğerlerini yakıp yüzlerini yaralayarak kahrın esiri, zalim kimselerin tutsağı yaptılar”²⁸⁴ Müneccimbaşı da benzer ifadeleri kullanarak Erzurum'a giren Moğolların şehirde erkeklerden hiçbir canlı bırakmadığını, kadınları esir alıp bunların dışında süt çocukları dahil herkesi öldürdüklerini yazar.²⁸⁵ Yine Kayseri'ye giren Moğol ordusu şehirde almış oldukları esirlerden erkekleri öldürmüş, kadın ve çocukları ise aralarında paylaşmışlardı.²⁸⁶

Benzer durum Selçuklu cephesinde de görülmekteydi. Kazanılan savaşların ve fetihlerin ardından ele geçirilen kadın esirler ticari olarak değerlendiriliyordu. Süryani Patrik Mihail'e göre Bizans saldırılarının intikamını almak isteyen Türkmenler Grek mıntıklarına girmiş ve takriben yüz bine yakın esir almıştı (1176). Türkmenler bu esirlerden erkek olanları öldürmüş, kadın ve çocukları ise esir tacirlerine satmışlardı. Tacirler bu esirleri İran tarafına götürmüşlerdi.²⁸⁷ Verilen rakam abartılı olmakla birlikte meseleye işaret etmesi bakımından dikkate şayandır. Sultan İzzeddin Keykâvus, Antalya'da Hıristiyan halk isyan edip Müslümanlara karşı kötülük yapmaya başlayınca derhal orduyu toplayarak harekete geçmiş (612/1216) ve askerlerine bütün kâfirlerin öldürülmesini, buna karşın kadın ve çocukların esir alınmasını emretmişti.²⁸⁸ Yine İzzeddin Keykâvus, Ermeni ülkesinde çeşitli fetihlere girişmiş, fethettiği kalelerde erkekleri öldürmüş, kadınları ve çocukları ise esir almıştı.²⁸⁹

²⁸⁴ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, II, s. 63.

²⁸⁵ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, II, s. 88.

²⁸⁶ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, II, s. 75; Mikâil Bayram, Kayseri'ye giren Moğol ordusunun almış olduğu esirler arasında, Ahi Evren'in karısı Fatma Hatun'un da yer aldığını söyler. Onun Menâkıb-i Şeyh Evhadu'd-Din-i Kirmânî'den aktararak vermiş olduğu malumata göre, Sultan IV. Rukneddin Kılıcarıslan döneminde, vezir Muînüddin Süleyman Pervâne, Beylerbeği Hatiroğlu Şerafeddin ve Sahib Fahreddin Ali yardım ve siyasi destek almak amacıyla Hulagu'nun yanına gitmişlerdi. İstekleri arasında Moğolların elinde esir bulunan Fatma Hatun'un serbest bırakılması da yer almıştı. Gerçektende bu istekleri yerine getirilmiş ve Fatma Hatun serbest bırakılarak Kayseri'ye getirilmişti. (Mikâil Bayram, *Fatma Bacı ve Bacıyân-ı Rûm*, Konya, 1994, s. 15, 19).

²⁸⁷ Mihail, *Vakainame*, s. 246.

²⁸⁸ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, II, s. 47.

²⁸⁹ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, II, s. 51

Savaş ve istila dönemlerinde sivil kadınlar her zaman esir muamelesine tabi tutulmuyor, zaman zamanda tecavüz ve öldürülme hadiseleriyle karşılaşabiliyorlardı. Örneğin İlhanlılar adına Anadolu'yu idare eden Kongurtay, istediği gibi halkı esir ediyor ve kadınlara tecavüz edip satıyordu.²⁹⁰ Maraş'a giren (1157) Baron Toros'un kardeşi Stephan, Türklerin erkeklerini öldürmüştü ve kadınlarına alenen tecavüzde bulunulmasına izin vermişti.²⁹¹ Müneccimbaşı'na göre Sivas'a giren III. Alâeddin Keykubad, şehir halkına Moğol kâfirlerinin dahi yapmadığı zulmü yapmış ve adamlarına, Müslümanların kadınlarına tecavüzü serbest bırakmıştı.²⁹² Mevlânâ, mektuplarından birinde Konya'da var olan emniyetsizlikten bahsetmiş ve bununla bağlantılı olarak her gece evlerin basılıp çocukların ve kadınların öldürüldüğünü anlatmıştı.²⁹³ Erzurum'a giren Moğol askerleri Ilıca mevkiine gelerek burada banyo yapan iki bin kadar kadını çıplak bir halde yakalamış, başlangıçta müzik aletleri çaldırmak ve şarkı söyletmek istemişlerse de daha sonra hepsini öldürmüşlerdi.²⁹⁴ Bu ve buna benzer olayların varlığından anlıyoruz ki Türkiye Selçuklu döneminde Anadolu kadını, karşılaşmış olduğu savaş ve istilalar neticesinde zorluklarla dolu günler geçirmiş ve birçok kötülüğe maruz kalmıştı.

Kaynaklarda özellikle göçebe Türkmen kabileleri ile ilgili olarak kadınlarının savaşçı kimliğinden bahsedilir. Örneğin, İbn Bibi Babaî isyanlarını anlatırken şu ilginç anektoddan bahseder: “ Baba resulullah diye bağırarak ateşteki kelebekler, dalgalar üzerindeki ördekler gibi naralar atıp erkek kadın hep birlikte ellerinde kılıç ve mızraklarla ileri atıldılar. İşleri, günden güne amaçları doğrultusunda ilerleme ve gelişme gösterdi.”²⁹⁵ Babaî isyanı süresince Türkmenler, yanlarında evleri, hayvanları, çocukları ve kadınları olduğu halde hareket etmişler ve fetih hareketlerine girişmişlerdi.²⁹⁶ Benzer bir duruma Haçlı ordularında da rastlıyoruz. Niketas'ın verdiği bilgiye göre Anadolu'ya gelen Haçlı ordularının içerisinde kadın savaşçılar da vardı ve bunlar bacıklarını ayırarak erkekler gibi ata biniyorlar, erkek elbisesi giyiniyor ve sahip

²⁹⁰ O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 578.

²⁹¹ Mihail, *Vakainame*, s. 180.

²⁹² Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, s. 138.

²⁹³ Mevlana Celâleddin, *Mektuplar*, çev, Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1963, s. 94.

²⁹⁴ O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 431.

²⁹⁵ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, II, s. 51.

²⁹⁶ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, II, s. 87; Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, İstanbul, 1981, s. 96.

oldukları savaş malzemeleriyle erkeklere benziyorlardı. Bakışları cengaveraneydi ve Amazonlardan daha erkeksiydiler.²⁹⁷

²⁹⁷ Niketas, *Historia*, s. 40.

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL HAYATTA KADIN

I. GÜNDELİK HAYATTA KADIN

A. Ev Yaşantısı Ve Ev İşleri

Selçuklu kadını, gündelik hayatta zamanının büyük bir kısmını evde geçiriyor ve ev işleriyle ilgileniyordu. Evin çekip çevrilmesi kadının sorumluluğunda olan bir vazifeydi. Bunun içindir ki kadın, evin gündelik temizlik işleriyle meşgul oluyor, yemek hazırlıyor ve evin düzenini sağlıyordu.

Selçuklu evleri genel olarak tek kat olarak planlanmıştı. Evin içi, odalar ve odalar arası müşterek alandan yani sofadan oluşuyordu. Sofa, ev içinde odalar arası dolaşımı sağlamakla birlikte, aynı zamanda toplanma alanıydı. Odaların yerleşim planı kullanım amacına göre farklılık arz ediyordu.²⁹⁸ Örneğin odalardan birinde ocak veya sedir yer alırken bir başka odada ise eşyaları muhafaza etmek amacıyla dolaplar yer alabiliyordu.²⁹⁹ Dolap aynı zamanda bazı evlerde banyo vazifesi de görüyordu.³⁰⁰ Özellikle taşrada yer alan evlerde odalardan birisine tandır yerleştiriliyordu.³⁰¹ Kaynaklarda belirtilmemekle beraber, odalardan birinin mutfak vazifesi gördüğü

²⁹⁸ Kâmil Uğurlu, “Selçuklular’ın Oturdıkları Evler Dünden Bugüne”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, 18/3, İstanbul, 1983, s. 59, 69.

²⁹⁹ Bir defasında Hacı Bektaş, evde yer alan dolabın içinden bir bohça almış ve Kadıncık’a göndermişti. *Vilâyet-nâme, Menâkıb-ı Hüncâr Hacı Bektaş-ı Veli*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1958, s. 64.

³⁰⁰ K. Uğurlu, “Selçuklular’ın Oturdıkları”, s. 59, 69.

³⁰¹ *Vilâyet-nâme*, s. 64

düşünülebilir.³⁰² Muhtemelen bazı evlerde, ocağın bulunduğu odalar aynı zamanda mutfak vazifesi görüyordu.³⁰³

Ev eşyasının çeşitliliği sahibine göre değişmekle birlikte genel olarak ortalama bir evde yer alan eşyalar şunlardı: Yerler hasır, keçe, kilim ya da halı ile örtülüyordu.³⁰⁴ Uyumak için yer yatakları, yorgan ve battaniye kullanılıyordu.³⁰⁵ Aydınlanmak amacıyla mum ve buna bağlı olarak mumu taşıyan şamdan ya da kandil ve kandilin içinde yer alan gaz yağı kullanılıyordu.³⁰⁶ Yerleri süpürmek için ferrâş adı verilen bir tür süpürge den faydalanılıyordu.³⁰⁷ Süslenme vb. ihtiyaçları karşılamak amacıyla ayna bulunduruluyordu.³⁰⁸ Bunlardan başka, ayrıntılarına daha sonra değinileceği gibi mutfak malzemeleri de ev eşyası içerisinde önemli bir yere sahipti. Tüm bu eşyaların düzen ve tanzimi kadının sorumluluğundaydı. Bundan dolayıdır ki bu eşyalar aynı zamanda gündelik hayatta kadın hayatının bir parçasıydı.

Selçuklu toplumunda ev, kadın hayatının merkezinde yer alıyordu ve en önemli yaşam alanı idi. Bu alan içerisinde kadın sadece ev işleriyle değil, aynı zamanda gündelik ibadetleri ile meşgul oluyor, zaman zaman misafir ağırlıyor ve ayrıca boş vakitlerinde de ev ekonomisine katkıda bulunacak çalışmalarda bulunuyordu.

³⁰² Aydın Taneri, *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı Menâkibü'l-Arifin'in Değerlendirilmesi*, Konya, 1977, s. 69.

³⁰³ Hacı Bektaş erenlerinden olan İdris'in anası yemeği evin içinde yer alan bir ocakta pişiriyor ve ocağın yer aldığı bu odayı mutfak gibi kullanıyordu. *Vilâyet-nâme*, s. 27.

³⁰⁴ K. Uğurlu, "*Selçuklular'ın Oturdıkları*", s. 64. Yere sermek için kullanılan halı ve hasırın, ev eşyaları arasında ayrıcalıklı bir yere sahip olduğu anlaşılıyor. Bir evin gösterişi ve çekiciliği, sahip olduğu halının kalitesiyle doğru orantılıydı. Bu hususla ilgili açıklayıcı örnek için bkz. Sultan Veled, *Maârif*, çev. Meliha Anbarcıoğlu, İstanbul, 1991, s. 117-118.

³⁰⁵ Mevlânâ, Mesnevisinde anlatmış olduğu bir hikâyede yer yataklarından bahseder: "Birine ansızın bir konuk gelmişti. Ev sahibi onu bir gerdanlık gibi boynuna taktı. Sofra kurup kusursuz ikramda bulundu. O gece komşuda bir düğün vardı. Kocasını, karısına gizlice 'Bu gece iki yatak ser. Benim yatağı kapıdan yana, misafirinkini de diğer tarafa hazırla deyince, Karısı 'A gözlerimin nuru, baş üstüne şevkle bu ileri göreceğim!' diyerek, iki yatak hazırlayıp düğünün olduğu yere yollandı" (Mevlânâ, *Mesnevi*, V, s. 707-708).

³⁰⁶ A. Taneri, *Türkiye Selçukluları*, s. 70. Eflâki, Kira Hatun'dan naklederek şamdan ile ilgili şu olaya yer verir: "Bizim evde bir adam boyunda bir şamdan vardı. Mevlânâ akşamdan şafak sökünçeye kadar ayakta durarak Baha Veled'in Maârif'ini mütalâa ediyordu. Bir gece bizim oturduğumuz yerin sakinleri olan cinler tayfasından bir grup bana: 'Bizim mum ışığına tahammülümüz yoktur. Mumun ışığından çok zahmet çekiyoruz. Bu yüzden ev halkına bizden bir elem gelmesinden korkuyoruz' diye şikâyetinde bulundu" (Eflâki, *Menâkib*, I, s. 90).

³⁰⁷ Erdoğan Merçil, *Türkiye Selçukluları'nda Meslekler*, Ankara, 2000, s. 73.

³⁰⁸ Mesnevi'de aynadan şu şekilde bahsedilir: "Karısı, 'Hocam, işte aynaya bak, hasta mısın? Ben bu düşmanlığa layık mıyım?' deyince Hoca, 'Aynanda, sen de var git...' dedi" (Mevlânâ, *Mesnevi*, III, s. 303). Bu bilgi için ayrıca bkz. E. Merçil, *Meslekler*, s. 74).

Bazı ailelerde ev işlerine yardımcı olan hizmetçiler bulunuyordu.³⁰⁹ Bu hizmetçiler genel olarak cariyelerden oluşuyordu. Örneğin Mevlâna'nın eşi Kira Hatun'un bir hizmetçisi vardı.³¹⁰ Bir gün Kira Hatun, Sultan Veled'in hizmetkârlara karşı kötü muamelede bulunduğundan şikâyetle Mevlânâ'ya şöyle demişti: “Bütün evin hizmetkârlarına kızıyor, onları incitiyor. Biz onun hiddet ve şiddetinden büyük bir zahmet içindeyiz.”³¹¹ Mevlânâ'nın kızı Melike Hatun'un da bir cariyesi vardı ve ev işlerinde ona yardımcı oluyordu.³¹² Yine Emir Bahâeddin-i Bahri'nin Rum bir hizmetçisi vardı ve Eflâki'nin vermiş olduğu malumata göre yemek, bulaşık vb. işlerle o ilgileniyordu.³¹³

Selçuklu kadını muhafazakâr bir yapıya sahipti ve ibadetlerine özen gösteriyordu. Bu nazar itibarıyla ev, kadın için önemli bir ibadet alanıydı. Sultan Veled'in eşi Fatma Hatun çok dindar bir kişiliğe sahipti ve geceleri ibadetle meşgul olurdu.³¹⁴ Kira Hatun, namazlarına özel bir ehemmiyet verir ve zaman zaman da Mevlânâ ile birlikte namazını eda ederdi.³¹⁵

Kadın, gündelik ev hayatında sorumlu olduğu (evin çekip çevrilmesine yönelik) vazifeleri yerine getirdiği gibi zaman zaman da farklı uğraşılarda bulunuyordu. Örneğin misafir ağırlamak bu türden bir işti. Geleneksel Türk misafirperverliği, varlığını Selçuklu Türkiye'sinde de en güzel şekliyle korumuştur. Hatta misafir ağırlamak, bazı ailelerde gündelik faaliyetlerin bir parçasıymış gibi telakki edilmişti. Mesela Hacı Bektaş müridelerinden birisi olan Kadıncık Ana, ömrünü bu işe adamıştı. Hacı Bektaş, Sulucakaraöyük'e vardığında Kadıncık Ana'nın evine yerleşmiş ve ülkenin dört bir

³⁰⁹ Eflâki, kadın hizmetçiler ile ilgili şu olaydan bahseder: “Bir gün kadın hizmetçilerinden biri malının ve parasının azlığından şikâyet etti. Mevlânâ: ‘Eğer sana bin dinar verip kulağını, burnunu, ve diğer bir uzvunu kesseler razı olur musun?’ diye sordu. Hizmetçi: ‘Hayır’ dedi. Mevlânâ: ‘O halde niçin yoksulluk iddiasında bulunuyorsun. Mademki bunlara maliksin, o halde fakir değil, zenginsin. Sende bu kadar kıymetli şeyler olduğu halde niçin onların kıymetini bilmiyor, şükretmiyor ve fakirlerin sabrını sermaye yapmıyorsun’ dedi” (Eflâki, *Menâkib*, I, s. 438).

³¹⁰ Eflâki, Kira Hatun'un hizmetçisinden bahseder: “Kira hatunun hizmetçisi yaprakları alıp tekrar eve geldi ve hikâyeyi anlattı” (Eflâki, *Menâkib*, I, s. 89). Ayrıca Mevlânâ'nın Mesnevi'sinde de hizmetçi tabirine rastlıyoruz: “Habersiz görünüp ‘A cariyeye ne zaman’a kadar ahırını süpüreceksin diyerek kapıyı vurdu... Sonra dedi ki, ‘Haydi yürü, örtün de git, falan hatunu ara!’” (Mevlânâ, *Mesnevi*, V, s. 273-279).

³¹¹ Ahmed Eflâki, *Menâkibu'l Ârifin*, yay. Tahsin Yazıcı, II, İstanbul, 1989, s. 202, 203.

³¹² Eflâki, *Menâkib*, I, s. 394.

³¹³ Eflâki'de şöyle anlatılır: “... o gelip oturunca [Mevlânâ] bir yemek hazırlamayı düşündüm. Mevlânâ tam bu sırada ‘Bir şeycik getir’ buyurdu. Ben getirmek üzere kalktım. Mevlânâ: ‘Hizmetçiye bağır da o getiriversin’ dedi. Bunun üzerine ben hizmetçiye Rumca ‘Hazır neyin var?’ diye sordum. Hizmetçi ‘Şimdi yemek yedik ve kablaları yıkamak için tencereye sıcak su koydum’ dedi. Mevlânâ: ‘Hizmetçi o tencereyi getirsin’ buyurdu” (Eflâki, *Menâkib*, I, s. 333).

³¹⁴ Eflâki, *Menâkib*, II, s. 136.

³¹⁵ Feridun Bin Ahmed-i Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafindakiler*, Risale, trc. Tahsin Yazıcı, İstanbul, 1977, s. 91-92.

tarafından gelen müritler bu evde ağırlandı. ³¹⁶ Kadıncık Ana, gelen misafirleri hoş geldiniz diyerek güler yüzlü bir şekilde karşılıyor ve onları en iyi şekilde ağırlamaya özen gösteriyor, ikramlarda bulunuyordu. O, misafir ağırlama işini o kadar önemsemişti ki, bütün malını mülkünü bu uğurda harcamıştı. ³¹⁷ Eve gelen misafire gerekli ikramın yapılması kadının sorumluluğunda olan bir işti. Örneğin, Mevlânâ'yı ziyaret için Türkistan ve Buhara'dan gelen misafirlere, eşi bir sini dolusu helva getirmiş ve önlerine koymuştu. ³¹⁸

B. Çocuk Bakımı

Kadının günlük uğraşları içinde en önemli vazifelerinden birisi de çocuklarının bakımı idi. Doğumdan itibaren, çocuğun gelişim ve olgunlaşma sürecinde annenin etkisi çok büyüktü.

Kadın, hamileliği süresince dikkatli davranmaya özen gösteriyor ve çocuğunun sağlıklı bir şekilde doğması için çaba harcıyordu. Sultan Veled'in eşi Fatma Hatun defalarca doğum yapmış, ancak her defasında bir müddet sonra çocukları ölmüştü. ³¹⁹ Bir kez daha hamile kalan Fatma Hatun, tekrar ölü düşüncesiyle çocuğu düşürmek istemişti. Bu amaçla, çeşitli ilaçlar içmiş ve hamile bir kadının yapmaması gereken ağır hareketlerde bulunmaya başlamıştı. ³²⁰ Bunu haber alan Mevlânâ Celâleddin, Fatma

³¹⁶ *Vilâyet-nâme*, s. 21.

³¹⁷ Kadıncık'a atasından birçok mal kalmıştı. Hünkâr, Sulucakaraöyük'e yerleşince bütün malını, mülkünü erenler yoluna harcadı, hiçbir şeyi kalmadı, eğninde yalnız bir gömlek kaldı. Bir gün, Horasan tarafından bir bölük Kalender topluluğu geldi. Hünkâr Saru İsmail'i Kadıncık'a gönderdi, gelen topluluğa sofraya yaysın, nimet versin dedi. Saru İsmail, Hünkâr'ın sözünü Kadıncık'a söyleyince Kadıncık, İsmailim dedi, işte görüyorsun, nesnem kalmadı arkamda ancak bir gömlek kaldı. Gömleğini çıkardı, kendisi tandır içine girdi, al dedi, sat bu gömleği de ne ederse onunla yiyecek al, o topluluğu ağırla. Saru İsmail, alıp sattı, yiyecek aldı, sofraya yaydı, yemekler yenip, dualar edildi. Kadıncık'ın adeti idi, her gelen topluluğa gelip safa geldiniz derdi. Hünkâr, Saru İsmail'e İsmail dedi, git Kadıncık'a söyle, gelip erenlere safa geldiniz desin. Saru İsmail, Hünkâr'ın sözünü Kadıncık'a söyledi. Kadıncık, görüyorsun dedi, çırılçıplığım, tandır içindeyim. Saru İsmail gitti, bu hali hünkâra bildirdi. Hünkâr'ın yanında bir dolap vardı. Besmeleyle dolabı açtı. İçinden bir bohça çıkardı, Saru İsmail'e verdi, götür dedi, içindeki elbiseyi giysin Kadıncık, sonra gelsin, Horasan erenlerine safa geldiniz desin. Kadıncık elbiseleri giydi. Öylesine ağır elbiselerdi ki gözler görmemişti. Kalktı, geldi, erenlere, safa geldiniz dedi. Hünkâr'ın elini öptü. Hünkâr, Kadıncık dedi, ileri gel, eteğini aç. Kadıncık ileri varıp eteğini açınca Hünkâr, seccadesinin altına elini soktu, bir avuç altın alıp, Kadıncık'ın eteğine koydu, git dedi, harca, eksildikçe gel, iste" (*Vilâyet-nâme*, s. 64). Ayrıca bu bilgiler için bkz. *Vilâyet-nâme*, s. 35.

³¹⁸ Eflâki, *Menâkib*, I, s. 417; Mesnevi'de geçen şu ifadelerde de bunu görmek mümkündür: "Kocası, 'Misafir geldi et nerede? Ekmek hani? Konuşun önüne yemek çıkarmak lazım' deyince, kadın, 'Eti kedi yedi. Sana lazımsa başka bir et al!' dedi" (Mevlânâ, *Mesnevi*, s. 663).

³¹⁹ Eflâki, *Menâkib*, II, s.234-235; Anlaşıldığı kadarıyla doğum öncesinde, doğum esnasında ya da sonrasında çocuk ölümleri vakasına sıkça rastlanıyordu. Mesnevi'de de bu duruma şu şekilde işaret ediliyordu: " Bir kadın, her sene doğurdukça çocuğu, altı ay yaşamadan ölürdü. Çocuk daha üç veya dört aylıkken ölürdü. Birinde kadın feryad edip dedi ki, 'Ey Allah'ım, bu çocuk bana dokuz ay yük, üç ay da hafiflik oluyor. Nimetim çabucak gama dönüyor.' Kadıncağız hak erleri önünde bu şikâyetle ağlayıp inledi. Bu şekilde yirmi çocuğu ölüp canını ayrılık ateşi kebaba çevirdi" (Mevlânâ, *Mesnevi*, III, s. 637-639).

³²⁰ Eflâki, *Menâkib*, II, s. 235.

Hatun'a bir elçi göndermiş ve şöyle demişti: “Böyle şeyler yapma, çocuğunu koru; yoksa bizim neslimizden ar mı ediyorsun? Bu mekân merkezine, gurbet âleminden gelen bu lâmekân konuğu çok latif, şerif ve büyük bir candır. Seni korumaları için onu tam bir doğrulukla koru...”³²¹ Mevlânâ'nın bu sözleri üzerine çocuğunu düşürmekten vazgeçen Fatma Hatun, gerekli itinayı göstermişti.

Doğum esnasında anne adayına gerekli tıbbi yardım ve destek, bu işin uzmanı ebe kadınlar tarafından verilmekteydi. Nihayetinde doğum olayı kadın sağlığı açısından tehlikeli sonuçlar doğurabilecek bir süreçti ve bu sürecin sağlıklı atlatılması için bir uzman yardımına gereksinim duyulmaktaydı.³²² Doğum esnasında kadın, büyük sancılar çekiyor ve fenalıklar geçiriyordu. Mevlânâ, bir doğum anını şöyle tasvir eder: “Hani hür kadın, doğum sancularına tutulurda ağrılar-sızılar içinde tehlikelere düşer, taşıdığı yükün kendisine hiçbir faydası olmaz ya, tıpkı onun gibi.”³²³ Sultan Veled ise doğum esnasında çekilen acıya vurgu yaparak, bunun sağlıklı bir doğum için temel şart olduğuna işaret eder.³²⁴ İbn Bibi'nin aktardığına göre, bir defasında hamile bir kadın doğum sancularına tutulmuş ve kan kaybetmeye başlamıştı. Bunun üzerine Sultan Rükneddin Süleyman Şah'ın iç çamaşırlarını bu kadının üzerine atmışlar ve kanamasını durdurmuşlardı.³²⁵ Türk kadınlarının doğum konusunda çok mahir oldukları ve birlikte oldukları kervanı, durdurmaya dahi gerek duymadan doğum yapabildikleri söylenir.³²⁶

Çocuk sahibi olmak, her kadına nasip olamayabiliyordu. Kısırlık problemi yaşayan kadınlar vardı ve bu sorunu gidermek için çeşitli yollara başvuruyorlardı. Çocuğu olmayan, bazen de çocuğu olduğu halde erkek çocuğa sahip olamayan kadınlar, keramet gösterdiklerine inandıkları kişilerden yardım istiyorlardı. Günümüzde de şahit olduğumuz benzer gelenekler, Selçuklu Türkiye'sinde özellikle de taşrada mevcut idi. Hacı Bektaş Vilâyet-nâme'sinde şöyle bir olay anlatılır: “ Hacı Sultan [Hacı Bektaş'ın halifelerinden] halka ziyafet çektikten sonra dua-senâ oldu, sohbet tamama erdi. Baktılar ki bir nice kimseler, iki bacı hatunla geçip giderler. Hacı Sultan, bunlara nereye gidiyorsunuz diye sordu. Onlar, muradımız var, Seyyid Gazi dergâhına gidiyoruz

³²¹ Eflâki, *Menâkib*, II, s. 235.

³²² E. Merçil, *Meslekler*, s. 111-112.

³²³ Mevlânâ Celâleddin, *Divân-ı Kebir*, III, haz. Abdulbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1958, s. 383

³²⁴ “Doğum esnasında hamile bir kadın için yüz türlü ilim ve fen bulunsa bu hünerlerin hiçbiri ona fayda vermez; yalnız bu esnada çektiği acı, dert onu maksadına erdirtir”(Sultan Veled, *Maârif*, s. 122).

³²⁵ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 84.

³²⁶ Ricolto de Monte Croce'den naklen C. Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 109.

dediler. Muradınız nedir dedi. Onlar, oğlumuz olmuyor, ziyarete gidiyoruz, belki erenlerin yüzü suyu hürmetine Ulu Tanrı bize bir oğlan verir dediler. Kolu Açık Hacım Sultan, hacetiniz olunca geri dönecek misiniz dedi. Evet dediler döneceğiz. Hacım Sultan, varın şu geniş yerde durun dedi. Hatunlar vardılar geniş bir yerde durdular. Hacım Sultan ayağa kalktı, aygır gibi kişneyip üstlerine yürüdü. İki kadının birisi durdu, birisi kaçtı. Hacım Sultan o kaçmayan kadını yatırıp arkasına eliyle bir kere vurdu, senden dedi, bizim oğlumuz gelecek, adı Osman olacak.”³²⁷

Çocuk sahibi olmak önemli olmakla beraber, erkek çocuğu sahibi olmak toplum nezdinde daha itibarlıydı. Erkek çocuk, kız çocuğuna tercih ediliyordu.³²⁸

Çocuk sahibi olmanın bir başka yolu ise evlat edinmek idi. Bu, kimsesiz bir çocuk olabileceği gibi fakir bir ailenin çocuğu da olabiliyordu. Mevlânâ'nın Kimyâ isminde evlâtlık bir kızı vardı.³²⁹

Anne olmak, kadını toplum nezdinde de üstün kılıyordu ki, Selçuklu dönemi İnşâ eserlerinde “anne” olan kadına şu şekilde hitap edilmesi belirtilmektedir: “Korunmuş örtünün şerefli zamanına sahip, büyük, cömert, şefkatli, iyi, zahide, abid olan, zamanın özü, onların Rabia'sı, hatunların şerefli, hanımların seyyidesi olan annenin hayır merasimlerinin ortaya konmasında ve harcanmış olan güzellik kokularının yayılmasında hanımların seyyidesi olan anne”.³³⁰

Çocuğun dünyaya gelmesi mutluluk verici bir olaydı ve yakınlarınca sevinçle karşılanıyordu. Yeni doğan çocuğa altın takılması âdettendi. Torunu Arif Çelebi

³²⁷ *Vilâyet-nâme*, 85; Buna benzer bir başka vaka ise şöyleydi: “Hacı Bektaş, eteğini açıp harman sahiplerinden bir şey istedi, bir şeyimiz yok dediler. Hünkâr, bir şey olmasın dedi, geri döndü. Çeç sahipleri, çeçlerini açtılar, gördüler ki ne kadar arpa, buğday, mercimek, nohut varsa hepsi taş olmuş. .. Hünkâra vardılar, Erenler Şahı dediler, insana nasip olacak tanelerin hepsi taş olmuş, hiçbir işe yaramaz. Hacı Bektaş işe yarar dedi, bizi sevenlere armağanımız olsun, oğlu kızı olmayan kadınlar üç gün oruç tutsunlar, Cuma gecesi dişlerine değdirmeden bu tanelerden birini yutsunlar, o gece helalleriyle Ulu Tanrı ona bir oğlan nasip eder. Mercimek yutarsa kızı olur” (*Vilâyet-nâme*, s. 34).

³²⁸ Bu durum, *Vilâyet-nâme*'de ilginç bir hadiseyle anlatılmıştır: “Hacı Sultan, bir gün dervişleriyle Menteşe iline gezmeye gitti. Vakit akşam olmuştu. Bir köye vardılar. Köydeki bir zengine adam yolladı, konuklanmalarını istedi. Ev sahibi, bunca zamandır bir erkek evlad isterim, ancak bir kızım var. Bu umutla nice derviş doyurdum, içlerinden bir ağzı dualı çıkmadı. Size münkir oldum ben, git, söyle, nerde konaklasın dedi. Derviş gelip bu sözleri bildirdi. Köy dışında kondular. Hacı Sutan, ben o adama giderim dedi. Dervişler, vakit geç, belki bir müşkül hâl olur dedilerse de Hacım Sultan eslemedi, sürüp gitti o kişinin kapısına geldi. Besmeleyle kapıya el vurdu, kapı hemen açıldı. İçeri girdi. Ev sahibinin kızı yataktaydı, doğruca yanına vardı, başını sığadı, dua eti, elini yüzüne sürdü. Erin himmetiyle o kızın dişilik aleti yok oldu, kendisinde erlik aleti peydahlandı. .. Kız uyandı, başına el vurdu, erin duasını aldığı anladı, derken kendisini yokladı, gördü ki erkek olmuş. Koşup babasını, anasını uyandırdı, hali bildirdi. Pek sevindiler” (*Vilâyet-nâme*, s. 87-88).

³²⁹ Sipehsâlâr, *Mevlânâ*, s. 129; Yine Hacı Bektaş, Karaöyük'te Bacıyan-ı Rum'dan Hatun Ana'yı kendisine kız edinmişti (Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, haz. Esad Coşan, Ankara, t.y, s. XXXII). Ayrıca bu bilgi için bkz. M. Bayram, *Fatma Bacı*, s. 20.

³³⁰ Hoyî, *Günyetü'l-katib*, s. 14.

dünyaya geldiğinde, koşarak doğum yapılan odaya giren Mevlânâ Celâleddin, sevinç gösterilerinde bulunmuş ve Fatma Hatun'un başına altın dinarlar serpmiştir. Daha sonra, çocuğu Lâtife Hatun (anneannesi)'a teslim etmişler ve o da çocuğun gömleğinin ucuna birkaç altın bağlamıştır. Fatma Hatun, bu altınları uğur olarak kabul etmiş ve uzun yıllar saklamıştır. Doğum haberini alan Sultan, vezirler ve devlet büyükleri şükürler edip hediyeler göndermişlerdir.³³¹

Doğum sonrasında çocuk, çoğunlukla öz annesinin sütüyle besleniyordu. Örneğin Eflâki'de, Sultan Veled'in eşi Fatma Hatun'un oğlu Emir Arif'i emzirmesi bahsi geçer. Bir defasında Fatma Hatun üç gün boyunca Emir Arif'i emzirmemiştir. Bunun üzerine diğer kadınlar Emir Arif'i emzirmek istemiş, fakat o hiçbirinin sütünü kabul etmemiştir.³³²

Türkiye Selçuklu toplumunda sütanneliğin olduğu tesbit edilebilmektedir. Herhalde annesinin sütü yetersiz kaldığı durumlarda sütanneler devreye giriyor ve çocuğu onlar emziriyorlardı. Örneğin Sultan Veled'in bir sütannesi vardı ve ismi Kiramana Hatun idi.³³³

Anne, çocuğunu belli bir zamana kadar beşikte muhafaza ediyordu. Beşik, hem ev içerisinde hem de ev dışında iyi bir koruma aracıydı.³³⁴ Ev dışında, çocuğu gezdirmek için beşik ya da çocuk arabası kullanılıyordu. Mevlânâ, bir keresinde

³³¹ Eflâki, *Menâkib*, II, s. 236-237.

³³² Fatma Hatun bu olayı şöyle anlatır: “Üç gün, üç gece hiç Emir Arif'in başına gitmedim ve ona süt vermedim. O da Musa gibi hiçbir dayanın sütünü kabul etmedi ve bir şey yemedi. Bir gece Mevlânâ'yı rüyamda gördüm. Mevlânâ, melâ-i a'lâ'nın yükseklerinden bana işaret ediyor ve: ‘Fatma Hatun niçin bu kadar ağlayıp sızlıyorsun, eğer bunu benim için yapıyorsan ben bir yere gitmedim. Eğer beni ararsan, ben, Arif'in beşiğindeyim. Beni orada ara. Benim nurlarım ve sırlarım onun üzerindedir’ diyordu. Ben bu rüyanın heybeti ile uykudan uyandım ve sevgi sütleri mememden öyle bir akmaya başladı ki elbiselerim ıslandı. Göğsümde bir sıcaklık peyda oldu” (Eflâki, *Menâkib*, II s. 240). Bir başka vaka ise şöyledir: “Emir Arif yedi aylık olunca birden bire boğazında büyük bir şiş peyda oldu. Yedi gün yedi gece süt emmedi ve bir şerbet içmedi. Bütün gece inledi. Annesinin, onun yaşayacağından tamamen ümidi kesildi. Bütün arkadaşlar üzuldüler. Ben de, onun derdinden gece ve gündüz üzüntü ve kararsızlık içinde idim... Bunun üzerine Arif, hemen gözlerini açtı ve ana sütünü aradı. Dostlar şenlikler yaptılar, annesi kurbanlar kesip fakirlere ve miskinlere adadı (Eflâki, *Menâkib*, II, s. 244-245).

³³³ Eflâki, *Menâkib*, II, s. 230; Ayrıca Mevlânâ, çeşitli kereler sütanne sözcüğünü kullanmıştır: “Bu çocuk süt ve sütannesinden başka bir şey bilmez” (Mevlânâ, *Fihî mâ fih*, çev. Meliha Ülker Anbarcıoğlu, İstanbul, 1969, s. 243). “İnle ki, o feryadları işiten bizim komşumuzdur. Yalvar ki, çocuğun ağlaması anne sevgisindedir. Her ne kadar canları emziren o süt annesi kendini bağlamışsa da sen yine ağla ve inle” (Mevlânâ, *Rubailer I-II*, çev. M. Nuri Gençosman, İstanbul, 1974, s. 75).

³³⁴ “Bir gün Mevlânâ hazretleri mübarek medresesinin sahanlığında geziniyor ve bilgiler saçıyor. Arkadaşların bir kısmı ayakta durmuş, bir kısmı da oturmuştu. Birdenbire bir kadının koltuğunda bir beşik olduğu halde cemaathaneden çıkarak Hüdavendigâr'ın evine doğru gittiği görüldü. Mevlânâ: ‘Bu kimin beşiğidir’ diye sordu. Kadın da: ‘Emir Arif'indir’ diye cevap verdi. Bunun üzerine Mevlânâ: ‘Onu buraya getirin’ dedi. Beşiği yanına getirdikleri vakit, mübarek eliyle üzerindeki örtüyü kaldırıp inayet nazarları ile mütemediyen beşiğin içine baktı” (Eflâki, *Menâkib*, II, s. 238). Ayrıca bu bilgi için bkz. Eflâki, *Menâkib*, II, s. 240.

torununu çocuk arabasında gezdirmişti.³³⁵ Çocukların oyuncakları vardı ve onlarla oynuyorlardı. Örneğin Mesnevi’de, kız çocuklarının oyuncak bebeklerle oynadıkları anlatılır.³³⁶

Çocuk yetiştirmek meşakkatli bir işti ve bu yükümlülük annenin üzerindeydi. Çocuk sevgiyle büyütülüyor ve ona çokça değer veriliyordu.³³⁷ Çocuğun beslenmesi³³⁸, bakımı ve temel eğitimi anne tarafından sağlanıyordu.³³⁹ Okul çağına geldiğinde anne, çocuğuna velilik yapıyordu. Çocuklarını okula gönderiyor ve onların eğitim hayatlarını takip ediyordu.³⁴⁰

C. Mutfak Kültürü (Mutfak Malzemeleri)

Mutfak işleri ile ilgilenmek, gündelik uğraşları içerisinde kadının en önemli vazifelerinden birisiydi. Bunun içindir ki kadın, gün içerisinde zamanının önemli bir kısmını mutfak işlerine ayırıyordu. Kadın yemek hazırlığıyla ilgileniyor, yemek pişiriyor ve sofraya kuruyordu. Kadının mutfak ile ilişkisi kaynaklarda açık bir şekilde işlenmiştir. Örneğin, bu durum Vilâyet-nâme’de şöyle anlatılmıştır: “Kadınca, çamaşır yıkamaya gidince İdris’in anası gelin çamaşıra gitti dedi, bari yemeği ben pişireyim.

³³⁵ “Sıraceddin Mesnevihan hikâye etti ki: Bir gün Hakk’ın halifesi Hüsameddin’le birlikte Hüdavendigârı ziyaret etmek için medreseye gelmiştik. Birdenbire bahçenin kapısı açıldı, birde baktım ki Çelebi Emir Arif’i küçük bir arabaya oturtmuşlar, lalası da onun arabasının çekiyor. Mevlânâ, hemen yerinden kalkarak arabanın ipini mübarek omzuna koyup: ‘ Arif’e öküzçülük edilebilir’ dedi. Bunun üzerine Çelebi Hüsameddin de kalkarak arabanın bir tarafını tuttu, bir iki defa medresesinin avlusunu dolaştırdılar. Çelebi Arif tatlı tatlı gülüyor ve seviniyordu” (Eflâki, *Menâkib*, II, s. 241).

³³⁶ Hoşça vakit geçirmesi, aynı zamanda sosyal zekâ gelişimine yardımcı olması amacıyla çocuğun oyun oynaması sağlanıyor ve ona çeşitli oyuncaklar veriliyordu. Örneğin kız çocuklarına, oyuncak bebekler verilirdi. “Kız çocuklarının oyuncakları cansız bebeklerdir. Zira onlar canlı oyunculardan habersizdirler” (Mevlânâ, *Mesnevi*, V, s. 697).

³³⁷ “Kirâ-yı Buzurg (Büyük Kira) hazretleri Çelebi Arif’i çok severdi. Daima onu dizinin üzerinde oturtur, ona iyi yemeklerden yedirirdi ve: ‘Bu çocuğun taşıdığı, ne kadar muhteşem ve nazenin bir ruhtur’ derdi. Biribiri arkasından öper ve kolunun altında uyuturdu” (Eflâki, *Menâkib*, II, s. 311). “ “Melikelerin melikesi Mevlânâ’nın kızı Melike Hatun Çelebi Hazretlerini kucaklar, yüzünü onun yüzüne kor ve: ‘Arif’te Mevlâna’nın kokusu geliyor...’ derdi” (Eflâki, *Menâkib*, II, s. 311, 312).

³³⁸ “Kadın, çocukları için tutmaç pişirirken...” (Mevlânâ, *Mesnevi*, II, s. 85).

³³⁹ Eflâki’de şu mesel anlatılır: “Şefkatli bir anne, süt emen çocuğunu, çokça tat almak, sayesinde lokma yiyip hazmedebilsin diye, (önce) azar azar yemek ve içkilerin tadına alıştırdı” (Eflâki, *Menâkib*, I, s. 192). Bu meselde görüldüğü üzere, çocuğun beslenme eğitimiyle bizzat annesi ilgileniyordu.

³⁴⁰ “Çocuklar... sevinç içinde evlerine döndüler. Anneleri onları, ‘Mektep zamanı oyun oynuyorsunuz, şimdi sizin tahsil çağımızdır. Mektepten ayrılmadaki bu aceleniz nedir?’ diye azarladı. Özür dileyip, ‘Ey anne, bizim bir suçumuz kabahatimiz yok. Hoca takdir-i ilahi icabı hastalandı’ dediklerinde anneleri dedi ki, ‘Hile ve yalan sizdedir. Siz bir oyun için yüzlerce yalan söylersiniz. Yarın hocayı ziyaret ettiğimde, bunun doğrusu da, yalanı da meydana çıksın.’ Çocuklar, ‘Peki anne git iyice araştır, doğru ve yalan anlaşılın’ dediler. Sabah olup çocukların anneleri hocayı ziyarete gidince onun ağır hasta olduğunu gördüler. Yüzünü kapatıp başını bağlayıp yorganı üzerine çektiğinden bir hayli terler içinde kalmış. Hafif hafif inleyip ah etmede. Hepsî, ‘La havle’ diyerek üzgün, ‘Hayr ola hocam, bu başının ağrısı ne? Ondan hiç haberimiz yoktu’ dediler. Hoca, ‘benimde haberim yoktu. O kahpe oğulları haber verdiler. Ben çalışıyor, ilim talimiyle uğraşıyordum. Meğerse içimde ağır bir hastalık varmış’ dedi. (Mevlânâ, *Mesnevi*, III, s. 307, 309).

Yemeği ocağa koydu, yağ almak için yağ küpünü açtı... bir sofraya hazırda ne varsa koyup Hünkâr'a götürdü, bari lütfedin yeyin de bize hayır dua edin dedi... Kadıncık ne kadar yemek getirdiyse yemedi."³⁴¹ Fatma Bacı (Kadıncık Ana), henüz evlenmediği dönemlerde, vaktini Sivrihisar'da erenlere yemek hazırlamakla geçiriyordu.³⁴² Eflâki, Mevlânâ'nın gelini Kirake Hatun'dan rivayet ederek şu malumata yer verir: "Mevlânâ hazretlerinin bir aya yakın yemek yemediğini gördüm. Ben yeni gelin olmuştum. Muallimim de Mevlânâ hazretleri idi. Bir gün Mevlânâ benden: 'Fatma hanım evimizde yoğurt var mı?' diye sordu. Ben 'Evet var, fakat son derecede ekşidir' dedim. Buyurdu, onu büyük bir kâseye doldurup önüne koydum. Mevlânâ: 'Yirmi baş sarımsak döv, içine dök de lezzetli olsun' dedi."³⁴³ İbn Battûta ise şunları nakleder: "Buranın âdeti gereğince ekmek haftada bir gün pişirilir, öteki günlere yetecek kadar. Ekmek günü erkekler sıcak ekmekler ve nefis yemeklerle çevremizi doldurur şöyle derlerdi: "Bunları size kadınlar gönderdi, sizden hayır dua bekliyorlar!"³⁴⁴ Bu örneklerde de görüldüğü üzere mutfak işleri, kadının sorumluluğunda olan bir vazife idi.

Kadın sahip olduğu mutfak bilgisi ve becerisi doğrultusunda yemek hazırlıyor ve sofrayı kuruyordu. Selçuklu Anadolu'sunda zengin bir mutfak kültürü vardı ve bu zenginlik bölgelere göre değişiklik gösteriyordu.³⁴⁵ Clavijo, bu zenginlikten şöyle söz eder: "Gece olsun gündüz olsun nereye uğrarsak altımıza halılar seriliyor, sofrayı kurulup

³⁴¹ *Vilâyet-nâme*, s. 27, 28; Ayrıca bu durum hakkında Vilâyet-name'de şu meseller anlatılır: "Bir gün, Horasan tarafından bir bölük kalender topluluğu geldi. Hünkâr, Saru İsmail'i Kadıncık'a gönderdi, gelen topluluğa, sofrayı yaysın, nimet versin dedi" (*Vilâyet-nâme*, s.64). "Aksaray yakınlarında Dindiken adlı bir köy vardı. Hünkâr, Sulucakaraöyük'e gelip yerleşince ünü her yana yayıldı. Bu köyden nasipli bir can kalktı, Hünkâr'a geldi, teslim oldu... Hünkâr'ı görmeyi arzulayınca halis buğday unundan, ihtiyar anasına çörekler yaptırır, Hünkâr'a götürür, oturur, sohbetinde bulunurdu" (*Vilâyet-nâme*, s. 78).

³⁴² *Vilâyet-nâme*, s. 18; M. Bayram, *Fatma Bacı*, s. 55.

³⁴³ Eflâki, *Menâkib*, I, s. 393.

³⁴⁴ Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, I, Çeviri, İnceleme ve Notlar: A. Sait Aykut, İstanbul, 2004, s. 400-401; Bu örneklerden başka kaynaklarda şu misallere rastlıyoruz: "... tacirin karısı Kurban bayramı arifesi gecesinde çokça helva yaparak fakirlere, zavallılara ve komşulara birer birer sadaka olarak dağıttı. Şekerli helva ile dolu büyük bir siniyi de müritler yesinler ve kocasına hayır dua etmekle yardım etsinler diye Mevlânâ hazretlerine gönderdi" (Eflâki, I, s. 162). "Kira Hatun yalnız oturmuş havuç ve şalgam temizliyor..." (Eflâki, *Menâkib*, II, s. 230). "Kadın, çocukları için tutmaç pişirirken..." (Mevlânâ, *Mesnevi*, V, s. 85). "Bir adamın, pek sahtekâr, pis ve kötü huylu bir karısı vardı. Kocasını eve her ne getirse onu ziyan ederdi. Adamı bu israf, muztar bırakmıştı. O fakir adamcağız, misafir için evine güçlüğüyle biraz et aldı. Kadın, o eti, şaraba meze yapıp bitirdi. Kocasını da yalanlarla savmaya çalıştı. Kocası, 'Misafir geldi et nerede? Ekmek hani? Konuğun önüne yemek çıkarmak lazım' dedi. Kadın, 'Eti kedi yedi. Sana lazımsa bir başka et al' dedi" (Mevlânâ, *Mesnevi*, V, s. 661-663).

³⁴⁵ Selçuklu dönemi mutfak kültürü ile ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Mehmet Altay Köymen, "Selçuklular Zamanında Beslenme Sistemi", *Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 1982, s.35-45; Mehmet Önder, "Selçuklu Devri Konya Yemekleri", *Geleneksel Türk Yemekleri ve Beslenme*, haz. Feyzi Halıcı, Konya, 1982, s. 249-254; M. Zeki Oral, "Selçuk Devri Yemekleri ve Ekmekleri", *Türk Etnoğrafya Dergisi*, I, Ankara, 1956, s. 73-76; M. Zeki Oral, "Selçuk Devri Yemekleri II", *Türk Etnoğrafya Dergisi*, II, Ankara, 1957, s. 29-34; Müjgân Cumbur, "Mevlânâ'nın Mesnevisinde ve Divan-ı Kebir'inde Yemekler", *Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 1982, s. 69-85.

yemekler getiriliyordu. Köylerde köy ekmeği yiyorduk. Önümüze bol bol, türlü türlü etler konuyordu. Bundan başka yağa kırılmış yumurtalar, süt dolu çanaklar, tereyağlar, ballar ikram olunuyordu. Her yerde bu aynı ikram ve hoş karşılanmayı görüyorduk. Bir yerde geceleyecek olsak, önümüze getirilen yemekler yiyeceğimizden fazla oluyordu.”³⁴⁶ İbn Battûta, Anadolu’da tattığı yemeklerden övgüyle söz etmiş ve şöyle demişti: “Dünyanın en güzel insanları, en temiz kıyafetli halkı burada yaşar ve en leziz yemekler de burada pişer.”³⁴⁷

Dönemin edebi kaynaklarında, Selçuklu dönemi Anadolu mutfağına ait birçok yemek ismine yer verilmiştir. Örneğin Danişmend-nâme’de, bir düğün töreni esnasında hazırlanan yemekler ayrıntılarıyla anlatılmış ve birçoğu günümüzde de var olan bu yemekler hakkında şu ifadelere yer verilmiştir:

“Melik buyurdu, görevli kimseler gelip bin koyun, beş yüz keçi, üç yüz öküz, iki yüz deve, yüz elli at boğazladılar. On bin batman undan yufka yapıldı. On bin batman pirinç ayıklandı. Beş yüz batman tuz, on batman soğan, sekiz batman nohut, on bin dirhem zaferan, beş yüz batman nişasta, bin batman bal, bin batman yağ hazırladılar. Beş yüz batman üzüm, dört yüz batman incir, üç yüz batman erik, iki yüz batman kayısı, yüz batman buğday, yüz vakiyye hurma, yüz kile gendüme, dört yüz kile keşkeklik, iri ufak bin kuzu hazırladılar... Hazırlık yaptılar, yemekler pişirdiler... Çevirme kuzuların içi dolmuştu, içi dışı çok güzel pişmişti. Sahanların içine onu doğradılar, ayrıca tepsilere yahni koydular. Taneli tatlı boşalttılar. Ayrıca üzerine hamur tatlıları dürülmüştü. Yumurta tatlısı, kimyonlu et yahnisi ve pirinç boranası, köfteli sucuklar ile büyük tencereler doluydu. Ekşi çorbaları da vardı, keşkek ile heriseleri³⁴⁸ de mevcuttu. Unlu sıcak tavuk çorbalarının bütün mevcudu çanaklara boşaltılmıştı. Kalyalı³⁴⁹ tutmaç³⁵⁰ ve

³⁴⁶ Ruy Gonzâles Clavijo, *Anadolu Orta Asya ve Timur Nezdine Gönderilen İspanyol Sefir Clavijo'nun Seyahat ve Sefaret İzlenimleri 1404-1406*, trc. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, 1993. s. 76.

³⁴⁷ İbn Battûta, *Seyahatnâmesi*, I, s. 400.

³⁴⁸ “Kabuğu çıkarılmış ve bir geceden fazla suda bekletilerek bol su ile kaynatılmak suretiyle yumuşamış buğday kevgirden geçirilir. Siniri çıkmış et ve et suyu ile pişirilip üzerine sumak ve kimyon ilavesi ile yenir” (*Türk Yemekleri XVIII. Yüzyıla Ait Yazma Bir Yemek Risalesi*, haz. Nejat Sefercioğlu, Ankara, 1985, 58-59). Herise yemeği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nevin Halıcı, *Konya Yemek Kültürü Ve Konya Yemekleri*, İstanbul, 2005, s. 137.

³⁴⁹ “Yağ ile kavrulduktan sonra kaynatılmış, etsiz pişmiş sebze yemekleridir” (M. Z. Oral, “Selçuk Devri Yemekleri II”, s. 30).

³⁵⁰ “Tutmaçın ana malzemesini buğday unu ve et teşkil ediyordu. Undan hazırlanan hamur, tıpkı yufka gibi açılıyor, sonra açılan bu hamur bıçakla baklava biçiminde kesiliyordu. Kesilen parçaların her birine “tutmaç çöp”ü deniliyordu. Anlaşıldığına göre, tutmaç çöplerinin içine özel olarak doğranmış etten bir parça konuyordu ve bugünkü mantı yemeği hazırlanırken yapıldığı gibi, karşılıklı uçları birleştirilerek parça kapatılıyor; bu iş böylece devam ediyordu. Piştikten sonra süzgeçle süzülmesinden söz edildiğine göre, tutmaç tencerede bol su ile pişiriliyor ve bu esnada karıştırılıyordu” (M. A. Köymen, “Beslenme Sistemi”, s. 40). Ayrıca tutmaç yemeği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nevin Halıcı, *Konya Yemek Kültürü ve Konya Yemekleri*, İstanbul, 2005, s. 114-115.

erişte, basmaca salmaca işte gör. İçine çok miktarda kıyma koymuşlar, içine sirkeli bal da koyulmuş. İçine ceviz içi de katmışlar, üzerine de badem içi dökmüşler. Şekerli yemekler de vardı. Sirkeli ve sarımsaklı başlar doğrandı. Tane kalaylı pirinçli erişte, siniler helva ile dolu. Ekşi aştta incir ve kayısı çok, kuru üzüm ve hurması fazla. Çevirme kaz, tavuk ve güvercin, tepsinin içini süslemişti. Kete ve külde yağlı çörekler, katmer ile yağlı börekler, tarhana ve yoğurtlu çorbada yiyebilmek için bulgur fazlaydı.”³⁵¹

Bundan başka, eserde farklı isimlere de değinilmiştir. Örneğin şu satırlarda yeni yemek isimlerine rastlıyoruz: “O kâfir beylerinin hepsi toplandı, hepsi o meclise misafirliğe gelir. Ne kadar ekşi acı, ne kadar soğan, sarımsak ve tuzlu havyar. Ayrıca çiğ nohut ve mercimek de vardı. Pek çok adı belirsiz yemekle, soğuk su ile bakla ısladılar, tabaklara dizip süslediler. Kuru baklanın ne kadar olduğu belli değildi, uskumru balığı da pek çoktu. Deniz yengeci ve yaş balık sınırsız... Lâhana çorbası ve ıspanak, çökündürlü çorbalar çanak çanak. Çömlükler baştan başa getirilip dizildi, kimi bılgurdu, kimi tarhana”.³⁵²

Yine dönemin edebi kaynaklarında farklı isimler zikredilmiştir: “Kadın çocukları için tutmaç pişirirken...”³⁵³ “Seher çağı bana coşkun bir ses geldi; kalyadan, boraniden³⁵⁴ güzel bir koku geliyor burnuma”.³⁵⁵ “Bir gece, o kandırıcı, o düzenbaz aşk, bu kula geldi de hadi dedi, senin için bir bulamaç pişirmişim”.³⁵⁶ “Bu dünyadan çıkıp can meyhanesine gitmedikçe şarap yerine lezzetsiz tarhanayı yersin, yiyedur”.³⁵⁷ “Küfrün atarken sakın imânun vurmayasun, yoksa sırsın güveci sebil olur güveci”.³⁵⁸ “Sıfatun arılığı bulguru nohud gibi, iki kaşun ay alnun gencaya verir sabak”.³⁵⁹ “Ben, Ramazan ayının elinden tekrar nasıl kurtulurum da her zaman kebabla kirde ekmeği yerim...”³⁶⁰ “İki öküz on iki müd buğday, on katın yer herise ola say, bu kamu sihrü

³⁵¹ *Danişmend-nâme*, haz. Necati Demir, Harvard Üniversitesi, 2002, s. 152-154.

³⁵² *Danişmend-nâme*, s. 192.

³⁵³ Mevlânâ, *Mesnevi*, II, s. 85.

³⁵⁴ “Suda haşlanıp yağda kavrularak hazırlanan sebze yemeklerine borani denir” (M. Z. Oral, “Selçuk Devri Yemekleri II”, s. 30).

³⁵⁵ Mevlana Celâleddin, *Divân-ı Kebîr*, IV, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1959, s. 120.

³⁵⁶ Mevlânâ Celâleddin, *Divân-ı Kebîr*, V, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1960, s. 401.

³⁵⁷ Mevlana Celâleddin, *Divân-ı Kebîr*, I, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1955, s. 327.

³⁵⁸ Yunus Emre, *Risâlat al-Nushiyya ve Divân*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1965, s. 131.

³⁵⁹ Yunus Emre, *Risâlat al-Nushiyya*, s. 75.

³⁶⁰ Sultan Veled, *Rubailer*, çev. Veyis Değirmençay, Erzurum, 1997, s. 72.

cazulıkdur dir ne ki kendüye layıkıdur yir”.³⁶¹ “Yarılmış nohud üç buçuk diremdür, bal iki direm ola hoş niemdür... Bulup yüz direm arpa kavuralar, döğeler kapaegini savuralar. Un eyleyübeni ince elekden, eyleyüp pak ide anı kepekden. Daha yüz dirhem ola bula badem, kavura bile fındık altı dirhem. Ola dirhemde on köknar içi hem ceviz zafran ikisi ikki dirhem”.³⁶² “O aziz kişi, onlar için kaz ve pirinç pilavı hazırladı”.³⁶³ “Gürcü Hatun hazretleri dostların yemesi için iki büyük sini hotab göndermişti. Birdenbire bir köpek içeri girip hotabları yedi ve bir kısmını da pisletti”.³⁶⁴ “Ben baş yemem; ağırdır baş; paça da yemem, kemikten ibarettir o. Kebap da yemem ziyan verir”.³⁶⁵ “Birazcık tirit, birazcık paça yedim, fakat paçadan ziyan geldi başıma”.³⁶⁶ Bu mercimek, şaşılının pirinci, yoksa ortada ne pirinç var, ne mercimek”.³⁶⁷ A hezeyanlarla avunan tamahkâr, a pırasadan daha kokmuş herif, belaya uğramadıkça bir kerecik bile Allah demezsin ha”.³⁶⁸

Ayrıca, çeşitli vakıflara ait vakfiyelerde de yemek isimlerine rastlayabiliyoruz. Turumtay Vakfisi’ne şöyle bir şart konulmuştu: “Vakıf bu karyeyi imaretine tayin ve bu imarete bir ölçeği çorba ve iki ölçeği hayır için olmak üzere günde üç ölçek buğday pişirilip fakirlere verilmesini şart kıldı”.³⁶⁹ “Dar-ı Ziyafet’de mütevellî, müşrif, müderris çeşitli yemekler yaptırarak, bayramlarda safranlı zerde³⁷⁰ pilav yapılacak, sofraya döşenip pide, ekmeğ konduktan sonra...”³⁷¹ “Yine vâkıf müevellî, müşrif ve nâzırın reyine göre, hana inen ve oraya gelen yolculara, imtiyaz gözetmeksizin, her Cuma akşamı müsâvi olarak bal helvası dağıtılmasını şart koştı”.³⁷²

³⁶¹ Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l- Kudsiyye Fi Menâsbi'l Ünsiyye, Baba İlyas-ı Horasâni ve Sülâlesinin Menkabevi Tarihi*, haz. İsmail E. Erünsal, Ahmet Yaşar Ocak, Ankara, 1995, s. 36.

³⁶² Kemal Eraslan, “Baba İlyas-i Horâsâni’ye Ait Halvetle İlgili Manzum Bir Risale”, *Türkiyat Mecmuası*, 20, (1997), s. 152, 154.

³⁶³ Sipehsâlâr, *Mevlânâ*, s. 93.

³⁶⁴ Eflâki, *Menâkıb*, I, s. 367.

³⁶⁵ *Divân-ı Kebîr*, V, s. 233.

³⁶⁶ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, V, s. 233.

³⁶⁷ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, V, s. 293.

³⁶⁸ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, IV, s. 332.

³⁶⁹ İ. Kayaoğlu, “Turumtay Vakfisi”, s. 105.

³⁷⁰ “Zerde denilen bu yemek za’fıranlı sarı renk verilmiş bir nevi pirinç tatlısıdır. Şöyle yapılır: Önce pirinç suda suluca pişirilir. İyice pişdikten sonra üzerine kâfi miktarda şeker ilave olunur. Ayrıca bir kapta sıcak su ile ıslatılmış za’fıranın sarımtırak renkteki suyu alınır. Kendisi de ufalanır ve şekerli pirincin üzerine dökülerek karıştırılır. Sonra bir miktar nişasta alınır. Soğuk suda ezilir. Önce hazırlanan şekerli kısmın üzerine dökülür ve birazcık kaynatılır” (M. Z. Oral, “Selçuk Devri Yemekleri II”, s. 29).

³⁷¹ Sadi Bayram, “Sahib Ata Fahrü’-d-din Ali’nin Konya, İmareti ve Sivas Gökmedrese Vakfiyeleri”, *Vakıflar Dergisi*, 13, Ankara, 1981, s. 56.

³⁷² Osman Turan, “Selçuk Devri Vakfiyeleri III, Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri”, *Belleten*, XIII/45, Ankara, 1948, s. 115.

Yemek kültürü denilince akla gelen bir başka tür ise tatlılar ve içeceklerdi. Türkiye Selçuklu mutfağı, yemeklerde olduğu gibi tatlı ve içeceklerde de zengin bir çeşitliliğe sahipti. Tatlı ve içecek ikramı Türkiye Selçuklu toplumunda yaygın bir âdetti. Kira Hatun, Mevlânâ'yı ziyarete gelen misafirlere helva ikram etmişti.³⁷³ Clavijo Erzincan'da bir eğlence meclisine katılmış ve bu mecliste kendisine ikram olarak bir sürahi dolusu güzel kokulu şeker şerbeti ikram edilmişti.³⁷⁴ İbn Battuta'ya ise limon suyundan yapılmış, içine büyük tatlı parçaları atılmış bir tür şerbet ikram edilmişti.³⁷⁵ Özellikle özel günlerde tatlı ya da içecek bir şeyler hazırlanır ve halka dağıtıldı. Örneğin Konya'da, kocası hacca giden bir kadın, Kurban Bayramı arifesinde çokça helva yapmış ve halka dağıtmıştı.³⁷⁶ Yine Konya'da Kadı Kemâleddin-i Kâbi, Mevlânâ'ya semâ tertip etmek istemiş ve bu törende davetlilere şeker şerbeti ikram etmişti.³⁷⁷ Tatlı türleri içerisinde en yaygın olanı helva idi.³⁷⁸ Bundan başka kadayıf,³⁷⁹ pâlûze,³⁸⁰ pekmez³⁸¹ ve samsa tatlısı gibi tatlılar yaygın idi.³⁸² Tatlı yiyecek ve

³⁷³ Bu olayı Eflâki şöyle nakleder: "... bir grup Türkistan ve Buhara ülkelerinden Konya'ya geldiler ve Mevlânâ hazretlerini aradılar. Onlara, Mevlânâ'nın, Çelebi Hüsameddin'in bağında olduğunu söylediler. Hemen daha yol tozlarını temizlemeden o padişahı görmek isteyip başa geldiler. Mevlânâ'nın önünde ayakta durmak şerefiyle şereflendikleri anda, Fahu'n-nisa' fil alem hatunların melikesi evde yapılmış bir sini dolusu helvayı misafirlerin önüne koydu" (Eflâki, *Menâkib*, I, s. 417).

³⁷⁴ Clavijo, *Sefaret İzlenimleri*, s. 79-80.

³⁷⁵ "Limon suyundan yapılmış, içine büyük tatlı parçaları atılmış bir tür şerbetle dolu altın ve gümüş taşlar getirildi, yanında altın ve gümüş kaşıklar vardı. Ayrıca yine şerbet doldurulmuş kâseler ve tahta kaşıklar da vardı ortada" (İbn Battûta, *Seyahatnâmesi*, I, s.422).

³⁷⁶ Eflâki, *Menâkib*, I, s. 162-263.

³⁷⁷ Bu olay Eflâki'de şöyle anlatılır: Aziz dostlarla müşavere ettim ve: 'Mevlânâ hazretlerine semâ verip mutlaka onun müritliğini kazanmak istiyorum' dedim. Bütün Konya'da aradılar, otuz zembil hâlis nebet şekerinden fazla bulamadılar. Birkaç sepet nebet daha kattılar. Çünkü o tarihte herkes emniyet içinde olup toplantıların, semâların ve şenliklerin çokluğundan hiçbir nimet Konya halkına ve onun mülhakatına kâfi gelmiyordu. Kalktım sultanın karısı olan Tokatlı Gumaç hatunun yanına gidip durumu anlattım. Gumaç hatun on zembil nebet şekeri daha verdi. Ben öyle bir toplantının ihtiyacını bu kadar şeker şerbetinin nasıl karşılayacağımı düşünüyordum. Sonra, ayak takımı için bal şerbeti yapmalarını düşündüm. Ben bu düşüncede idim ki, Mevlânâ hazretleri kapıdan içeri girdi ve: 'Kemâleddin! Daha fazla misafirler gelince şerbetin yetmesi için suyu artırırısın' buyurdu... Bunun üzerine bütün şekerleri Karatay medresesinin havuzuna doldurarak birkaç büyük küp şerbet daha yaptım ve sulu olmasın diye sultanın şarapçısına gönderdim. Sık sık tadına bakmak gerekiyordu. Bir tas doldurup bana verdi. Şerbetin, dili ve boğazı çok yaktığını gördüm ve: 'Daha su lazımdır' dedim. Birkaç testi su daha ilâve ettiler, tekrar tattım, bu sefer evvelkinden daha tatlı idi. Böylece havuzdan başka on küp şerbet daha doldurdular, fakat yine tatlı idi" (Eflâki, *Menâkib*, I, s. 171-173).

³⁷⁸ Helva, sadece normal öğünlerde tüketilmiyor, aynı zamanda kutsal gecelerde de yapılıp dağıtılıyordu. Örneğin Rahatoğlu vakfiyesinde şu ifadeler geçmektedir: "... Cuma, kadir ve berat gecelerinde yapılacak helvaya..." (İ. Kayaoğlu, "Rahatoğlu ve Vakfiyesi", s. 10).

³⁷⁹ "Onu övmiye kalkışma, darılışını, paylaşışını da örtmiye, gizlemeye koyulma; kadayıf verme ona, tok kişiyi ağırlamak güçtür, çıkarma onu ortaya" (Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, III, s. 277). "Vakıf Ramazan'ın Cuma gecelerinde Balı Kadayıf alınmasını..." (S. Bayram, "Sahib Ata", s. 56).

³⁸⁰ Gelişme yolunda Pâlûze gibi pişmeye çalışın. Arıklaşma ve riyazat yolunda perhize uygun hareket edin. Pâlûze tenlilerin zevkine erebilmek için yol budur" (Mevlânâ, *Rubailer*, s. 236). "Öyle tatlar var sende, öylesine tatlısın ki yağlıya-balhıya boş vermişsin; kendi yağınla gavrul, kendi balınla tatlan, zaten pâlûzesin, tattan, lezzetten ibâretsin sen" (Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, IV, 124). Pâlûzenin yapılışı şöyledir: "Beyaz şekerden şerbet yapılır. Bir miktar nişasta su ile ezilip, kıl elekten geçirilir ve şerbete katılır. Ateş üzerinde devamlı karıştırılıp bir fincan gülsuyu katılır" (Müşerref Gizerler, *Türk Mutfağı ve Edirne'den Yemek Kültürümüz*, Edirne, 2004, s. 52). Pâlûze tatlısı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. N. Halıcı, *Konya Yemek*, İstanbul, 2005, s. 300.

içeceklere olan bu rağbet, aynı zamanda şeker olan ihtiyacın vardığı boyutu göstermektedir. Şeker, Selçuklu mutfacı için vazgeçilmez bir gıda idi. Evlerde çuvallar ile şeker bulunduruluyordu. Mevlânâ bir dizesinde şöyle sesleniyordu: “Bana hoş, kavgacı bir sarhoş put geldi. Karşımda bir şeker çuvalı gibi oturdu.”³⁸³

Yemekler ekmekle birlikte yeniliyordu. Bunun içindir ki ekmek, Selçuklu sofralarının ana yiyeceği idi. Ekmek fırınlarda yapıp satılabildiği gibi, evlerde ya da ev dışında belirlenmiş herhangi bir yerde, kadın tarafından da yapılabiliyordu. Örneğin Kadıncık, ekmeğini kendi evinde yapıyordu.³⁸⁴ Yine, kaynaklarda ekmekçilerden de bahsedilir.³⁸⁵ Ekmekler çeşitli tür ve şekillerde idi. Örneğin somun,³⁸⁶ lavaş³⁸⁷ ve pide gibi farklı türlerde ekmek yapılıyordu.³⁸⁸ Ekmek, buğday unundan yapılabildiği gibi, çavdar unundan da yapılabiliyordu.³⁸⁹

Mutfak kültürünün tamamlayıcı bir başka unsuru ise mutfak malzemeleri ve sofrta takımları idi. Bunların çeşitliliği aynı zamanda mutfak kültürünün zenginliğine

³⁸¹ Eflâki, Sultan Veled'den aktararak şu malumatı verir: “ Bir gün arkadaşlarla birlikte bağlara gezmeye gitmiştik. Son baharın başlarında idi. Bağlarda üzümle sona ermişti, pekmez kaynatıyorlardı” (Eflâki, Menâkıb, II, s. 250).

³⁸² “Ey sarhoş âşık! Eğer yediğim o samsa tatlısından birkaç tane varsa, bizzat şimdi gönder; çünkü kuvvetli olmam gerek; eğer kalmadıysa hiç endişe etme; eğer varsa da ihmal etme” (Sultan Veled, *Rubailer*, s. 37). Samsa tatlısı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tercüman Altın Tabak Büyük Yemek Ansiklopedisi, İstanbul, 1981, s. 463.

³⁸³ Mevlânâ, *Rubailer*, s. 182.

³⁸⁴ “Bir gün, kalabalık bir topluluk geldi. Kadıncık, Hünkâr'a gidip erenler dedi, ekmek yapmak için un yok, değirmene gönderdiğimiz buğday, öğünüp gelmedi dedi. Hünkâr, komşudan isteyin buyurdu. Komşuya başvurdular. Onda da bulunmadı. Bunu üzerine Hünkâr, çuvalları silkin dedi. Silktiler, bir avuç kadar un çıktı. Hünkâr'ın emriyle onu bir tekneye koyup yoğurdular, üstünü bir bezle örttüler, huzuruna getirdiler. Hünkâr, mübarek ellerini onun üstüne koyup Bismillahırrahmanırrahim , Allah bereketler versin, pişirin, fakat teknenin üstündeki bezi açmayın dedi. Kadıncık, köylünün kızını, gelinini çağırdı. Geldiler, birkaç yere saç koydular, tamam kırk gün, o teknenin hamurunu pişirdiler, takatları kalmadı, aciz kaldılar. Kadıncık, Hünkâr'a gelip Erenler Şahı dedi, artık gücümüz, kuvvetimiz kalmadı. Hünkâr, tekneyi getirin dedi. Getirdiler, üstündeki örtüyü açtı, hamuru dört parça yaptı. Bunları bazlama yapın, pişirin, tükensin dedi. Dediği gibi pişirdiler, hamur tükendi” (*Vilâyet-nâme*, s. 35).

³⁸⁵ “Somunumuz pişti, kokusu burnumuza geliyor; o kokuyu aldık da geldik ekmekçinin yanına” (Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, IV, s.219). “Cihan bir tandır, orda renk renk ekmekler var; fakat ekmekçiyi gören ne yapsın tandırı, neylesin ekmeği” (Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, III, s. 219). Nuh'un tandırından nasıl su fişkırdıysa sen de su gibi fişkir da bütün dünyayı tut; ne diye ekmekçi tandırı kesilirse hep ekmekle dolarsın” (Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, III, s. 311).

³⁸⁶ “Fakat ateşten kaçmasan tam pişersin, olgunlaşırsın, pişmiş somun gibi sofranın baş köşesine geçersin, aziz olursun, ağırırlırsın” (Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, III, s. 332). “Somunumuz pişti, kokusu burnumuza geliyor; o kokuyu aldık da geldik ekmekçinin yanına” (Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, IV, s. 219).

³⁸⁷ “Pes andan bir lavaş ekmek gerekdür, iki pare anı itmek gerekdür, lavaşın nisfını yisün etile, yarusun çalka yisün lezzet ile” (K. Eraslan, “Baba İlyas”, s. 149).

³⁸⁸ “Pide ekmek yendikten sonra” (S. Bayram, “Sahib Ata”, s. 56) “Ben, Ramazan ayının elinden tekrar nasıl kurtulurum da her zaman ekmekle kirde kebabı yerim...” (Sultan Veled, *Rubailer*, s. 72). “Dar-ı Ziyafet'te senenin her günü pişirilen en iyi yağlı koyun, bulunmaz ise keçi, sığır etinden bir okka et ve beraberinde iki okka temiz, pişkin pide tertip edilip...” (S. Bayram, “Sahib Ata”, s. 56).

³⁸⁹ “Hünkâr, Kayseri'den Ürgüp'e gelirken yolda, Sineson adlı bir Hristiyan köyüne ulaştı. Hristiyanlar çavdar ekmeği pişirmişlerdi. İçlerinden bir kadın, başına bir tekne almış, ekmek götürmekteydi. Hünkâr'ı görünce hemen tekneyi başından indirdi; derviş dedi, lütfet, bir parça al ye; bizim yerimizde buğday bitmez, ayıplama. Hünkâr, bu sözü duyunca, bereketli olsun, çavdar ekin, buğday biçin; küçük hamur yapın, büyük somun alın dedi. Şimdi hâlâ o köyde çavdar ekerler, buğday biçerler. Küçük hamurlar yapıp fırına atarlar, büyük somun çıkarırlar” (*Vilâyet-nâme*, s. 23-24).

işaret idi. Clavijo, önüne serilen bir sofrada görmüş olduğu malzemeleri şöyle anlatır: “Hepsi yere indirildikten sonra sofralar kuruldu. Etler sinilere kondu. Yaklaşık yüz tane kadar tencere çıkarıldı. Bunların hepsi de yuvarlak ve derindi. Bu tencereler bana süvarilerimizin giydiği miğferleri hatırlatmıştı. Sinilere konan etlerden başka, tencereler et ve pirinç ile dolduruldu. Her tabağın görüntüsü başkaydı. Vali ile bizim önümüze kurulan sofranın örtüsü ipektendi. Sofralar kurulunca herkes bunların etrafına toplandı. Herkesin et kesmek için bıçağı ve yemek yemek için bir tahta kaşığı vardı.”³⁹⁰ Mutfak eşyaları çeşit çeşit idi ve bu eşyalar farklı maddelerden imal ediliyorlardı. Bir mutfak eşyası tahtadan imal edilmiş olabileceği gibi, bazen de demir ya da bakırdan imal edilmiş olabiliyordu. Örneğin Celaleddin Karatay vakfiyesinde bu çeşitlilik şöyle ifade edilmişti: “Hayır işine tahsis edilen mezkûr hana, imardan sonra artan gelirle, elli büyük kâse çanak, yirmi bakır tabak, ve yüz büyük odun çanakla birlikte elli odun tabak, ve bakırdan on büyük, beş orta, beş küçük tencere, iki büyük leğen, iki büyük kazan, iki büyük havan...”³⁹¹

Yiyecekler çeşitli şekillerde muhafaza ediliyordu. Örneğin yağlar, bozulmaması amacıyla küplerde muhafaza ediliyordu.³⁹² Dervişleriyle birlikte Açıksaray isimli bir köye varan Hacı Bektaş, burada kadının birinden yiyecek bir şeyler istemişti. Onu boş çevirmeyen kadın evine varmış, yağ küpünden biraz yağ çıkarmış ve onu ekmeğe içine koyarak Hacı Bektaş’a vermişti.³⁹³ Bununla beraber Vilâyet-nâme’de birçok defa küpte muhafaza edilen yağdan bahsedilmiştir. Yemekleri korumak için ise buzhanelerden buz tedarik ediliyor ve bu şekilde yiyeceklerin soğuk bir şekilde muhafazası sağlanıyordu.³⁹⁴

D. Ev Dışı Gündelik Hayat

Türkiye Selçuklu toplumunda kadın, evinde olduğu gibi ev dışında da gündelik hayatın içindeydi. Kadın, toplumun çizdiği sınırlar çerçevesinde evin dışındaki hayata müdahil oluyor gündelik işleriyle ilgileniyordu.

³⁹⁰ Clavijo, *Sefaret İzlenimleri*, s. 78.

³⁹¹ O. Turan, “Celaleddin Karatay”, s. 113. Menâkıbu’l Kudsiyye’de sofa takımları şöyle anlatılmıştır: “Kadı sultan önüne bir sını, yidi kâse ne Kâşi vü ne Çini, Aşu sını çanak gibi sultan, çünkü görmedi kim göre iy can. Birez andan içki kiçi vezir önüne, tolı taş altı kâse sını bile” (Elvan Çelebi, *Menâkıb*, s. 30, 31).

³⁹² Erdoğan Merçil yağların tulumlarda, sirkenin ise küplerde saklandığını ifade etmiştir. (E. Merçil, *Meslekler*, s. 62).

³⁹³ *Vilâyet-name*, s. 24.

³⁹⁴ E. Merçil, *Meslekler*, s. 59.

Kadın, gündelik ev işlerinin bir kısmını dışarıda hallediyordu. Özellikle evlerde su tesisatının bulunmaması ve eve taşınan suyun yetersiz kalması, buna karşın su kaynaklarının dışarıda olması, suya bağlı temizlik ihtiyacının dışarıdan karşılanmasını mecburi kılıyordu. Çamaşırların yıkanması bu türden bir işti. Genelde bu iş için su kaynaklarının bulunduğu yerler tercih ediliyordu.³⁹⁵ Yine banyo ihtiyacının karşılanması amacıyla, ya kadınlar hamamına,³⁹⁶ ya da kaplıca türü yerlere gidiliyordu.³⁹⁷

Özellikle taşra bölgelerinde, gündelik ev işlerinden olan ve kadının sorumluluğunda bulunan ekmek yapımı, bazen ev dışında gerçekleştiriliyordu. Kaynakların verdiği bilgilere göre taşrada ekmek yapımı için belirli yerlerde ortak fırınlar vardı ve kadınlar ekmeklerini buralarda pişiriyorlardı. Vilâyet-nâme’de anlatılan şu olay bu durumu daha net ortaya koymaktadır: “Hünkâr, Kayseri’den Ürgüp’e gelirken yolda, Sineson adlı bir Hıristiyan köyüne ulaştı. Hıristiyanlar, çavdar ekmeği pişirmişlerdi. İçlerinden bir kadın, başına bir tekne almış, ekmek götürmekteydi. Hünkâr’ı görünce hemen tekneyi başından indirdi; derviş dedi, lütfet, bir parça al ye; bizim yerimizde buğday bitmez, ayıplama. Hünkâr, bu sözü duyunca, bereketli olsun, çavdar ekin, buğday biçin; küçük hamur yapın, büyük somun alın dedi. Şimdi hâlâ o köyde çavdar ekerler, buğday biçerler. Küçük hamurlar yapıp fırına atarlar, büyük somun çıkarırlar.”³⁹⁸

Kadın, zaman zaman çarşı-pazara çıkıyor ve alışveriş yapıyordu. Kaynaklarda bu durum net olarak ifade edilmemekle beraber, kadının parayla olan münasebetine

³⁹⁵ “Bir gün Kadıncık, bazı kadınlarla beraber çamaşır yıkamaya, kaynak başına gitmişti. İleriden Hacı Bektaş, belirip çıkageldi... Çamaşır yıkayan kadınlara, bacılar dedi, karnımız aç, Tanrı rızası için yiyecek bir şeyiniz varsa verseniz. Kadınlar derviş dediler, burada yemek ne gezer ki sana verelim. Kadıncık hemen kalkıp koştu, evine vardı, bir parça ekmeğin içine yağ koydu, getirip Hünkâr’a verdi” (*Vilâyet-nâme*, s. 27).

³⁹⁶ Merkezi yerleşkelerde erkek hamamının yanı sıra kadınlar için de hamam inşa edildiğini biliyoruz. Örneğin Sahib Ata Vakfıyesi’nde şu ifade geçmektedir: “Sivas’ın içinde Sahne Hamamı namı ile maruf biri erkeklerle, biri kadınlara mahsus iki hamamın tamamı ki bu hamam Sultân-ı muazzam Gıyasü’l-dünya ve’l-din Keyhüsrev bin Kılıçarslan tarafından vakfedilmiştir” (S. Bayram, “Sahib Ata”, s. 55). Bundan başka edebi metinlerde de kadınlar hamamı ifadesine rastlayabiliyoruz: “Nasuh adında bir adam vardı. Kadın dellâklığı yapardı. Yüzü kadın yüzüne benzemekle o daima erkekliğini gizledi. Kadınlar hamamında dellâkti” (Mevlânâ, *Mesnevi*, V, s.437-439). “Kadın bir gün hamama gitmişti. Tasın evde kaldığını birden hatırlayıp, cariyeye, ‘A cariyeye, kuş gibi koş, evde kalan gümüş taşı getir gel!’ deyince....” (Mevlânâ, *Mesnevi*, V, s. 427).

³⁹⁷ Osman Turan şu notu aktarır bize: “Erzurum’a giren Moğol askerleri Ilca mevkiine gelerek burada banyo yapan iki bin kadar kadını çıplak bir halde yakalamış...” (O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 431). İbn Battuta, Bursa civarında gördüğü kaplıcadan bahseder ve buranın bir kısmının kadınlara ait olduğunu söyler. (İbn Battûta, *Seyahatnâmesi*, I, s. 428) İbn Battûta Seyahatnâmesi’ne göre Anadolu’da kadının mevcut durumuna genel bir bakış için bkz. Mehmet Şeker, *İbn Battuta’ya Göre Anadolu’nun Sosyal-Kültürel ve İktisadi Hayatı ile Ahilik*, Ankara, 1993, s. 36-37.

³⁹⁸ *Vilâyet-nâme*, s. 23, 24.

bakarak böyle bir neticeye varabiliyoruz. Zira İleride de görüleceği gibi kadın, kendisine maddi gelir sağlamak amacıyla küçük çapta birtakım ticari faaliyetlerle meşgul oluyor, çeşitli iş kollarında çalışıyor, zaman zaman da eşinin vermiş olduğu harçlık ile alışverişe çıkıyordu. Örneğin bir defasında Hacı Bektaş, Kadıncık'a bir avuç altın vermiş ve şöyle demişti: “Git, harca, eksildikçe gel, iste.”³⁹⁹ Yine Mevlânâ'nın müritlerinden Osman-ı Guyende, elindeki paranın bir kısmını hanımına vermişti.⁴⁰⁰ İbn Battûta, kendisine yardımcı olan kadınların bu yardımlarını karşılıksız bırakmamış ve belli miktarda ücret ödemişti.⁴⁰¹ İbn Bibi'de ise, çocuklarına ekmek almak amacıyla yoğurt satan bir kadının hikâyesi anlatılır.⁴⁰² Yine şunu iyi biliyoruz ki, aynı dönemlerde diğer Türk şehirlerinde, örneğin Tebriz'de kadınlar rahatça alışverişe çıkıyorlardı.⁴⁰³

Kadınlar dış dünya ile irtibat halindeydiler ve kurmuş oldukları örgütler vasıtasıyla kendi aralarında çeşitli faaliyetlerde bulunuyorlardı. Bu örgütler içinde en dikkat çekici olanı ise Ahi teşkilatının kadınlar kolu olan Bacıyân-ı Rûm (Anadolu Bâcılar) teşkilatı idi. Bu teşkilatın mensubu olan kadınlar çeşitli iş kollarında aktif olarak çalışıyor, aynı zamanda sosyal, dini ve kültürel faaliyetlerde bulunuyorlardı. Yeri geldikçe ayrıntıları belirtilecek olan Bâcıyan-ı Rûm teşkilatı, Mikâil Bayram'a göre el sanatlarını icra eden kadınlar arası bir sanatkârlar kuruluşu idi.⁴⁰⁴

Kadının dış dünya ile irtibat kurmasını sağlayan vasıtalardan birisi de cenaze törenleri idi. Cenaze törenlerine katılan kadınlar acılarını ifade ediyor ve ağıtlar yakıyorlardı. Mevlânâ'nın cenaze töreninde kadınlar da yer almış ve gözyaşı dökmüşlerdi.⁴⁰⁵ Yine kadınlar, Sultan Veled'in cenaze töreninde de bulunmuş ve yasını

³⁹⁹ *Vilâyet-nâme*, s. 64.

⁴⁰⁰ Eflâki, Osman-ı Guyende'nin şöyle naklettiğini söyler: “Ayağımı sudan çıkardığım vakit orada düşmüş ve sim-i sultani ile dolu bir kese gördüm. Keseyi koltuğumun altına sıkıştırıp götürdüm. Evde saydım, yedi yüz diremdi. Bir kısmını karıma verdim, diğer bir kısmını da kendi ihtiyacıma sarfettim” (Eflâki, *Menâkib*, I, s. 332).

⁴⁰¹ “...bu küçük kasabada [Keynük=Göynük] yaşlı bir Hristiyan kadının evinde konakladık. Kış mevsimi gelmiş, kar yağmaya başlamıştı. Bu yüzden kadına para vererek geceyi onun evinde geçirdik” (İbn Battûta, *Seyahatnâmesi*, I, s. 433). “Kadıncağıza birkaç kuruş vermek istediğimizde bu namli cimrinin bize: “Ona vereceğinize bana verin!” dediğini, kendisine üç-beş kuruş uzatınca sevinçten havaya fırladığını söylemek yeterlidir sanıyorum! Kız kardeşine onun haberi olmadan gizlice bahşış verdik, ne yapalım!” (İbn Battûta, *Seyahatnâmesi*, I, s. 436).

⁴⁰² İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 84.

⁴⁰³ Clavijo Tebriz'de gördüğü manzarayı şu şekilde anlatır: “Çarşıların belli bazı yerlerinde, kadınlar için ziynet eşyası ile ıtlar satılmaktadır. Kadınlar buraya gelerek alışveriş ediyor. Alışverişe çıkan kadın beyaz bir çarşaf giyiyor ve yüzüne at kılından yapılmış bir maske koyuyor. Böylece dışarıdan gören yabancılar kim olduğunu anlayamıyor” (Clavijo, *Sefaret İzlenimleri*, s. 97).

⁴⁰⁴ M. Bayram, *Fatma Bacı*, s. 39.

⁴⁰⁵ “Sonra cenazeyi dışarı çıkardılar. Büyük küçük bütün insanlar başlarını açmışlardı. Kadınlar ve çocuklar da orada idiler. Büyük kıyamete benzer bir kıyamet koptu. Herkes ağlıyordu” (Eflâki, *Menâkib*, II, s. 13).

tutmuşlardı.⁴⁰⁶ Gölpınarlı, ağıt yakmakla mükellef olan ve bu işle uğraşan kadınların varlığından bahseder. Bunlara nevhager (Arapçada nevvah) deniliyordu. Bunlar ölünün soyunu, iyiliklerini anarak, hatıraları dile getirerek makamla ağıtlar yakıp ağlıyor ve aynı zamanda halkı ağlatıyorlardı.⁴⁰⁷ Sadi Bayram, Seyyid Nureddin Alparslan Vakfiyesi'nde geçen "kadınların ağladığı yerler" den bahseder.⁴⁰⁸ Şayet böyle bir yer var ise, herhalde yaşlı günleri için kadınlara tahsis edilmiş olup, kadınlar bu tür yerlerde teselli buluyorlardı.⁴⁰⁹

Ayrıntısı ilerleyen bölümlerde belirtecek olan ve kadının dış dünya ile irtibat halinde olduğunun bir göstergesi olan diğer bir husus ise, kadınların camiye gitmeleri idi. Kadınlar Cuma namazlarına katılıyor ve camilerde tertip edilen sohbet meclislerinde bulunuyorlardı.⁴¹⁰

Kadın, etrafında cereyan eden hadiseleri yakından takip ediyordu. Kadının dış dünyaya dair aktif olarak iştirak ettiği etkinliklerden birisi de karşılama törenleri idi. Karşılama törenleri, hanedan mensubu biri ya da devlet erkânı için yapılabildiği gibi, toplumun din önderleri için de yapılabiliyordu. Sultan Gıyâseddin Keyhusrev tahtını yitirip gurbete çıkmak zorunda kaldığında, çeşitli beldeleri ziyaret etmişti. Bunlardan birisi olan Diyarbakır'a geldiğinde Sultan, büyük bir coşkuyla karşılanmış ve bu karşılama töreninde kadınlar da yer almıştı. İbn Bibi bu anı şöyle anlatır: "Diyarbakır halkı hep birden Sultan'ı karşılamaya çıktı. Onların arasında bulunan haremin mensupları ve kadınlar, kocalarının hoşuna gitmeyecek şekilde peçelerini ve örtülerini takmayı ihmal edip o işi hafife aldılar."⁴¹¹ Benzer bir hadise Gürcü Hatun'un Anadolu'ya

⁴⁰⁶ "Bahâ Veled, vefat edip dünyadan, ulu Rabb'in civarına gidince, cenaze töreni günü kıyamet gününe döndü; kadın-erkek, kanlı gözyaşları döktü... Konya'da kadın-erkek, yüce-aşağı, hiçbir kimse kalmadı ki, o yasta, cenaze töreninde hazır bulunmasın..." (Sultan Veled, *İbtidâ-nâme*, trc. Abdülbaki Gölpınarlı, Ankara, 1976, s. 244). Mevlâna, yas tutan kadınları şu şekilde tasvir etmişti: "Yas tutan kadınlar gibi başını, yüzünü dövmeden onlarla buluşmanın değerini bilmeye bak" (Mevlânâ, *Divan*, trc. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1974, s. 156).

⁴⁰⁷ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 222.

⁴⁰⁸ Vakfiyede geçen metin şöyledir: "Bütün adı geçip sınırları belirtilen köylerden, mezralardan ve buna mensup olup da onlardan sayılan yerlerin bahçeleri, değirmenleri, katları, meskenleri, yerleri, kuleleri, kaleleri, kanalları, gözleri, ağaçları, kuyu ve nehirleri, hamamları, köprüleri, bahçeleri, gölcükleri, havuzları, meraları, çölleri, imar edilen yerleri, tepeleri, dağları, binaları ve koyun ağılları, özellikleri olan hamamı, çöplükleri, erkeklerin toplandığı yerler, öküzlerin toplandığı yer, çocukların oynadığı yer, kadınların ağladığı yerler ve diğer gerekli şeyler, bunlara ek olan yerlerin yakın olsun veya uzak olsun eski ve yeni bütün buraya girip çıkan hakların hepsi, günlerinin sona erdiği vakıf yerlerindedir" (Sadi Bayram, "Amasya-Taşova-Alp Arslan Beldesi Seyyid Nureddin Alp-Arslan Er Rufai'nin 655H./1257M. Tarihli Arapça Vakfiyesi Tercümesi ile 996H./1588M. Tarihli Seyyid Fettah Veli Silsile-nâmesi", *Vakıflar Dergisi*, 23, Ankara, 1994, s. 41).

⁴⁰⁹ Mevlânâ Divan'da yas tutup ağlayan kadınlarla ilgili şu mısraya yer vermiştir: "Kadınlar, yas tutarken geceleri uyumazlar, ağlayıp dururlar; sense aşık bir ersin; nasıl oluyor da uykuya zebun oluyorsun?" (Mevlânâ Celâleddin, *Divân*, trc. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1971, s. 107).

⁴¹⁰ Eflaki, *Menâkib*, II, s. 222-223; Mevlânâ, *Mesnevi*, V, s. 647-649.

⁴¹¹ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 64.

gelişi esnasında vuku bulmuştu. Sultan II. Gıyâseddin Keyhusrev ile evlenen Gürcü Hatun, Gürcü ülkesinden gelin alayı ile birlikte Anadolu'ya getirildiğinde, Kayseri'ye kadar olan yol boyunca büyük karşılama törenleri düzenlenmişti. Bu törenlerde emirlerin eşleri de bulunmuş ve Gürcü Hatun'un elini öpebilmek için sıraya girmişlerdi.⁴¹² Şems-i Tebrizi Konya'ya geldiğinde kadınlar da onu karşılamaya çıkmıştı.⁴¹³ Yine Lâdik'e giren Arif Çelebi, erkek ve kadınlar tarafından karşılanılmıştı.⁴¹⁴

Çevresinde olup bitenlere duyarsız kalmayan Selçuklu kadını, toplumsal problemlere de hassasiyetle yaklaşıyordu. Özellikle sosyal yardımlaşma gibi konularda üzerine düşeni yapıyor ve gücünün yettiği nispette yardımcı olmaya çalışıyordu. Çelebi Arif'in annesi Fatma Hatun yardımsever bir kişiliğe sahipti. Yemeğini fakirler, yetimler ve dul kadınlarla paylaşırdı. İhtiyaç sahiplerine elbiseler alır ve çeşitli hediyeler verirdi.⁴¹⁵ Şeyh Selâhaddîn'in kızı Hediye Hatun, evlenmek için gerekli olan çehizi biriktiremeyince, başta Gürcü Hatun olmak üzere, emirlerin hanımları ellerinden gelen yardımı esirgememişlerdi.⁴¹⁶ Yine imece usulü yardımlaşmalar da, kadınlar arası dayanışmanın en güzel örneklerinden biriydi. Örneğin bir defasında Kadıncık Ana, ekmek pişirmek amacıyla köylünün kızını ve gelinini yardıma çağırılmıştı.⁴¹⁷

Kadınlar kendi aralarında gezintiye çıkıyor ve karşılıklı ziyaretlerde bulunuyorlardı. Caddelerde ya da sokaklarda kadınları görmek sıradan bir durumdu.⁴¹⁸ Taşrada bu durum biraz daha değişiyor ve kadını at sırtında dahi görmek mümkün

⁴¹² “Beldelerin emirlerinin ileri gelenlerinin ve serverlerinin namuslu eşleri ve iffetli kadınları İslam melikesinin elini öpme şerefini kazanmak için sıraya girdiler. Son derece cömert ve iyi kalpli oluşundan dolayı saçtıkları her bir dirhem karşılığında Melike'den yüz dinar aldılar. Melike'nin eşliğinde hizmet görmekten dolayı hatunların ellerine geçen bağışlarla ve onun şefaatiyle...” (İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, II, s. 37-38).

⁴¹³ Eflâki, *Menâkib*, II, s. 114.

⁴¹⁴ Eflâki, *Menâkib*, II, s. 275-276.

⁴¹⁵ Eflâki, *Menâkib*, II, s. 136

⁴¹⁶ Eflâki, *Menâkib*, II, 142-143

⁴¹⁷ “Kadıncık, köylünün kızını, gelinini çağırdı. Geldiler, birkaç yere saç koydular, tamam kırk gün, o teknenin hamurunu pişirdiler, takatları kalmadı, aciz kaldılar” (*Vilâyet-nâme*, s. 35)

⁴¹⁸ Eflâki'de şu olay anlatılır: “Yine bir gün, uzaktan bir grup kadın geçiyor, Kâmil-i Tebrizi de duruyordu. Kâmil-i Tebriz: ‘O kadınlar arasında bir nur parlıyor ve bu nur parçası Mevlânâ'nın nurlar madeninden çıkmışa benziyor’ dedi. Bunun üzerine tahkik ettiler ve kadınların arasında Mevlânâ'nın kızı Melike Hatun'un bulunduğunu gördüler. Kâmil-i Tebrizi, Melike Hatun'u eve götürmelerini emretti. Melike Hatun'u evde misafir edip büyük inayetlerde bulundu” (Eflâki, *Menâkib*, II, s. 54). Mesnevi'de ise konuyla alakalı şu olay işlenir: “Birisü dükkânına gidiyordu. Bir sürü kadının yolu tıkaşmış olduğunu gördü. Acele yürümekten ayakları yanıyordu. Yol da ay gibi güzel kadınlarla kapanmıştı. O kadınlardan birisine, ‘ A kızlar, ne kadar da çoksunuz?’ deyince, kadın ona dönüp dedi ki, ‘Bizim bu çokluğumuza kızma! Görkümüzün dünyadaki bu çokluğumuz bile sizlere az geliyor ki, kadın kıtlığı livata fiiline sebep oluyor. Failini de mefulünü de rezil rüsva ediyor” (Mevlânâ, *Mesnevi*, VI, s. 341).

olabiliyordu.⁴¹⁹ Kadınlar birlikte bağ, bahçe ve mesire türü yerlere gezintiye gidiyorlar ya da hoşça vakit geçirebilecekleri toplantılara katılıyorlardı. Örneğin Kimyâ Hatun, kadın arkadaşları ile birlikte gezinti yapmak amacıyla bağa gidiyordu.⁴²⁰ Mevlânâ'nın eşi Kira Hatun, Konya Hatunları ile birlikte şehre gelen hokkabazları izlemek üzere Karatay medresesine gitmişti.⁴²¹ Zaman zaman da kadınlar, birbirlerine misafirlğe gidiyorlardı. Bir defasında Gumac Hatun, akrabalarını ve pek çok hanımı evinde toplamıştı. Bu esnada beklenmedik bir şekilde Mevlânâ içeri girmiş ve “Bu evden” çıkınız diye buyurmuştu. Bunun üzerine kadınların hepsi yalınayak dışarıya kaçmış ve ardından sofanın kemeri yıkılmıştı.⁴²²

Dış dünya ile irtibat halinde olan kadın, başına gelen kanunsuz davranışlardan ötürü mahkemeye başvurup ve hakkını arayabiliyordu. Sultan II. Rükneddin Süleyman Şah'ın kölesi tarafından gaspa uğrayan kadın, Selçuklu sarayına kadar gelmiş ve şikâyetini dile getirmişti. Sultan bu kadının sözlerini kaale almış ve Emir-i Dad'a bu olayı soruşturma emri vermişti. Sonuç olarak kölenin bu haksız fiili işlediği ortaya çıkmış ve ölüm cezasına çarptırılmıştı.⁴²³ Mesnevi'de de mahkemeye giden ve burada hakkını arayan bir kadından söz edilir.⁴²⁴

E. Eğitim-Öğretim Hayatı

Kız çocuklarına temel eğitim aileleri tarafından veriliyordu. Ailelerince verilen bu eğitimin boyutu ebeveynlerinin durumuna göre değişmekteydi. Menâkıb-ı Evhadu'd-Din'inde anlatıldığına göre Şeyh Evhadüddin-i Kirmani, kızı Fatma'nın eğitimi için özel bir çaba harcıyor, onun Kur'an ve diğer dini bilgileri öğrenmesi hususunda çokça gayret gösteriyordu. Ancak söz dinlemez ve yaramaz bir kız olan Fatma, babasının tüm bu çabalarına rağmen eğitiminde başarılı olamamış ve bunun üzerine de dokuma ve örgü sanatlarına yönlendirilmişti. Buna karşılık Evhadu'd-Din, diğer kızı Amine

⁴¹⁹ “Oradan ayrılınca ata binmiş bir Türk hatununun, yanında hizmetkârlarıyla Yenicâ [=Yenice] şehrine yöneldiğini görünce onların ardına düştük. Yolu kaybetmemek için yaptık bunu. Deli bir nehrin kenarına vardık; adı Sakari'dir. Sanki “Sakar”a [=Cehennem] nispet edildiği için bu ad verilmiş! Allah korusun bizi ondan! Kadın ırmağı geçmeye başladı. Tam ortada hayvanın ayağı sürçtü; az kalsın sulara gömülecekti, hizmetçiler kurtarmaya çalıştılar. Ama nehir azgındı; aldı, götürdü her ikisini. Irmak kenarında bir grup insan derhal atladılar suya, hatunu kurtardılar” (İbn Battûta, *Seyahatnâmesi*, s. 431).

⁴²⁰ Eflâki, *Menâkıb*, II, s. 60.

⁴²¹ Eflâki, *Menâkıb*, II, s. 132-133.

⁴²² Eflâki, *Menâkıb*, I, s. 326; Sipehsâlâr, *Mevlânâ*, s. 93.

⁴²³ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I s. 84-85; Müneccimbaş, *Câmiu'd-düvel*, II, s. 33.

⁴²⁴ “Böylece kadın, kadiya gitti. Kocasından feryad edip yakındı” (Mevlânâ, *Mesnevi*, VI, s. 829).

Hatun'a tahsil yaptırmış ve sanatta da ilerlemesini sağlamıştı.⁴²⁵ Mevlânâ da çevresinde bulunan kız çocuklarının eğitimiyle bizatihi ilgilenmişti. Örneğin Şeyh Selâhaddîn'in kızı Fatma Hatun, Mevlânâ'nın yanında yetişmiş, onun yanında okuma ve yazmayı öğrenmişti.⁴²⁶ Bundan dolayıdır ki Eflâki, Fatma Hatun hakkında şu ifadeler yer verir: "Fatma Hatun, velâyet elde etmede, terbiyede, eteğinin temizliğinde ve iffet hususunda o terbiye edici sultanın yetiştirmesi idi ve onun yanında hünerli bir sanatkâr olmuştu".⁴²⁷ Yine Mevlânâ, gelini Kirake Hatun'un eğitimiyle de birebir ilgilenmişti.⁴²⁸

Özellikle ilmiye sınıfına mensup ailelerin kız çocuklarında görülen bu ayrıcalıklı özellik, mezartaşlarına dahi yansımıştı. Örneğin Akşehir Nasreddin Hoca Mezarlığı'nda bulunan ve tahmini olarak 14. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen Davud kızı Ayşe adlı bir hanıma ait mezartaşında yer alan kabartmada (Resim 1) bu kadın başı sarılıklı, rahle önüne oturmuş, kitap okur bir surette resmedilmişti.⁴²⁹ Böylelikle ilmiye sınıfından bir aileye mensup bulunduğu, tahsil gördüğü ve ilimle meşgul olduğu anlatılmak istenmişti.⁴³⁰

Kız çocuklarının eğitimiyle sadece ebeveynleri ilgilenmiyor, özellikle bazı ailelerde bu eğitim özel hocalar aracılığıyla yürütülüyordu. Örneğin Eflâki'nin verdiği bilgiye göre Hoca Şerefeddin-i Semerkandi, Mevlânâ Bahâeddin Veled'in evinin mahremlerinden ve çocuklarının lalası idi.⁴³¹ Yine Eflâki'de, Çelebi Arif'in lalasından bahsedilir.⁴³²

Bunlardan başka kız çocuklarının erkek çocuklarla birlikte eğitim gördüğü mahalle mektepleri vardı. Genellikle mahalle imamlarının aynı zamanda öğretmenlik

⁴²⁵ M. Bayram, *Fatma Bacı*, s. 24.

⁴²⁶ Eflâki, *Menâkib*, II, s. 135.

⁴²⁷ Eflâki, *Menâkib*, II, s. 136.

⁴²⁸ Bu durumu Kirake Hatun şöyle ifade etmişti: "Ben, yeni gelin oldum. Muallimim de Mevlânâ hazretleri idi" (Eflâki, *Menâkib*, I, s. 393).

⁴²⁹ Cemal Kafadar, "Tanzimat'tan Önce Selçuk Ve Osmanlı Toplumunda Kadınlar", *Çağlar Boyu Anadolu'da Kadın, Anadolu Kadınının 9000 Yılı*, yay. haz. Selmin Kangal-Nurhan Turan, İstanbul, 1993, s. 259.

⁴³⁰ C. Kafadar, "Tanzimattan Önce", s. 259.

⁴³¹ Eflâki, *Menâkib*, I, s. 312.

⁴³² "Sıraceddin Mesnevihan hikâye etti ki: Bir gün Hakk'ın halifesi Hüsameddin'le birlikte Hüdavendigârı ziyaret etmek için medreseye gelmiştik. Birdenbire bahçenin kapısı açıldı, birde baktım ki Çelebi Emir Arif'i küçük bir arabaya oturtmuşlar, lalası da onun arabasının çekiyor. Mevlâna, hemen yerinden kalkarak arabanın ipini mübarek omzuna koyup: 'Arif'e öküzçülük edilebilir' dedi. Bunun üzerine Çelebi Hüsameddin de kalkarak arabanın bir tarafını tuttu, bir iki defa medresesinin avlusunu dolaştırdılar. Çelebi Arif tatlı tatlı gülüyor ve seviniyordu" (Eflâki, *Menâkib*, II, s. 241).

yaptığı bu mahalle mekteplerinde Kur'an-ı Kerim'i okuma ve temel dini bilgiler öğretilmekteydi.⁴³³

Hanedana mensup kız çocuklarının eğitimi ise, sarayda görevli bulunan bir takım kadın hocalar tarafından yürütülmekte idi. Örneğin bu hocalardan birisi olan Usta Hatun, Sultan II. Gıyâseddin Keyhusrev döneminde, sarayda sultanın kızlarına hocalık yapmakta idi. Eflâki, Usta Hatun ile ilgili şu ifadelere yer vermiştir: “Bu Usta Hatun, veliye bilgin üstad ve sultanların kızlarının hocası idi”.⁴³⁴

II. EVLİLİK

Türkiye Selçuklu toplumunda evlilikler, İslâm hukukunun tanıdığı haklar ve koymuş olduğu sınırlar çerçevesinde yapılmıyordu.⁴³⁵ Bu doğrultuda gerçekleşen evlilikler için herhangi bir engel ya da kısıtlama söz konusu değildi. Evlilikler çoğunlukla tek eşli olmakla birlikte, çok eşli evliliklere de rastlanabiliyordu.⁴³⁶ Örneğin, Sultan Veled iki cariyesini de nikâhı altına almıştı.⁴³⁷

Selçuklu Anadolu'sunda evlilikler genel olarak aynı ırk, din ya da sosyal grup içinde gerçekleştiriliyordu. Yerli unsurlarla da kan bağı kuran Türkler, onlardan kız almış ve Müslüman olan erkeklerine de kız vermişti.⁴³⁸ Özellikle Rum kadınları ile Türk

⁴³³ Tuncer Baykara, *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul, 2004, s. 228-229. Mevlânâ, *Mesnevi*'de şu ifadeye yer verir: “ Sufi, ‘Onun görebileceğimiz bir hizmeti var mı? Minnetsizce onu yapalım’ dedi. Karısı da dedi ki, ‘Bizimle akraba olmak arzu ediyor. Güzel yaradılıştta temiz bir hatuncağız! Kamcağız kızı görmek istiyordu ama, tesadüfen o da mektepte...’” (Mevlânâ, *Mesnevi*, IV, s. 65).

⁴³⁴ Eflâki, *Menâkib*, II, s. 142; E. Merçil, *Meslekler*, s. 190; Gordlevski, *Anadolu Selçuklu*, s. 303-304

⁴³⁵ Bu hukuka göre bir kişi birinci dereceden kan hısımlığı bulunan yakınları (annesi, nineleri, kızları, torunları, kız kardeşleri, yeğenleri, amca ve dayıları), sıhri hısımlığı bulunan yakınları (babanın evlendiği kadın, babanın zina ettiği kadınla ve hatta bu kadının enesi ve kızıyla, kayınbabanın kendi geliniyle, üvey kızları ile), süt anne ve süt kardeşleri ile evlenemez. Ayrıca evlenmeye geçici engel teşkil eden durumlar da vardı ki bunlar, din farkı (Müslüman erkeğin Allah'a şirk koşan bir kadınla, Müslüman kadının ise Müslüman olmayan bir erkekle evlenmesi), dört kadınla evli olma (birtakım şartlarla dörde kadar evlenme ruhsatı verilmiştir), eşin yakını olma (aynı anda birbirine mahrem olan iki kadınla evli olma, örneğin iki kız kardeş), üç kere boşanma (karısını üç defa boşayan erkeğin birtakım şartlar yerine gelmeden aynı kadınla yeniden evlenmesi yasaktır) ve bir başkasıyla nikâhlı olma durumu idi (Asife Ünal, *Yahudilik'te, Hristiyanlık'ta Ve İslâm'da Evlilik*, Ankara, 1998, s.145-153).

⁴³⁶ Kur'an-ı Kerim'de çok eşliliğe ruhsat verilmekle beraber, tek eşle evlilik tavsiye edilmişti: “Eğer (kendileriyle evlendiğiniz takdirde) yetimlerin haklarına riâyet edememekten korkarsınız, beğendiğiniz (veya size helal olan) kadınlardan ikişer, üçer, dörder alabilirsiniz. Şayet (aralarında) adaletsizlik yapmaktan korkarsanız bir tane alın, yahut sahip olduğunuz ile yetinin. Bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır” (Kur'an-ı Kerim, 4/3).

⁴³⁷ Eflâki, *Menâkib*, II, 386; Mevlânâ, tek eşli evliliği desteklemiş ve birden fazla evliliği hırs olarak nitelemişti: “Can aynasına bak da gör, hem suretten münezzeh, hem surete bürünmüş; her an yeni bir put yapmada, sanki bir şaman. Gâh gönülün yanına akmada, gâh balçık derdine düşmede; hırsından iki karı almış adama benziyor adeta” (Mevlana Celâleddin, *Dîvân-ı Kebîr*, II, haz. Abdülbaki Gölpinarlı, İstanbul, 1958, s. 68). Aynı dönemde örneğin Moğollarda bir erkek beş, elli ve hatta yüz kadına kadar evlenebiliyordu. Bakabileceği kadar kadınla evlenme hakkına sahipti. Öz anneleri, kendi kızları ve kız kardeşleri hariç diğer tüm kadınlarla evlenmek serbest idi (Johann de Plano Carpini, *Moğol Tarihi Ve Seyahatname*, trc. Ergin Ayan, Trabzon, ty, s. 30, 31).

⁴³⁸ C. Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 107, 161, 162.

erkekleri arasında cereyan eden evlilikler dikkat çekici idi.⁴³⁹ Türk baba ve yerli anadan doğan çocuklara İğdiş deniliyordu.⁴⁴⁰ İğdişler Selçuklu ülkesinde, idari işlerin yürütülebilmesi için yerlilerin dillerini ve geleneklerini bilenlere ihtiyaç duyulması sebebiyle kurumlaşmıştı. Vergi toplamak iğdişlerin bilinen görevleri idi.⁴⁴¹ Toplum tarafından saygı gören iğdişler, yaşadıkları bölgenin önde gelenleri arasında kabul edilmişlerdi.⁴⁴² Tuncer Baykara, iğdişlik kurumunun sadece melezler için geçerli olan bir kurum olmadığını söyler. Ona göre bu kurum iktisadi bir nitelik arz ediyordu ve başta Konya olmak üzere Selçuklu sarayının, şehirli halkın ve ordunun her türlü yiyecek ve eşya ihtiyacını temin ediyordu.⁴⁴³

A. Evlilik Öncesi İlişkiler

Türkiye Selçuklu toplumunda evlilikler, genel olarak görücü usulüyle gerçekleşiyordu. Evlilik çağına gelen kadın veya erkek için uygun bir nasip aranılıyordu. Bu işi de genel olarak gençlerin anne veya babaları, ya da toplumun önde gelen büyükleri üstleniyordu⁴⁴⁴. Bazen de bir kızı beğenen erkek, durumu büyüklerine arz ediyor, onların görüşlerini alarak kızı ailesinden istetiyordu.⁴⁴⁵ Kız istemeye *hutbe* deniliyordu.⁴⁴⁶

⁴³⁹ Gordlevski, *Anadolu Selçuklu*, s. 332. Türk erkek ve Rum kadından doğan çocuklar için Bizans'ta "Yarı barbar" tabiri kullanılıyordu. Örneğin bu ifadeye Alexiad'ta çokça rastlayabiliyoruz: "Çünkü onların içinde Helen dilini bilen yarı Barbarlar da vardı... Beri yandan, bir yarı barbar Türklerin haberi olmaksızın oraya gelerek, İmparatora, Sultanın yanına kaçan kişinin ona (Sultana) nasıl akıl öğrettiğini, tümüyle açıkladı ve Rum ordusuna karşı hazırlanmış tasarımların hepsini açıkça bildirdi" (Anna Komnena, *Alexiad*, s. 493, 495).

⁴⁴⁰ Faruk Sümer, "Selçuklu Tarihinde İğdişler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 35, Nisan 1985, İstanbul, s. 18

⁴⁴¹ F. Sümer, "İğdişler", s. 18.

⁴⁴² F. Sümer, "İğdişler", s. 18.

⁴⁴³ T. Baykara, *Türkiye Selçuklularının*, s. 315-319.

⁴⁴⁴ Kadıncık'ın (Fatma Bacı) üç oğlu vardı. En büyük oğlu Habib olgunlaşıp evlenme çağına gelince Erenler onu evlendirmek istediler. Etrafa kadınlar saldı. Nihayet büyük birisinin kızını beğendiler ve kızı bu oğlan için istediler (*Vilâyet-nâme*, s. 65). Mevlânâ, oğlu Sultan Veled evlenme çağına gelince onu evlendirmek amacıyla kuyumcu Salahaddin Zerkub'un kızı Fatma Hatun'a oğlu adına talip olmuş ve oğlunu bu kızla evlendirmişti (Eflâki, *Menâkib*, II, s. 135). *Mesnevi*'de Mevlânâ bu duruma şu sözlerle yer verir: " Padişah, oğlunu evlendirip nesli devam etsin diye bir gelin aramaya koyuldu... neslimi hatırlatmak için oğlumu evlendirmek isterim" (Mevlânâ, *Mesnevi*, IV, s. 595-597). Bundan başka, geleneksel olarak sürdürülen ve nesilden nesile süregelen evlilikler vardı ki, bu şekilde cereyan eden evliliklerde, erkeğin ya da kadının evleneceği isim önceden tahmin edilebiliyor ve vakti geldiğinde bu evlilikler gerçekleşiyordu. Bu durum daha çok tarikat modeli gruplaşmalarda görülüyordu. Mikâil Bayram, Ahi Evren'in şeyhi Evhadu'd-Din'in bağlı olduğu tarikatta böyle bir yapılanma olduğunu söyler. Buna göre tarikat silsilesindeki şeyhler, kızlarını en önde gelen halifelerden birisiyle evlendiriyordu. Bu durum nesiller boyu böyle devam etmiş ve Şeyh Evhadu'd-Din de bu geleneği sürdürerek kızı Fatma Hatun'u Ahi Evren ile evlendirmişti. (M. Bayram, *Fatma Bacı*, s. 17-18).

⁴⁴⁵ "Kabilemin büyüklerini bir araya getirdim, halimi bunlara söyledim. Bunların arasında bir yaşlı var idi. 'Adam gönder, Şah Şattat, Haraşna yani Amasiyye beyinin kızını istet dedi. Behnam adlı bir hizmetçim var idi. Çok armağan ile onu gönderdim, kızı istettim.'" (*Danışmend-nâme*, s. 12). *Mesnevi*'de, evlenmek isteyen bir gencin durumu şöyle anlatılır: "Adam, gönlündeki sırları açmaya kuvvet bulamadı. Alay yoluyla konuşmaya başlayıp dedi ki, 'Evlenmek istiyorum, ama benim bahtıma layık olan kimdir.' Şeyh, ' Dünyada üç türlü kadın vardır. İkisi dert ve mihnet, biri de güzel bir hazinedir. Biri senin için tamamen hayır olur. Öbürünün yarısı senin olur, yarısı da

Gönül ilişkileri ve bununla bağlantılı olarak evlilik öncesi görüşme süreci de bir evliliğe zemin hazırlayabiliyordu. Birbirini beğenen çiftler buluşup görüşüyor ve belirli bir süreci müteakip evliliğe karar verebiliyorlardı. Erkek beğendiği kadına bir elçi gönderiyor ve görüşme talebini iletliyordu⁴⁴⁷. Şayet kadında erkeğe karşı meyilli ise, buluşma gerçekleşiyordu. Kimi zaman ise, bir arabulucu vasıtasıyla iki kişinin arası yapılıyordu⁴⁴⁸. Bazı durumlarda da bir kızı beğenen erkek, durumu doğrudan kızın ailesine açıyor ve evlenme isteğini dile getiriyordu⁴⁴⁹.

Görüşme yeri ve zamanı çiftler arasında önceden belirleniyordu. Buluşma için mekân olarak genellikle تنها yerler tercih ediliyordu⁴⁵⁰. Buluşmalarda sevgililer, karşılıklı aşk sözcükleriyle birbirlerine sevgilerini ifade ediyor⁴⁵¹, zaman zamanda serzenişlerini dile getiriyorlardı⁴⁵². Aşk duygusu derin bir şekilde hissediliyor ve yaşanıyor. Âşıkların kavuşamaması ise onların büyük bir ızdırap yaşamasına neden oluyordu⁴⁵³.

senden ayrı kalır. Üçüncü ise sana hiç yar olmaz. Madem işittin, geç git, ben gidiyorum'. 'Söylediklerini daha açıkça söyle. O kadınların her birini anlat' dedi. Şeyh onun yanına varıp; 'Bakire tamamıyla senin olur. Yarısı senin dediğimde dul kadınlar. Hiç senin olmayanda başkasından çocuğu olandır.' (Mevlânâ, *Mesnevi*, s. 517-519).

⁴⁴⁶ Mevlânâ'nın *Divan*'ında şu beyitlere yer verilir: "O padişahlar padişahı, ne yaparsa iyi yapar; tıpkı incir ağacı gibi, hani hep incir verir ya. Nerede hutbe okur, bir kız isterse yüzlerce kişi nikâhını kıyar, yüzlerce erkekle kızı sütle bal gibi birbirine katar". Abdulkaki Gölpinarlı burada geçen "hutbe" tabirinin kız istemek anlamına geldiğini belirtmiştir (Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, IV, s. 177).

⁴⁴⁷ Mevlânâ, *Fihî Mâfih*'inde bu durumu şöyle anlatır: "Bir bakkal bir kadını seviyordu. Hanıma hizmetçisiyle haberler gönderip: 'Ben şöyleyim, böyleyim; aşığım, yanıyorum. Rahatım, huzurum yok. Bana zulmediliyor. Dün şöyleydim. Dün akşam böyle oldum.' Gibi uzun uzun masallar okudu. Hizmetçi de hanımın yanına gelip: 'Bakkalın selamı var. Diyor ki, 'gel sana şunu yapayım bunu edeyim.' dedi. Hanım: 'Bu kadar soğuk mu söyledin?' deyince, cariyeye: 'O uzun söyledi, fakat demek istediği buydu' cevabını verdi (Mevlânâ, *Fihî Mâfih*, s. 135). Vezir Ziyâeddin hanında Tavus adında harp çalan bir hanım vardı. Bir gün sultanın hazinedarı olan Şerefeddin o hana uğramış ve orda Tavus hanımı görmüştü. O an o kadına âşık olmuş ve emin olduğu adamları ona göndererek onunla evlenme isteğini iletmişti (Eflâki, *Menâkib*, I s. 305).

⁴⁴⁸ *Mesnevi*'de Mevlânâ, arabuluculuk ile ilgili olarak şu ifadeleri kullanır: "O çöpçatana benzer: -A oğul, sana pek güzel bir gelin buldum. Hoş, güzel ve üstelik bizi sevindirici bir şey de onun helvacı kızı olması- deyince adam da, -Buna kim üzülebilir? Helvacının kızı daha tatlı olur ya! demiş" (Mevlânâ, *Mesnevi*, IV, s. 145).

⁴⁴⁹ Mevlânâ Şemseddin, Mevlânâ Celâleddin'in yetiştirmesi olan Kimyâ Hatun'u beğenmiş ve onunla evlenmek istemişti. Bu isteğini direkt olarak Mevlânâ Celâleddin hazretlerine anlatmış ve bu arzusu memnuniyetle kabul görmüştü (Sipehsâlâr, *Mevlânâ*, s. 129).

⁴⁵⁰ Mesnevîde iki aşık buluşma yeri ile ilgili olarak "ıssız ve hatta havadan başka yaprak kıvılcıktan yok" tabirleri kullanılıyor (Mevlânâ, *Mesnevi*, IV, s. 51). Buluşma yeri ve zamanı ile ilgili olarak ise Mesnevî'de sevgili aşığına şöyle sesleniyor: "Falan yere git, gece yarısına kadar bekle o vakit sen çağırmadan ben gelirim". (Mevlânâ, *Mesnevi*, VI, s. 135).

⁴⁵¹ "Bir âşık, sevgilisinin yanındayken ona aşk mektubunu okumaya başladı. Mektupta beyitler, medh-ü senâlar, yüzlerce niyaz ve muztarip feryadlar vardı" (Mevlânâ, *Mesnevi*, III, s. 273).

⁴⁵² "Bir âşık yarine, onun için yaptığı hizmetleri anlatır: 'Senin için çok işler yaptım, nice oklara hedef oldum. Tamamen malda gitti, nam da gitti. Aşkının derdinden neler çektim, neler?! Şevk içinde olduğum ve güldüğüm bir sabahım ve rahat bir gecem hiç olmadı' diyerek her ne acı ve tortulu içtiyse etraflıca bir bir saydı. Bundan muradı, yarini minnet altında bırakmak değil, ancak aşkının doğruluğunu ispatlamaktı... Sıkılmadan o, derdini tekrar tekrar söyleyip duruyordu" (Mevlânâ, *Mesnevi*, V, s. 251-253).

⁴⁵³ "Ova içinde birkaç insan gördüm. İçlerinde ay yüzlü, kara gözlü, servi boylu bir kız gördüm. Binlerce can ve gönül ile o kızı âşık oldum" (*Danışmend-nâme*, s. 12). "Bir civan, bir kadına delice âşık olmuşsa da ona kavuşması hiç mümkün olmamıştı. Gece gündüz uykudan, yiyip içmeden kesilmiş, ağlayıp duruyordu. Âşık, perişan, halsiz bir mecnundu" (Mevlânâ, *Mesnevi*, III, s. 887).

Evliliklerde genel olarak çiftlerin ve ailelerinin birbirine denk olması şartı aranıyordu.⁴⁵⁴ Aksi takdirde, aileler arasında var olan sosyal ve ekonomik farklılık evliliğin gerçekleşmesine mani olabiliyordu⁴⁵⁵. Toplumda evlenilecek kadında aranan başlıca özellikler, kadının güzel⁴⁵⁶, namuslu⁴⁵⁷, ahlaklı⁴⁵⁸ ve zengin olmasıydı⁴⁵⁹.

Türkiye Selçuklu toplumunda evlilikler toplum tarafından teşvik ediliyor ve evlilik müessesine önem veriliyordu. Evlilik çağına erişmiş yetişkinlerin evlendirilmesi için ebeveynler ve toplumun büyükleri fazlaca çaba sarf ediyorlardı. Eflâki'nin verdiği bir bilgiye göre Sultan Veled, Ârif Çelebi'nin evlenmesi için onu devamlı surette bu konuda sıkıştırıyordu⁴⁶⁰. Hz. Muhammed'in "Hayır geciktirilmemeli" hadisine vurgu yapan Mevlânâ, evliliklerin geciktirilmemesi gerektiğini belirtmiş ve bununla ilgili olarak, oğlunu Beylerbeyi Şemseddin Yavtaş'ın kızıyla evlendirmek isteyen Atabek Fahreddin Ali'ye gönderdiği mektupta şöyle seslenmişti: "O akrabalığın geri kaldığını, geciktiğini duyunca da gamlandım. Çünkü Allah rahmet etsin, esenlik versin, Mustafâ, 'Hayır geciktirilmemeli' buyurur. Çünkü geciktirmede âfâtlar vardır."⁴⁶¹ Mevlâna, vaazlarından birinde ise evlilik ile ilgili olarak şunları söylemişti: "Bu bakımdan

⁴⁵⁴ Mevlânâ, şu beytiyle durumu çok iyi özetlemiştir: "Nikâhta erkek ve kadın birbirine denk olmalı, yoksa huzur gidip geçim kalmaz" (Mevlânâ, *Mesnevi*, IV, s. 65).

⁴⁵⁵ Denklik mevzusu ile ilgili olarak Mesnevi'de şu hikâyeye yer verilir: "Zengin bir tüccar ve onun Zühre yanaklı, ay yüzlü, bahtı açık bir kızı vardı. Kız, buluşa erince onu kocaya verdi. Ama koca, kızın dengi değildi. Karpuz vakti gelip olgunlaşınca kesilmezse bozulup gider. Babası da kızını bizzarure, baştan çıkması korkusuyla dengi olmayan birisiyle evlendirdi. Ve kızına 'Kocandan gebe kalma, kendini koru! Bu fakirle seni, zaruri olarak everdim. O gariptir, garipte vefa olmaz. Ansızın evi barkı terk edip giderse çocuğu, boynuna ağır bir yük olarak kalır' dedi" (Mevlânâ, *Mesnevi*, V, 721). Yine Mesnevi'de anlatılan bir meselde kadın, kocasına şöyle sesleniyordu: "Düşünsene, akılda nakilde küfürü gerektirir! Sense cimriliğinden oğlumuzla bir fakiri akraba ediyorsun" (Mevlânâ, *Mesnevi*, IV, s. 599). Efendisinin kızına aşık olan bir köle ise şu tepkiyle karşılaşmıştı: "Köle, 'Kızını bir yabancıya verme, senden bu umulmazdı. Efendinin kızı ele gitsin, ben hasta olayım, ciğerim yansın, yazık değil mi?' deyince, kadın kızgınlığından köleyi damdan aşağı ata yazdı. 'Hintli bir kahpenin oğlu olan o, kim oluyor ki efendisinin kızına tamahlanıyor.' dedi" (Mevlânâ, *Mesnevi*, VI, s. 73-75).

⁴⁵⁶ Mevlânâ, *Fihî Mâfih*'inde, "Güzel bir kadına meyletmeyen bir erkek var mıdır?" diyerek güzelliğin önemini net bir şekilde dile getirmiştir. Mevlânâ, *Fihî Mâfih*, s. 283.

⁴⁵⁷ "Bir gece Seyyit Ecel, Delhak'a, 'Ey zari niye bir kahpeyi aldım? Nasihatimi dinle. O kahpeden vazgeç. Sana namuslu bir kadın lazım' dedi. Delhak, 'Dokuz tane namuslu kadın aldım, hepsi kahpe oldu. Ben de elemle doldum. Nihayet bir marifeti olmayan kahpeyi aldım. Bakalım bunun sonu nasıl olur?' dedi" (Mevlânâ, *Mesnevi*, II, s. 503).

⁴⁵⁸ "Karısı dedi ki, 'Nerede onun çehiz olarak vereceği şehir ve kaleler veya dağıtacağı inciler, altınlar ve malar? Padişah, 'Yürü git, kimde din kaygısı varsa Cenab-ı Hak onu başka dertlerden emin eyler' diyerek galip gelip temiz asıllı, cevheri pak o kızı aldı. Onun güzellikte bir eşi yoktu; parlak yüzü güneş gibiydi. Kızın huyu da güzelliği gibiydi, anlatılacak olsa misal gösterilemezdi.'" (Mevlânâ, *Mesnevi*, IV, s. 603)

⁴⁵⁹ "Mesela bir adam zengin, koyun, at sürüleri ve daha başka şeyleri olan bir kadını almak istemiş olsa ve bu koyunlara, atlara baksa, bahçeleri sulasa, gerçi o bu işlerle meşgul olur; fakat o, işin zevkini kadının varlığından almaktadır. Çünkü o kadın ortadan kalkınca, bu işlerde hiçbir tat kalmaz, hepsinde soğur ve hepsi ona cansız görünür." (Mevlânâ, *Fihî mâ fih*, s. 302-303)

⁴⁶⁰ Ârif Çelebi: "Sultan Veled daima ev bark sahibi olmam için evlenmemi istiyordu" diyerek bu durumu dile getirmişti. Sultan Veled Ârif Çelebi'ye süreklilikle: "Benim sözümü kabul edip evlenmeye razı olmalısın" diyordu (Eflâki, *Menâkıb*, II, s. 250-251).

⁴⁶¹ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 200.

Peygamber: ‘ Müslümanlıkta bekârlık yoktur’ buyurmuştur. Rahipler yalnız oturur ve dağlarda yaşarlar. Evlenmezler ve dünyayı terk ederler. Aziz ve yüce olan Tanrı Peygamber’e çok ince bir yol gösterdi. O yol nedir? Kadınların kaprislerine, kötülüklerine tahammül etmek ve onların söyledikleri imkânı olmayan şeyleri dinlemek ve ona karşı sert davranmak suretiyle, kendini iyileştirmek ve düzeltmek için evlenmektir.⁴⁶²

Evlilik, aynı zamanda dinin bir gereği olarak kabul görüyordu. Hacı Bektaş, evliliğin dindeki yeriyle ilgili olarak şunları söylüyordu: “ *Ve amma Şeriatun evvel makamı iman getürmekdir, ikinci makam ilim öğrenmekdür, üçüncü makam namaz kılmakdur ve zakât vermektür ve oruç tutmakdur ve güci yiterse hacca varmakdur ve hem gaza eylemekdür... Dördüncü makam halal kesb kazanmakdur ve hem ribayı haram bilmektür, beşinci makam nikâh kılmakdur*”⁴⁶³.

Türkiye Selçuklu toplumunda, buluş çağına erişmiş olan kızlar evlendiriliyordu.⁴⁶⁴ Ortalama evlenme yaşı, on beş olarak kabul görmüştü. Rahatoğlu Vakfiyesi’nde bu durum şu şekilde yansıtılmıştı: “Ömer Beğ’in Dilşad isimli küçük kızının yiyecek, giyecek ve sair ihtiyacı için beş yaşına kadar yıllık 480 dirhem, on yaşına kadar yıllık 720 dirhem, on beş yaşına kadar yıllık 1200 dirhem tahsis edip sonra bütün bu yıllar içinde zaruri harcamalarından artan kısımların cihazına sarf olunarak mukadder olan bir kimse ile evlendirilmesine şart etti”⁴⁶⁵. Vakfiyede açıkça görüldüğü üzere, on beş yaşını müteakip Dilşad ismindeki kızın evlendirilmesi isteniyordu.

İki taraf anlaşır ve evlilik kararı çıkarsa sıra nikâh ve düğün hazırlıklarına geliyordu. Nikâh için gerekli olan şartlardan birisi erkeğin kadına vermek mecburiyetinde olduğu mihr idi.⁴⁶⁶ Selçuklu dönemi kaynaklarında mihr için nikâh parası deyimi de kullanılıyordu⁴⁶⁷. Ayrıca kız tarafı, bugünkü başlık parasına benzer bir taleple erkek tarafından maddi istekte bulunabiliyordu⁴⁶⁸. Bu masraflar erkek için büyük

⁴⁶² Mevlânâ, *Fihî Mafih*, s. 135.

⁴⁶³ Hacı Bektaş, *Makâlât*, s. 19-20.

⁴⁶⁴ “Kız, buluş çağına yaklaşınca talipleri, kıymetli ağırlıklar teklif etmeye başladılar.” (Mevlânâ, *Mesnevi*, VI, s. 69).

⁴⁶⁵ İ. Kayaoğlu, “*Rahatoğlu ve Vakfiyesi*”, s. 11.

⁴⁶⁶ Örneğin sultanın hazinedarı Şerefeddin, Tavus Hanım’a elli bin dinar mihr vermişti. (Eflâki, *Menâkib*, I, s. 305).

⁴⁶⁷ “Bir koca karı için ne vakte dek nikâh parası kaydına düşeceksin” (Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, II, s. 245). “Padişahın yüzünün güzelliğinden her solukta bir güzel, mekansızlık aleminden baş çıkarır ve der ki: Kimde var nikâh parası?” (Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, IV, s. 319).

⁴⁶⁸ “Erenler, Habîb’i evlendirmek istedi, kadınlar saldı, Malya’da büyük birisinin kızını beğendiler, gelip Hünkâr’a haber verdiler. Hünkâr adamlar gönderdi. Kızı istedi. O zat, ben meşhur bir adamım, onlardan birçok şeyler isterim, onlarsa yoksul kişilerdir, dilediğimi bilmem verebilirler mi dedi. Hünkâr, bu sözü duyunca Tanrı ganidir,

bir külfet oluşturuyor ve özellikle maddi durumu iyi olmayan erkekler için evlenmeye mani bir durum teşkil ediyordu⁴⁶⁹.

Evlilik çağına gelmiş kız için çeyiz hazırlanması âdettendi⁴⁷⁰. Şayet böyle bir hazırlık yapılmazsa, bu durum toplum nezdinde hoş karşılanmıyor ve olumsuz bir hal olarak telakki ediliyordu⁴⁷¹. Çeyiz çoğunlukla bir evin ihtiyacı olan malzemelerden, elbiselerden ve ziynet eşyalarından oluşuyordu. Eflâki'de Hediye Hatun'un çehizinde yer alan eşyalar şu şekilde sıralanıyordu: "Birkaç takım elbise, her cinsten birer kat çamaşır, yirmi süslü küpe, yirmi tane kıymetli yüzük, inci gerdanlığı, altın işlemeli külâh, çok nefis yüz örtüleri, kıymetli bilezikler, kıymetli halılar ve seccadeler, Gürcü, Şiraz ve Aksaray perdeleri, sini, tepsi, kazan, bakır ve sini kâselerden, havanlardan, şamdanlardan teşekkül eden tam bir mutfak takımı"⁴⁷².

Nikâh kıyım işlemleri mahkemelerde kadı huzurunda yapılıyordu⁴⁷³. Nikâh akidleri mahkeme kâtipleri tarafından defterlerde kayda alınıyor ve bir nüshası da nikâhı yapılan çiftlere veriliyordu⁴⁷⁴. Selçuklu dönemi inşâ eserlerinde nikâhlı bir kadına yazılı metinlerde şu şekilde hitapta bulunulması tavsiye ediliyordu: "*Nikâhlı kadın şayet çocuk değilse bu kadar dua yazılmalıdır: 'Dindarlık perdesinde ve Salih kadınlıkta daim olsun. Tanrının korumasının gölgesinde korunmuş olsun. Rabbani koruma perdesinde daim olsun. İlahi yardımın himayesinde sonsuz saadetlere ulaşsın ve onları elde*

ne kadar nesne isteyebiliyorlarsa istesinler dedi. Gittiler kızın atasına haber verdiler. O da pek çok nesne istedi... Hünkâra bildirdiler. Hünkâr dolabı besmeleyle açtı, bir torba altın çıkardı... Götürüp verdiler. Dügün yapıldı" (*Vilâyet-nâme*, s. 65).

⁴⁶⁹ Osman-ı Guyende evlendiği vakit maddi olarak büyük bir sıkıntıya düşmüş ve bu durumu şöyle nakletmişti: "...büyük bir para yokluğuna tutuldum. Hâlbuki evime de yeni bir gelin getirmiştım ve masraf cihetinden de büyük bir sıkıntı içinde bulunuyordum" (Sipehsâlâr, *Mevlânâ*, s. 92). Mevlânâ, mektubunda şöyle sesleniyordu: "Aziz kardeş, iş bitirenlerin en ileri geleni, dindar inanç ıssı Seyfeddin; Allah ona esenlik versin; tapınıza tezce hareket etmiştir. Yaptığı hizmeti size arz etmek istemektedir. Umarız ki sadakalardan, ihsanlardan ne elde edildiye, onları aziz kardeş Seyfeddin'e vererek, hiç durmadan bize yollarlar; böylece de o hayırlı evlenme 'Nikâh benim sünnetimdir' buyruğunca tamamlanır" (Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 72).Görüldüğü üzere Seyfeddin'in evlilik masraflarının karşılanması için Mevlânâ, yardım talebinde bulunmuştu.

⁴⁷⁰ Şeyh Selâhaddin'in kızı Hediye Hatun'u kocaya vermek istedikleri vakit, şeyh Selâhaddin'in, kıza verilmesi adet olan cehiz namına hiçbir şeyi yoktu. (Eflâki, *Menâkib*, II, s. 142).

⁴⁷¹ Şeyh Selâhaddin'in kızı Hediye Hatun'u hattat Mevlâna Nizameddin'e vermek istemişler, fakat kızın çeyiz namına herhangi bir eşyasının olmaması, bu evliliğin gerçekleşmesini cehiz eşyası bulunana kadar ertelemişti. Mevlânâ'nın araya girmesi ile mevcut durum Gürcü Hatun'a iletilmiş ve onun yaptığı yardımlar ile cehiz tamamlanmıştı. (Eflâki, *Menâkib*, II, s. 142, 143).

⁴⁷² Eflâki, *Menâkib*, II, s. 142, 143. Mutahhare ve Şeref Hatun'un çeyizleri sadece otuz dinar ve iki miskal olan paradan oluşuyordu. (Eflâki, *Menâkib*, II, s. 236).

⁴⁷³ Osman Turan'ın yayınlamış olduğu kadı menşurunda kadıya, nikâh akidlerine itina göstermesi emrediliyordu. (O. Turan, *Türkiye Selçukluları*, s. 42).

⁴⁷⁴ Mahkeme kâtipliği (muvarrıh-i hucac ve kabâlat) ile ilgili bir menşurda kâtipten, " nikâh ve sair vesikaları her vilâyet ve şehir için ayrı bab ve kısımlara ayırarak defterlere yazıp tarihlemesi... ve nikâh akidelelerini tanzim etmesi" emrolunmaktadır. (O. Turan, *Türkiye Selçukluları*, s. 43).

etsin”⁴⁷⁵ “Nikâhlı bir hanım çocuksa: Selam ve dolu bir övgü edilip beyan edilir. Bu kadarı kifayettir. Hiçbir zaman bu isteklerin zikrolunmasına başlamasınlar. Çünkü bu alışılmış bir şey değildir”⁴⁷⁶

B. Düğün Hazırlıkları

Gelini düğün törenine hazırlamak, düğün hazırlığının bir başka boyutuydu. Geline farklı renkler ihtiva eden bir gelinlik giydiriliyordu.

*Bu dünya bir gelindir yeşil kızıl donanmış
Kişi yeni geline bakubanı toyamaz*⁴⁷⁷

Gelinin yüzü peçe ya da duvak ile kapatılıyordu.

*Ne gelindir, ne nikâhtır ki gökyüzü, sanki bu geline duvak.*⁴⁷⁸

*...can düğünde de bedeni duvak olarak kullanır, yasta da. Duvak altında bir yeni gelin; sert huylu, ters...*⁴⁷⁹

Gelinin süslenmesine ihtimam gösteriliyordu. Süsleme işi ile uğraşan kişiler vardı. Mevlâna bu işi yapan “gelin bezeyiciler” den bahseder.

*Gaz boyaması yokken, gelin bezeyen kadın yokken gül, O rengi nereden buldu da parıl parıl parlayıp ışıl ışıl ortalığı parlatarak gizlilik perdesinden nasıl yüz gösterdi.*⁴⁸⁰

Anlaşıldığı kadarıyla gelin, bezeyiciler tarafından bir çeşit sim ile süsleniyordu. Bunun içindir ki Divan’ında Mevlâna, parıl parıl parlıyor ve ışıl ışıl ortalığı parlatıyor ifadelerini kullanıyordu. Özellikle yüz bölgesi dikkatlice süsleniyordu. Ayrıca geline kına yakılması da âdettendi.⁴⁸¹ Günümüzdeki kına gecesi geleneğine benzer bir uygulamanın o dönemde de var olduğu tahmin edilebilir. Bilindiği üzere geline kına yakılır ve hüzünlü türkülerle gelin ağlatılır. Mevlâna’da geçen şu beyitte Türkiye Selçuklularında da benzer bir merasimin var olduğunu düşündürmektedir:

⁴⁷⁵ Hoyî, *Gunyetü'l-katib*, s. 14.

⁴⁷⁶ Hoyî, *Gunyetü'l-katib*, s. 16.

⁴⁷⁷ Yunus Emre, *Risâlat al-Nushiyya*, s. 70.

⁴⁷⁸ Mevlânâ, *Divân*, 1974, s. 319.

⁴⁷⁹ Mevlânâ, *Divân*, 1974, s. 535; Ayrıca mesnevide “Gelinler gibi peçeleyip giydirdiler” ifadesi yer almaktadır. Anladığımız kadarıyla gelinin yüzü peçe ya da duvak ile örtülüyordu (Mevlânâ, *Mesnevi*, VI, s. 79).

⁴⁸⁰ Mevlânâ, *Divan*, 1974, s. 11.

⁴⁸¹ Mevlânâ, *Mesnevi*, VI, s. 79

*Denizden gebe kalan buluttan, gelinin gözündeki ağlayışa benzer ağlayışı seyret*⁴⁸²

Düğün hazırlıkları özellikle damat evinde ayrı bir telaşın yaşanmasına neden oluyordu. Damat evinde temizlikler yapılıyor ve ev tören için süsleniyordu.⁴⁸³ Mesnevi’de Mevlâna: “ Damat evi bir telaşa düşmüştür. Kız evininse meseleden hiçbir haberi yoktur. Düğün hazırlıklarının velvelesi haddi aşmıştır. Bizim yapmamız gerekenler yapılmıştır. Evleri temizleyip süsledik. Bu hevesle her şeyi yerli yerine koyduk.” şeklindeki dizeleriyle duruma açıklık getirir. Düğün törenleri için mekân olarak genellikle kapalı alanlar, özellikle de damat tarafına ait evler tercih ediliyordu.⁴⁸⁴ Bununla birlikte düğün törenleri açık alanlarda da yapılabiliyordu.

C. Düğün Töreni

Türkiye Selçuklularında düğün törenleri ayrı bir renklilik arz ediyor ve halkın katılımıyla birlikte şölen havası içinde yaşıyordu. Halk nezdinde yapılan düğün törenleriyle ilgili ayrıntılı bilgi bulunmamakla birlikte, Türkiye Selçuklu meliklerinin ve melikelerinin düğün törenlerine bakarak sosyal hayatta halka ait düğün gelenekleriyle ilgili sonuca varmak mümkün görünüyor.

Düğün törenlerinde temel amaç düğüne katılan halkı eğlendirmektir. Eğlence denilince akla ilk gelen ise müzik idi. Düğünlerde çeşitli müzik aletleri çalınıyordu. Bu müzik aletlerinden başlıca kullanılanlar def⁴⁸⁵, davul, zurna⁴⁸⁶, kaval⁴⁸⁷ ve darbuka idi.⁴⁸⁸ Törene katılan misafirler çalınan müziğe eşlik ediyor, zaman zaman da müziğin vermiş olduğu şevk ile nara atıyorlardı.⁴⁸⁹ Bir başka etkinlik ise oyuncu ve hokkabazların yaptığı gösteri idi.⁴⁹⁰ Bunlar yapmış olduğu gösterilerle halkı güldürüyor

⁴⁸² Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, V, s. 368

⁴⁸³ Mesnevi’de Mevlânâ: “ Damat evi bir telaşa düşmüştür. Kız evininse meseleden hiçbir haberi yoktur. Düğün hazırlıklarının velvelesi haddi aşmıştır. Bizim yapmamız gerekenler yapılmıştır. Evleri temizleyip süsledik. Bu hevesle her şeyi yerli yerine koyduk.” Şeklindeki dizeleriyle duruma açıklık getirir (Mevlânâ, *Mesnevi*, VI, s. 485).

⁴⁸⁴ Örneğin Mesnevi’de geçen şu ifadelerde bu durumu net bir şekilde görebilmekteyiz: “O gece komşuda bir düğün vardı... İki yatak hazırlayıp düğünün olduğu eve yollandı” (Mevlânâ, *Mesnevi*, V, s. 709).

⁴⁸⁵ Mevlânâ, *Mesnevi*, VI, s. 79.

⁴⁸⁶ İbn Bibi, *el-Evamirü’l*, I, s. 197; *Danışmend-nâme*, s. 154.

⁴⁸⁷ İbn Bibi, *el-Evamirü’l*, I, s. 313;

⁴⁸⁸ *Danışmend-nâme*, s. 154.

⁴⁸⁹ “ ... def çalanların gürültüsünden kimse bir şey duymuyordu. Def döğülmesi, kadın ve erkeklerin el çırpmaları, atılan naralar...”, Mevlânâ, *Mesnevi*, VI, s. 79

⁴⁹⁰ İbn Bibi, *el-Evamirü’l*, I, s. 313.

ve neşeli bir zaman geçirmelerini sağlıyorlardı. At üzerinde gösteri yapmak da bir düğün âdeti idi.⁴⁹¹ Atın üzerinde yapılan akrobatik hareketlerle halkın eğlenmesi sağlanıyordu. Düğünlerde görülen bir başka etkinlik ise şiir, gazel veya rubai okuma geleneği idi. Özellikle Mevlânâ'nın düğünlerde okumuş olduğu gazeller günümüze kadar ulaşmıştır. Mevlâna Hediye Hatun'un düğününde şu gazeli okumuştur:

Bu düğün, bize kutlu ve mutlu olsun. Bu zevce ile zevce daima sütle şeker, şarap ve helva gibi birbirleriyle hoş kaynaşsınlar. Bizim için bu evlenme, hem yaprağından, hem yemişinden bizi faydalandıran hurma ağacı gibidir.

Bu evlenme, bugün ve yarın cennet hurileri gibi ebediyen saadet yüzü gösterecek. Bu evlenme, hem bu dünyada hem de öteki dünyada Tanrı'nın bir rahmet nişanı ve devlet tevkii olsun.

Bu evlenme, ay ve yeşil gökler gibi iyi olsun.

Sustum, çünkü bunun vasfı söze sığmaz. Çünkü bu düğünün sevinci bizim ruhumuza sinmiştir.⁴⁹²

Düğün adetlerinden birisi de saç geleneğiydi. Düğün sahibinin ekonomik gücüne göre düğün esnasında etrafa altın, gümüş, giysi ya da şeker saçılırdı.⁴⁹³ Etrafa saçılan şeyler düğüne iştirak etmiş olan halk tarafından toplanıyordu. İkramlarda ve saçılarda tercih edilen şeker türü ise badem şekeriydi.⁴⁹⁴

Düğün törenlerinin en önemli kısmı yemek ikramıydı. Eski bir Türk geleneği olarak düğün törenlerinde davetlilere ziyafet verme âdeti Türkiye Selçuklu devletinde de devam ede gelmişti. Bu durum Danişmend-nâme'de şöyle dile getirilmiştir:“ Gaziler ve ulu kişiler Melik'in huzuruna gelip: ‘ Biz düğün ve ziyafet isteriz’ dediler. Melik: ‘Baş üstüne. Neyim varsa hep sizindir’ dedi.”⁴⁹⁵ Törene katılan davetlilerin sayısı

⁴⁹¹ Malatya hakimi Ebul-Kasım bizzat kendi düğününde at sırtına binerek hünelerini sergilemek istemiş, fakat atından düşerek hayatını kaybetmişti. (*Abu'l-farac, Tarihi*, II, s. 410)

⁴⁹² Eflâki, *Menâkib*, II, s. 143-144; Bundan başka Mevlânâ'nın, oğlu Sultan Veled ile Şeyh Salâhuddin Konevi'nin kızı Fatma Hatun'un düğününde okuduğu şiir günümüze ulaşmıştır. (Mevlânâ Celâleddin, *Dîvân-ı Kebîr*, haz. Abdulbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1955, s. 57). Ayrıca bkz. Eflâki, *Menâkib*, II, s. 135.

⁴⁹³ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 196; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, s. IV.

⁴⁹⁴ Eflâki şöyle anlatır: “ Yine bir dostun düğününde bulunmuştum. Biri ‘Badem şeker yok mudur? Getirsinler’ diye bağırdı. Mevlânâ ‘Şeker var, fakat tuzakla beraberdir’ buyurdu” (Eflâki, *Menâkib*, I, s. 435.

⁴⁹⁵ *Danişmend-nâme*, s. 152.

nispetince çeşit çeşit yemekler hazırlanıyor ve davetlilere sunuluyordu. Düğün yemekleri çok zengin bir çeşitlilik arz ediyordu.

Yemeği müteakip Kur'an tilavet ediliyor ve peşi sıra dualar ve salâvatlar okunuyordu.⁴⁹⁶ Bazı gösterişli düğünler halkın hafızasında kalıcı izler bırakıyordu. Örneğin Hediye Hatun'un düğün töreni o kadar gösterişli olmuştu ki, Konya halkı uzun seneler bu düğünü konuşmuştu.⁴⁹⁷

Gerdek gecesi yeni evlenen çiftler kendileri için tahsis edilmiş olan gerdek evine gidiyorlardı⁴⁹⁸. Kimi zaman gerdek gecesi için ayrı bir ev tahsis edilemediğinden kızın ya da erkeğin ailesine ait evde ayrı bir oda tahsis ediliyordu. Örneğin Mevlânâ Şemseddin Kimyâ Hatun ile evlendiğinde gerdek için ayrı bir ev bulunamadığından Mevlânâ Celâleddin evin bir bölümünü onlar için hazırlatmıştı.⁴⁹⁹ Gerdek gecesi, yeni çiftler ikişer rekât namaz kılıyor ve daha sonra birleşmenin şartlarını yerine getiriyorlardı.⁵⁰⁰

D. Karı-Koca İlişkileri

Selçuklu toplumunda, kadın-erkek arası iş bölümü sosyal kurallar doğrultusunda belirlenmişti. Selçuklu kadını günlük ev işleri ile ilgileniyor, evin düzenini sağlıyor ve eşinin beklentilerine cevap veriyordu.⁵⁰¹ Buna karşın evin erkeği, çalışarak evin geçimini sağlamak ve ev halkının ihtiyaçlarını karşılamak ile mükellefti.⁵⁰² Kadının

⁴⁹⁶ “Yemek yediler ve şeker şerbetleri içtiler. Kur'an okuyup dualar ettiler/... Yenen yemeğin sonu duadır, duadan sonra salâvat uygundur”. (*Danışmend-nâme*, s. 87, 154).

⁴⁹⁷ Eflâki, *Menâkib*, II, s. 143.

⁴⁹⁸ Eflâki'de “gerdek evi” tabirine şu olayda rastlamaktayız: “Mahmude Hatun adında bir kadını bir azize vermişlerdi. Damadın hoşuna gitmedi. Duhul yapmadı. Her ikisi gerdek evinde tutulmuşlardı. Büyük bir adem-i iktidar onları kaplamıştı. Birdenbire Mevlânâ hazretleri gerdek evinin kapısından içeri girdi: ‘Mübarek olsun’ deyip birkaç dinar attı ve: ‘Hayır hayır Mahmude [Mahmude aynı zamanda müşhil için kullanılan bir bitkinin adıdır. Mevlânâ burada hanımın adı ile bitkinin adının lügat anlamında kullanmıştır] tutucu ve bağlayıcı değildir. Mahmude'de tutukluk ne arar’ dedi. Hemen o anda, her ikisinde bir açılma baş gösterip tutukluk ortadan kalktı. Sonra birkaç defa muamelede bulundular ve neticede o balın lezzetine hayran oldular. Bunun üzerine gelin ve güveyi baş koydular ve büyük bir sevinç duydular.” (Eflâki, *Menâkib*, I, s. 434).

⁴⁹⁹ Sipehsâlâr, *Mevlânâ*, s. 129- 130.

⁵⁰⁰ *Danışmend-nâme*, s. 87.

⁵⁰¹ Selçuklu kadını, ev içerisinde hemen hemen eşinin her şeyiyle ilgileniyordu. Örneğin Eflâki, Kira Hatun'un Mevlânâ'nın yırtılan elbisesini diktiğinden bahseder: “Yine bir gün Mevlânâ'nın karısı Kira Hatun Mevlânâ'nın yırtılan ferecesini, Mevlânâ'nın üzerinde dikiyordu. Bir elbiseyi insanın üzerinde dikerken ağzına bir şey almak bilinen bir adettir. Mesela bir yaprak, bir saman çöpü, veya bir kâğıt parçası alınır. Böyle bir şeyi ağzına almadan dikmeyi çok uğursuz sayarlar. Kira Hatun'un hatırından: ‘Acaba Mevlânâ da mübarak ağzına bir şey aldı mı?’ diye geçti. Mevlânâ hemen, ‘Bunun ehemmiyeti yok; sen adamakıllı dik. İşte ben ağzıma: ‘Kul hü’ vallahi ahad de, o Allah tekdir...i aldım va Allah'ı dişimle adamakıllı yakaladım” buyurdu. (Eflâki, *Menâkib*, I, s. 243).

⁵⁰² “ Kadın için rızık kazanan erkek gibi gök de gece gündüz dönüp dolanmada. Sanki yeryüzü ev kadını, doğurduklarını emzirip beslemede” (Mevlânâ, *Mesnevi*, III, s. 823).

erkekten temel beklentisi bu idi.⁵⁰³ Mesnevi’de geçen bir hikâyede bu durum şöyle resmedilmişti: “ Kadının biri helaline, ‘Ey mürüvvet yolunu yok eden, bana hiç bakıyor musun? Ne vakte kadar böyle hor ve perişan kalacağım!’ deyince kocası, ‘Seni geçindirmek için çalışıyorum. Yoksulum ama elim ayağım tutuyor. Seni giydirmek ve doyurmak bana vaciptir. Bu iki bakımdan seni eksik bırakmıyorum’ dedi.”⁵⁰⁴ Kadının ve evin ihtiyaçlarını karşılamak, erkek için aynı zamanda dini bir zorunluluktur. Mevlânâ bu hususu şöyle vurgulamıştı: “İşte Peygamber’in yolu, yüz gösterinceye kadar, (yani şeriatın ruhu insanda hâsıl oluncaya kadar) kıskançlığı, hamiyeti terk etmek, kadının masrafı, giyim sıkıntısı gibi yüz binlerce sayısız, sınırsız zahmete katlanmak ve sıkıntı çekmektir”.⁵⁰⁵ Şayet aksi bir hal tecelli eder ve erkek bu vazifesini yerine getirmez ise, işte bu durum eşler arası gerilimin ve çatışmanın nedeni olabiliyordu.

Karı-koca arasında sağlam bir ilişkinin temelini, karşılıklı sevgi, saygı, sadakat, anlayış ve hoşgörü oluşturuyordu. Tüm bunlar, sağlıklı ve dengeli bir evliliğin olmazsa olmaz şartlarıydı. Mevlânâ, oğlu Sultan Veled’e yazdığı mektupta onun, eşi Fatma Hatun’a saygı göstermesini ve haklarına riayette bulunmasını tavsiye ediyordu.⁵⁰⁶ Eşlerin evliliklerine sadık kalması ve birbirlerine sadakat göstermesi, evliliğin gidişatı

⁵⁰³ “Kadın, boyuna evin ihtiyaçlarını, evin şerefini, ekmek, sofraya, makam mevki ister” (Mevlânâ, *Mesnevi*, I, s. 649).

⁵⁰⁴ Mevlânâ, *Mesnevi*, VI, s. 347; Mecâlis-i Sab’a’da ise Mevlânâ bu durumu şöyle hikâye etmişti: “ Habib, utanç terleri dökerek, şaşkınlıktan elini geveliyerek eliboş dönerken karıma, çocuklarıma ne özür getireceğim diye evine geldi. Karısı, bir şey getirdin mi diye sorunca Habib, ustam ücretimi Cuma günü verecek dedi”.⁵⁰⁴ (Mevlânâ Celâleddîn, *Mecâlis-i Sab’a*, trc. Abdülbâki Gölpınarlı, Konya, 1965, s. 83). Görüldüğü üzere kadının kocasından temel beklentisi evin, kendisinin ve çocuklarının ihtiyaçlarını karşılaması idi. Aksi takdirde bu durum eşler arası çatışmanın da nedeni olabiliyordu.

⁵⁰⁵ Mevlânâ, *Fihî Mâfih*, s. 137

⁵⁰⁶ Mevlânâ, Mektubunda oğlu Sultan Veled’e şöyle sesleniyordu: “ Bugün sen oğlumuzun nikâhında bulunan ve hakkında ‘Zekeriya ona kefil oldu’ âyeti (söylenebilen), sana, seni denemek için teslim edilen, şehzademiz, gönül ve gözümüzün ve bütün dünyanın gönül ve gözünün aydınlığı (Fatma Hatun)’un gözetilmesi için (şunu) vasiyet ediyorum: Bir an bile kadının gönlüne ‘Babamın ölümünden sonra vefasızlık ediyorlar’ diye bir düşüncenin girmemesi için oğlumuz ona hiçbir zaman bilerek veya bilmeyerek kötü bir harekette bulunmaz ve ona karşı olan murakabe vazifesini de bırakmaz. O kadın, cevherinin temizliğinden, şehzadelik unsurundan ve tevarüs ettiği sabırdan dolayı şikâyette bulunmaz... Fakat Selâhaddin’in temiz olan çocuklarının koruyucusu ilâhi ruhların gözetilmesinden sakınmak lazımdır. Zira ‘Cennette zürriyetlerini biz onlara katarız’ buyurulmuştur. Allah, Allah, Allah, Allah, Allah, Allah. Bu babanın, kendinin ve bütün kabilenin yüzünü ak etmek için Fatma Hatunun hatırını aziz tutasın. Her gün ve geceyi, düğün günü ve gecesi gibi bilesin. Sen onu gönül ve can tuzağı ile avlamaya çalış. Onun avlandığını ve artık avlanmağa ihtiyacı kalmadığını zannetme; çünkü bu, işi sathi görenlerin mezhebidir. Bunlar hakkında Kur’an’da ‘onlar, dünya hayatının dış yüzünü bilirler’ buyurulmuştur. Fatma Hatun eskিয়েcek unsurdan değildir” (Eflâki, *Menâkib*, s. 147, 148). Bir başka mektubunda ise Mevlânâ, oğlu Sultan Veled’e karşı şu ifadelerle yer vermişti: “... siz oğlumuzun nikâhında, eli altında olan, büyük bir sınama olarak size emânet edilen padişahımızın kızının hatırına riâyet etmeniz için şu birkaç satır yazıldı. Umarız, sizden şunu bekleriz ki özürlerin temellerine ateş vurup bir an, bir soluk, ne bilerek, ne yanılarak onu incitecek bir harekette bulunmazsınız; görüp gözetme ödevini bırakmazsınız da onların hatırına da bir zerrecik vefâsızlıkta bulunduğunuzun dair bir şey gelmez, kederlenmezler. Zâti onlar, sezşeler bile, yaradılışlarının temizliği, padişah kızı oluşları yüzünden miras yoluyla elde ettikleri gibi doğuştan da sahib oldukları sabır sebebiyle hiçbir söz söylemezler... şu babanın yüzünü, kendi yüzünü, bütün soyumuzun-sopumuzun yüzlerini aketmek istersen, onun hatırını aziz, ama pek aziz tut; onu, can ve gönül tuzağıyla avlamak için her günü, ilk gün, her geceyi gerdek gecesi say. Hem de av oldu sanma; av olmaya ihtiyacı da yotur onun” (Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 14).

bakımından çok önemliydi.⁵⁰⁷ Mevlânâ'ya göre, kadını olduğu gibi kabul etmeli ve değiştirmek için de çaba sarf etmemeliydi.⁵⁰⁸ Zencani, Sultan Alâeddin Keykubad'a sunduğu siyasetnamesinde karı-koca ilişkilerinde dikkat edilmesi gereken hususlar ile ilgili olarak şunları söylüyordu: “ Sultan (hanımın) sana yaklaşırsa da sen ona mesafeli dur. Sultan (hanım) sana rağbet etse de, aleyhine dönmeyeceğinden emin olma. Çocuğa gösterdiğin şefkat gibi, sultana da yumuşak davran, onunla arzuladığı şekilde nezaketle konuş. Sultanın (hanım) sana gösterdiği lütuftan dolayı, onunla ailesi, çocuğu ve hizmetçisi arasına girme. Onun katında itibarın olsa bile, ailesi ile arasına girecek olursan telafisi olamayan hatalara düşer ve yanlış şeyler söyleyebilirsin”.⁵⁰⁹

Karşılıklı sevgi ve saygının temelinde aranan özelliklerden birisi, istişareyle bir karara varılması ve müşterek hareket edilmesiydi. Eşlerin, yapılacak işlerde birbirlerine danışmaları ya da en azından birbirlerini haberdar etmeleri, sağlam temeller üzerine kurulmuş evliliğin önemli bir şartı idi. Şayet aksi bir durum cereyan ederse, bu durum ilişkiler için hiç de müsbet bir netice doğurmuyordu. Eflâki'nin Menâkib'inde bu konuyla ilgili olarak Mevlâna ile eşi Kira Hatun arasında yaşanan şu olaya yer verilir: “Bunu haber alan [Konya'ya gözbağcı bir grup gelmişti] Konya hatunları, toplanıp Mevlânâ'nın eşi Kira Hatun'a geldiler. Ondan dervişlerin bu marifetlerini seyretmek için kendileriyle Karatayî medresesine gelmesini rica ettiler. Kira Hatun da onların ısrarlarına dayanamadı ve Mevlânâ hazretlerinden izin almadan onlarla birlikte gitti. Tesadüfen o günde Mevlânâ bütün dostları ile Meram mescidine gitmişti. Akşam üzeri dönüp geldiği vakit bunu duydu. Fena halde kızarak Kira Hatun'un yüzüne set sert baktı ve: ‘Ne de soğuk’ dedi. Bunun üzerine Kira Hatun yere düşüp bayıldı. Bir müddet böyle yerde kaldıktan sonra kendine geldi, titreyerek kalktı. Ağlayarak şeyh Selâhaddîn'in

⁵⁰⁷ Bununla ilgili olarak Mesnevi'de Mevlânâ şöyle sesleniyordu: “ Ey birader, sen de kendini imtihan et. Erkeğin sadakati, kadınınkinden aşağıysa, onun adı kalp olmaz, işkembe olur” (*Mesnevi*, III, s. 587). Vefanın önemine vurgu yapan Sultan Veled ise bunu şöyle dile getirmişti: “ Güzel bir kadından vefa görürlerse onu, eskisinden daha çok severler. O kadının, vefa göstermekle, sûreti başka türlü olmuştur. Vefasız bir güzelden nefret ederler, vefasızlık onun sûretini değiştirmemiştir” (Sultan Veled, *Maarif*, s. 251).

⁵⁰⁸ “Sen desen de, demesen de o kendi bildiği gibidir ve bildiğinden şaşmaz. Söylemekle ona tesir edilmez; hatta daha kötü olur... Onda eğer kötü bir işi yapmamak cevheri varsa, sen mâni olsan da olmasan da, o güzel yaradılışına temiz ve iyi huyuna uyacaktır. Sen merak etme. Aklını, işini, gücünü karıştırma; bunun aksine de olsa, o yine kendi bildiği yolda gidecektir. Ona mâni olmak, muhakkak ki rağbetini artırmaktan başka bir şeye yaramaz ” (Mevlânâ, *Fîhi Mâfih*, s. 138-139). “Gece gündüz kavga edip bir kadının huyunu güzelleştirmek ve düzeltmek istiyorsun. Onun pisliğini kendinle temizliyorsun. Kendini onunla temizlemen, onu kendinle temizlemenden daha iyidir. Sen onun vasıtasıyla iyileş, güzelleş, ona doğru git. İmkânsız olsa bile, onun dediği şeyi kabul et” (Mevlânâ, *Fîhi Mâfih*, s. 135).

⁵⁰⁹ Zencani, *Sultana Öğütler, Alaaddin Keykubat'a Sunulan Siyasetname*, Haz. Hüseyin Adaloğlu, İstanbul, 2005, s. 150-151

ayaklarına kapandı ve feryat ederek: ‘Ben hiç gitmek istemiyordum. Fakat Konya hatunları (rica ve ısrarlarıyla) beni utandırdılar. Allah aşkına bana şefaate et. Hüdavendigâr’ın gazabından beni kurtar’ diye yalvardı. Şeyh Selâhaddîn hemen başını açtı. Mevlânâ’nın ayaklarına kapandı, şefaatte bulunmak üzere pay maçan vaziyetinde (Bu duruşa 'ayak mühürlemek' denilir. Hafif öne eğilmiş halde, sağ el kalbin üzerinde, sol el serbestçe uzatılmıştır. Sağ ayak parmakları sol ayak başparmağının üstüne gelecek şekilde vaziyet alınmıştır) karşısında durdu. Mevlânâ: ‘Ok yaydan çıkmıştır. Yalnız öteki dünyanın zahmetlerinden selamette kalabilir ve Tanrı’nın rahmetine kavuşanların rahmetinden mahrum kalmaz’ buyurdu. Bunun üzerine Kira Hatun’un mübarek vücuduna bir hastalık geldi ve bir üşüme arız oldu. O kadar titredi ve inledi ki, anlatılamaz”.⁵¹⁰

Müşterek hareket etmek ve birlikte bir şeyler yapmak, uyumlu bir evliliğin göstergesiydi.⁵¹¹ Mevlânâ, belirli günlerde eşi Kira Hatun ile birlikte Ilıca’ya gitmeyi âdet haline getirmişti.⁵¹² Yine Mevlânâ namazlarını bazen Kira Hatun ile birlikte kılıyordu.⁵¹³ Eşler müşterek hayatın gereği zaman zaman eşler birbirlerine yardımcı oluyorlardı. Örneğin Eflâki, Erzincan’da doktor olan kocası ile birlikte çalışan ve ona yardımcı olan bir kadından bahseder.⁵¹⁴ Var olan bir şeyi paylaşmak da müşterek olmanın bir göstergesi idi. Vilâyet-nâme’de şöyle anlatılır: “Bostancı kavunları kesti birazını karısına götürdü, kalanını erenlerle yedi.”⁵¹⁵ Osman-ı Guyende Mevlânâ’dan almış olduğu paraların bir kısmını eşine vermişti.⁵¹⁶

Karı-koca ilişkilerini etkileyen unsurlardan birisi de kıskançlık duygusu idi. Bu duygunun baskın olduğu ilişkilerde çatışma, baskı ve tahakküm gibi davranışlar da

⁵¹⁰ Eflâki, *Menâkib*, II, s. 133-134; Konuyla ilintili olarak Eflâki, bir başka olayı şu şekilde nakleder: “Mevlânâ Şemseddin’in nikâhlısı olan Kimyâ Hatun çok güzel ve iffet sahibi bir kadındı. Bir gün kadınlar, Şems’ten izin almaksızın Sultan Veled’in büyük annesi ile birlikte Kimyâ Hatun’u gezmek maksadıyla bağa götürdüler. Birdenbire Mevlânâ Şemseddin eve geldi, onu evde bulmadı. Sultan Veled’in büyük annesiyle birlikte kadınların onu gezmeğe götürdüğünü söylediler. Mevlânâ Şems fena halde kızdı. Kimyâ Hatun eve gelince hemen boynu tutuldu. Kuru bir odun gibi hareketsiz kaldı. Üç gün feryat ve figan edip öteki dünyaya göçtü (Eflâki, *Menâkib*, II, s. 60-61).

⁵¹¹ “Her işte meşveret vaciptir. Ta ki sonunda pişmanlık olmasın... Ümmet, ‘Meşveret ehli kimdir’ deyince nebiler ‘Güzel sıfatlı imamdır’ dediler. Dediler ki, ‘Akıl ve tedbirden beri bir çocuk veya kadın da olsa meşverette bulunalım mı? Peygamber, ‘ Onlar da meşveret edin, yalnız ne derlerse aksini yapın’ dedi (Mevlânâ, *Mesnevi*, II, s. 489, 491).

⁵¹² Eflâki, *Menâkib*, II, s. 28-29.

⁵¹³ Kira Hatun, bu durumu şöyle anlatır: “Sabah vaktine kadar kaldım. Mevlânâ birdenbire odamın damı üzerine gelerek: ‘Namaz vaktidir, kalk namaz kılalım’ dedi. Sarığını çıkardı, iki ucunu yere serip seccade yaptı. Farz için niyet etti. Ben de ona uydum” (Eflâki, *Menâkib*, I, s. 327). Ayrıca bkz. Sipehsâlâr, *Mevlânâ*, s. 92.

⁵¹⁴ Eflâki, *Menâkib*, I, s. 337, 338.

⁵¹⁵ *Vilâyet-nâme*, s. 23.

⁵¹⁶ Eflâki, *Menâkib*, I, s. 331-332.

görülebiliyordu. Bu durum evlilikleri olumsuz etkilediği içindir ki, Mevlânâ Celâleddin kıskançlık duygusunun terk edilmesi gereken bir huy olduğunu söyler.⁵¹⁷ Kıskançlık duygusu çoğunlukla bir erkeğin karısını diğer erkeklerden kıskanması şeklinde yaşanıyordu. Mevlânâ Şems, Kimyâ Hatun ile evlendiğinde kalacak bir yeri bulunmadığından Mevlâna Celâleddin'in evinde kalıyordu. Mevlânâ'nın Alaeddin Çelebi isminde bir oğlu vardı ve onun bu evde bulunması Şems'i rahatsız ediyordu. Alaeddin Çelebi'nin evin içinde rahatça dolaşması Şems'in kıskançlık duygularını depreştirmişti. Bir gün Şems Alaeddin'i karşısına almış ve ona hitaben şu konuşmayı yapmıştı: “ Ey gözümün nuru! Her ne kadar dış ve iç edeple süslenmiş isen de, bundan böyle bu evde hesaplı gidip gelmen gerekir”.⁵¹⁸

Karı-koca arasında cereyan eden geçimsizlikler ve bunun neticesinde oluşan kırgınlıklar, tasvip edilmeyen bir durumdu. Fakat zaman zaman çiftler arasında kavga kaçınılmaz bir hal alıyor ve dargınlıklar oluyordu.⁵¹⁹ Eşlerin aşırıya giden davranışları ister istemez tahammül sınırlarını zorluyordu. Eşinin aşırı cimriliğinden şikâyetçi olan Melike Hatun, bu durumu babasına yani Mevlânâ'ya anlatmış ve şöyle demişti: “O, bu kadar eşyası ve malı, köleleri ve cariyeleri olduğu halde aç ve çıplak duruyor.” Bunun üzerine Mevlânâ şu karşılığı vermişti: “İyi yapmıyor galiba başını kaşıyor. Eğer bu cimrilerin cimriliği olmasaydı, bu dünyaya ait mal ve eşya nasıl toplanırdı.”⁵²⁰ Bazı durumlarda ise geçimsizlikler dayanılmaz bir hal alıyor ve bu hal çileye dönüşüyordu.⁵²¹ Büyükleri tarafından, evli çiftlerin birbirlerini incitmemeye özen

⁵¹⁷ “Kıskançlık her ne kadar erkeklerin vasıflarından ise de bu huyu bırak, O [başka] erkeklerin sıfatlarını sana söylese de kıskanma; çünkü sendeki iyi vasıflarla, sonra kötü vasıflar meydana gelir. (Mevlânâ, *Fihî Ma fih*, s. 135).

⁵¹⁸ Şipehsâlâr, *Mevlânâ*, s. 130.

⁵¹⁹ Mevlânâ, karı-koca arasında cereyan eden bir kavgayı Mesnevi'de şöyle tasvir eder: “Hoca korku ve evhamdan hastalanıp yatağa yöneldi. Karısının vefasızlığına kızıp ‘ niçin halime dikkat edip merak etmedi. Yüzümün renginden haber vermedi. Maksudı benden sonra bir başkasını almak. Kendi güzelliği ve cilvesinden sarhoş olmuş. Leğen damdan düşmüş haberi yok!’ diye düşünerek evine gelip hiddetle kapıyı çaldı. Çocuklarda hocanın ardına geldiler. Karısı ‘ Hayır ola, bu sürat nedir? Böyle çabuk niye döndün?’ deyince hoca ‘ Yüzümün rengine bir baksana, kör müsün? Eller bana üzülmede sense seviniyorsun. Kadın, ‘Ey Efendi senin bir rahatsızlığın yok. Şüphesiz bu senin evhâmındandır’ dediyse de hoca, ‘ A kahe! Bu inadın ne? Bu halimdeki değişiklik, kırgınlık nedir? Sen körsen, benim ne suçum var. Hastayım, içim dertten ağlıyor’ dedi. Karısı, ‘Hocam, işte aynaya bak, hasta mısın? Ben bu düşmanlığa layık mıyım?’ deyince hoca, ‘Aynan da, sen de var git. Zira bana buğzetmekten, inatçılık ve düşmanlıktan vazgeçmedin. Çabucak yatağı hazırla. Yatayım da belki başımın ağrısı hafifler’ dedi. Kadın biraz duraklayınca adam, ‘Acele etsene, bu düşmanca halin nedir?’ diye bağırmaya başladı” (Mevlânâ, *Mesnevi*, III, s. 301, 303).

⁵²⁰ Eflâki, *Menâkib*, I, s. 314.

⁵²¹ Viâyet-nâme'de Hacı Bektaş'ın başından geçen şu olay anlatılır: “Hünkâr, bir toplulukla Develi iline seyrana vardı. O ilde Akçakoca Sultan adında bir eren vardı. Bir gece, o erene konuk olup sohbet etmek istedi, bir adam gönderdi. Akçakoca'nın kötü huylu bir karısı vardı, gelen adama, ne diye rahatsızlık veriyorsunuz, sizin elinizden rahatımız kaçtı, maksudunuz Akça'yı görmekse varın bulun, burçak yolmadadır, buluşup görüşün, sonra yolunuza gidin dedi. Giden zat, geri gelip Hünkâr'a, kadının sözlerini söyledi. Hünkâr'ın da canı sıkıldı, maksudımız dedi, o

göstermesi ve küskünlüklere neden olacak davranışlardan uzak durması teşvik ediliyordu. Sultan Veled ile Kirake Hatun arasında biraz kırgınlık olmuştu. Bu duruma çok üzülen Mevlânâ, Kirake Hatun'a bir mektup yazmış, oğlu adına özürlerini dile getirmiş ve mevcut durumu asla tasvip etmediğini belirtmişti.⁵²² Bazı durumlarda eşler arasında vuku bulmuş olan küskünlüklerin çözümü için farklı yollar aranıyor ve halledilmeye çalışılıyordu. İbn Bibi aralarına soğukluk ve düşmanlık düşen karı-kocaların Baba İshak'a giderek ondan muska istediklerini ve onun yazdığı muskayla çözüme ulaştıklarını, aralarındaki soğukluğun yakınlığa, düşmanlığın ise dostluğa dönüştüğünü yazar.⁵²³

E. Boşanma

Eşler arasında ortaya çıkan ve çözülemeyen meseleler bazen boşanma ile sonuçlanabiliyordu.

İslâm hukuku, boşanmayı meşru saymış ancak hoş karşılamamıştır. Hz. Peygamberin ifadesine göre “Allah’ın en sevmediği mübah” olarak ifade edilmiştir.⁵²⁴ İslâm hukukunda boşanma yetkisi erkeğe verilmiştir.⁵²⁵

erle birleşip konuşmak, o akli kıt ve kötü huylu kadının sözünden bize ne. Akçakoca'nın bulunduğu tarafa yöneldiler. Gelince gördüler ki, Akçakoca, iki büklüm, burçak yolmada. Hünkâr'ı görünce karşıladı, hoş geldiniz Erenler Şahı dedi, lutfettiniz. Geldiniz, yoksa biz, buna değmezdik, buyurun eve gidelim, mübarek ayağınız, evimize bassın, didarınızla şeref bulalım. Dervişler birisi gitti, karınız razı olmamış dediler. Akçakoca, Erenler Şahı dedi, ben kırk yıldır o kancığın kahrını çekerim, siz de bizim hatırımız için bu gececik dayanın... Akçakoca, Hünkâr'ın önüne düştü, o toplulukla eve vardı. Yere döşek serdi. Hünkâr'ı oturttu. Sofra geldi, yendi, içildi, dua edildi. Bundan sonra Akçakoca, köy halkını çağırdı. Köylüler gelince bir bez aldı önlerine koydu. Onlar bu nedir deyince ev sahibi erenleri rahatsız etmiş, Şimdiye dek biz, onun kahrını çekerdik, fakat ne yapalım, vadesi tamamlanmış, varın onu aslına ulaştırın dedi. Köylüler içeri girdiler gördüler ki kadın ölmüş, yıkanmış. Kefene sarıp namazını kılarak aldılar, götürdüler, gömdüler” (*Vilâyet-nâme*, s. 37,38).

⁵²² Mevlânâ mektubunda şunları söylüyordu: “... Eğer aziz oğlum Bahaeddin sizi incitirse, Tanrı'ya tekrar tekrar yemin ederim ki gönlümü ondan çeker, onun selâmını almam, benim cenazeme gelmesini istemem. Bunun gibi ondan başka kim böyle yaparsa ona da aynı muameleyi yaparım. Fakat hiç gam yememeni ve kederlenmemeni istiyorum. Çünkü celâli celil olan Tanrı ve onun kulları sizin yardımcınızdır. Sizin hakkınızda her kim fena söylese (bil ki) deniz köpeğin ağzıyla pisenmez ve şeker dengi bir sineğin konmasıyla kıymetten düşmez. Ve yakinen bilirim ki, eğer bu gibi kimseler ‘biz mazlumuz’ diyerek yüz bin türlü yemin etseler, yine bence onlar zalimdirler. Sizi sevmeyen ve duacınız olmayanları mazlum tanımam ve onların yemin ve özürlerini kabul etmem. Vallahi, billâhi, tallahi sana fena söyleyenin hiçbir özrünü, yeminini, hilesini, ağlamasını kabul etmem. Mazlum sizsiniz. Onun için size hürmet ederler, sizi hanım ve efendizade diye çağırırlar. İster yüzünüze karşı, ister arkanızdan riyasız olarak ayıplanacaklarını düşünmeden kendilerinin mücrim olduklarını üzerlerine alsalar da yine onlar zalim, siz mazlumsunuz; çünkü sizin ve o sultanın (Selâhaddn) hakkı onların yaptıklarının yüz mislidir... Allah aşkına! Bu babadan hiçbir şey saklamayınız ve durumu bir bir söyleyin de imkân nispetinde Tanrının yardımı ile size yardım edeyim” (Eflâki, *Menâkib*, II, s. 149-150). Ayrıca bkz. Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 85, 86.

⁵²³ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, II, s. 49.

⁵²⁴ Mehmet Soysaldı, *Kur'ân Ve Sünnete Göre Evlenme ve Boşanma*, İstanbul, 1999, s. 76-77

⁵²⁵ M. Soysaldı, *Evlenme ve Boşanma*, s. 86. Bir erkek eşini boşamak isterse, karısı âdetinden temizlendikten sonra onu boşayıp bekler. Kadın bir âdet daha görüp temizlendikten sonra bir daha boşar. Yine bekler, kadın bir âdet daha görüp temizlenir. Bundan sonra bir daha boşar ve bu şekilde bütünüyle boşanmış olur. (M. Soysaldı, *Evlenme ve Boşanma*, s. 90).

Selçuklu toplumunda boşanmalar hoş karşılanmadığı gibi, bu tür vakaların engellenmesi hususunda gerekli hassasiyet gösterilmekteydi. Özellikle toplumun önde gelen isimleri ve büyükleri, boşanma noktasına gelmiş olan eşleri bu kararlarından vazgeçirmek için çokça gayret göstermişlerdi. Eşi Muînüddin Pervâne'nin davranışlarına kırılan Gürcü Hatun çok üzülmüş ve incinmişti. Bütün büyükler ve divan naipieri, Pervâne'yi affetmesi için Gürcü Hatun ile konuşmuşlar fakat bir sonuç alamamışlardı. Pervâne ile barışmaya yanaşmayan Gürcü Hatun, “Yalnız bir şartla razı olurum” demiş ve şöyle söylemişti: “Pervâne kendisinden rica ettiğim her şeyi vereceğine dair üç talâkla yemin etsin.” Bu şartı kabul ettiğini söyleyen Pervâne'ye Gürcü Hatun “Beni boşamasını istiyorum” demişti. Çaresiz kalan Pervâne, yardım almak amacıyla Mevlânâ'nın huzuruna gelmiş ve Mevlânâ, Pervâne'ye şöyle söylemişti: “Onun bu isteğini askıda bırak ve her zaman “Veririm, veririm” de dur.”⁵²⁶ Başka bir hanım ise kocasına: “Ey efendi, gel de senden ne istersem vereceğine dair talâkla yemin et, yoksa boşarım” demişti. Kocasının kabulü üzerine kadın “Yüce Tanrının dünyada yarattığı her nimet ve garip şeyi benim önümde hazır etmeni istiyorum” dedi. Bu isteği yerine getirmekten aciz kalan adam, Mevlânâ'nın huzuruna gelmiş ve yardım dilenmişti. Durumu öğrenen Mevlânâ, “Git, Tanrının kitabını tedarik et ve onu mendiline sarıp karının eteğine koy, çünkü böylece dünyadaki yaş ve kuru nimetleri onun eteğine koymuş ve dünyanın garip şeylerini onun önünde hazır etmiş olursun. Zira: ‘yaş ve kuru hiçbir şey yoktur ki, Kur'an da olmasın’ buyurulmuştur. Böylece asla talâk ve ayrılık vâkı olmaz” buyurmuş ve boşanmaya engel teşkil edecek çözümü dile getirmişti.⁵²⁷ Örneklerde de görüldüğü üzere özellikle Mevlânâ Celâleddin boşanmalar konusunda çok hassastı ve mümkün olduğunca bu tür hadiselerle engel olmak istemişti. Yine Mevlânâ zamanında adamın biri meyve toplamak amacıyla ağaca çıkmış ve bu esnada bahçenin sahibine yakalanmıştı. Bahçenin sahibi adamı ağaçtan inmesi için ikna etmek istemiş, fakat bunu kabul etmeyen adam “Eğer bu ağaçtan inersem, karım boş olsun” demişti. Adam üç gün boyunca ağaçta kalmış ve tüm uğraşılara rağmen aşağı inmemişti. Nihayet olay Mevlânâ'ya intikal etmiş ve o da çözüm yolunu şu şekilde ifade etmişti: “Yemininin bozulmaması için o adam, o ağaçtan diğer bir ağaca geçsin ve ondan insin. Eğer bu ağacın yanında başka bir ağaç yoksa bir

⁵²⁶ Eflâki, *Menâkib*, I, s. 418-419.

⁵²⁷ Eflâki, *Menâkib*, I, s. 419.

atın üzerine, oradan da yere insin. Böylece yemini bozulmaz.” O adam, Mevlânâ’nın dediğini yapmış ve kurtulmuştu.⁵²⁸

Buna rağmen boşanma olaylarına rastlanabiliyordu.⁵²⁹ Boşanma olaylarında, ana neden olarak maddi yetersizlikler ön plana çıkıyordu. İhtiyaçlarının karşılanmaması ya da gerekli ihtimamın gösterilmemesi kadın için ayrılık nedeni olarak kabul edilebiliyor ve kocasından boşanma talebinde bulunabiliyordu.⁵³⁰

Türkiye Selçuklularından günümüze kadar ulaşılmış herhangi bir boşanma belgesi bulunmamaktadır. Ancak 14. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilen ve İlhanlılar devrinde İran topraklarında oluşturulmuş olan anonim bir münşeât mecmuasında İslâm hukuk kuralları çerçevesinde hazırlanmış bir boşanma belgesine şahit olunabilmektedir. Belge şöyledir: “Boşanma Belgesi (Talâk-nâma): Filan b. filan b. filan, şer’i hükümlere uygun olarak, kendi ehli (hanımını) Filana bin Filan’ı boşayarak serbest bıraktığını, geri dönme ve vazgeçmede bulunmayacağını beyân ve ikrâr eyledi. Yüce Allâh der ki: Erkek zevcesini boşarsa ondan sonra kadın kendinden başka bir ere nikahlanıp varıncaya kadar ona helal olmaz. Filana bint filan, kocası Filan b. filan’ın üzerine vazife olan nakit 50 Tabiz şehri saf gümüş dinarı -ki bunun yarısı 25 dinar eder- mihr ile boşandı ve kendisini azad kıldı. Giyecek, eşya vb. değerli şeylerden her ne var ise, taraflardan her birisi kendi arzusuna ulaştı ve birbirinden ayrıldılar. Bu durum ihtiyaç anında ibraz edilmek üzere hüccete kaydedildi. 4 Rebiü’levvel 1056(?) / 16 Aralık 1330(?)”.⁵³¹

⁵²⁸ Eflâki, *Menâkib*, I, s. 304; Bundan başka Eflâki’de şu olay anlatılır: “Bir şahsa, karısı ‘Ne söylersem onu yapacaksın ve eğer yapmazsan üç talâk ile boş olayım’ diye yemin ettirdi. Kocası razı oldu. Kadın: ‘Bir batman domuz eti yemen lazımdır’ dedi. O Müslüman bu vaziyet karşısında şaşırıp kaldı. Hiçbir bilgin onun bu müşkülünü halledemedi. Kalkıp Mevlânâ hazretlerine geldi. Ağlayıp sızlayarak durumunu bildirdi. Mevlânâ ‘Kadının mahkemesinden bir batman ekmek satın alıp ye de boşanma vâkı olmasın’ buyurdu” (Eflâki, *Menâkib*, I, s. 418).

⁵²⁹ Dîvân’da Mevlânâ boşanma anını şöyle tasvir eder: “Birisi, komşusunun, karısını nasıl boşadığını anlatırken kendi karısına boş ol, hoş dedi. Karısı, neden boş oluyormuşum deyince de o kahpeye cevap verirken a çirkin yerine a çürkün dedi. Zaten maksadı, boşamaktı; çünkü o, yılan gibi iplerle bağlıydı, hışıl hışıl hışlayıp duruyordu” (Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, V, s. 29).

⁵³⁰ Bu hususla ilgili Mevlânâ, *Mesnevi*’de şu hikâyeye yer verir: “Kadının biri helaline, ‘Ey mürüvvet yolunu yok eden, bana hiç bakıyor musun? Ne vakte kadar böyle hor ve perişan kalacağım!’ deyince kocası, ‘Seni geçindirmek için çalışıyorum. Yoksulum ama elim ayağım tutuyor. Seni giydirmek ve doyurmak bana vaciptir. Bu iki bakımdan seni eksik bırakmıyorum’ dedi. Kadın gömleğinin yakasını gösterdi. Gerçekten pek kirliydi ve kabaydı. ‘Kabalığından tenimi yiyor. Kimse kimseye böyle bir kisve giydirmez’ deyince, kocası dedi ki, ‘A kadın, sana bir sualım var; ben yoksul bir adamım, cevap ver! Haklısın bu, kaba ve çirkin, lâkin a hatun, iyice bir düşün! Bu kabalık mı daha kötü yahut boşanmak mı? Bu mu daha çirkin veya ayrılık mı?’” (Mevlânâ, *Mesnevi*, VI, s. 347).

⁵³¹ Osman G. Özgüdenli, “İlhanlı Devrine Ait Anonim Bir Münşeât Mecmû’ası: Risâla Al-Şâhâbiyya”, *Belleten*, 63/238, Aralık 1999, Ankara, s. 741.

F. Gayrı Meşru İlişkiler

Türkiye Selçuklu toplumunda dinen yasaklanmış olmasına ve toplum nezdinde tasvip edilmemesine rağmen gayrı meşru ilişkiler de yaşanmaktaydı. Bu tür ilişkiler gizli bir şekilde veya belirli mekânlarda da sürdürülebiliyordu. Eflâki, Konya’da Sahip İsfahani hanında bulunan bir genel evden bahseder.⁵³² Bu handa çok güzel bir fahişe kadın vardı ve yanında birçok kız çalıştırıyordu. Bu kadın, bir gün Mevlânâ bu hanın önünden geçerken dışarı koşup onun ayaklarına kapanmış ve yalvarıp yakarmaya başlamıştı. Mevlânâ, “Rabiâ” diyerek üç defa bağırması ve o sırada haber alan diğer kızlarda dışarı çıkmış ve onun ayaklarına kapanışlardı. Mevlânâ onlara karşı şunları söylemişti: “Ne de büyük pehlivanlar, ne de büyük pehlivanlar! Eğer siz bu yükleri zahmetleri çekmemiş olsaydınız bu kadar nefs-i levvame ve emmareyi kim yenerdi? İffetli ve namuslu kadınların iffet ve namusları nasıl anlaşılırdı?” Mevlânâ’nın bu sözlerini işiten devrin büyüklerinden biri şöyle demişti: “Mevlânâ gibi büyük bir adamın, bir genel evin fahişeleri ile böyle ilgilenmesi ve onlara böyle iltifatlarda bulunması manâsızdır.” Bu sözlere karşılık ise Mevlânâ: “Bu kadın olduğu gibi riyasız görünüyor. Eğer sen de erkeksen onun gibi ol. İçin ve dışın bir olması için ikiyüzlülüğü ve iki renkliliği bırak. Eğer için dışın bir olmazsa işin batıldır ve boştur.” demişti. Nihayet bu kadın tövbe ederek emrindeki kızları azad etmiş, evinin eşyasını fakirlere dağıtmış ve Mevlânâ’ya mürit olmuştu.⁵³³ Genel ev benzeri yerlerin Anadolu’da diğer şehirlerde de var olduğu ve hatta devlete vergi ödedikleri ileri sürülebilir. İbn Battûta, Denizli’de kadınların parayla fuhuş yaptığından bahseder.⁵³⁴ Walter Hinz ise Ankara’da fahişelerin vergi ödediğini söyler.⁵³⁵ Abu’l Farac ve Süryani Patrik Mihail’de, Malatya emirinin bir fahişe ile ilişki kurarak şehir halkına yaptığı kötülükler anlatılır.⁵³⁶

⁵³² Eflâki, *Menâkib*, I, s. 536-537.

⁵³³ Eflâki, *Menâkib*, s. 536-537.

⁵³⁴ “Bu yörenin halkı hatta bütün yöre ahalisi, çirkin davranışları ayıplamıyor. Kadınlar elde ettikleri kazançların bir miktarını sahiplerine veriyor. Hatta güzel Rum kadınlarının erkeklerle birlikte hamamlarda çekinmeden eğlendiklerini, günaha daldıklarını işittim. Bana anlatılanlara göre yöre kadısının bile hamamlarda böyle ‘çalışan’ cariyeleri varmış” (İbn Battûta, *Seyahatnâmesi*, s. 408).

⁵³⁵ Walter Hinz. “Ortaçağ Yakın Şarkına Aid Vergi Kitabeleri”, trc. Fikret İşıltan, *Belleken*, XII/52, 1949, s. 778.

⁵³⁶ Abu’l-farac, *Tarihi*, II, s. 409; Mihail, *Vakainamesi*, s. 210-211. Yine Mevlânâ’da fahişeliği tahkir ve tezyif eden dizeler de vardır: “Önünde ezeli aşktır, sonunda o olacaktır.. artık orospu karılar gibi her gece, başka bir kocanın koynuna girme” (Mevlânâ, *Dîvân*, 1974, s. 368). “Sen ölümle de, dirimde de ondan başka hiç kimseyi bilmiyorsun; her gece bir dostu tarafından alınıp götürülen orospu değilsin sen” (Mevlâna, *Dîvân*, 1974, s. 234). “Ömrün, kötüyü, iyiyi, hayırla, şerle yolculukta geçti gitti; hani odadan odaya, kocadan kocaya giden şaşkın kadınlar gibi” (Mevlânâ, *Dîvân*, I, s. 135).

Zina, bilindiği üzere dinen yasaklanmış ve Kur'an'da cezası belirlenmiş bir suç idi. Türkiye Selçukluları kanunlarını İslâm hukuku üzerine inşa etmişti. Bu nedenle zina suçu İslâm hukuku gereğince cezalandırılıyordu. Eflâki zina suçlamasıyla bir kadın ve erkeğin Çaşnigir kapısı denilen yerde taşlanarak öldürüldüğünden bahseder.⁵³⁷

Bazen eşler birbirlerini aldatarak zina suçu işleyebiliyorlardı.⁵³⁸ Bundan başka kadınların hayvanlarla ilişkiye girdiği durumlar da söz konusu olabiliyordu. Mesnevi'de bir eşek ile cinsi münasebette bulunan hizmetçi kadın ve hanımının akıbeti ayrıntılı bir şekilde anlatılır.⁵³⁹

Toplumda en fazla tepki gören ve infiale neden olan davranış tecavüze yeltenmek idi. Malatya'da Ermeni bir papaz nişanlı genç bir kızı kiliseye götürmüş, onunla zina etmek istemiş, fakat kız bağırmağa başlayınca eliyle ağzını kapatarak onun ırzına geçmiş ve daha sonra öldürmüştü. Öldürdüğü kızı bir yere gömmüş, lakin yapılan tahkikat sonrası suçunu itiraf etmek zorunda kalmıştı. Ceza olarak papazın diri diri derisi yüzülmüş, azası kesilmiş ve cesedi yakılmıştı. Müslüm-gayrimüslüm tüm şehir halkı öldürülen kızın cenaze töreni için bir araya toplanmış ve matem tutarak onu toprağa vermişlerdi.⁵⁴⁰

⁵³⁷ Eflâki, *Menâkib*, II, s. 192,193; Sultan Veled İbtidâ-nâme'sinde: "Sonra haddi-hesabı olmayan şu insan topluluğundan olanlar... Bu topluluğun bir bölümü Tanrıya niyaz etmekte, Tanrı'yı anlamakta; bir bölümü namazdan ayrı düşmüş. Bir bölümü hırsız; dine olmayacak şeyler karıştırmış; yol kesici. Erkek, kadın, bir bölümü zina edip durmada" diyerek zinanın toplumdaki varlığından bahseder. (Sultan Veled, *İbtidâ-nâme*, s. 281). Mesnevi'de ise "Ekseri, zina çocukları ve zina edenler, herkesin hakkında zanda bulunurlar" mısrasıyla bu duruma işaret edilir (Mevlânâ, *Mesnevi*, s. 473). Zina suçu aynı dönemde diğer ülkelerde de hoş karşılanmıyor ve cezalandırılıyordu. Örneğin Moğollarda, fuhuş yapan bekar kadın ve fuhuş yaptığı adam öldürülüyordu (Carpini, *Seyahatname*, s. 49)

⁵³⁸ Mevlânâ, *Mesnevi*'de üç ayrı hikâyede aldatma mevzusunu işler. Hikâyelerden birincisinde koca, karısını evin hizmetçi cariyesi ile aldatır ve gizlice bu kadınla ilişkiye girer.(Mevlânâ, *Mesnevi*, V, s. 425, 427) İkinci hikâyede ise kocasının önünde aşığıyla ilişkiye giren kadının durumu anlatılır. (Mevlânâ, *Mesnevi*, IV, s. 673-675) Üçüncü hikâyede Mevlâna aldatma konusunu şöyle hikâye eder: "Sûfi bir gün gündüz vakti evine geldi. Evin bir kapısı vardı ve karısı içerde bir yabancıyla beraberdi. Kadın, teninin hilelerinden odada o kulla hemdem olmuştu. Sûfi, kuşluk vakti kapıyı çalınca her ikisine de hile yolları kapandı. Sûfinin, bu vakitte dükkânını bırakıp eve gelmesi hiç adeti değildi. Bir şüphe yüzünden böyle vakitsiz olarak kasden eve gelmişti. Karısıysa, onun işini bırakıp bu vakitte eve gelmeyeceğinden emindi. Ama kader, bu kıyasında yanılttı. . Gerçi Cenabı-ı hak suçları örter, ama cezasını da verir.. Kadında bu kötü iş, defalarca olmuştu. Kolaylıkla geçiştirdiğinden bunu kolay sanmıştı. Gevşek ayaklı aklı, çeşmeden testinin her zaman kırılmadan getirilemeyeceğini bilemedi. Fakat bu defa kader onu, münafikin ölümünün ansızın gelmesi gibi daraltmıştı. Bir yol, bir yoldaş, bir aman olmayarak Azrail'in münafığın canını aldığı sıradaki gibi; kadın da aşığıyla odada öyle cefa çekip belalarla kurumuştü. Sûfi içinden , ' A iki kâfir, size kin duyuyorum ama sabır üstün geldi. Bu an bunu bilmezden geleyim de bu çanın sesi her kulağa vasıl olmasın' dedi (Mevlânâ, *Mesnevi*, IV, s. 59- 61).

⁵³⁹ Mevlânâ, *Mesnevi*, V, s. 271, 273, 279.

⁵⁴⁰ Abu'l-Farac, *Tarihi*, s. 395- 396; Mevlânâ, *Mesnevi*'sinde tecavüz vakasını şu şekilde tasvir etmiştir: "Ayakyolunda ay gibi bir cariyeye gördü. Padişahın cariyelerindendi, pek güzeldi. Onu görünce ağzı açık kaldı. Aklı başından gitti. Vücudu titremeye başladı. Ömrü bekârlıkla geçmişti. Sarhoş bir haldeydi; elleriyle o güzele sarılmaya kalktı. Kız çırpınarak bağırmağa başladıysa da bağırıp çırpınmasının ona bir faydası olmadı. Vuslat zamanı erkek elinde kadın, ekmeğinin elindeki hamur gibi olur." (Mevlânâ, *Mesnevi*, VI, s, 737).

III. SELÇUKLU TOPLUMUNDA KADINA BAKIŞ (ERKEĞİN DÜNYASINDA KADIN ALGISI)

Selçuklu toplumunda kadın algısının ve toplumun kadına bakışının, toplumun önde gelen ve onu yönlendiren kanaat önderlerinin kadın ile ilgili düşünceleri ve kadın için söyledikleri etrafında şekillendiğini düşünebiliriz. Örneğin Mevlânâ Celaleddin'in Selçuklu Konya'sında ve çevre şehirlerde var olan manevi nüfuzu göz önüne alındığında, onun kadın ile ilgili düşüncelerinin halk üzerindeki etkisi de anlaşılabilir.⁵⁴¹ Zira bilindiği gibi, toplumun düşünce evrenine bu gibi fikir önderleri yön vermiştir. Bu bağlamda, toplumun kadına bakışı ve kadın algısı bu şahsiyetlerin gözünden genele teşmil edilerek verilecektir. Ayrıca burada mevzubahis edilen kadın algısının daha çok şehirli kadını yansıttığı da gözden kaçırılmamalıdır. Çünkü bu kaynaklarda daha çok şehirli veya saraylı kadını ele alınmış, taşra kadınına ise hemen hemen hiç değinilmemiştir.

Yaygın olan bakış açısına göre, kadının fikri alınmalı ancak dediğinin tersi yapılmalıydı. Bu çerçevede Mevlânâ Celâleddin, çeşitli kereler düşüncelerini dile getirmiş ve şöyle seslenmişti: “Onlara (kadınlara) danışın, fakat söylediklerinin aksini yapın. Şüphe yok ki, o şehvet sahiplerinin dediğini yapan telef olur.”⁵⁴² Terssin, yalancısın da her şeyi tersine görüyorsun; kadına danıştın mı, ne dese aksini yap a bilgisiz.”⁵⁴³ Sultan Veled'e göre kadının kararı kötüydü ve kale alınmamalıydı.⁵⁴⁴ Çünkü kadının aklı zayıf ve düşüncesi dardı. Sultan Rükneddin Süleyman Şah, Kraliçe Rasudan'a yazdığı mektupta ona şöyle sesleniyordu: “Gök kubbesi altında bulunan sultanların en yücesi, Allah'ın gölgesi ve meleklerle benzeyen ben Rükneddin, Gürcülerin hükümdarı sen Thamara'ya bildiririm ki, kadınların aklı zayıftır”⁵⁴⁵. Mesnevi'de ise, “Kadının rüyası, aklı noksan, canı zayıf olduğu için erkeğin rüyasından

⁵⁴¹ Mevlânâ'nın kadın algısı ile ilgili geniş bilgi için ayrıca bkz. Celaleddin B. Çelebi, “Hz. Mevlânâ'nın Eserlerinde “Kadın” Konusuna Kısa Bir Bakış”, *II. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi 3-5 Mayıs 1990 Tebliğler*, Konya, 1991, s. 103-107; Semih Sergen, “İslâm'da ve Hz. Mevlânâ'da Kadına Saygı”, *Selçuk Üniversitesi I. Mevlânâ Kongresi*, Konya, 1986, s. 357-363; Şefik Can, *Mevlânâ Hayatı Şahsiyeti Fikirleri*, İstanbul, 1995, s. 187-197.

⁵⁴² Mevlânâ, *Mesnevi*, I, s. 721; Ayrıca bu bilgiler için bkz. Eflâki, *Menâkib*, I, s. 493; Mevlânâ, *Mesnevi*, II, s. 489-491; Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, II, s. 319.

⁵⁴³ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, V, s. 462.

⁵⁴⁴ “Akıldan doğan erkektir; o erkek hekime benzer, derdin devasıdır o. Nefisten doğansa kadındır; kadının kararı kötüdür; bu kararı çal onun suratına” (Sultan Veled, *İbtidâ-nâme*, s. 183).

⁵⁴⁵ Osman Turan, Selçuklular Zamanında, s. 257; Bu bakış açısı atasözlerimizde “saçı uzun, aklı kısa” şeklinde karşılık bulmuştur (Ayşe Duvarcı, “Türk Atasözlerinde Kadın Kavramının Değerlendirilmesi”, *I. Türk Dünyası Kadınlar Kurultayı*, haz. İhsan Gülsün, 2002, Ankara, s. 91).

daha aşağıdır”⁵⁴⁶ ve “kimde kâfirlerden bir hususiyet varsa, o kadın gibi akıl ve dince eksiktir”⁵⁴⁷ şeklindeki dizelerle bu noktaya vurgu yapılmıştı. Aklı eksik olduğu için kadına ve kadın işine güvenilmemeliydi.⁵⁴⁸ Ayrıca kadınların dostluğuna fazla bel bağlanılmaması gerektiği ve bu dostluğun süreklilik arz etmeyeceği düşüncesi vardı.⁵⁴⁹ Aynı zamanda kadının gelecek öngörüsü zayıf ve yanıltıcı idi.⁵⁵⁰

Kadın, korku-korkaklık, zayıflık, cesaretsizlik gibi sıfatlar ile yan yana anılmış ve böyle görülenler “kadın gibi” nitelendirilmişlerdi. Kadın, tabiatı gereği yumuşak huyluydu ve zorluklara gelemiyor, cesaret gösteremiyordu.⁵⁵¹ Aşağıdaki dizeler göz önüne alındığında bu bakış açısını net bir şekilde görmek mümkündür.

“Ordu, her nerede bir hezimete uğrarsa, sebep bil ki birkaç karı tabiatlıdır.”⁵⁵²

“Kendi kanından daha değerli şarabımızı döktü. Şimdi de kalkmış bizden kadınlar gibi kaçmada.”⁵⁵³

“Yiğitlerin zevki gaza etmek, düşmana saldırmaktır. Karı tabiatlılar güruhu içinse başka zevkler vardır. Onların nefisleri şehvetten haz eder. Uğraşmaları, tamamen bir zillet olan zevk içindir.”⁵⁵⁴

“...‘Sen beni kuvvetli bir adam sanma. Savaş zamanında koca karıdan daha aşağıyım’ dedi.”⁵⁵⁵

“Şeytan gibi gazapları galip gelmemeli, sultan, zaruret olmadıkça kan dökmeyiz! Kadın kılıklılar gibi de yumuşaklık etmemeli; çünkü karısı cehennemli işe meyleder.”⁵⁵⁶

⁵⁴⁶ Mevlânâ, *Mesnevi*, VI, s. 807.

⁵⁴⁷ Mevlânâ, *Mesnevi*, I, s. 337.

⁵⁴⁸ “Kadına ve kadın işine güvenilmez. Aklı eksik olana itimat edilmez” (Mevlânâ, *Mesnevi*, II, s. 473). Türk atasözlerinde bu bakış açısı şu şekilde karşılık bulmuştu: “ Dünyaya dayanma, kariya güvenme. At ile avrada inanılmaz. İtte vefa olur, avratta vefa olmaz” (A. Duvarcı, “*Türk Atasözlerinde*”, s. 95).

⁵⁴⁹ “Zencani, Sultan Alâeddin Keykubad’a sunduğu siyasetnamesinde şöyle söylüyordu: “ Altı şey sürekli olamaz. Bulutun gölgesi, kötülüklerin şerri, kadınların dostluğu, yalan haber, zalim sultan ve çok mal” (Zencani, “*Sultana Öğütler*”, s. 104).

⁵⁵⁰ “ Erkeklerin, kadınlara üstünlüğü kazanç, kuvvet, mevki ve şöhret bakımından değildir. Böyle olsaydı, arslan ve fil, insandan üstünlük ve kuvvetçe daha yüce olur. Erkeklerin, kadınlara gerçek üstünlüğü onların, akıbeti görebilmeleriyle. Erkek, akıbeti görmese o, akıbeti görene nazaran kadından da güçsüzdür! (Mevlânâ, *Mesnevi*, IV, s. 325-327).

⁵⁵¹ Mevlânâ, kadının yumuşak huylu ve şefkatli olduğu vurgusunu yapmış ancak devamında şöyle demişti: “ Şu kadınlar ki herkesten çok müşfikler. Ama iki ortak olunca hasedden birbirlerinin kanına kasdederler” (Mevlânâ, *Mesnevi*, V, s. 245).

⁵⁵² Mevlânâ, *Mesnevi*, II, s. 611.

⁵⁵³ Mevlânâ, *Mesnevi*, V, s. 689.

⁵⁵⁴ Mevlânâ, *Mesnevi*, II, s. 675.

⁵⁵⁵ Mevlânâ, *Mesnevi*, II, s. 679.

⁵⁵⁶ Mevlânâ, *Mesnevi*, IV, s. 473.

“Erkeklerde de kadın yürekli olanlar vardır. Zayıf gönülleri korku içindedir. Erlik üstün vasfı olmazsa öyle suret sahibi kadın gibidir.”⁵⁵⁷

“Sus ve boş yere konuşma; mademki kadın sıfatlısın, o halde yiğitlerle savaşmaya kalkışma. Erkeklerin safında oynamak canla ve başla olur...”⁵⁵⁸

“Biz güneşe tapanlar gibi ovalarda gezer dolaşırız. Gölge arayanlarda kadınlar gibi duvar ardında kalırlar”⁵⁵⁹

“ Kendi aralarında hep yiğittirler ama, savaş vakti evdeki kadımlara dönerler.”⁵⁶⁰

“ Nerede edepsizler güruhu varsa onlar, erlerin yüz suyunun dökülmesine sebeptirler. Cenk erleri onları uzaklaştırır. Zira bu kadın huylular mahcubiyete vesile olurlar.”⁵⁶¹

Kadın ile ilişkilendirilmiş benzetmelere bakıldığında, toplumun kadına bakış açısıyla ilgili sonuçlara ulaşılabilmektedir. Teşbihlerde farklı anlamlarda kullanılan kadın, çoğunlukla nefis ile ilişkilendirilmiş ve nefise benzetilmiştir.⁵⁶² Çünkü kadının nefisine hâkim olmakta güçlük çektiği ve bu nedenle de ona yenik düştüğü yönünde yaygın bir kanı vardı.⁵⁶³ Yine benzetmelerde kadın ile yeryüzü arasında bir bağ kurulduğu görülmektedir. Yeryüzüne dişil özellikler atfedilmiş ve bu doğrultuda da kadına benzetilmiştir.⁵⁶⁴ Zamanını dedikodu yaparak geçiren kadınlar, olumsuz benzetmelerde kullanılmıştı. Örneğin Urfalı Mateos Antakyalılar için şunları yazmıştı: “Onlar, sokaklarda oturup dil uzatan ve başkalarının aleyhinde lafazanlık eden hastalıklı ve aciz kadınlara benziyorlardı.”⁵⁶⁵

⁵⁵⁷ Mevlânâ, *Mesnevi*, VI, s. 369.

⁵⁵⁸ Sultan Veled, *Rubailer*, s. 56.

⁵⁵⁹ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, I, s. 181.

⁵⁶⁰ Mevlânâ, *Mesnevi*, III, s. 747.

⁵⁶¹ Mevlânâ, *Mesnevi*, III, s. 751.

⁵⁶² “Kadın, ona derler ki renk, koku, ona yol olsun, kıble kesilsin; gerçekte kadın, insanın niyetinde Nefs-i Emaredir” (Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, V, s. 462). “Nefisten doğansa kadındır; kadının kararı kötüdür; bu kararı çal onun suratına” (Sultan Veled, *İbtidâ-nâme*, s. 183). “Mustafa, kadına danışma demiştir; şu nefsimiz zahit bile olsa kadındır” (Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, II, s. 319). “Nefis kadın, akıl erkektir ve sana doğru olan akıldan hâsıl olmuş bulunan iman ve marifette senin İsa’ndır” (Sultan Veled, *Maârif*, s. 122). “Erkekle kadının macerası bir hikâyedir. O insandaki nefis ve akla benzer. Bu kadın ve erkek nefisle akıl gibidir” (Mevlânâ, *Mesnevi*, I, s. 649).

⁵⁶³ “Mevki hırsı ve aşağılık dünya devleti için kadın gibi nefisine mağlup olma” (Mevlânâ, *Mesnevi*, II, s. 657). Yiğitlerin zevki gazâ etmek, düşmana saldırmaktır. Karı tabiatlılar güruhu içinse başka zevkler vardır. Onların nefisleri şehvetten haz eder. Uğraşmaları, tamamen bir zillet olan zevk içindir” (Mevlânâ, *Mesnevi*, II, s. 675).

⁵⁶⁴ Gökyüzü erkek, yer de kadın gibi. Göğün verdiği yer besler, yetiştirir. Yere, hararet ve rutubet ihtiyacı olunca ondan gelir... Kadın için rızık kazanan erkek gibi gök de gece gündüz dönüp dolanmada. Sanki yeryüzü ev kadını, doğurduklarını emzirip beslemede” (Mevlânâ, *Mesnevi*, III, s. 823). Yeryüzü bir kadın gibi, gökyüzü de sanki kocası. Bu kadın, kedi gibi yavrusunu yiyor. Fakat ne bu kadını biliyorum ben, ne o kocayı” (Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, I, s. 52).

⁵⁶⁵ Urfalı Mateos, *Vekayiname*, s. 162.

Genç ve güzel olan kadından övgüyle söz ediliyordu.⁵⁶⁶ Kadının güzelliği erkeği etkileyen, kendine bağlayan ve karşı konulamayan bir şeydi.⁵⁶⁷ Çirkin ve yaşlı olan kadından ise yergiyle bahsediliyor ve erkekler üzerindeki olumsuz etkileri vurgulanıyordu.⁵⁶⁸ Kadın, zaman zaman işvesi, zaman zaman da gözyaşı ile erkekleri etkiliyordu. Erkek uyanık olmalı ve bu oyunlara gelmemeliydi.⁵⁶⁹

Saygı ve takdir gören kadınlar ise yüceltilmişti. Onların güzel yönleri ve hasletleri ön plana çıkarılmıştı. Örneğin, Mevlânâ bir kadından övgüyle söz ederken şu cümleleri sıralamıştı: “ Allah o hanımın ismetini daim etsin, büyüklüğünü artırsın; zevali bulunmayan eczaneden, sonu olmayan kendi kerem ve bağış hazinesinden, o azizeye şifa şerbetini, beden, din ve gönül sıhhatinin ilacını ihsan etsin. Çünkü onun aziz varlığı, yoksullara eş-dosttur yoksullara sığınaktır. Bir soluğu bile yitirmeyen tapıda, doğru yol yolcularına, her adımda, her solukta, doğru yolu göstermededir; onlara elinden geldiği kadar öğütler vermededir; boyunca hayırlarda, ihsanlarda bulunmadadır; kulluk etmede, yanlılık âleminde Tanrıya yalvarıp yakarmaktadır... Allah’a hamdolsun ki, bu yüce anlamlar, o tek hatuna aydıdır, perdesiz olarak gözünün önünde durmaktadır.”⁵⁷⁰

⁵⁶⁶ “Güzel bir kadına meylettirmeyen erkek var mıdır?” (Mevlânâ, *Fihî Maârif*, s. 283). “ Bunun tersine olarak evi mamur ve içinde her türlü kıymetli halılara ve kıskançlıkla gönül verdiği ve perilerin kıskanacağı kadar güzel bir kadına ve yiyeceğe sahip olan bir kimse, evine girince artık çıkmak istemez. Mühim bir iş için dışarı çıktığı zaman aklı tamamen evde kalır. Eve dönmek için alelacele o işi bitirir. Çünkü evinde bulunan şey, dışarıda gördüklerinden daha sevimli ve daha tatlıdır” (Sultan Veled, *Maârif*, s. 118).

⁵⁶⁷ “Şeytana, erkeklere bela tuzağı olarak kadın güzelliği gösterilince, o kötü huylu ellerini çırparak oynamaya başladı ve ‘ Şimdi bununla murad hasıl olmuştur’ dedi. İnsanın aklını ve sabrını kararsız eden mahmur ve şuh gözleri, üzerinde aşıkların gönlünün üzerlik tohumu gibi yandıği güzellerin yanağında ki safayı, o yüzü, o ben ve kaşları, akik gibi dudakları, ince bir perdeden Hak nurunun aksini, o naz ü işveyi ve cilveyi görünce sevinip hile perdesine bunu kâfi buldu” (Mevlânâ, *Mesnevi*, V, s. 199).

⁵⁶⁸ “Mesela bir adamın evinde ne halı, ne hasır, ne ekmek, ne şarap ve ne de et olsa, üstelik çok çirkin ve ihtiyar bir karısı bulunsa, tabiatıyla o adam böyle bir eve girince bu çirkinlik ve hoşlanmadığı şeylerden uzaklaşmak ve kendisini dışarı atmak, sokaklarda, pazarlarda dolaşmak ve başka insanları seyretmek ister” (Sultan Veled, *Maârif*, s. 117-118). “ Şu düzenbaz, şu riyakar kocakarıyı, binlerce defa boşa, kocakarının nefesi, gençliğini yıpratır, pörsür gidersen” (Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, III, s. 135)

⁵⁶⁹ “Ey makbul padişah, ben senin hapsinde olan bir Yusuf’um. Sen beni kadınların hilesinden kurtar. Arşta otuyordum. Şehvet, ‘iniş’ emriyle aşağı inmeme sebep oldu. Yücelerdeyken aşağılara düştüm. Kadının hilesi, rahim zindanını mekân etti. Ruh, arştan aşağılara indirdi. Hâsılı, kadınların hilesi pek büyüktür. Öncede sonrada inişim kadın yüzünden. Zira ruh idim, nasıl beden sahibi oldum?” (Mevlânâ, *Mesnevi*, VI, s. 529). “Kadın gibi işveyle güzelleşmek istedin. Yalan işveyle senin için bir kurtuluş yok. Tatlı sözler, aldatici yaltaklanmalar senin için çok süslü bir kadın gibi olur” (Mevlânâ, *Mesnevi*, II, s. 555). “Zaten ağlamak kadınların tuzağıdır” (Mevlânâ, *Mesnevi*, I, s. 599). “Kadınların hilesinin sonu yoktur” (Mevlânâ, *Mesnevi*, VI, s. 835). “Kadının gammaz gamzesi, yan bakışı fitnedir. Ama bu fitneyi sesi, yüz kat daha artırır” (Mevlânâ, *Mesnevi*, VI, s. 849).

⁵⁷⁰ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 190; Yine Mevlânâ, mektuplarından birisinde şu ifadeleri kullanmıştı: “Tanyeri dolaylarının melikesinin, kadri yüce, gönlü geniş, hilim kerem ıssı, Rabbine ulaşmaya özlem çeker, himmeti yüce, işin sonunu düşünür, Tanrı’dan korkar, dindar, asrın Fatıma’sı, devranın Hadicesi, zamanın Meryem’i, saygı değer harem, Din ve devlet kasrı hârunun Allah yüceliğini daimi etsin; yüceliği artsın; hayırlara kible kesilsin, taâtlara kâbe olsun. Ruhanileri mescidi, gökyüzündekilerin kalesi gibi zamanın kötü işlerinin mancınığından, dünyalar durdukça, zaman yürüdükçe korunsun Muhammed ve soyu hakkı için” (Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 209). Gürcü Hatun’a yazıldığı düşünülen bir başka mektupta ise Mevlânâ şu övgü dolu sözlere yer veriyordu: “Lûtufalarda,

IV. CARİYELER, KÖLE VE HİZMETÇİ KADINLAR

A. İslam Hukukunda Cariye

Savaş sonrası esir alınan kadına cariye denilmektedir.⁵⁷¹ İslam hukukuna göre bir kadının cariye hükmünde muamele görmesi için temel şart, onun bir muharebe sonrası esir alınmasıdır.⁵⁷² Savaş hukuku gereğince savaşanların kadınları, devletin ganimeti olarak esir alınabilmektedirler.⁵⁷³ Eşlerinin savaş meydanında kaybedilmesi ve bu nedenle kendilerine bakacak kimselerinin bulunmaması, öldürülmelerinin dinen yasaklanmış olması ve Müslümanlaştırılabilmesi gibi nedenlerden ötürü kadınlar, erkek esirlere oranla daha fazla köle haline getirilmişlerdir.⁵⁷⁴

Savaş esiri olarak ele geçirilen bir kadının cariye olarak kabul görmesi için temel şart, devlet başkanın cariyeliğe ilişkin kararıdır.⁵⁷⁵ Bir kişinin cariye sahibi olması, cariyenin o kişiye savaş ganimeti olarak düşmüş olması ya da meşru olarak kendisine intikal etmesi şartına bağlanmıştır.⁵⁷⁶

Efendi ile cariye arasında vuku bulan ilişkinin sınırları İslâm hukukunun koymuş olduğu kanunlar çerçevesinde belirlenmiştir. Buna göre cariye ile efendi arasında iki türlü ilişki kurulabilir. Bunlardan birincisi hizmetçilik ilişkisidir. Bu tür ilişkilerde efendisi dahil kimsenin cariye üzerinde istifraş (efendinin cariyesi ile nikâhsız olarak karı-koca hayatı yaşaması) hakkı yoktur. Bu durumda efendinin cariye üzerinde sadece istihdam hakkı vardır.⁵⁷⁷ Hizmetçi pozisyonunda bulunan cariyeler efendilerinin iznini alarak hür veya köle başka erkeklerle evlenebilirler. Şayet efendi bu izni tanımaz ise mahkemeye başvurabilirler.⁵⁷⁸ Cariye başkası ile evlenmiş olsa dahi

ihsânlarda bulunan, şüpheli nesnelere çekinen, kulluk kılan, hâatunların övücü, onların en korunmuş ve namuslu, güzel huylu, yüce himmetli, sonu düşünen, hayırları yayan, adı-sanı iyi, pâdişâh yaradılışlı, efendiler efendisinin soyundan gelen Hâtûn'un yüce, örtülü kutluluğunu, devletini, ismetini Allah dâimi etsin, ikbalini artırsın; gün-günden, ebedi olarak artık etsin; dostlarının gözlerini aydın etsin; düşmanlarının burunlarını yerlere sürtsün; din ve dünya hâcetlerini revâ edip iki dünyada da muradlarına erişirsin; iki dünyanın kutluluğuna ulaşırsın onu; Muhammed ve soyu hakkı için" (Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 69).

⁵⁷¹ Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*, İstanbul, 1995, s. 113.

⁵⁷² A. Akgündüz, *İslâm Hukukunda*, s. 113; Hasan Tahsin Fendoğlu, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cariyelik Kamu Hukuku Açısından Mukayeseli Bir İnceleme*, İstanbul, 1996, s. 132.

⁵⁷³ A. Akgündüz, *İslâm Hukukunda*, s. 119; H. T. Fendoğlu, *İslâm ve Osmanlı*, s. 127-128.

⁵⁷⁴ A. Akgündüz, *İslâm Hukukunda*, s. 119-120.

⁵⁷⁵ H. T. Fendoğlu, *İslâm ve Osmanlı*, s. 132.

⁵⁷⁶ H. T. Fendoğlu, *İslâm ve Osmanlı*, s. 132.

⁵⁷⁷ A. Akgündüz, *İslâm Hukukunda*, s. 153; H. T. Fendoğlu, *İslâm ve Osmanlı*, s. 167.

⁵⁷⁸ A. Akgündüz, *İslâm Hukukunda*, s. 153; H. T. Fendoğlu, *İslâm ve Osmanlı*, s. 167.

efendisin istihdam hakkından bağımsız değildir. Bu durumda bulunan cariye, bir taraftan kocasına karşı hanımlık diğer taraftan da efendisine karşı cariyelik sorumluluğu yerine getirir. Burada cariyenin efendisine karşı sorumluluğu sadece iş münasebeti ileler.⁵⁷⁹

İkinci bir uygulama ise, efendi cariyesiyle ya evlenir ya da istifraş hakkını kullanır. Bu durumda cariyenin hür veya köle başka bir erkekle evli olmaması şartı aranır. İslâm hukukunun tanıdığı hak gereğince, herhangi bir nikâh işlemine gerek duymaksızın efendi ile cariye, karı koca hayatı yaşayabilirler ki buna istifraş hakkı denmektedir. Eğer bir cariye, bu türden bir ilişkinin sonucunda efendisinden çocuk sahibi olursa ümm-i veled statüsüne geçer. Doğan çocuk hür olarak dünyaya gelir ve efendisinin ölümünü müteakip de ümm-i veled olan cariye hürriyetine kavuşmuş olur.⁵⁸⁰ Şayet efendi cariyesi ile evlenmek isterse bu durumda iki yoldan birini tercih eder. Dilerse cariyesini azad eder ve o şekilde onunla evlenir. Ya da cariye statüsünü devam ettirmekle birlikte onunla nikâh kıyabilirdi.⁵⁸¹ Bir kişinin sahip olabileceği cariye sayısına herhangi bir sınır getirilmemiştir. Bir cariye herhangi bir evlilik ahdi olmadan sadece sahibine verilebilir. Sahibinin oğlu da dahil olmak üzere başka kimse onunla cinsel ilişkide bulunamaz.⁵⁸² Erkek ve kadın kölelerin birbirleriyle evlenebilmesi için efendilerinin izni şart koşulmuştur. Bu tür evlilikten doğan çocuklar, annenin efendisine ait olurlar.⁵⁸³

Esir alınmış bir cariye ile ganimet taksimi yapılmadan ve kölelik statüsüne konulmadan önce ilişkiye girmek dinen uygun görülmemiştir.⁵⁸⁴ Yine şayed sahibi cariyeyi azad etmiş ise, cariye efendisine haram olur ve herhangi bir ilişki durumunda had cezası uygulanır.⁵⁸⁵

İslâm hukuku cariyelerle evliliği teşvik etmiştir. Bununla ilgili Kur'an'da çeşitli ayetler bulunmaktadır: “İçinizde evli olmayanları, kölelerinizden ve cariyelerinizden Salih olanları evlendirin. Eğer fakir iseler Allah, kendi fazlından onları zengin eder. Allah geniştir, bilendir.”⁵⁸⁶ “Şimdi cariyeleri efendilerinin izniyle nikâhlayın ve

⁵⁷⁹ A. Akgündüz, *İslâm Hukukunda*, s. 153.

⁵⁸⁰ A. Akgündüz, *İslâm Hukukunda*, s. 164; H. T. Fendoğlu, *İslâm ve Osmanlı*, s. 226.

⁵⁸¹ A. Akgündüz, *İslâm Hukukunda*, s.162; H. T. Fendoğlu, *İslâm ve Osmanlı*, s. 168.

⁵⁸² H. T. Fendoğlu, *İslâm ve Osmanlı*, s. 168.

⁵⁸³ H. T. Fendoğlu, *İslâm ve Osmanlı*, s. 175.

⁵⁸⁴ H. T. Fendoğlu, *İslâm ve Osmanlı*, s. 169.

⁵⁸⁵ H. T. Fendoğlu, *İslâm ve Osmanlı*, s. 170.

⁵⁸⁶ *Kur'an- Kerim*, 24/32

herhangi bir mazeret ileri sürmeden maruf bir şekilde mehirlerini verin; ancak iffet sahibi cariyelerle zinadan ve onları gizli dost hayatı yaşamaktan yani metres edinmekten şiddetle kaçınmak şartıyla.”⁵⁸⁷ Bundan başka Peygamberin hadislerinde de bu teşviki görmek mümkündür: “Kimin bir cariyesi varsa ona bir tahsil, fakat iyi bir tahsil versin. Onun hür bir kadın olarak evlenebilmesi için azat etsin. Böyle yapan Allah tarafından iki katıyla ecir görecektir”.

İslâm hukuku cariyelere tesettür mecburiyeti getirmemiştir. Bir cariye için avret mahalli, dizine kadar olan kısım ile kollar ve baş hariç vücudun geri kalan bölgeleridir. Cariye hükmündeki bir kadın başı açık gezebilir, kollarını ve bacaklarının dizine kadar olan kısmını örtmeyebilir.⁵⁸⁸ Ayrıca İslâm hukukuna göre cariyelerin mirastan istifade etme hakkı bulunmamaktadır. Hür olan eşe bu hak tanınmışken, cariye statüsündekilere bu hak tanınmamıştır.⁵⁸⁹

İslâm hukukuna göre çocuk doğurmamış olması şartıyla cariye satımı yapılabilir. Bunun için herhangi bir engel bulunmamaktadır.⁵⁹⁰

İslâm hukuku, bazı durumlarda efendiye köle azadını mecburi kılmıştır. Müslüman efendinin işlemiş olduğu bir suça karşılık olarak Şer’iye Mahkemelerince şayet sahip ise kölesini azad etme cezası verilebilir. Bu ceza işlenilmiş olan büyük bir günahın kefareti karşılık olarak verilir.

Bir kimse ölümünü müteakip cariyesinin azadını şart koşabilir ki, buna tedbir denilir. Efendisinin “Ölümünden sonra hür olsun” dediği cariye müdebber pozisyonuna geçer ve efendisinin ölümünü müteakip hürriyetine kavuşur. Artık ne satılabilir ne de bağışlanabilirler.⁵⁹¹

H. Muhammed Müslümanlara ellerinde bulunan cariyelerini azad etmelerini tavsiye etmiştir: “Hangi mü’min bir köleyi azad ederse, Allah’da azad ettiği kölenin her uzvuna karşılık kendisinin bir uzvunu cehennem ateşinden azad eder”⁵⁹²

İslâm hukukuna göre, efendinin cariyesini fuhşa zorlaması kesinlikle haram kılınmıştır. Aksi bir durum cereyan ederse, cariye hürriyetini kazanmış olur.⁵⁹³

⁵⁸⁷ Kur’an-ı Kerim, 4/24.

⁵⁸⁸ A. Akgündüz, *İslâm Hukukunda*, s. 157; H. T. Fendoğlu, *İslâm ve Osmanlı*, s. 169.

⁵⁸⁹ H. T. Fendoğlu, *İslâm ve Osmanlı*, s. 169.

⁵⁹⁰ H. T. Fendoğlu, *İslâm ve Osmanlı*, s. 168.

⁵⁹¹ A. Akgündüz, *İslâm Hukukunda*, s. 128-129.

⁵⁹² A. Akgündüz, *İslâm Hukukunda*, s. 135.

⁵⁹³ A. Akgündüz, *İslâm Hukukunda*, s. 135.

Kur'an'da şöyle buyrulmuştur: “Nikâh imkanı bulamayanlar, Allah onları kendi fazlından zenginleştirinceye kadar iffetli davransınlar. Sağ ellerinizin malik olduğu (köle ve cariyelerden) mükatebe isteyenlere –eğer onlarda bir hayır görüyorsanız- mükatebe yapın. Ve Allah’ın size verdiği malından onlara verin. Dünya hayatının geçici metanını elde etmek için –ırzlarını korumak istiyorlarsa- cariyelerinizi fuhşa zorlamayın. Kim onları fuhşa zorlarsa, şüphesiz onların (fuhşa) zorlanmalarından sonra Allah onları bağışlayandır esirgeyendir.”⁵⁹⁴

B. Cariyelerin Alım ve Satımı

Daha öncede bahsedildiği gibi çocuk doğurmamış olması şartı ile efendi, sahip olduğu cariyesini ya da cariyelerini satma hakkına sahipti. İslâm hukukunun tanıdığı olduğu bu hak gereğince Türkiye Selçuklu topraklarında da cariyeye alım ve satımı yapılmış, hatta bu iş ciddi bir ticari faaliyete dönüşmüştü.

Selçuklu zamanında Anadolu’da canlı bir esir ticareti vardı ve bu ticaret, iktisadi hayatın önemli bir parçasıydı. Anadolu’da her yıl kurulan ve uluslararası olan Yabancı pazarında, en önemli ticari metallerden birisi de cariyelerdi. Hususen Kıpçak ve Rum cariyeleri bu ticaret kapsamında önemli bir yer tutmaktaydı.⁵⁹⁵ Bundan başka, şehir merkezlerinde kurulan pazarlarda da cariyeye ticareti yapılmaktaydı. Özellikle kazanılan savaşları müteakip ele geçen cariyeler buralarda satılmakta idi. İbn Bibi’nin verdiği malumata göre, İzzeddin Keykâvus’un Ermeni Leon’u mağlup ettiği savaşta (1216) o kadar çok ganimet (esir alınan cariyeler de ganimet kapsamındadır) ele geçmişti ki, Kayseri şehrinde güzel yüzlü Ermeni bir cariyenin fiyatı elli direme kadar düşmüştü.⁵⁹⁶ Bir cariyeyi cazip kılan şey, fizikinin düzgünlüğü ve yüz güzelliği idi.

Selçuklu Türkiye’sinde cariyeye ticareti meslek olarak icra edilmekte idi. Fatma Bacı’nın annesinin bir cariyeye olduğu ve Bakırcılar pazarından (Bazâr-ı Nahhâsân) satın alındığı rivayet edilmektedir. “Kirmâni bir gün Bakırcılar pazarından geçerken dellalın: ‘Kötü huylu, kötü yaradışlı, akılsız, ağzı bozuk bir cariyeye satıyorum’ dediğini duymuş, bütün bu kusurlara rağmen melâmet mesleğinin gereği olarak kendisine riyazet yaptırmak nefsinin zelil tutmak, insanları da onun şerrinden kurtarmak için bu cariyeyi

⁵⁹⁴ Kur’an-ı Kerim, 24/33.

⁵⁹⁵ O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 501.

⁵⁹⁶ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 188; Ayrıca bu bilgi için bkz. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu*, s. 169, 235; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 315; E. Merçil, *Meslekler*, s. 183.

satın almıştır”⁵⁹⁷. Bu malumata istinaden, Anadolu’da esir pazarlarının bulunduğu ve buralarda tellâlların esir sattıkları söylenmektedir.⁵⁹⁸

Köle ticareti göçebe Türmenler için önemli bir gelir kaynağı idi.⁵⁹⁹ Bizans hudutlarına saldırı düzenleyen göçebeler, esir aldıkları köle ve cariyeleri esir tüccarlarına satıyor ve bu işten büyük gelir elde ediyorlardı.⁶⁰⁰ Örneğin Bizans saldırılarının intikamını almak isteyen Türkmenler, Greklerin oturduğu bölgelere girmiş ve rivayete göre yaklaşık yüz bine yakın esir almıştı (1176). Almış olduğu esirlerden erkek olanlarını öldüren Türkmenler, kadın ve çocukları ise esir tacirlerine satmışlardı. Tacirler bu esirleri İran tarafına götürmüşlerdi.⁶⁰¹

C. Esir Kadınların Durumu

Kuruluşundan Moğol istilasına kadar, Anadolu, Suriye ve el-Cezire’de fetihlere devam eden Selçuklular tabii olarak birçok esir de elde etmişlerdi. Bu esirlerin içinde cariyeler, önemli bir yekûn tutmaktaydı.⁶⁰² Savaşlardan elde edilen bu esir kadınlar, mevcut hukuk gereği ganimetin beşte biri devlete ayrıldıktan sonra beşte dördü savaşçılar arasında paylaştırılıyordu.⁶⁰³

Devletin mülkiyetine geçen cariyeler, genel olarak saray hizmetçisi olarak çalıştırılıyordu.⁶⁰⁴ Sarayda görev alan cariyeler, fiziki güzelliklerine ve sahip oldukları

⁵⁹⁷ M. Bayram, Fatma Bacı, s. 24.

⁵⁹⁸ E. Merçil, *Meslekler*, s. 183.

⁵⁹⁹ Said Polat, *Moğol İstilasına Kadar Türkiye Selçukluları’nda İçtimai Ve İktisadi Hayat* (Basılmamış doktora tezi), İstanbul, 1997. s. 53.

⁶⁰⁰ O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 508.

⁶⁰¹ Mihail, *Vakainamesi*, s. 246.

⁶⁰² Örneğin, Hıristiyan halkın isyanı üzerine Antalya’ya giren İzzeddin Keykâvus, askerlerine şehirdeki tüm kâfir erkeklerin öldürülmesini, buna karşın kadın ve çocukların esir alınmasını emretmişti (1216/612). Münecimbaşı, *Camiu’ d-düvel*, II, s. 47. Yine Ermeni topraklarında bir dizi fütühatta bulunan Sultan İzzeddin Keykâvus, birçok kadın ve çocuğu esir almıştı. İbn Bibi, *el-Evamirü’l*, I, s. 188; Münecimbaşı, *Camiu’ d-düvel*, II, s. 51. İbn Bibi, Suğdak seferi esnasında elde edilen ganimet için şu ifadeye yer vermişti: “Ondan sonrada mallardan, merkeplerden, yağmalardan, dillere destan olan âşıkların baş belası Kıpçak güzellerinden meydana gelen çok miktardaki ganimeti Sinop ve Kastamonu’ya gönderdikten sonra kendisi de Suğdak savaşına döndü [Hüsameddin Çoban]” (İbn Bibi, *el-Evamirü’l*, II, s. 53).

⁶⁰³ Örneğin Baba İshak isyanını bastıran Selçuklu güçleri, haricilerin kadınlarını, çocuklarını ve mallarını beşte biri hazine hissesi olmak üzere geri kalanını kendi aralarında paylaşmışlardır (İbn Bibi, *el-Evamirü’l*, II, s.53).

⁶⁰⁴ Gordlevski, *Anadolu Selçuklu*, s. 168. Cezeri’nin Kitap fi Marifet el-Hiyal el-Handasiya adlı eserinde yer alan minyatürlerden birisinde (Resim 2) sarayda görevli cariyeye tipi tasvir edilmiştir. Diyarbakır Artuklu beyi Nasıreddin Mahmud adına 13. yüzyılın başlarında telif edilen bu eserde, cariyeye kadın elinde bir kadeh ile resmedilmiştir. Otomatik içki ikram cihazını tanıtmak amacıyla minyatüre yerleştirilen cariyeye figürü, diz kapaklarının altına kadar inen bol ve uzun kollu mavi bir entari ile betimlenmiştir. Kollarının üst kısmı ile etek kenarları geniş yaldızlı şeritlerle süslenmiştir. İçi beyaz astarlı olan kırmızı şalvarı ayak bileklerine kadar uzanır. Kenarları dilimli siyah pabuç giydirilmiş olup, ayak bileklerinde halhaller dikkati çekmektedir. Başında yeşil bir örtü vardır ve zülüfleri ile yüzü açık bir vaziyettedir. (C. Kafadar, “Tanzimat’tan Önce”, s. 259). Bu minyatür hakkında yararlı bilgi için bkz. Doğan Kuban, “Anadolu Selçuklu Çağında Resim”, *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, Ed. Doğan Kuban, İstanbul, 2002, s. 358.

meziyetlere göre çeşitli hizmet birimlerinde çalıştırılıyorlardı. Örneğin fiziki güzellikte üstün olanlar sultanın haremine dahil edilirken⁶⁰⁵, sesi güzel olanlar ve herhangi bir müzik aletini kullanabilenler eğlence meclislerinde görevlendiriliyorlardı.⁶⁰⁶ Bununla birlikte Türkiye Selçuklu sultanları ve devlet ricali, cariyeleri aynı zamanda hediyeleşme vasıtası olarak kullanmışlardı. Örneğin dinlemiş olduğu bir şiirden dolayı çok etkilenen Sultan Rükneddin Süleyman Şah, şiirin sahibine hediye olarak iki bin Sultani dinarı, on baş at, on baş katır, on iki hörgüçlü deve ve beş güzel yüzlü Rum cariyesi vermişti.⁶⁰⁷ Yine Sinop'un fethini (1214) müjdelemek amacıyla Abbasi Halifesine (Mecdeddin İshak ile birlikte) bir çok hediye gönderen Sultan İzzeddin Keykâvus, bu hediyelerle birlikte çok sayıda köle ve cariyeye göndermişti.⁶⁰⁸ Sultan Alâeddin Keykubad ise, Celâleddin Hârîzmşah'ın ittifak teklifine mukabele ederken elçisi ile birlikte (Kadı Mucireddin Tahir) otuz bin dirhem, beş rahvan katır, on iğdiş at ve beraberinde Rum, Rus ve Kıpçaklardan oluşan on adet cariyeyi hediye olarak göndermişti.⁶⁰⁹ Bundan başka Yassı-çimen zaferini müteakip (1230) Alâeddin Keykubad yardımlarından ötürü Melik Eşref'e hediye olarak iki yüz hil'at, altın takımlı at, ay yüzlü bir cariyeye vermişti.⁶¹⁰ Selçuklu emirleri ise Sultan Alâeddin Keykubad'a hediye olarak elbise, altın, gümüş vb. eşyalarla dolu sandıklar ile birlikte erkek köleler (gulam) ve hoş endamlı, iyi huylu cariyeler vermişlerdi.⁶¹¹

Bunun benzeri bir uygulamayı komşu beyliklerde ve devletlerde de görmekteyiz. Selçuklu tahtını terk etmek zorunda kalan Sultan Gıyâseddin Keyhusrev, gurbet hayatı süresince uğradığı her yerde hürmetle karşılanmıştı. Örneğin Diyarbakır Meliki Salih, Sultan Gıyâseddin'in misafirliği süresince rahat etmesi için elinden geleni yapmış ve ona türlü türlü hediyeler sunmuştu. İbn Bibi'nin vermiş olduğu malumata göre Gıyaseddin'in haremını, güzellikleri ve cazibeleriyle insanı hayrette bırakan,

⁶⁰⁵ Gordlevski, *Anadolu Selçuklu*, s. 304.

⁶⁰⁶ İbn Bibi'de bu hususla ilgili şöyle ifadeler yer verilmişti: "Kışın ortasında sıcak odada (tâbhane) altından yapılmış sazın sesi göklere ulaştı. Şarkı söyleyen çalgıcıların nağmesi, zemin ve zamanda sarsıntı meydana getirdi. Hoş yürüyüşlü keklik gibi yürüyen güzeller, kalp ateşini alevlendirip ciğerleri kebab ettiler ve gözlerden kanlı yaşlar akıttılar... Şarkıcılar, bülbül gibi ötüp insana huzur veren şarkılar söylemeye, orada bulunanlar şarap kadehlerini yudumlamaya, barbut (lavta) ve rebab'ın sesini dinlemeye başladılar. Sabahın başlangıcından gece yarısına kadar zamanı zevk ve eğlence ile geçirdiler... Orada huzur ve rahat içinde eğlence meclisi (bezm) düzenledi. O meclisi eğlence araçları ile donattı" (İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 181, 229, 256). Ayrıca bu bilgi için bkz. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu*, s. 295, 296.

⁶⁰⁷ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 82.

⁶⁰⁸ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 176.

⁶⁰⁹ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 377; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 364.

⁶¹⁰ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 413-414.

⁶¹¹ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 237.

görene parmak ısırtan ve hurilere benzeyen cariyelerle doldurulmuştu.⁶¹² İstanbul'a vardığında ise Bizans İmparatoru Vasilyus Gıyâseddin Keyhusrev'e içinde ay yüzlü cariyelerin de bulunduğu birçok hediye sunmuştu.⁶¹³

Erzincan'ın fethini müteakip (1228) Erzurum'a yönelen Alâeddin Keykubad bu amaçla bir dizi hazırlığa girişmişti. Buna karşın Alâeddin Keykubad ile başa çıkamayacağını anlayan Erzurum meliki Rükneddin Cihan Şah ona birçok hediye göndermiş ve tabiiyetini kabul ettiğini bildirmişti.⁶¹⁴ İbn Bibi'ye göre bu hediyeler, altından, mücevherden, attan, tacdan, muhtelif yerlerde imal edilmiş olan kıymetli elbiselerden, Kıpçaklı, Altaylı ve Keşmirli cariyeye ve kölelerden oluşuyordu.⁶¹⁵ İzzeddin Keykâvus ile münasebetlerini geliştirmek isteyen Ermeni Kralı Leon, yazmış olduğu bir mektup ile birlikte içinde güzel yüzlü Frank cariyelerinin de bulunduğu birçok hediyeyi Sultan'a göndermişti.⁶¹⁶ Erzincan Meliki Davudşah, Alâeddin Keykubad'a karşı Melik Eşref'le ittifak kurmak istediğinde, ilişkileri geliştirmek amacıyla birçok hediye ile birlikte güzel çengi çalan, şarkıları ve nükteleri ile seyircileri mest eden bir kadın göndermişti.⁶¹⁷

Gündelik hayatta da cariyeler, İslam hukukunun çizdiği sınırlar çerçevesinde muameleye tabi tutuluyorlardı. Buna göre bazen hizmetçi olarak istihdam edilirken, bazen de sahipleri tarafından nikâh altına alınıyorlardı. Sultan Veled'in iki cariyesi vardı ve ikisini de nikâhı altına almıştı.⁶¹⁸ Kadıncık Ana sahibi olduğu cariyesine hayvan gütmeye işini vermişti.⁶¹⁹ İbn Battuta'ya göre Lâdik'te cariyeler, para karşılığı fuhuş yapmaları için hamamlarda çalıştırılıyorlardı.⁶²⁰ Eflâki, Vezir Ziyâeddin hanında

⁶¹² İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 66; Diyarbakır'a varmadan önce Elbistan ve Malatya'ya uğrayan Gıyâseddin Keyhusrev, benzer muamelelerle karşılaşmıştı. Elbistan'dan ayrılacağı vakit Elbistan Meliki Mugisüddin Tuğrul Şâh, Gıyâseddin Keyhusrev'e hediye olarak yüz bin adet sikke, otuz bin baş katır, otuz baş seçkin at, elli deve, yirmi erkek köle ve on cariyeye vermişti. Yine Malatya'da misafir olan Sultan'a hediye olarak cariyeye sunulmuştu (İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, s. 59-61).

⁶¹³ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 75.

⁶¹⁴ O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 356.

⁶¹⁵ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 368-369.

⁶¹⁶ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, s. 189.

⁶¹⁷ O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 355.

⁶¹⁸ Eflâki bu durumu şu şekilde anlatır: "Sultan Veled bu cariyelerin yüzlerinde hakikat sırrını gördüğü için onları Halil Hazretlerinin Haceri, Mustafa Hazretlerinin Mariyet-ül Kıptiye'yi nikâhladıkları gibi nikâhı altına aldı. İsmail Hacer'den dünyaya gelmiştir. Peygamber daima: 'Cariyelerden ayrılmayınız; çünkü onların rahimlerinde bereket vardır. İsmail Hacerden dünyaya gelmiştir. Hacer de bir cariyedir' diyerek evlerde güzel yüzlü cariyeler bulundurmayı tavsiye ederdi. Tanrı'nın elçisi doğru söyledi. Sultan Veled'in bu cariyelerden üç çocuğu oldu. Bunlardan Çelebi Şemseddin Emir Abid, Nusret Hatun'dan; Çelebi Selâhaddin Emir Zâhid ve Hüsameddin Emir Vâcid de Sünbüle Hatun'dan dünyaya gelmiştir" (Eflâki, *Menâkib*, II, s. 386).

⁶¹⁹ *Vilâyet-nâme*, s. 31

⁶²⁰ İbn Battûta, *Seyahatnamesi*, s. 408

Tavus adında harp çalan bir kadından bahseder ve bu kadının emrinde birçok cariye için çalıştığını söyler. Daha sonra sultanın hazinedarı Şerefeddin ile evlenen bu hanım, tüm cariyelerini azad etmiş ve evlendirmişti.⁶²¹ Sultan II. İzzeddin Keykâvus'un kızı Fatma Hatun tüm cariyelerini, yaptırmış olduğu türbenin hizmetini görmeleri şartı ile azad etmiş ve türbenin gelirlerini de onlara bırakmıştı.⁶²²

Cariye hakları gözetiliyor ve onlara karşı yumuşak bir tavır sergileniyordu. Mevlânâ'nın kızı Melike Hatun, bir defasında sahibi olduğu cariyeyi kötü bir şekilde azarlamıştı.⁶²³ Bu durumu tasvip etmeyen Mevlânâ, kızına şöyle demişti: “Onu niçin dövüyor ve niçin incitiyorsun. Acaba o hanım, sen de cariye olsaydın ne yapardın? İster misin ki, bütün dünyada Tanrı'dan başka hiç kimsenin köle ve cariyesi yoktur diye bir fetva vereyim. Hakikatte onların hepsi bizim kardeşlerimiz ve hemşirelerimizdir. Çünkü Tanrı: ‘Tanrı sizi bir nefis gibi yarattı ve dünyaya getirdi’ buyurmuştur”. Bunun üzerine tövbe eden kızı, üzerinde ne varsa cariyesine giyindirmiş ve onu azad etmişti.⁶²⁴

V. GİYİM VE KUŞAM

A. Yazılı Kaynaklarda

Selçuklular zamanında Anadolu'da kadının giyim ve kuşamına yönelik dönemin yazılı kaynaklarında birçok bilgi yer almaktadır. Bu ifadelerden yola çıkarak özellikle şehirli kadınların gündelik hayattaki giyim tarzı, kullanmış olduğu makyaj malzemeleri ve zinet eşyaları ile ilgili birtakım somut verilere ulaşılabilmektedir.

Kaynakların vermiş olduğu malumata göre kadının yaygın bir şekilde kullanmış olduğu giyim eşyası çarşaf idi. Çeşitli renk, desen ve kumaşlarda olabilen çarşaf,

⁶²¹ Eflâki, *Menâkib*, I, s. 365-366

⁶²² İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Konya, 1964, s. 598. Eserin vakfiyesinde azadlı cariyelerin isimleri şu şekilde sıralanmıştı: “Yavaş Hatun, Kumruhatun, Abdullah kızı Mahican Hatun, Narin, Şirin, İnci, Sangurca kızı Mahmurre, Eyüp kızı Ayşe, Hızır kızı Hûma” (İ. H. Konyalı, *Konya Tarihi*, s. 599).

⁶²³ Erkeklerin olduğu kadar, kadınlarında cariyesi olabiliyordu. Göçebe toplumlarda kölelik müessesesinin çok önemli olduğunu belirten Said Polat, erkeklerin erkek, kadınların da kadın kölelere sahip olduğunu söyler. S. Polat, *Moğol İstilasına*, s. 40.

⁶²⁴ Eflâki, *Menâkib*, I, s. 394; Ayrıca kölelere karşı şefkatle muamele edilmesine dair Mevlânâ şu hikâyeyi anlatır: “Tacir Hindistan tarafına yola çıkmak için niyetlendi. Köle ve cariyelerinin her birine ne istediklerini sordu. Her biri ondan bir istekte bulundu. O iyi adamda isteklerini getireceğine dair hepsine söz verdi. ...Tacir alışverişini tamamlayıp sevinç içinde evine döndü. Her köleye bir hediye getirdi. Her cariye istediği şeye kavuşup memnun oldu” (Mevlânâ, *Mesnevi*, I, s. 409, 431).

özellikle şehirlerde çokça kullanılıyordu.⁶²⁵ Çarşafyla birlikte yüzler peçe⁶²⁶ ile örtülüyor ve bu şekilde kadınlar kimliklerini gizliyorlardı.⁶²⁷ Bir sohbeti esnasında bu hususa değinen Mevlânâ Celâleddin, Konya halkına şu şekilde nasihatte bulunmuştu:

“Tanrının öyle kulları vardır ki bir kadını çarşafı görünce ona : ‘yüzündeki peçeyi aç da yüzünü göreyim; bakayım kimsin, nesin? Eğer sen yüzün kapalı olarak geçersen ve ben de seni göremezsem bu kimdi, nasıl bir kimseydi? Diye merakımdan rahatım huzurum kaçacak. (Yoksa) Ben senin yüzünü görünce seni rahatsız edecek ve sana gönül bağlayacak bir adam değilim tanrı beni çoktan beri sizden temiz fariğ kılmıştır. Sizi görünce huzurumu, rahatımı ve iyi düşüncelerimi bozmayacağınızdan eminim. Fakat görmezsem acaba kimdi diye merak ederim. Nefislerine düşkün olan diğer bir grubun aksine olarak ki bunlar güzellerin yüzlerini açık olarak görürlerse, huzurları kaçır ve onları rahatsız ederler. O halde onlar için yüzlerini açmamaları haklarında hayırlıdır. Gönül ehli olanlara ise, fitne ve fesattan kurtarmak için açmaları yerinde olur”⁶²⁸

Çarşaf, kadının güzelliğini perdeleme ve nefsanî bakışlardan korumada önemli bir işleve sahipti ve bundan dolayı da çokça tercih ediliyordu. Mevlânâ'nın mısralarında bu durum şöyle ifade edilmişti:

“Bu mahallede kadına düşkün benim, ben; her güzel yüzünün çarşafını çekip dururum. Güzellerin hepsi de, çirkin şansın görenler diye pis çarşafı bürünmüş”⁶²⁹

“O şarab, zevcinden başkasına bakmayan kadın gibidir. Testiyse çarşaf gibi onun perdesidir”⁶³⁰

“A Zühre, hele bir çarşafa bürün; edebin yok, kahpe bir kadınsın sen”⁶³¹

⁶²⁵“Toplantı salonundan halvet yerine gittiler. Mavi çarşafı kızlar, güneşe benzeyen yüzlerinden örtüyü attılar. Bütün vücudu dosta, dudağın dişle yakınlığı gibi yaklaştırdılar.(İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, II, s. 116); “Bir gün Hacı Mübarek Hayderi müritleriyle birlikte Meram mescidine gezmeğe gidiyordu. Birdenbire Mevlânâ hazretleriyle karşılaştılar. Hacı mübarek kadınların büründükleri Değirmi çarşafı (mi'zer-i yemeni) örtünüp çözmedi. Müritler: ‘Bu kadınlara yarasır harekettir, ne yapıyorsun’ diye onu ayıpladılar. Şeyh ‘ Böyle bir er oğlu er geldiği vakit herkesin kadınlar gibi çarşaf giyip kapının ardında çömelip oturması ve kendini kadından daha küçük görmesi lazımdır’ dedi.” (Eflâki, *Menâkib*, I, s. 453)

⁶²⁶ “Kadınların sokakda yüze örttükları kafes gibi seyrek dokunmuş örtü; tutuk; nikab” (Reşad Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara, 1967, s. 189).

⁶²⁷ “Yüzünü gösterir ama çarşaf altından, peçe altından... bir koca karıdır, çirkin bir karttır, güzelliği yoktur onun” (Mevlânâ, *Divân*, 1974 s. 482) “Diyarbakır halkı hep birden Sultan'ı karşılamaya çıktı. Onların arasında bulunan harem mensupları ve kadınlar, kocalarının hoşuna gitmeyecek şekilde peçelerini ve örtülerini takmayı ihmal edip o işi hafife aldılar” (İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 64).

⁶²⁸ Mevlânâ, *Fihî Mâfih*, s. 244.

⁶²⁹ Mevlânâ, *Divân*, 1971, s. 458.

⁶³⁰ Mevlânâ, *Mesnevi*, V, s. 641.

⁶³¹ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, V, s. 201

“Konca kapanıp gizlenen kadınlar gibi yüzünü gizlemiş; fakat yel, hadi be güzelim, aç yüzünü diye çarşafını çekiyor”.⁶³²

Anadolu’da özellikle şehirli ve varlıklı kadınların kullandığı diğer bir elbise türü ise kürktü. İthal olarak Selçuklu topraklarına giren kürk, pazarlardan alıcısına ulaşıyor ve pahalı bir elbise olarak dikkat çekiyordu. Mevlâna’nın eşi Kira Hatun’un Bartaa şehrinden (Gordlevski’ye göre bu, Volga boylarından satın alınmış kürklerden dikilme “burtas” mantosudur)⁶³³ gelme bir kürkü vardı ve ısınmak amacıyla bu kürkü giyiniyordu.⁶³⁴

Bunlardan başka Selçuklu kadınının giysi olarak kullandığı değişik türde elbise ve örtülerde mevcuttu. Örneğin Mevlânâ’nın müridi olan Nizam Hatun’un buri kumaşından yapılma bir örtüden başka giyeceği yoktu ve elbise olarak onu kullanıyordu.⁶³⁵ Kira Hatun ise başını örtmek için ibrişimden yapılma bir örtü kullanıyordu.⁶³⁶ Başörtüsü olarak kullanılan bir diğer giysi türü ise yaşmaktı.⁶³⁷ Anladığımız kadarıyla kadınların örtülerinin üstüne bir çeşit başlık ya da sarık takıyorlardı.⁶³⁸ Yine kadınların özel günlerde giyindikleri çeşitli elbiseler vardı. Örneğin kocası ölen kadınlar yaşlı olduklarını göstermek amacıyla karalara bürünüyorlardı:

⁶³² Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, IV, s. 310; Anladığımız kadarıyla, kişiyi saklı kılan bu özelliğinden dolayı çarşaf, bazen farklı amaçlarla da kullanılabilirdi. Anlatmış olduğu hikâyelerde çarşafın bu yönüne de değinen Mevlânâ, çarşafa girerek kimliğini gizleyen ve bu şekilde kadın gibi görünmeye çalışan erkeklerle ilgili mesellere yer vermiştir: “Nasuh adında bir adam vardı. Kadın dellâklığı yapardı. Yüzü, kadın yüzüne benzemekle o daima erkekliğini gizlerdi. Kadınlara hamamında dellâkti. Hile fenninde pek ustaydı. Nice yıldır dellâkti ama kimse onun sırrını, halini bilmiyordu. Lâkin şehveti fazlasıyla mevcuttu. Çarşaf giyinir, başını ve yüzünü örterdi (Mevlânâ, *Mesnevi*, V, s. 437-439); “Anlatışı güzel bir vaiz vardı. Kadın erkek herkes onun va’zına meftundu. Cuhâ da bir çarşaf giyip yüzünü örterek kadınlar arasına karışıp oturmuştu (Mevlânâ, *Mesnevi*, V, s. 647); “Kadın, adamı çarşafıyla örtüp onu kadın kılığına sokarak kapıyı açtı. Adamsa çarşafın altında rüsvay olup görünmede, merdiven üzerinde bir deve gibi durmadaydı. Sufî hayret edip, ‘Bu yüzü örtülü kimse acaba kim ola?’ deyince karısı, şehrin örtülü kadınlarından olup malıyla, ikbaliyle meşhurdur[dedi]” (Mevlânâ, *Mesnevi*, IV, s. 63-65).

⁶³³ Gordlevski, *Anadolu Selçuklu*, s. 209.

⁶³⁴ Eflâki, *Menâkib*, II, 133-134.

⁶³⁵ Eflâki, *Menâkib*, II, s. 21 Yine zamanın Eflâtunu, Hoca Ekmeleddin Tabib (Tanrı onun toprağını iyi etsin) bir gün Mevlânâ’nın ziyaretine gelmişti. Mevlânâ o günü Çelebi Hüsameddin’in evinde idi. Ekmeleddin çok güzel elbiseler giymiş, samur kürkü kırmızı bir ıskarlat çuhasını da omzuna atmıştı. Bir an sonra Mevlânâ hazretleri, Ekmeleddin’in kulağına gizli bir şey söyledi. Ekmeleddin hemen baş koyup elbiselerini verip gitti. Çelebi Hüsameddin hazretleri Ekmeleddin’den: ‘Mevlânâ senin kulağına ne söyledi. Bu secde ve bu halin sebebi ne idi?’ diye sordu. Ekmeleddin: ‘Bu kadınlara mahsus güzel elbiselerle Tanrı erlerinin gözü önüne nasıl gelip bulundum. Bu hareketim hiç doğru değildi diye içimden geçti. O anda kendimi son derece zavallı ve mahçup gördüm, halim değişti. Tam bu sırada Mevlânâ hazretleri kulağıma: ‘ Aldırma, düşünme ve mahçubolma, ruhumuzun elbisesi olan tenin bile bizim yanımızda itibarı yoktur. Dışta olan yağmur elbisesinin nasıl itibarı olabilir’” (Eflâki, *Menâkib*, I, s. 392-393).

⁶³⁶ Eflâki, *Menâkib*, II, s. 134.

⁶³⁷ Başlarına altın örtüyü alıp akli karıştırdılar. Elma yanaklarını örtü ve yaşmak felaketinden kurtarıp gümüş renkli çeneleriyle aşkların kalplerini yağmaladılar.” (İbn Bibi, *el-Evamirü’l*, II, s. 116) Yaşmak: “İslâm kadınlarının sokakda ferâce giydikleri vakit yüzlerine tutundukları ince beyaz dülbentten örtü ki biri yukarıdan ve biri aşağıdan gelecek gözlerin birinde bir aralık bırakan iki parçadan ibarettir” (R. E. Koçu, *Türk Giyim*, s. 240).

⁶³⁸ İbn Batu’ta Denizli’de kadınların başlarına koca koca sargılar doladıklarını söyler. Kadınlar bu sargıları ile tanınıyordu (İbn Battûta, *Seyahatnamesi*, s. 408); Kayseri’de kuşatıldığı zaman Sultan İzzeddin Keykâvus, harem

“Ey ay, onun yüzünü mü gördün, güzelliği ondan mı çaldın? Ey gece zülfünü mü gördün onun? Hayır, hayır, hayır. Olsa olsa, saçlarının bir telini gördün ancak. Bu gece, karalar giyinmiş, yaşlı olacak herhalde; kocası ölmüş dul kadın gibi siyah elbiselere bürünmüş”⁶³⁹

Giyinmiş olduğu elbise ile birlikte Selçuklu kadını, aynı zamanda çeşitli takılar kullanıyordu. Bu takılar içerisinde en fazla kullanılanları yüzük, küpe⁶⁴⁰, bilezik, gümüş tokalı kemer⁶⁴¹, halhal ve gerdanlık idi.⁶⁴² Örneğin Hediye Hatun’un çeyizinde takı olarak yirmi süslü küpe, yirmi tane kıymetli yüzük, inci gerdanlık ve bilezikler vardı.⁶⁴³

Gündelik hayatında giyimine ve kuşamına özen gösteren kadın, bunlarla beraber makyaj yapmayı da ihmal etmiyordu. Makyaj malzemeleri çeşitlilik arz etmekteydi. Örneğin kaşlarını boyamak için rastık kullanan kadın, gözlerine sürme çekiyor ve yüzüne de allık sürüyordu.⁶⁴⁴ Ayrıca ele kına yakmak da yaygın olan bir adetti.⁶⁴⁵ Mevlânâ, Mesnevi’inde makyaj yapmak isteyen yaşlı bir kadını şu şekilde resmeder:

“Doksan yaşında bir kocakarı vardı. Yüzünün rengi safran gibi ve buruş buruştu. Yanakları safra bezi gibi kat kattı ama koca aşkı devam ediyordu. Dişleri kalmamış, saçları süt gibi ağarmıştı. Boyu yay gibi bükülmüş, hisleri değişmiş, kocalmıştı. Yalnız koca ve şehvet aşkı tamamen yerindeydi. Koca avlamaya aşıktı ama tuzağı parça parça olmuştu... O kocakarı bir gelin gibi olmak istedi. Kaşların yoldu. Yüzünü, ağzının etrafını süslemek için kocakarı, aynanın karşısına geçti. Yüzüne o

gitmiş ve kızkardeşinden mücevherlerle süslü bir sarık alarak, bunu Ermeni kralına göndermişti (İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 136; Müneccimbaşı, *Camiu'd-düvel*, s. 43). Bundan başka Selçuklu kadını, üsküf denilen tepesi devrik, ucu püsküllü ve külah şeklinde bir tür başlık kullanıyordu. Yine börk adı verilen farklı bir başlık kullanılıyordu ki, bu da çuha ya da keçeden yapılmaktaydı (M. Zeki Oral, “Selçukilerde Giyim Eşyası”, *Türk Etnoğrafya Dergisi*, V, Ankara, 1962, s. 18).

⁶³⁹ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, I, s. 153-154

⁶⁴⁰ “Boynun yuvuk boynundan hiç farkeyleyemedüm, Gümâna viren beni küpeli iki kulak” (Yunus Emre, *Risâlat al-Nushiyya*, s. 75)

⁶⁴¹ Ülker Erginsoy, *İslam Maden Sanatının Gelişmesi*, İstanbul, 1978, s. 308

⁶⁴² “Kuyumcular altını, gâh yüzük, gâh kadınlara halhal (ayak bileziği) yaparlar.” (Mevlânâ, *Mesnevi*, IV, s. 215).

⁶⁴³ Eflâki, *Menâkib*, II, s. 142-143

⁶⁴⁴ “Korkak onu sattığı zaman, parasını allığa ve راستığa verir. Başka ne yapacak. Satınca bundan daha iyi ne olabilir ki? ... Gözlerdeki tabii kara renk, sürme ile meydana getirilen renk gibi değildir.” (Mevlânâ, *Fihî Mâfih*, s. 174-197); “Dünya bayram yeri olmaz bana, gördüm onun çirkinliğini, o sapsarı suratlı kahpe allık sürüyor yüzüne... Takma saçlarını bırakmış da kel kafasıyla çıkmış ortaya; kaşlarını rastıkla karartmış, bezenmiş sanki” (Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, II, s. 182); “Bülbül seyret, gül bahçesine gidiyor; allığa bak, sevgilinin nar çiçeği gibi kırmızı yüzüne gitmede... Gök havanında ezilip toz haline gelen şey sürme değildir; sürme diye çekme onu gözüne” (Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, II, s. 346, 394). Sürme, cam isinden yapılan ağaç tıglarla kirpiklere sürülüyor, allık ise kırmızı boyadan imal ediliyordu. Nurhan Atasoy, “Selçuklu Kıyafetleri Üzerine Bir Deneme”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, IV, İstanbul, 1971, s. 768.

⁶⁴⁵ “Gice gündüz oğlancıklar söyleriken bülbül gibi, Ayrılmışlar anaları, sinlerini bekler yatur. Elleridür kınalı, hep karavaşları [Hizmetçi kız, cariyeye] şekerleb, Kargu [ucu sivri demirli savaş aracı olan uzun sopa, mızrak] gibi uzun boylu gül yüzlü hatunlar yatur, El bağlamışdur komşusu Hak Çalab dandur umusu, Nökerli kızdur kimisi alınmadın çoklar yatur” (Yunus Emre, *Risâlat al-Nushiyya*, s. 162).

kadar allık sürdürseyse de sofraya yaygısı gibi kırışıklıkları geçmedi. Mushafın tezhiplerini kesip pis suratına yapıştırarak onu süslemeye çalıştı. Böylece sofraya bezi gibi olan yüzünün kırışıklıkları gizlenecek, güzeller safına dahil olacaktı. Çarşafını giydikçe yapıştırdığı tezhipler, yüzünden her yana bir bir düşüyordu”.⁶⁴⁶

B. Görsel Malzemelerde

Türkiye Selçuklularında kadının giyim ve kuşamına dair özellikle minyatür, resim ve mezartaşları gibi görsel malzemelerde yer alan tasvirlerde önemli veriler yer almaktadır. Bu verilerden hareketle, yazılı kaynaklardan elde edilen bilgileri tamamlayıcı mahiyette de olsa yeni yorumlar yapılabilmektedir.

Gündelik hayatta kadının giyim ve kuşamını ayrıntılı bir şekilde tasvir etmesi bakımından Varka ve Gülşah Mesnevisi’nde yer alan minyatürler, görsel malzemeler içerisinde en önemlileridir (Resim 3-12). XIV. yüzyılda Anadolu topraklarında Yusuf-ı Meddah tarafından kaleme alınan bu eserde, anlatılan hikâyeyi tasvir etmek amacıyla Hoylu Abd El-Mümin bin Muhammed adlı bir nakkaş tarafından çizildiği tahmin edilen çok sayıda minyatür yer almaktadır.⁶⁴⁷

Varka ve Gülşah Mesnevisi’nde yer alan minyatürlerde kadın hem iç, hem de dış mekânda tasvir edilmiştir. Örneğin bayılma sahnesini temsil eden minyatürde (Resim 9) Gülşah, iç mekânda resmedilmiştir. Bu iç mekân tasvirinde Gülşah, şu şekilde betimlenmiştir: Gülşah’ın elbisesi lacivert olup, ellerini de örtecek şekilde uzun kolludur. Etek kısmındaki drapeler daha koyu lacivert çizgilerle vurgulanmıştır. Etek altından görülen şalvar altın rengindedir. Ayağındakinin kına mı, ya da ayakkabı mı olduğu anlaşılmamaktadır. Nerdeyse bel hizasına kadar açık yakasından Gülşah’ın gerdanı gözükmekte ve gerdanlığını iki sıra inci süslemektedir. Elbise kolunun üst kısmı (tiraz)⁶⁴⁸ altın rengindedir. Saçlar ortadan ikiye ayrılmış olup, düz olarak omuzlardan aşağı dökülmektedir. Bu saç şekli Selçuklularda hem erkek, hem de kadın figürlerinde yaygın bir şekilde görülmektedir. Bu minyatürde olduğu gibi, Varka ve Gülşah

⁶⁴⁶ Mevlânâ, *Mesnevi*, VI, s. 251, 259, 261.

⁶⁴⁷ İsmail Hikmet Ertaylan, *Varka ve Gülşah*, İstanbul, 1945, s. 2; Doğan Kuban, “Anadolu Selçuklu”, s. 361; Gönül Öney, *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süslenme ve El Sanatları*, Ankara, 1978, s. 145; Filiz Çağman, Zeren Tanındı, *Topkapı Sarayı Müzesi İslâm Minyatürleri*, İstanbul, 1979, s. 11; Eserde ele alınan hikâyeye ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Güner İnal, *Türk Minyatür Sanatı*, Ankara, 1995, s. 49-50; Ahmet Ateş, “Farsça Eski Bir Varka ve Gülşah Mesnevisi”, *İÜFTDED*, V. Cildinden Ayırbaşım, İstanbul, 1954, s. 36.

⁶⁴⁸ “İpek ve sırma ile esvaba yapılan nakış, süs” (R. E. Koçu, *Türk Giyim*, s. 229).

Mesnevisi'nde yer alan öteki minyatürlerde yer alan kadın ve erkek figürlerinin başlarında hale yer almaktadır. Bu iç mekân tasvirinde Gülşah, Selçuklu minyatürlerinde dış mekân betimlemelerindeki kadınlardan farklı olarak başında örtü olmaksızın resmedilmiştir.

Varka'yı, Gülşah'ın mezarı önünde gösteren minyatürde (Resim 10) ise dış mekân kadın tasviri olarak Gülşah'ın annesi ayrıntılı bir biçimde tasvir edilmiştir. Ferace⁶⁴⁹ olması muhtemel uzun kollu kırmızı bir elbise ile betimlenen bu kadın, bir koluyla gözyaşını siler vaziyette gösterilmiştir. Bayılma sahnesinde Gülşah'ta görüldüğü gibi bu tasvirde de eller gizlenmiştir. Kadın, dış mekân betimlemelerinde görmeye alışık olduğumuz üzere başında bir örtü ile gösterilmiştir. Yüzünde ince tül den bir peçe yer almaktadır. Siyah beyaz örtüsü altından çıkan uzun saçları beline kadar uzanmaktadır. Eteğinin altından görülen şalvarı siyah-beyaz renkte ve kareli, ayak kısmı ise altın renginde tasvir edilmiştir.

Türkiye Selçukluları dönemi kadın giyim ve kuşamının tasvir edildiği bir diğer görsel malzeme ise mezartaşlarıdır. Özellikle Akşehir Nasreddin Hoca Mezarlığı'nda yer alan ve 14. yüzyıla tarihlendirilen mezartaşlarında bu durum açık bir şekilde görülebilmektedir. Örneğin bunlardan birisi Davut kızı Ayşe'ye ait olan mezartaşıdır ki (resim 1), bu mezartaşında bağdaş kurarak oturmuş bir kadın kabartması yer almaktadır.⁶⁵⁰ Bu kabartmada kadın şöyle tasvir edilmiştir: Üzerinde bol ve drapeli bir elbise vardır. Başında etrafı sarık ile sarılı yüksekçe bir hotoz⁶⁵¹ bulunmaktadır. Örtüsünün uçları arkasından omuzlarına kadar inmiştir.⁶⁵² Bir diğer kadın tasvirli kabartma ise Mehmed kızı Rana Hatun'a ait, Ramazan 737/Nisan-Mayıs 1337 tarihli mezar taşında (Resim 13) yer almaktadır.⁶⁵³ Bağdaş kurarak oturmuş bu kadın figürünün üzerinde bol ve drapeli bir üstlük ile uzun kollu bir entari yer almaktadır. Başında diadem (taç ya da alınbağı) biçiminde alçak bir hotoz yer alırken, hotozun altından sarkan örtü omuzlarına kadar inmektedir.⁶⁵⁴

⁶⁴⁹ “Kadınların sokakta yaşmakla beraber giydikleri üst esvabı ki muhtelif biçimlerde olup en marufunun, eteklerle bir boyda yakası vardır” (R. E. Koçu, *Türk Giyim*, s. 108).

⁶⁵⁰ C. Kafadar, “Tanzimat'tan Önce”, s. 258.

⁶⁵¹ “Kadınların kendi saçlarından veya yemeni ve saire ile yaptıkları başsüsü” (R. E. Koçu, *Türk Giyim*, s. 131).

⁶⁵² C. Kafadar, “Tanzimat'tan Önce”, s. 259.

⁶⁵³ C. Kafadar, “Tanzimat'tan Önce”, s. 218.

⁶⁵⁴ C. Kafadar, “Tanzimat'tan Önce”, s. 218.

Görsel malzemeler içerisinde kadın figürlerinin kullanıldığı duvar çinileri (Resim 14-15) ile seramik tabaklar (Resim 16-17) da giyim-kuşam hakkında önemli veriler sunmaktadır. Beyşehir Kubadabad Sarayı çinilerinde yer alan kadın tasvirlerinde özellikle saray kadınının giyim-kuşamına yönelik ayrıntılı bilgilere ulaşılabilmektedir. Bu çinilerden birisinde (Resim 14) kadın, sola bakar vaziyette profilden resmedilmiştir. Başında bir örtü ve örtü altında bir tepelik⁶⁵⁵ bulunmaktadır. Üzerindeki entari, benekli kumaştan imal edilmiş olup, önden açık ve kolları tırazlıdır. Yüzü peçesizdir.⁶⁵⁶ Kaşlarının üzerinde uçları abartılarak çizilmiş kaşbastısı⁶⁵⁷ görünmektedir. Yüzü yuvarlak bir şekilde resmedilen kadının kaşları ise iki çizgi halinde betimlenmiştir. Dudakları hayli küçük olup, gözleri badem şeklinde tasvir edilmiştir.

Görsel malzemelerin sunmuş olduğu bu bilgiler, genel anlamda Türkiye Selçuklularında kadın giyim ve kuşamının benzer özellikler taşıdığını göstermektedir. Ayrıca minyatürlerde dikkatleri çeken bir özellik ise kadın-erkek ayrımında keskin çizgiler bulunmamasıdır. Özellikle Varka ve Gülşah Mesnevisi'nde yer alan minyatürlerde bu durum oldukça dikkat çekicidir. Örneğin Varka ve Gülşah'ın dirilme sahnesinin yer aldığı minyatürde (Resim 12) her ikisi de çıplak olduğu halde neredeyse aynı surette tasvir edilmişlerdir. Keza giyimli surette tasvir edilen minyatürlerde de durum farksızdır. Örneğin Varka ve Gülşah'ın buluşma sahnesinin tasvir edildiği minyatürde (Resim 4), yine her ikisi benzer görünüm ve elbiseler ile betimlenmiştir. İkisi de aynı boyda elbise giyinmiştir. Elbiselerinin kolları benzer şekilde uzundur. Saçları da örgüler halinde belden aşağılara kadar uzanır.⁶⁵⁸ Yine minyatürlerde dikkati çeken bir özellik ise (Resim 3, Resim 6, Resim 9), elbiselerin genel olarak önden açık, iki ön parçası belde yan yana getirilerek bir kemer ile tutturulmuş olmasıdır.⁶⁵⁹ Ayakkabı giyimi olarak ise daha çok pabuç, çarık ve çizme kullanıldığı dikkatleri çekmektedir.⁶⁶⁰

⁶⁵⁵ “ Kavuk ve fesin tepesine dikilen bir pafta ki ekseriya sırma ve inci ile donanmış olur” (R. E. Koçu, *Türk Giyim*, s. 227).

⁶⁵⁶ C. Kafadar, “Tanzimat'tan Önce”, s. 260.

⁶⁵⁷ “Kaşların üstünden alına sımsıkı bağlanan bir dülbent, çenber, herhangi bir bez” (R. E. Koçu, *Türk Giyim*, s. 147).

⁶⁵⁸ G. İnal, *Türk Minyatür*, s. 128.

⁶⁵⁹ G. İnal, *Türk Minyatür*, s. 140

⁶⁶⁰ G. İnal, *Türk Minyatür*, s. 144

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMİK HAYATTA KADIN

I. GELİRLERİ BAKIMINDAN KADIN

Türkiye Selçuklu devletinde kadın, sahip olduğu konum itibarıyla farklı gelir gruplarında yer alabiliyordu. Bu noktada en yüksek gelir grubunda bulunanlar, hanedan ailesine mensup kadınlar idi. Hanedan mensubu kadınlar, muhtemelen kendileri için belirlenmiş birtakım gelirlere ve yine yalnızca kendilerine tahsis edilmiş hazinelere sahiplerdi. Ana kaynaklarda her ne kadar bu yönde somut ifadelere yer verilmemiş olsa da, bir takım ifade ve göstergelerden yola çıkarak, böyle bir sonuca varmak mümkün görünmektedir. Örneğin Abu'l Farac, Köseadağ yenilgisi sonrası Selçuklu ülkesini terk etmek zorunda kalan Sultan Gıyasüddin Keyhusrev'in annesi Mahperi Hatun için şu ifadelere yer vermişti: "Sultan Gıyasüddin'in validesi bu tahribattan haber alınca kızını yani sultanın kız kardeşini, kölelerini, cariyelerini, servetini alarak Kilikya memleketine gitti..."⁶⁶¹ Burada servetten kasıt, hatunun kişisel hazinesi olmalıdır. Yine Alâeddin Keykubad, ağabeyi İzzeddin Keykâvus'u Kayseri'de kuşattığında, Keykâvus çok zor durumda kalmış ve Kayseri valisi Celâleddin Kayser'in tavsiyesi üzerine, bu durumdan kurtulmak için farklı bir çözüm yolu denemişti. Bu amaçla Keykâvus, kız kardeşinin haremine gitmiş ve ondan, Keykubad'ın müttefiki olan Ermeni kralına verilmek üzere on iki bin dinar değerinde mücevherlerle süslü bir sarık almıştı.⁶⁶² Daha sonra bu sarık Ermeni kralına iletilmiş ve Kral, ittifakı bozarak Keykubad'ın yanından ayrılmıştı.⁶⁶³ Ermeni Kralını ittifakı bozmaya yöneltecek kadar büyük bir değere sahip olan

⁶⁶¹ Abu'l-farac, *Tarihi*, s. 542.

⁶⁶² İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 136; Müneccimbaşı, *Camiu'd-düvel*, II, s. 43.

⁶⁶³ Müneccimbaşı, *Camiu'd-düvel*, II, s. 43.

mücevhherlerle süslü bu sarığın bizzat Keykâvus'un kız kardeşi tarafından verilmesi hanedan mensubu bir kadının sahip olduğu ekonomik gücü göstermesi bakımından önemlidir. İbni Cübeyr, Sultan II. Kılıcarslan'ın kızı Selçuka Hatun'un hac yolculuğundan bahsederken, onun serveti ile ilgili olarak görmüş olduğu manzarayı şöyle tasvir etmiştir: "Mesud'un (II. Kılıcarslan) kızı, çevresini kuşatmış askerleriyle cariyeler grubunun önünde kente girdi. O da iki hayvanın taşıdığı mahfesini, dinar biçiminde, avuç ayası büyüklüğünde dökme altınlarla, zincirlerle ve özgün şekilli armalarla hilal gibi öylesine süslemişti ki, hiçbir tarafı gözüküyordu. Bu süslerin şingirtisi insanı sağır ediyordu. Kendisinin ve cariyelerinin hayvanlarının boyunları da altınla süslenmişti. Kullanılan altının miktarını tahmin etmek zordu. Gözleri kamaştıran, ibret alınacak bir manzaraydı. Ortağı bulunmayan ve tek güç sahibi olanın mülkü dışındakilerin hepsi yok olacaktır".⁶⁶⁴ Müellifi bu denli etkilemesi, Selçuka Hatun'un sahip olduğu maddi gücü göstermesi bakımından önemlidir. Yine Sultan IV. Kılıcarslan'ın kızı Sultan Hatun ise, üç yüz dirhem gümüş vererek kendisine Tokat yöresinden bir mezra satın almıştı.⁶⁶⁵ Kaynakların ifadesine göre, Sultan II. Gıyâseddin Keyhusrev'in eşi Gürcü Hatun çok cömert bir kadındı ve yapmış olduğu bağışlarla tanınmıştı. Daha Anadolu'ya ilk girişinde dahi Gürcü Hatun, kendisini karşılamaya gelen hanımlara yüzer dinar para dağıtmıştı.⁶⁶⁶ Bir defasında Gürcü Hatun Alâmeddin Kayser'e, Mevlâna'ya olan sevgisinin ve bağlılığının karşılığı olarak yüz bin altın vermişti.⁶⁶⁷ Yine Gürcü Hatun, bir defasında kendine sunulan yakut karşılığında 180 bin dirhem para ödemişti.⁶⁶⁸ Şeyh Selâhaddîn'in kızı Hediye Hatun'u evlendirmek istediklerinde çeyizini tamamlamak için Gürcü Hatun'dan yardım istemişler ve o da seve seve bu yardımda bulunmuştu.⁶⁶⁹ Gumac Hatun ise, Mevlânâ'nın hayatını kurtarmasına bir şükran nişanesi olarak yedi bin dirhem para dağıtmıştı.⁶⁷⁰ Tüm bu göstergelerden yola çıkarak, hanedana mensup kadınların büyük bir ekonomik güce sahip olduğunu ve bu gücü diledikleri gibi sarfedebildiklerini söyleyebiliriz.

⁶⁶⁴ İbni Cübeyr, Endülüsten Kutsal Topraklara, çev. İsmail Güler, İstanbul, 2003, s. 173-174.

⁶⁶⁵ Zeki Oral, "Sultan Hatun Senedi", *Belleten*, 19/75, Ankara, 1955, s. 385-394.

⁶⁶⁶ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, II, s. 37- 38.

⁶⁶⁷ Eflâki, *Menâkib*, I, s. 445; Yine başka bir zaman Alâmeddin'in okuduğu beyitleri çok beğenen Gürcü Hatun, onu çokça takdir edip, seksen bin direm-i sultan vermişti. (Eflâki, *Menâkib*, II, s. 203-204).

⁶⁶⁸ Bedreddin-i Tebrizi, Mevlânâ'nın yakuta çevirdiği taş parçasını Gürcü Hatun'a götürmüş ve o da bu taş parçasına yüz seksen bin direm-i sultani ödemişti. (Eflâki, *Menâkib*, I, s. 136).

⁶⁶⁹ Eflâki, *Menâkib*, II, s. 142-143.

⁶⁷⁰ Eflâki, *Menâkib*, I, s. 326.

Hanedan mensubu kadınlar için en büyük gelir kaynaklarından birisi evlenirken almış oldukları mihr idi. Özellikle Selçuklu sultanlarının eşleri, evlilik vasıtasıyla elde etmiş oldukları mihrlerden yüksek oranda gelir sağlamışlardı. Örneğin Sultan İzzeddin Keykâvus, Erzincan hâkimi Behram Şah'ın kızı Selçuk Hatun'a mihr olarak yarısı peşin, yarsısı da sonra ödenmek üzere yüz bin kırmızı altın dinar vermiş idi.⁶⁷¹ Sultan II. Gıyâseddin Keyhusrev ise Melik Nâsır'ın kızı Gaziye Hatun'a elli bin altın mihr vermişti.⁶⁷²

Hanedan ve devlet ricalinin hanımları dışında yüksek gelir grubunda yer alan kadınlara rastlamak, bazı istisnalar hariç pek mümkün değildi. Konya'da Avriya'nın kızı olarak bilinen kadın, büyük miktarda nakit para ile birlikte, çeşitli gelirlerin ve birçok köyün sahibi idi. Bu tip istisnalar hariç kadın, genel olarak orta gelir grubunda yer alıyordu. Kendisine ekonomik gelir sağlamak isteyen kadın, ya ticaret ile meşgul oluyor, ya da bir takım meslek kollarında çalışıyordu. Bunların haricinde özellikle ev kadınları için en önemli gelir kaynağı evlenirken eşlerinden almış oldukları muayyen miktarlardaki mihrler idi.⁶⁷³

Kadın için bir başka gelir ise mirastan almış olduğu paydı. İslâm hukukunun tanımış olduğu hak gereği kadın, mirastan payına düşeni alabilmekteydi. Buna göre mirastan kadına düşen pay, erkeğe düşen payın yarısıydı.⁶⁷⁴ Kadıncık Ana'ya atasından miras olarak birçok mal ve mülk kalmıştı. Hacı Bektaş, Sulucakaraöyük'e yerleşince Kadıncık Ana, elindeki her şeyi erenler yoluna harcamıştı.⁶⁷⁵ Mevlânâ vefat ettiğinde ise Çelebi Hüsameddin, Kira ve Melike Hatun'un payına düşen hisseleri eksiksiz olarak vermiş ve onları daima gözetmişti.⁶⁷⁶

⁶⁷¹ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 196; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 323.

⁶⁷² İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, s. IV.

⁶⁷³ Örneğin sultanın hazinedarı Şerefeddin, evlendiği vakit eşi Tavus Hatun'a elli bin dinar gibi yüksek bir meblağı mihr olarak vermişti (Eflâki, *Menâkib*, I, s. 305).

⁶⁷⁴ Abdullah Tunca, *Ebu Tahir Muhammed b. Mahmud Abdurraşid es-Secâvendî Metnü'l Feraiz Tercümesi, İslâm Miras Hukuku ve Felsefesi*, yy, ty; Bu husus Kur'an'da şu şekilde belirtilmişti: "Allah size, çocuklarınız(ın alacağı miras) hakkında, erkeğe kadının payının iki katını tavsiye eder. (Çocuklar ikiden fazla kadın iseler, ölenin geriye bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer (çocuk) yalnız bir kadınsa (mirasın) yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, bıraktığı mirasta, ana babasından her birinin altıda bir hissesi vardır. Eğer çocuğu yok da ana babası ona vâris oluyorsa, anasına üçte bir düşer. Eğer kardeşleri varsa, anasının payı altıda birdir. (Bu hükümler ölenin) Yapacağı vasiyetten, ya da borcundan sonradır. Babalarınız ve oğullarınızdan, hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilmezsiniz. Bunlar, Allah'ın koyduğu haklardır. Şüphesiz Allah bilendir, hikmet sahibidir" (Kur'an-ı Kerim, Nisâ Sûresi, 11. ayet).

⁶⁷⁵ *Vilâyet-nâme*, s. 64.

⁶⁷⁶ Eflâki, II, s. 190

Bununla beraber, Selçuklu Türkiye'sinde herhangi bir gelire sahip olmayan ve ancak yapılan yardımlar ile geçimlerini idame ettiren yoksul kadınlara da rastlamak mümkündür. Hatta ihtiyacını karşılamak amacıyla dilencilik yapan yoksul kadınlar dahi görülebilmekteydi.⁶⁷⁷ Selçuklu toplumunda bu gibi yoksul kadınlara yardım yapan çeşitli kuruluşlar vardı. Yardımlar Anadolu'da yardımlaşma kültürünün en güzel örneğini sergileyen vakıflar aracılığı ile yürütülmekteydi. Kendilerini bu işe adayan vakıflar, müslim-gayrimüslim ayrımı yapmadan ihtiyaç sahibi kadınların elinden tutmuş ve verilmesi gereken desteği onlardan esirgememişlerdi. Hemen hemen her vakıf müessesesinin vakfiyesinde bu yönde ifadelere yer verilmişti. Örneğin, Celâleddin Karatay vakfiyesinde şu ifadeler yer almaktaydı: “Vâkıf akraba veya azadlı kölelerinden kazanmaktan aciz olup kervansaraya sığınan kadın, erkek, Müslüman ve kâfir herkese her yıl mezkûr dirhemlerden yüz yirmi dirhem para ve yirmi dört mudd zahire sarfedilmesini şart kıldı.⁶⁷⁸ Yine Rahatoğlu vakfiyesinde de benzer ifadeler yer almaktaydı: “Vâkıf muhtac olan akrabasına, karınlarını doyuracak ve giyimlerine yetecek miktar; dullar, kocakarılar ve muhtac kadınlara devamlı surette her ay üç menn (833 gr) atılmış iyi pamuktan her birine birer okka pamuk, yaşlı erkeklere birer dirhem para, fakirlerin, ölümlerin techiz ve tekfinine yıllık 250 dirhemden her birine şer'an vacib olan miktar sarf olunmasını... şart etti.”⁶⁷⁹ Sahib Ata vakfiyesinde ise vakfın belirli bir geliri vakfi kuran ailenin erkek ve kız nesline ayrılmıştı.⁶⁸⁰ Cacaoğlu Nureddin de, kurmuş olduğu vakıfta benzeri bir şart koşmuş ve Emir Bahaddin'in kızı Devlet Hatun'a mevcut gelirden belirli bir pay ayırmıştı.⁶⁸¹

⁶⁷⁷ Örneğin Mevlânâ Dîvân'da, yoksulluğundan dolayı dilencilik yapmak isteyen bir kadının durumundan bahseder: “Yoksul bir kadın Abbas'ın yanına gitti de dedi ki: ‘Bana bir çeşit dilencilik öğret. Tanrı, sana hiyle kapısını açmış; dilencilik yollarını sen öğretirsin. Bu yolda Nu'man'sın sen; rivayetin güzel, tarzın hoş; ders ver bana. Bir yoksulum ki donmuş buz kesmiş bir nefesim var; diken çiğnemekten başka da rızkım yok. Bana hararetli, sıcak bir dilencilik usulü öğret; çünkü sen nice er dilencilere ustasın...’ Abbas, o kadına git dedi, usanmışım şimdi ben; zahmet verme bana, çok yaşa de de git. O kadın tekrar tekrar yalvardı; beni ümitsiz bırakma dedi. Usta da, bana zahmet üstüne zahmet versen de faydası yok sana, git diye tekrar tekrar kovdu kadını. Usanmışım, hatırımda bir şey yok şimdi; hilem-düzenim fayda vermez şimdi dedi. O kadın yere kapandı da yokluktan çocuklarını ölüp giderler diye ağlamaya koyuldu. Bir hayli ağladı; Abbas ona dedi ki; ‘Hep böyle davran işte, sen bizden de ustasın. Şu iki gözün yok mu, senden ayrılmayan iki Abbas; ağlamakla en katı yürekler bile yumuşar. Gözyaşıyla cennet bile elde edilir, kalk, yürü daha ne eğleniyorsun’ (Mevlânâ, Dîvân, 1971, s. 466-477).

⁶⁷⁸ O. Turan, “Celâleddin Karatay”, *Bellekten*, XIII/45, Ankara, 1948, s. 115.

⁶⁷⁹ İ. Kayaoğlu, “Rahatoğlu ve Vakfiyesi”, s. 11.

⁶⁸⁰ “Yukarıda beyan olunduğu gibi vakf olunan gayri menkullerden Cenab-ı Hak'ın ihsan buyurduğu hasılatı tahsildar toplayıp... onu eşit şekilde, beş sehim yapıp... sonra vâkıfın torunu Hasib Nesip, ilim ve adaleti haiz bulunan Emir-i Kebir Şemsü'd-din Mehmed İbn-i merhum Tacü'd-din Hasan İbn-i Vâkıf'a, sonra onun nesilden nesile, göbekten göbeğe, erkek, kız evlâdının dürüstüne ait olmasını... Vâkıf'ın diğer erkek ve kız evlâdına ait olmasını...” (S. Bayram, “Sahib Ata”, s. 55).

⁶⁸¹ “Kırşehir'in dışarısında Sallak değirmeni adı verilen yerdeki bağın tamamını ki, sınırı Hıdır İlyas mescidi vakfına, adı geçen vâkıfın mülküne, Sarım el-Din Sarıca mülküne, Şeref el-Din Muhammed mülküne dayanır ve Nur el-Din

II. TİCARİ HAYATTA KADIN

Tarih boyunca canlı bir ticari hayata sahne olan Anadolu, özellikle Selçuklu hâkimiyeti ile birlikte alınan bir dizi tedbir ve yapılan bir takım teşvikler ile birlikte önemli bir ticari merkez haline dönüşmüştü. Bu doğrultuda Kayseri ve Sivas gibi önemli ticari şehir merkezleri oluşturulmuş ve aynı zamanda önemli ticaret yolları vücuda getirilmişti.

Anadolu'daki bu canlı ticaret hayatına, kadın da müdahil olmuş ve çeşitli ticari etkinliklerde bulunmuştu. Genel olarak bireysel ticari faaliyetlerde bulunan kadın, bazende örgütlü çalışmalarda yer almıştı. Ahi Evren, Kayseri'de Türkmen kadınlarını organize etmiş, örgücülük ve dokumacılığa yönlendirmişti. Bu doğrultuda, debbağlanan derilerin yünleri kadınlar tarafından Kûlah-duzlar (Örgücüler) mahallesinde işlenmiş ve elde edilen halı ve kumaş gibi ürünler İstanbul ve benzeri Hıristiyan beldelere satılmıştı.⁶⁸² Denizli'de de dayanıklı yöre pamuğundan altın işlemeli pamuk elbiseler dokuyan kadınlar, bu işi ciddi bir şekilde icra etmiş, hatta yaptıkları bu işten dolayı vergi dahi vermişlerdi.⁶⁸³ Böylece kadın bizatihi üretim sektöründe yer almış ve ticari hayata müdahil olmuştu. Akşehir Nasreddin Hoca Mezarlığı'nda yer alan ve 14. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen birtakım mezartaşlarında gergef işleyen kadın figürlerinin yer alıyor olması da (Resim13), el işlemelerinin ne kadar yaygın olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.⁶⁸⁴ Anlaşıldığı kadarıyla bu mezartaşları, vefat eden kadının hayattayken icra ettiği mesleği belirtmek amacıyla bu şekilde işlenmişlerdi.

Kadın, elinde bulunan imkânlar nispetinde bireysel bir takım ticari faaliyetlerde de bulunuyor ve bu ticaretten küçük çapta kazançlar sağlıyordu. Bir defasında, elinde yoğurt çanağı bulunan yaşlı bir kadın, sultan Rükneddin Süleyman Şah'ın kölesi tarafından gaspa uğramıştı. Sultanın kölesi olan Ayaz, susuzluğunu gidermek amacıyla kadının elindeki yoğurda zorla el koymuş ve kaçmıştı. Bunun üzerine yaşlı kadın,

mülkü ile yolda sona erer; aynı mahalde Emin el-Din el-Debbag adlı yerde bulunan üzümlüğün tamamını ki, sınırı Hacı Ebi Bekir mülküne, sulak araziye, Rumşah arazisine ve yola dayanır: bunları bütün istifade edilebilecek cihetleri ve maslahatları ile, nesebçe kendisinin kardeşi olan, iffetli ve saygıdeğer ve Emir Baha el-Din'in kızı Devlet Hatun'a kaydı hayat şartıyla vakfetti. O öldükten sonra vakfın geliri, ona vakfedilmiş olan türbenin ihtiyaçlarına harcanır. Türbe, adı geçen vâkıfın medresesi yanındadır" (Ahmet Temir, *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur el-Din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, Ankara, 1959, s. 121-122).

⁶⁸² M. Bayram, *Fatma Bacı*, s. 39, 52.

⁶⁸³ İbn Battûta, *Seyahatnâmesi*, I, s. 408.

⁶⁸⁴ C. Kafadar, "Tanzimat'tan Önce", s. 218.

sarayın önüne kadar gelmiş ve şöyle demişti: “Bir köle, yetimlerime ekmek almak için çaldığım yoğurdu, karşılığını vermeden kapıp kaçtı.”⁶⁸⁵ Yaşlı kadın, çocuklarına bakabilmek amacıyla yoğurt yapıp satıyor ve bu küçük ticari faaliyetten gelir sağlıyordu. Yine İbn Battuta’nın misafir kaldığı evin sahibesi, onu tüccar zannetmiş ve elindeki safranları ona satmak istemişti.⁶⁸⁶ Kaynaklardan anlaşıldığına göre, özellikle gayri Müslim kadınlar ticaret konusunda daha serbest hareket ediyorlardı. Örneğin Hıristiyan bir kadın, Konya’da kuyumcu dükkânı işletiyordu.⁶⁸⁷

Selçuklu Türkiye’inde kadının ticari hayata katılımını sağlayan vesilelerden birisi de toprak alım-satımıydı. Türkiye Selçuklu devleti mirî toprak rejimini benimsemişti ve bu sistem gereğince ferdi toprak mülkiyeti bazı istisnalar dışında mümkün değildi. Buna göre bir kişi arazi mülk edinemez, satamaz, vakıf ve hibe edemezdi.⁶⁸⁸ Ancak Moğol istilası sonrası bu sistem bozulmuş ve keyfi toprak satımları vuku bulmuştu. İlhanlılar miri toprakları halka, özellikle zenginlere satmış ve böylelikle bundan istifade ile bir kısım insanlar da mülk sahibi olmuşlardı.⁶⁸⁹ İşte bu şekilde toprak sahibi olan kişiler ellerindeki mülkü bir başkasına satabilmişlerdi. Bu şekilde kadın da mülkiyet elde etmiş ve bu mülkiyetini istediği şekilde sarf edebilmişti.⁶⁹⁰ Örneğin Samsun kadısının (Mehmed oğlu Mahmud) 700/1301 yılında, Şer’i mahkemede karara bağladığı bir satış vesikasına göre, Saliha Hatun isminde eşraftan bir kadın böyle bir arazi satışı yapmıştı. Samsun’da ikamet eden Saliha Hatun, Amasya’da kendi mülkiyetinde bulunan Ortaköy isminde bir köyün $\frac{3}{4}$ ünü Şeyh Alp Arslan isminde bir şahsa satmak istemiş ve bu satış işlemi Samsun’da Şer’i mahkemece gerçekleştirilmişti.

⁶⁸⁵ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 84.

⁶⁸⁶ “Kış mevsimi gelmiş, kar yağmaya başlamıştı. Bu yüzden kadına para vererek geceyi onun evinde geçirdik. Bu kasabanın çevresinde ne meyvelik ne de bağ var. Safrandan başka bir şey üretilmiyor. İhtiyar kadın da bizi safran almaya gelen tüccarlardan sanarak epeyce safran getirdi yanımıza” (İbn Battûta, *Seyahatnâmesi*, I, s. 433).

⁶⁸⁷ O. Turan, *Türk Cihân*, s. 130. XI. yüzyılda yaşayan Nâsır-ı Hüsrev (öl. 1088) eserinde, gayr-ı müslimlerin çoğunlukta olduğu Van’da, kadınların doğrudan ticari hayatın içinde olduklarını, hatta kadın-erkek dükkânlarda çekinmeden şarap içtiklerini söyler. Nâsır-ı Hüsrev, *Sefername*, Türkçe terc. Abdülvehab Terzi, İstanbul, 1950, s. 10.

⁶⁸⁸ Osman Turan, “Faizle Para İkrasına Dair Hukuki Bir Vesika”, *Belleten*, XVI/62, Ankara, 1952, s. 253. Merkezi yönetim zayıfladıkça iktâ sistemi gevşeme göstermiş ve özel mülklere yakın haklara sahip iktâlar verilmeye başlanmıştır. Özellikle Moğol istilası sonrası dönemde aslı mirî olan birçok arazi, artık fiili olarak özel mülkiyete geçmiş bulunmaktaydı. Sadi S. Kucur, “İktâ”, *DİA*, XXII, s. 48-49; Osman Turan, “İktâ”, *İA*, V/II, s. 957. Ayrıca bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Turan, “Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuku”, *Türkler*, VII, Ed. Hasan Celâl Güzel, Ankara, 2002, s. 189-199.

⁶⁸⁹ O. Turan, “Faizle Para”, s. 255.

⁶⁹⁰ O. Turan, “Faizle Para”, s. 251-260; Osman Turan, “Selçuklu Devrine Aid Köy Satışı Hakkında Bir Vesika”, *Vakıflar Dergisi*, X, Ankara, 1973, s. 127-128; Z. Oral, “Sultan Hatun”, s. 385-394.

Köyün satışından Saliha Hatun, üç bin talgami dirhem gümüş gelir elde etmişti. Bu satış akdi, resmi vesikada şöyle yer almıştı:

“Bu akid şeyh ve âriflerin meliki, muhakkıkların örneği, iyilik ve yardımcıların efendisi, âlim ve fakirlerin mürebbsi, din ve milletin ışığı, İslâm ve Müslümanların güneşi, melik ve sultanların müşâviri Mehmed oğlu Alp Arslan’ın, İzzeddin Ali’nin oğlu, Kutluğ Beg’in kızı, hanımların asil ve yücesi olan Saliha Hatun’un vekili Amasyalı Arabşâh oğlu Ali’nin oğlu Bedreddin Ebu Bekir’den satın aldığı şeye dairdir. Amasyalı Ebu Bekir’in vekaleti Simreli ekmekçi Mehmed oğlu Recep oğlu Husâmeddin Hüseyin, Zileli Kasap Ivaz oğlu Nureddin Murad, büyük emir Ömer’in azadlısı Abdullah oğlu Kutluca ve Abdullah oğlu Husameddin Altun-taş’ın şahadetleri ile subût buldu ve bu akdın vukûna değin mülkün müekkilinin malı olduğu ve tasarrufunda bulunduğu anlaşıldı. Sâliha Hatun’un mülkü Amasya havalisinde şöhreti dolayısı ile hududlarını göstermekten mustağni bulunan Ortaköy olup dört hissesinden üç hissesinin hepsini, bütûn hudûd ve hakları, tarla ve tepeleri, akar suları ve kuyuları, meyveli ve meyvesiz ağaçları, odunluk ve kerestelikleri ve evleri ile Rûm (Anadolu) beldelerinde mütedâvil bulunan 3000 talgami gümüş dirhem ve bir çanak fulûs bedeli mukabilinde Şer’i satış ve iki tarafın rızası ile icâp ve kabûl üzere teslim ve tesellüm yapılmış; bu hüküm ve şâhidlik yedi yüz yılı zilkadenin ortalarında (1301) vukubulmuştur.”⁶⁹¹

Yine Sahib Ata Vakfisi’nde de, Fahreddin Subaşı’nın eşinin sattığı emlâktan söz edilir.⁶⁹² Bu ve benzeri faaliyetler sık rastlanan bir durum olmamakla birlikte ticari bir faaliyet olması ve kadının bu faaliyetten gelir elde ettiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Türkiye Selçuklularında toprak sisteminin bozulduğu bu dönemde (Moğol istilası sonrası) kadın, arazi edinebiliyor ya da hane sahibi olabiliyordu. Yukarıda da bahsedildiği gibi Saliha Hatun, bir köyün mülkiyetini üzerinde taşıyordu. Bundan başka yine aynı kadının farklı araziler üzerinde mülkiyet hakkının olduğuna dair belgeler bulunmaktadır. Diğer bir vesikaya göre Saliha Hatun’un eşi Emir Şucaüddin Süleyman, Emir Nâsırüddin Muhammed’den bir sene müddetle bin beş yüz sultani gümüş dirhem borç almış ve buna karşılık olarak karısından aldığı vekâletle ona ait olan üç parça

⁶⁹¹ O. Turan, “Selçuklu Devrine”, s. 128.

⁶⁹² “Emir Nasrüd-din Behram Şah’tan, Emir Nûrüd-din Bey’den ve Fahrüddin Subaşı’nın zevcesinden satın aldığı emlâkın tamamı” (S. Bayram, “Sahib Ata”, s. 57).

çiftlik araziye rehin vermişti.⁶⁹³ Yine Konyalı Emir Biremanî'nin kızı Zümrüt Hatun'un ise Konya'da kendisine ait bir hanı vardı.⁶⁹⁴

Özellikle Moğol istilası sonrası Anadolu'da çokça vuku bulan bu türden toprak alım-satımları, hanedan mensubu kadınlarda da göze çarpmakta idi. Nitekim Anadolu Moğol istilası altında idi ve İlhanlıların Anadolu üzerindeki keyfi uygulamaları Selçuklu hanedanının geleceğini belirsiz kılmaktaydı. Bu doğrultuda Sultan IV. Kılıcarslan'ın kızı Sultan Hatun, mülkiyet edinmek amacıyla girişimde bulunmuş ve Tokat yöresinden bir mezra satın almıştı.⁶⁹⁵

Selçuklu kaynaklarında, özellikle vakfiyelerde kadınların mülk edindiklerine dair birçok ifade bulunmaktadır. Vakfedilen arazi ve vakfa ait sınırlar belirtilirken bazı mülkler sahibelerinin ismiyle ifade edilmiş ve bu şekilde kayda geçirilmiştir.⁶⁹⁶

Hatta kadın, sahip olduğu mülkiyet ve maddi gücü nispetinde vakıf dahi kurabiliyordu. Selçuklu Türkiye'sinde bunun birçok örneğine rastlamak mümkündür.

⁶⁹³ Vesikanın aslı şöyledir: “Asıl ve emirlerin efendisi mes’ud emir Alâiyye’li Şucâ’uddîn Sülayman bin Muhammed bin Devlet bin Genç, bu yazının tarihinden itibaren bir yıl müddetle, emîr ve büyüklerin efendisi ulu ve yüce emîr Nâsıru’d-din Muhammed bin merhum emir Seyfu’d-dîn Ferîdûn’ (yüceliği devam etsin)un, râyıc sultani gümüş dirhemlerden bin beşyüz (bunu tekid için üçte biri beşyüz) dirhemini alıp lâzım, câzım ve hak bir borç olarak, mezkûr meblâğ karşılığı olarak, karısı ve Necmu’d-din Kutlu Beg bin Hacı İzzeddin Ali’nin kızı Sâliha hatun denilen affif hanımdan, rehin hususunda sâbit olan ve sudûr edip kendisine takdim kılınan vekâlet hükmü ile, aşağıda zikr ve şerh edilmiş akarın hepsini bütün cüzüleriyle rehin etti. Ve Şeyh Emir Ali bin Muhammed bin Rüstem ve İbrahim bin Musâ’nın şehâdetiyle rehin edilmiş (yeri) in dörtte biri yarısını rehin edilen kimseye mubah kıldı (verdi). Bu (rehin edilmiş yerler) Amasya mülhakatından Öksi köyünde birincisi eskiden Ahi Ali feddân’ı (çiftliği), şimdi İdris ve Osman’ın muâkere’si (ortak ziraat ettikleri yer); ikincisi (eskiden) Devlet-şâh feddân’ı, şimdi Sarrâc Danişmend ve Küçük diye maruf olan Hoca Ali’nin muâkere’si olarak tanılan ve bütün hudud ve hukuku ile sahîh, şer’i ve kabzedilmiş bir rehin olarak verilen üç feddân’ın hepsidir. Bu müddet zarfında, vekâlet hükmü ile, rehin edilen (yer) in dörtte biri yarısını ve hasılatını ona verdi (ibâhe etti) ve bu müddetin inkızasında rehin devam ettikçe ona mubah ve makbul olarak ait olacaktır. Bu hüküm ve şahid kılma işi altı yüz doksan yedi yılı rebi’ul ahirin yirmi üçünde vuku buldu” (O. Turan, “Faizle Para”, s. 251-260).

⁶⁹⁴ İ. H. Konyalı, *Konya Tarihi*, s. 840.

⁶⁹⁵ Z. Oral, “Sultan Hatun”, s.385-394; Günümüze kadar ulaşmış ve mahkemece kayda alınmış olan bu satış belgesinin Türkçe tercümesi şu şekildedir: “ Maksat anlaşıldı (vesikanın mazmunu yanımda sabit oldu). Doğruluğuna hükmettim. Bu tarihte Darûn’-Nasr Tokat-Ulu Tanrı esirgesin- hâkimi olan (Bir kelime siliktir.) oğlu İsmail onu yazdı. Keyhüsrev oğlu esirgenmiş, mağfiret olunmuş, Rüknüddin Kılıç Arslan’ın kızı, yüksek talihli, hayırların başı (fatihası) büyük kraliçe (Melike) Sultan Hatun’un vekili Abdullah oğlu Şuca üd-Din Uğurlu’nun satış hakkındaki ifadesi (ikrarı) ve Ahmet Foni oğlu Tac üd-din Ebubekir ile Sa’d üd-din mubarek’in azatlı kölesi Abdullah oğlu Sârim üd-din, Yahya’nın şahitlikleriyle Abdullah oğlu ve beylerin iftihar ettiği büyük bey Hüsam üd-din Gündoğdu –yüceliği devamlı olsun- dan adı geçen Şuca üd-din Uğurlu vekâleti hasebiyle aşağıda yazılı mezraayı satın aldı. Bu suretle Sultan Hatun’un eline ve tasarrufu altına geçmiş olan, Tokat’ın İsa Meşhet köyünde kâin Arkin mezraası ki bir tarafı adı geçen İsa Meşhet köyü arazisi, diğer tarafı Kızlukayası köyü arazisi, üçüncü tarafı Seğirdicek mezrası, dördüncü tarafı Kasın köyü arazisi ile hudutlanmıştır. İşte bu mezraa bütün hudutları, hakları, evleri, arazisi, gezinti yerleri ve başka içten, dıştan hakları ile ve rayice göre 300 dirhem gümüş mukabilinde –ki bunun üçte biri 100 dirhemdir- cümle muteber şartlara, din esaslarına uygun ve doğru olarak alındı, verildi. Bedeli ödendi. Satış muamelesi 702 Hicret yılı Zilhicce ayının 28 inci (13 Ağustos 1303 Salı) günü cereyan etti ve yazıldı” (Z. Oral, “Sultan Hatun”, s. 387-388).

⁶⁹⁶ Örnek olarak bkz. O. Turan, “Celaleddin Karatay”, s. 111, 112, 141; S. Bayram, “Sahib Ata”, s. 39, 54, 57, 58; A. Temir, *Kırşehir Emiri*, s. 110, 123; Ali Haydar Bayat, “Anadolu Selçuklu Hastahane Vakfiyelerinin Tek Örneği Olarak Sivas Darüşşifası Vakfiyesi I Muharrem 615/30 Mart 1218”, *Türk Kültürü*, XXIX/333, Ankara, 1991, s. 12 de göderilen yerler.

Örneğin Sahib Ata vakfiyesinde kadınlara ait şu vakıflardan söz edilir: “Sivas’ın içinde Kasaplar Çarşısında diğer dükkânın tamamı. Bunun bir tarafı Subaşı Medresesi vakfı, bir tarafı Hanım Hatun Vakfı, bir tarafı Bulgarlı Medresesi vakfı ve bir tarafı yol ile mahduttur”⁶⁹⁷. “Sivas’ın içinde Semerkandi namı ile maruf Tabgâh dükkanının tamamı. Bunun bir tarafı Müşteri Hatun Vakfı, bir tarafı Fahrü’-d-din Vakfı, bir tarafı Biyazar milki ve bir tarafı yol ile mahduttur”⁶⁹⁸. Yine benzer şekilde Celâleddin Karatay Vakfiyesinde de vakıf kuran kadın isimlerine rastlamaktayız: “Konya’nın dış kısmında Garipler çarşısında hudutları Lusunk (?) vereseşi mülküne, Halul bin Barsauma vârisleri mülküne, Râhile Hatun’a mensup vakfa ve yola nihayetlenen birbirine bitişik iki dükkânın hepsi; Konya’nın dış kapısında Kasaphane kapısı bölgesinde, kasaplar sırasında, sınırları Abdullah kızı Meryem’in mülküne, Şeref Hatun’a mensup vakfa...”⁶⁹⁹.

Kadın vakıf kurabilmesine karşın, genel olarak kurulmuş olan vakıfların tevliyeti kadınlara verilmemekte ve son seçenek olarak kadın, vakfin tevliyetine getirilmekte idi. Örneğin Turumtay Vakfiyesinde bu durum şöyle ifade edilmişti: “Vâkıf kendisi hayatta olduğu sürece vakfin tevliyetini ve bütün işlerini üzerine aldı. Öldüğü zaman bu görev oğlunun oğlu ve çocuğunun çocuğu ikbal sahibi, yüce, reşid, müdebbir, said ve mütefekkir, merhum Emir Sinaneddin Musa oğlu Mehmed Bey’e sonra onun kadınlar hariç soyu ve nesli boyunca taakup ve tenasül eden oğullarının en yetkinine, oğulları ve erkek evlâd tükenince kız evlâdı ve torunlarına, bu kız evlâd ve ahfadından en salahiyetlisine, bütün ahval ve maslahatı ile tefvizine, sonra günlerin ve yılların birbirini takip etmesi ile akraba ve soyundan hiç kimse kalmadığı zaman evkafın tevliyet işleri ve istiğlalı Amasya beldesinde şer’i işleri deruhte eden kişiye yani adı geçen yerdeki kadı ve valinin emrine verilir”⁷⁰⁰.

⁶⁹⁷ S. Bayram, “Sahib Ata”, s. 54.

⁶⁹⁸ S. Bayram, “Sahib Ata”, s. 56.

⁶⁹⁹ O. Turan, “Celaleddin Karatay”, s. 156.

⁷⁰⁰ İ. Kayaoğlu, “Turumtay Vakfiyesi”, s. 106; Celâleddin Karatay Vakfiyesi’nde ise şu ifadelere yer verilmişti: “Adı geçen vakıf tevliyet işini, hayatta buldukça, kendisine, sonra, hayatta kaldıkça kardeşi büyük sipehsâlâr, âlim, âdil, mueyyed, Mânsûr, muzaffer, mücahid, seyyeddin, İslâm ve Müslümanların dayanağı, melik ve sultanların yardımcısı, emirlerin meliki emir Karasunkur bin Abdullah’a ondan sonra iki kardeşi olan büyük emir Kemaleddin Rumtaş ve adı geçen Seyfeddin’in en iyi oğullarına, bunlardan sonra, nesilden nesile, batından batına çoğaldıkça kadınlar hariç olmak üzere, en iyi erkek çocuklarının ileri gelenlerine ve oğullarının oğullarına tefviz etti. Eğer erkek evlatlarından ve nesillerinden bir kimse kalmazsa azadlılarının en iyi oğullarının oğullarına, eğer azadlılarının erkek evlâdı ve nesillerinden biri kalmazsa kadın tarafından en iyi ve reşid oğullarına; bunlardan da kimse kalmazsa Konya kadılığını yapan iyi ve afif her kadıya tevliyet tefviz edilir” (O. Turan, “Celaleddin Karatay”, s. 143); Yine Seyyid Nureddin Alp Arslan vakfiyesinde ise şöyle denilmekteydi: “Vefatından sonra, [vakfeden] bütün bunların tevliyeti şartların yerine getirilmesi akıl ve dindarlık yönüncü en rüşd olan evladın evladı

Bunlardan başka, edebi kaynaklarda da kadının mülk sahibi olduğuna dair bilgilere ulaşabiliyoruz. Örneğin Eflâki Menâkıbu'1 Arifin'de, Konya'da yaşayan, birçok köyün sahibesi konumunda olan ve Avriya'nın kızı olarak tanınan bir kadından bahseder. Bu kadın, gönlünü Arif Çelebi'ye kaptırmış ve ona kavuşmak arzusuyla elinde var olan tüm nakit parayı, gelirlerini ve mülkiyetinde olan köyleri elden çıkarmıştı.⁷⁰¹ Yine Eflâki eserinde, Kiramana Hatun'a ait bir bağdan bahseder.⁷⁰² Anladığımız kadarıyla kadına ait olan bu mülkiyetler, ya miras yoluyla intikal ediyor, ya da bizzat kendi geliriyle elde ediliyordu.

III. MESLEKİ HAYATTA KADIN

Mesleki olarak sınırlı bir çalışma alanına sahip olan kadın, daha çok mizacına ve fiziki yapısına uygun işlerde çalışıyordu. Özellikle kadın el sanatlarının ön plana çıktığı örgü ve dokumacılık gibi iş sektörleri, kadın için önemli bir istihdam sahası idi. Daha öncede bahsedildiği gibi çeşitli Anadolu şehirlerinde kadınlar için bu tür imkânlar oluşturulmuş ve mesleki hayatta onlardan istifade edilmiş idi.⁷⁰³

evladı evladına, nesilden sonraki nesline; karından sonraki karına, sonundan sonraki sonuna, erkek çocuklarıdır. Şayet, Allah korusun bunlar, son bulurlarsa, aynen yukarıdaki gibi kız çocuklarıdır” (S. Bayram “Amasya-Taşova-Alp Arslan”, s. 43). Ayrıca Cacaoğlu Nureddin Vakfıyesi'nde de benzer ifadeler yer almıştı: “Adı geçen vâkıf, Tanrı onun himayesini devamlı eylesin, sınırları gösterilmiş olan müşterek bu mülklerin yarısının tamamını erkek çocuklarına ve bundan sonra doğacak erkek evladına vakfetti. Bu mülkler, bir nesilden sonra gelen diğer erkek nesillerle intikal eder. Bunlardan birinin ve evlâtlarının erkek evladı olmadığı takdirde, onun hissesi kalan erkek kardeşlerine intikal eder. O nesilden kimse sağ kalmazsa ve onların erkek evlatlarının nesilleri kesilirse o nesilden gelen kadınlarla onların evlâdının evlâdına intikal eder. Bu takdirde erkek ve kadın olmalarına bakmadan vakıflar vâkıfın erkek ve kadın kardeşlerinin evlâdına, bir nesilden sonra diğeri olmak üzere intikal eder. Vakıfın erkek ve kadın kardeşleri neslinden kimse sağ kalmadığı taktirde, bu vakıflar, vâkıf tarafından azat edilmiş olan kölelerine intikal eder” (A. Temir, *Kırşehir Emiri*, s. 119-120). Ayrıca bu bilgi için bkz. A. Temir, *Kırşehir Emiri*, s. 135).

⁷⁰¹ Eflâki, bu olayı şöyle nakleder: “Konya şehrinde bir kadın vardı. Son derece güzel, cemal ve kemal sahibi ve devrinin mucizesi idi. Ona meşhur Avriya'nın kızı derlerdi ve çok zengindi. Birdenbire Arif hazretlerine gönlünü kaptırdı. Gece ve gündüz kararı kayboldu. Kendi malını mülkünü terkedip Arif Çelebi'nin yanına gitti. Çok defa harpı eline aldığı vakit muhalifler arasından ihtilaf kalkardı ve yolda yanmışların sıcak ciğerleri kururdu. Nakit paradan, gelirlerden, köylerden neyi varsa hepsini o hazretin uğrunda feda etti. Onun vuslat arzusu ile yanıyordu. Uzun zaman bu hasret içinde yaşadı. Bir gün ondan uygun olmiyan bir hareket ve ayıplanacak bir hâl sadır oldu. Bu yüzden Çelebi'nin mübarek kalbi ondan incindi. O gece mübarek sarığının kenarından bir peçe kadar yırtıp ona verdi. O hatun: ‘Ne buyuruyorsun, ne yapayım?’ diye sordu. Çelebi: ‘Ölmek lazımdır’ dedi. Bunun üzerine Avriya'nın kızı yalvarıp yakardı, fakat mümkün olmadı. İkinci gece fırsat bulup şehit ettiler. O şaş parçasını (Çelebi'nin verdiği sarık parçasını) da onun yüzüne örttüler ve onunla gömdüler. (Yüce Tanrı'nın rahmetine ulaşım). O günü, galip gelen Çelebi hazretleri yüreğinin ateşiyle şu rubaiyi söyledi: ‘Gam ve keder, onun matemiyile sabır elinin yaptığı her gömleği yırttı. Dün, onun yüzü güzellikte ateşin şerefi idi, bu gün ecel rüzgarı onu toprak yaptı’” (Eflâki, *Menâkıb*, II, s. 318-319).

⁷⁰² “Bir gün zamanın veliyesi olan Kiramana Hatun'un bağında idik. Mevlânâ üç gün üç gece sema etti, heyecanlar içinde idi” (Eflâki, *Menâkıb*, I, s. 311).

⁷⁰³ M. Bayram, *Fatma Bacı*, s. 39; İbn Battûta, *Seyahatnâmesi*, I s. 433.

Kadının mesleki olarak görev yaptığı alanlardan birisi de ebelik idi. Çocuk doğum uzmanı olarak görev yapan ebeler aynı zamanda, doğumdan itibaren süten kesilinceye kadar çocuğun sağlık sorunları ile ilgileniyorlardı. Bu şekliyle bir nevi çocuk doktorluğu yapmış oluyorlardı.⁷⁰⁴

Yine mesleki hayatta öne çıkan uğraşılardan bir başkası ise sütanneliği yani dadılık idi. Öz annesinin çeşitli problemlerden dolayı yetersiz kaldığı durumlarda çocuk, kiralanan sütanne aracılığıyla emziriliyordu. Örneğin Sultan Veled'in, Kiramana isminde bir sütannesini vardı.⁷⁰⁵ Alexiad'ta Anna Komnena, Sultan Şehinşah'ın dadısından bahseder. Şehinşah, sırrını dadısına anlatmış ve bunun sonucunda da sırrı ifşa olmuştu.⁷⁰⁶ Mevlâna'nın eserlerinde de sütannelik kavramına rastlamaktayız: “Bu çocuk süt ve sütannesinden başka bir şey bilmez”.⁷⁰⁷ “İnle ki, o feryadları işiten bizim komşumuzdur. Yalvar ki, çocuğun ağlaması anne sevgisindedir. Her ne kadar canları emziren o süt annesi kendini bağlamışsa da sen yine ağla ve inle”.⁷⁰⁸ “Padişah çocuk kaldıkça dadı-taya, her yanı zindan eder ona, Ana sütnine südünü emdikçe padişah kesilemez, şarap içemez”.⁷⁰⁹

Selçuklu Anadolu'sunda kadının icra etmiş olduğu diğer bir meslek ise müneccimlik idi.⁷¹⁰ Bu mesleği icra edenler içinde en tanınmış olanı hiç şüphesiz İbn Bibi'nin annesi Bibi Müneccime'dir. Nişaburlu âlim bir zat olan Kemaleddin Simnani'nin kızı Bibi Müneccime, anne tarafından nücum ilminde devrinin bilgini olan Muhammed-i Yahya'nın torunuydu ve onun yanında yetişmişti.⁷¹¹ Alâeddin Keykubad'ın elçi olarak Celâleddin Hârîzşah'a gönderdiği Kemaleddin Kâmyâr, Ahlat'ta Bibi Müneccime'nin yıldızlardan bilgi çıkarmadaki maharetine şahit olmuş ve tuhafına giden bu durumu döndüğünde Sultana iletmişti.⁷¹² Keykubad bu kadının bulunmasını emretmiş ve Şam'da izine rastlanan Bibi Müneccime, Anadolu'ya getirilmişti. Bibi Müneccime'ye çeşitli rütbeler verilmiş ve yüksek bir makama getirilmişti. Harput önlerine gelen Selçuklu ordusunda sıkıntı baş gösterince Bibi

⁷⁰⁴ E. Merçil, *Meslekler*, s. 111-112.

⁷⁰⁵ Eflaki, *Menâkib*, II, s. 230.

⁷⁰⁶ Anna Komnena, *Alexiad*, s. 500.

⁷⁰⁷ Mevlânâ, *Fihî Mâfih*, s. 243.

⁷⁰⁸ Mevlânâ, *Rubailer*, s. 75.

⁷⁰⁹ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, s. 179.

⁷¹⁰ E. Merçil, *Meslekler*, s. 181.

⁷¹¹ İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 439.

⁷¹² İbn Bibi, *el-Evamirü'l*, I, s. 439; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 82.

Müneccime, “Filan gün filan saatte zafer müjdesi gelecek” şeklinde bir kehanette bulunmuş ve gerçektende işaret edilen zamanda zafer müyesser olmuştu.⁷¹³ Kehanetin doğru çıkması üzerine Sultan Alâaddin Keykubad, Bibi Müneccime’yi huzuruna çağırılmış ve “Bibi Hatun’un kehaneti, Rabbani takdire ve bizim mutluluğumuza uygun düştü” deyip ona kıymetli bir hil’at ile çok sayıda hediye vermişti. Sonrada ona “Aklından geçen her isteği, gönlünün dilediği her şeyi söyle. Derhal yerine getirilecek” demiş ve bunun üzerine Bibi Müneccime, eşi Mecdeddin Muhammed-i Tercüman’ın saltanat divanı kâtipliğine getirilmesini istemişti. Bu isteği ivedilikle yerine getirilmiş ve Mecdeddin Muhammed-i Tercüman, saltanat divanı kâtibi yapılmıştı.⁷¹⁴

Mevcut kaynakların vermiş olduğu malumata göre, kadının en fazla göze çarptığı mesleki alanlardan birisi de eğlence sektörü idi. Özellikle şarkı söyleyen ve müzik aleti kullanan kadınlar bu anlamda en dikkat çekici olanları idi. Örneğin Eflâki, Konya’da Vezir Ziyaeddin hanında çalışan ve harp çalan Tavus adında bir kadından bahseder. Aynı zamanda benzersiz bir sese sahip olan bu kadın, beraberinde başka kadınları da çalıştırıyordu. Bunların görevi, handa kalanların hoşça vakit geçirmelerini sağlamaktı.⁷¹⁵ Özellikle şehirlerde, hususi ve umumi eğlence yerlerinde ve aynı zamanda çeşitli toplantılarda şarkı söyleyen ve raks eden kadınlar vardı.⁷¹⁶ Emir Emin’üddin Mikâil’in hanımı, her Cuma akşamı evinde toplantı düzenler ve Konya’nın hanımlarını davet ederdi. Bu toplantılarda şarkı söyleyen cariyeler, kadın defçiler ve neyzenler bulunurdu.⁷¹⁷ Mevlânâ, Mesnevisinde şarkıcı kadınlardan bahsederek şöyle der: “Şarkıcı kadınların, göğüslerindeki süslerle kazanamadığı letâfeti, ilim ve amel ehline manevi bir karşılık olmak üzere bu kitabın değerli yüce göğsü taşır.”⁷¹⁸ Şarkıcı kadınlar gündelik hayatın içerisinde o kadarlardı ki, inşâ eserlerinde onlara hitap şekliyle ilgili bilgi yer almıştı. El Hoyî’nin *Gunyetü’l-katib ve munyetü’t-talib*’de şarkıcı kadınlara (muganniye): “Yüce, cömert, zamanın çiçeği, namelerin latifesi, melikelerin azizesi, kadınların naziği korunmuşluğu devam etsin”⁷¹⁹ şeklinde hitap ediliyordu.

⁷¹³ İbn Bibi, *el-Evamirü’l*, I, s. 440.

⁷¹⁴ İbn Bibi, *el-Evamirü’l*, I, s. 440.

⁷¹⁵ Eflâki’de bu kadından övgüyle söz edilir: “Vezir Ziyâeddin’in hanında Tavus adında harp çalan bir hanım vardı. Sesi de çok tatlı ve gönül okşayıcı idi. Gönül kapıcı ve benzeri az bulunur bir kadındı. Saz çalmasındaki maharetinden ötürü bütün âşıklar onun esiri olmuşlardı” (Eflâki, *Menâkib*, I, s. 365-366).

⁷¹⁶ O. Turan, *Türkiye Selçukluları*, s. 39.

⁷¹⁷ Eflâki, *Menâkib*, I, s. 474- 475

⁷¹⁸ Mevlânâ, *Mesnevi*, IV, , s. 27.

⁷¹⁹ Hoyî, *Gunyetü’l-katib*, s. 16.

Bunlardan başka özellikle gayri müslim kadınlar, toplumda pek de hoş karşılanan bir davranış olmamasına rağmen meslek olarak hayat kadınlığı yapmaktaydılar. Konya’da Sahip İsfahani hanında bir genelev vardı ve burada birçok kadın fahişelik yapmakta idi.⁷²⁰ Yine Denizli’de hayat kadınları gelir elde etmek amacıyla hamam vb. yerlerde fuhuş yapmaktaydılar.⁷²¹ Ankara’da ise bu işi yapan kadınlar devlete vergi vermekteydiler.⁷²²

Bunlara ilave olarak kadınlara ilgili kaynaklarda şu mesleklere yer verilmiştir: Mesnevi’de kadın kılığına girmiş ve bu halde kadınlar hamamında dellaklık yapan bir adamdan bahsedilir.⁷²³ Buradan da anlaşılıyor ki, kadınlar hamamında dellâk olarak çalışan kadınlar vardı. Yine Mevlânâ, gelin bezeyicilerden bahseder.⁷²⁴ Öyle sanılmakta ki, bu meslekle uğraşan kadınlar, düğün öncesi gelinin süslenmesi işiyle uğraşıyorlardı. Ayrıca nevhager (Arapça’da nevvah) denilen ve ağıt yakmakla mükellef olan, yani bunu bir meslek olarak icra eden kadınların varlığından bahsedilir. Bu kadınlar ölünün soyunu, iyiliklerini anarak, hatıraları dile getirerek makamla ağıtlar yakıp ağlıyor ve halkı da ağlatıyorlardı.⁷²⁵ Bu mesleklerden başka muhakkak kaynaklara yansımayan farklı meslekler de vardı. Ancak kaynaklarda ulaşılabilenler bunlarla sınırlıdır.

⁷²⁰ Eflâki, *Menâkib*, I, s. 536,537

⁷²¹ İbn Battûta, *Seyahatnâmesi*, I, s. 408.

⁷²² W. Hinz, “Vergi Kitabeleri”, s. 778.

⁷²³ Kadın dellâklığı ile ilgili Mesnevi’de şu hikâyeye yer verilir: “Nasuh adında bir adam vardı. Kadın dellâklığı yapardı. Yüzü, kadın yüzüne benzemekle o daima erkekliğini gizlerdi. Kadınlar hamamında dellakti. Hile fenninde pek ustaydı. Nice yıldır dellakti ama kimse onun sırrını, halini bilmiyordu.” (Mevlânâ, *Mesnevi*, V, s. 437, 439).

⁷²⁴ “Gaz boyaması yokken, gelin bezeyen kadın yokken gül, O rengi nereden buldu da parıl parıl parlayıp ışıl ışıl ortalığı parlatarak gizlilik perdesinden nasıl yüz gösterdi” (Mevlânâ, *Dîvân*, 1974, s. 11).

⁷²⁵ Mevlânâ, *Rubailer*, s. 222.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÜLTÜREL HAYATTA KADIN

I. KÜLTÜR -SANAT FAALİYETLERİ

A. Edebiyat

Kültür-sanat faaliyetleri içerisinde özellikle edebiyatla yakından alakadar olan Selçuklu kadını, daha çok bu ilgisini kişisel olarak yürütmüştü. Şahsi bir takım çabalarla devam ettirilen bu faaliyetler içerisinde özellikle şiire olan ilgi dikkat çekici idi. Türkiye Selçukluları döneminde, şair olarak bilinen herhangi bir kadın ismine rastlanmamakla beraber, şiirle ilgilenen kadınların varlığına şahit olunabilmektedir. Özellikle, bu dönemde kadın tarafından kaleme alınmış bulunan birtakım şiirler günümüze kadar ulaşmıştır. Bunlar içinde en dikkat çekici olanı ise Erguvan Hatun'un kocasına yazmış olduğu şiirlerdir. Gurbette bulunduğundan dolayı uzun süre ayrı kaldığı kocası Bedreddin'e yazmış olduğu şiirler ile serzenişte bulunan Erguvan Hatun, duygularını bu şiirler vasıtasıyla dile getirmiş ve kocasına şöyle seslenmişti:

“Gamından ölsem de gönlümü ayırmam senden. Sen serbestsin, ama ben yaralı ve esirim.

Senden dolayı dağlanmış bir gönlüm var. Seni bıraktım. Gittin ama bir an olsun içimden gitmedin.

Beni anmaman dostluğun şartı olmaz. Ayrılığa düştüm. Lutfile tut elimi.

Gittin, genç oldukça çocuklarla oynamak için. Yaşım yüzü bile geçmedi. İhtiyar sandın beni.

Bacaklarım fildişi, yüzüm komaç ekmeği gibi. Yumuşak, beyaz ve güzelim. Adeta peynir gibiyim.

Boyum servi gibi, yürüyüşüm sülün gibi. Göğsüm ham gümüş, tenim ipek gibi.

*Evlenir, Râzî olursan, ben de getiririm bir Hicâzî. Bakire kız alırsan, ben de alırım bir genç oğlan”.*⁷²⁶

Eşinin yazmış olduğu bu şiire cevaben Bedreddin, kendisine isnat edilen şeylerin tamamen asılsız olduğunu dile getirmiş ve beddualardan oluşan şiirinde şu şekilde karşılık vermişti:

“Ey değersiz sözler söyleyen bayağı, yırtılasın! Canının damarları gerdanının kökünden kopsun; muradın olan her hasrette ciğerinin kanıher an gözünden damlasın; bu dünyada aslâ selâmet yüzü görme; barsakların çividen geçerek parçalansın; bana hiçbir hususta doğruluk yapmadığından boyun zamanın hâdiselerinden kamburlaşsın! ... Şimdi ümitsiz ve bedbin olarak evden defol! Her an ıstırabından yüzünü yol, veya vüsul vaktine kadar sus! Bu kötü mektubun gönderilmesine iştirak edenlere de lânet olsun!”⁷²⁷

Ahmed Eflâki'nin Menakıbu'l Arifin'inde, Gürcü Hatun'un kızı Ayn-ül Hayat'a ait bir beyit vardır. Bu husu ile ilgili Eflâki şunları anlatır: “ Bunun üzerine Ayn-ül Hayat'ın içinde bu sözün mânasından bir hayat kaynağı kaynamaya başladı ve Arif'in sevgisi kalbinde ateşlendi, yüz can ve gönüllü onun havasına kapılıp yıllarca onun sevdasında oldu. Sonunda bu sevdanın sırrına başını koyup şu beyti söyledi:

‘Delinin başında bir sevda olması hoştur, fakat bu sevda senin sevda olmak şartıyla’⁷²⁸.

⁷²⁶ Muhammed Emîn Riyâhi, *Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı*, çev. Mehmet Kanar, İstanbul, 1995, s. 119-120; Osman Turan'a göre bu şiirin hulasası şöyledir: “Henüz saçlarım siyah, örgülerim zincir gibi olduktan sonra sen yüz niyazla bir kişiyi avlarsan ben bir gamze ile yüz kişiyi sürüklerim; henüz yanağıma büse konabilir. Lâkin ne fayda ki oranın hâkimleri nasıl bir din ve iş sahibi olduğunu, ne düşündüğünü bilmezler. Sen bayağı bir gulamparasın. Çocuk ve oğlanlarla yaşamakta ve bu yüzden hasta olmaktadır; bazen sofı, bazen müftü gözükmek istersin. Sanki tasavvufun yarısı hıyâta ve yarısı livâta'dır. Mademki zenpervar ve ev sahibi değilsin neden beni bu belâya müptela kıldın? Gönlün sefer ve işrette olduktan sonra ben biçareyi kayıtlı ve ıstırapta tutmakta sana ne fayda vardır? Size hidayet mukadder ise bu sözler kâfidir” (O. Turan, *Resmî Vesikalar*, s. 169).

⁷²⁷ O. Turan, *Resmî Vesikalar*, s. 170, 171.

⁷²⁸ Eflâki, *Menakib*, II, s. 316.

B. Müzik

Kültür-sanat faaliyetleri içerisinde dikkati çeken bir diğer uğraşı alanı ise müzikti. Selçuklu döneminde Anadolu’da, farklı enstrümanları kullanabilen birçok kadın yetişmişti. Kadının kullandığı bu enstrümanlar içerisinde özellikle en dikkati çekici olanları ud, harp, def ve ney idi. Daha önce de sözü edilen Konya’da Vezir Ziyaeddin Hanında harp çalan Tavus Hatun bu sanatiyle meşhurdur.⁷²⁹ Yine Konya’da zenginliğiyle tanınan Avriya, iyi derecede harp çalıyordu.⁷³⁰ Emin’üddin Mikâ’il’in evinde toplanan Konya hanımları kadın neyzen ve defçiler eşliğinde sema ederlerdi.⁷³¹ Mevlânâ beyitlerinden birinde şöyle sesleniyordu: “Ey ut çalan nazlı, nazenin güzel, sen mi daha sarhoşsun, ben mi daha sormuşum, söyle ey huzurunda bütün efsunlarım efsane olan şuh dilber”.⁷³²

Daha önce de değinildiği gibi bu müzisyen kadınlar için müzik, aynı zamanda bir kazanç kapısı olmuş ve bu sanatı mesleki olarak icra etmişlerdi. Özellikle eğlence sektöründe çalışan kadınlar, yetenekleri doğrultusunda çeşitli müzik aletlerini kullanmış sesi güzel olanları ise şarkıcılık yapmışlardı.⁷³³

II. TÜRKİYE SELÇUKLULARI VAKIF ESERLERİNDE KADININ YERİ

Malazgirt zaferini müteakip Anadolu’yu yurt tutan Türkler, bir taraftan İslâmlaşma faaliyetlerine girişirken, diğer taraftan da yapmış oldukları mimari eserler ile bu coğrafyanın İslâmi bir kimlik kazanmasını sağlamışlardı. Bu süreç içerisinde, sanatta kendi üslubunu oluşturan Selçuklular, özellikle mimaride özgün bir tarz vücuda getirmişlerdi.

Selçuklu Anadolu’sunda imar faaliyetleri, genellikle hayırsever kişilerin kurmuş oldukları vakıflar vasıtasıyla yürütülmüştü. Özellikle hanedan mensupları ve devlet ricalinin destekledikleri vakıflar aracılığıyla yürütülen bu tür faaliyetler, Selçuklu mimari sanatının gelişmesine önemli katkılar sağlamıştı. Bu sayede Anadolu’nun muhtelif

⁷²⁹ Eflâki, *Menâkib*, I, s. 365.

⁷³⁰ Eflâki, bu kadın hakkında şu cümleye yer verir: “Çok defa harpı eline aldığı vakit muhalifler arasından ihtilaf kalkardı ve bu yolda yamışların sıcak ciğerleri kururdu” (Eflâki, *Menâkib*, II, s. 318).

⁷³¹ Eflâki, *Menâkib*, I, s. 474.

⁷³² Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, s. 163.

⁷³³ O. Turan, *Resmî Vesikalar*, s. 39; E. Merçil, *Meslekler*, s. 135-142.

yerleşim yerlerinde camii, medrese, külliye, hastane, han, hamam, kervansaray, zaviye ve köprüler inşa edilmiş, Anadolu bayındır bir hale getirilmişti. Anadolu’da vuku bulan bu imar faaliyetlerine kadınlar da katılmış ve birtakım yapıların inşasına öncülük etmişlerdi. Kimi yapılarda bizzat kadın baniler ön plana çıkmış ve bugün hala adlarıyla andığımız eserlerin yapımına ön ayak olmuşlardı. Bundan başka, kadının vasiyetini yerine getirmek ya da öldükten sonra adını yaşatmak amacıyla inşa edilen eserlerde bulunmaktaydı.

Anadolu’da hanımlar adına inşa edilen eserleri şu şekilde sıralayabiliriz.

Dediği Sultan Mescidi ve Türbesi: Dediği Sultan Mescidi ve Türbesi, Sultan II. Kılıcarşlan’ın azadlı cariyesi Sanavber Hatun tarafından 576/1180- 1181 senesinde Konya’nın Ilgın ilçesi, Mahmud Hisar Tekkesi köyünde yaptırılmıştır. Yapının mimarı Eminüddin Mirgûn aynı zamanda Sanavber Hatun’un kölesidir.⁷³⁴ (Yapılar, Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde inşa edilmiştir)

Demre Hatun Hanı: Günümüze kadar ulaşmamış olan eser, Emir Barsulu’nun kızı Demre Hatun tarafından Konya’da inşa ettirilmiştir. 598/1201-1202 tarihli Şemseddin Altun-aba vakfiyesinde eserden sözedilmesine bakılarak bu tarihten önce yaptırıldığı tahmin edilmektedir.⁷³⁵

Gevher Nesibe Sultan Şifaiyesi: Sultan II. Kılıcarşlan’ın kızı Gevher Nesibe Hatun’un vasiyeti üzerine kardeşi Sultan I. Gıyâseddin Keyhusrev tarafından Kayseri’de Hacı İkiz Mahallesinde 602/ 1205-1206 senesinde imar edilmiştir.⁷³⁶ Hayat hikâyesi rivayetlere karışmış olan Gevher Nesibe Hatun bir Emire âşık olmuş; evlenme isteğine mani olan ağabeyisi Sultan I. Keyhüsrev o emiri Gevher Nesibe’den uzaklaştırmak amacıyla harbe göndermiş ve bu sırada da kızkardeşini başka bir devlet görevlisi ile evlendirmeye kalkışmıştı. Gıyâseddin Keyhusrev’in bu teşebbüsü gerçekleşmemiş ve bir süre sonra da emirin ölüm haberi gelmişti. Büyük bir hüznü gark

⁷³⁴ M. Cunbur, “Kadın Hayratı”, s. 595; Aynur Durukan, Anadolu Selçuklu Dönemi Kaynakları Çerçevesinde Baniler, *Sanat Tarihi Defterleri*, V, İstanbul, 2001, s. 71.

⁷³⁵ Aynur Durukan, Anadolu Selçuklu, s. 72.

⁷³⁶ H. E. Eldem, *Kayseri Şehri*, s. 59 Müjgan Cumbur, “Selçuklu ve Osmanlı Devirlerinde Kadınların Kurdukları Şifahaneler”, *Erdem*, 3/8, Ankara, 1987; Ahmet Hulusi Köker, “Gevher Nesibe Sultan”, *Selçuklu Gevher Nesibe Sultan Tıp Fakültesi*, Kayseri, 1992, s. Hakkı Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara, 1986, s. 381; K. Türkmen, “Selçuklu Döneminde”, s. 437; M. Cunbur, “Kadın Hayratı”, s. 604; Aynur Durukan, “Anadolu Selçuklu Sanatında Kadın Baniler”, *Vakıflar Dergisi*, XXVII, Ankara, 1998, 22; Kâzım İsmail Gürkan, “Selçuklu Hastaneleri”, *Malazgirt Armağanı*, Ankara, 1972, s. 37-38; Süheyl Ünver, *Selçuk Tababeti*, Ankara, 1940; s. 52 Afetinan, “Kayseri’de Gevher Nesibe Şifaiyesi”, *Malazgirt Armağanı*, Ankara, 1972, s. 5. Ayrıca bu bilgiler için bkz. A. Durukan, “Anadolu Selçuklu”, s. 58.

olan Gevher Nesibe Hatun hastalanmış ve tüm çabalara rağmen kurtarılamayarak hayatını kaybetmişti.⁷³⁷ Gevher Nesibe Hatun, ölmeden önce Keyhusrev'e, kendisine ait tüm mal verliği ile bir darüşşifa yaptırmasını vasiyet etmişti.⁷³⁸ İşte bu vasiyet üzerine Sultan Gıyâseddin Keyhusrev, 600-601/1204 senesinde şifahanenin inşasına başlamış ve beraberinde de bir tıp medresesi (Gıyasiye) yaptırmıştır. Eser iki içinde tamamlanmış ve hizmete açılmıştır.⁷³⁹ Gevher Nesibe'nin bıraktığı büyük vakıf gelirleriyle yaklaşık yedi yüz sene işlevini devam ettiren bu hastanenin vakfiyesi günümüze ulaşmamıştır.⁷⁴⁰

Gevher Nesibe Hatun, aynı zamanda yine Kayseri'de Hunat Camii'nin batı kapısının karşısında ve iç kale surunun içinde yer alan Sultan Hamamı'nın da banisidir. Hamamın kitabesi de günümüze ulaşmamıştır.⁷⁴¹

Gevher Nesibe Hatun'un türbesi, şifaiyenin bitişiğinde bulunan tıp medresesine defnedilmiştir.⁷⁴²

Seyit Battal Gazi Külliyesi: Seyit Battal Gazi Külliyesi, Sultan I. Alâeddin Keykubad tarafından annesi Ümmühan Hatun adına hicri 604/1207-1208 senesinde (Sultan I. Gıyâseddin Keyhusrev'in ikinci saltanat dönemi) bugünkü Eskişehir'in Seyitgazi ilçesinde yaptırılmıştır.⁷⁴³ Rivayete göre Ümmühan Hatun, gördüğü bir rüyanın etkisiyle külliyenin yapımına karar vermiştir. Göya rüyasında Seyit Battal Gazi ona: "Ey Hatun, Hz. Peygamber soyundan olan ben, bu Rum memleketini aldım, fakat Kal'a-i Mesihiye'de şehit oldum. Gel benim üzerime türbe yap"⁷⁴⁴ der. Bunun üzerine Ümmühan Hatun yollara düşer ve Kal'a-i Mesihiye'ye kadar gider. Daha önce Kutluca isminde bir çoban, sürülerini otlatırken bu mezarın yerini tespit etmiş ve etrafını

⁷³⁷ M. Cumbur, "Selçuklu ve Osmanlı", s. 342; Müjgan Cumbur'a göre Gevher Nesibe Hatun'un ölüm nedeni veremdir. M. Cumbur, "Selçuklu ve Osmanlı", s. 342.

⁷³⁸ M. Cumbur, "Selçuklu ve Osmanlı", s. 342; A. H. Köker, "Gevher Nesibe", s. 5; M. Cumbur, "Kadın Hayratı", s. 595; K. İ. Gürkan, "Selçuklu Hastaneleri", s. 38.

⁷³⁹ Eserin kitabesi şöyledir: "Kılıçarslan oğlu, dinin ve dünyanın koruyucusu, büyük Sultan Keyhüsrev zamanında – saltanatı daimi olsun- Kılıçarslan'ın kızı, dinin ve dünyanın ismeti, Melike Gevher Nesibe'nin –Tanrı onu sizin için razı kılsın- vasiyeti olarak 602/1205-1206 yılında bu hastanenin inşasını başlattı" (M. Cumbur, "Kadın Hayratı", s. 605; H. E. Eldem, *Kayseri Şehri*, s. 58; H. Önkal, *Selçuklu Türbeleri*, s. 381; K. Türkmen, "Selçuklu Döneminde", s. 438; M. Cumbur, "Kadın Hayratı", s. 596; Afetinan, "Kayseri'de Gevher", s. 19; K. İ. Gürkan, "Selçuklu Hastaneleri", s. 38; S. Ünver, *Selçuk Tababeti*, s. 53).

⁷⁴⁰ Afetinan, "Kayseri'de Gevher", s. 5; Gevher Nesibe'nin zengin topraklara sahip olduğunu biliyoruz. Örneğin Sivas'ın Hafik ilçesinin kuzeydoğusunda bulunan bugünkü Düzyayla köyünün eski sahibi, vakfiyelerin verdiği bilgiye göre Gevher Nesibe Hatun'du (Refet Yinanç, "Sivas Abideleri ve Vakıflar", *Vakıflar Dergisi*, XXII, Ankara, 1991, s. 249.

⁷⁴¹ K. Türkmen, "Selçuklu Döneminde", s. 438.

⁷⁴² H. Önkal, *Selçuklu Türbeleri*, s. 381; A. H. Köker, "Gevher Nesibe", s. 6-7.

⁷⁴³ M. Cumbur, "Kadın Hayratı", s. 605; Yılmaz Önge, "Seyyid Battal Gazi Külliyesinde Sultan Hatun Türbesi", *Önasya*, 5/57, Ankara, 1970, s. 6; H. Önkal, *Selçuklu Türbeleri*, s. 310; Gordlevski, *Anadolu Selçuklu*, s. 320.

⁷⁴⁴ Y. Önge, "Seyyid Battal", s. 5; M. Cumbur, "Kadın Hayratı", s. 605.

çevirmiştir. Bu durumdan haberdar olan Ümmühan Hatun Çoban Kutluca ile birlikte, etrafı çevrilerek ziyaretgâh haline getirilmiş olan bu yere gider. Konya'ya döndüğünde Sultan Alâeddin Keykubad'a olanları anlatınca derhal mimarlar ve ustalar Kal'a-i Mesihîye'ye gönderilip inşaata başlanır⁷⁴⁵

Ümmühan Hatun'un türbesi de aynı külliye içerisinde eski bir Bizans manastırının üzerine inşa edilmiştir.⁷⁴⁶

Kayseri Külük Camii: Kayseri'de imar edilmiş ilk Camilerden birisi olan Külük Camisi, Dânişmendliler tarafından inşa edilmiştir.⁷⁴⁷ Daha sonra Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykâvus devrinde, Dânişmendli Yağıbasan'ın oğlu Mahmud'un kızı Atsız Elti Hatun tarafından 607/1210-1211 senesinde onarımı yaptırılmıştır.⁷⁴⁸

Devlet Hatun (Hatuniye) Mescidi: Bu Mescid, Selçuklu hanedanına mensup Ahmed el-Arusî'nin kızı Devlet Hatun tarafından Konya'nın Mihmandar Mahallesiinde inşa ettirilmiştir.⁷⁴⁹ İmar tarihinin, vakfiyenin yazıldığı 610/1213 senesi olduğu düşünülmektedir.⁷⁵⁰ Mescidin 610/1213 tarihli ilk vakfiyesine göre Devlet Hatun, bu mescid ile birlikte yine Konya'da Seyrekviran çiftliğinde yolcular için bir han yaptırmış ve bu yapıların gereksinimlerini karşılamak için de, Konya sınırları içinde üç çiftlik, altı dükkân, iki ahır ve bir ev vakfetmiştir.⁷⁵¹ Vakfın mütevelliliğini öldükten sonra erkek ve kız çocuklarına ve çocuklarının çocuklarına bırakmıştır.⁷⁵²

Devlet Hatun'un ismi, 620/1223 senesinde Seyrekviran çiftliğinde inşa ettirdiği hanın (Kadınhanı) kitabesinde Raziye olarak geçmektedir.⁷⁵³ Bu kitabeye göre Devlet (Raziye) Hatun, 620/1223 tarihinde vefat etmiştir.⁷⁵⁴

⁷⁴⁵ Y. Önge, "Seyyid Battal", s. 5. Bugün mevcut kitabesi şöyledir: "Bu mübarek mescid, Sultan Keyhüsrev bin Kılıç Arslan'ın saltanatı yıllarında, 604 senesinde inşa ettirildi. Onu, Sultan oğlu Sultan Bayezid bin Mehmed Han (Allah onun mülkünü daim, devletini ebedi kılsın) zamanında, 917 senesinde, Güzelce Şeyh Hüsni demekle maruf Seyyid Muhyiddin yeniletti"(H. Önkal, *Selçuklu Türbeleri*, s. 310).

⁷⁴⁶ H. Önkal, *Selçuklu Türbeleri*, s. 310; M. Cunbur, "Kadın Hayratı", s. 606.

⁷⁴⁷ A. Durukan, "Kadın Baniler", s. 21; M. Cunbur, "Kadın Hayratı", s. 607.

⁷⁴⁸ H. E. Eldem, *Kayseri Şehri*, s. 59-61; A. Durukan, "Kadın Baniler", s. 21; M. Cunbur, "Kadın Hayratı", s. 607. Eserin kitabesi şöyledir: "Bu binayı Keyhüsrev'in oğlu, dünya ve dinin şerefi, fetihler sahibi, Müminlerin Emirinin otağı, büyük sultan Keykâvus'un hakimiyeti zamanında Allah'ın zayıf kulu, iffetli kadın, Yağı Basan oğlu Mahmud'un kızı Atsız Elti Hatun 607/1210-11 yılında onartmıştır" (H. E. Eldem, *Kayseri Şehri*, s. 60; M. Cunbur, "Kadın Hayratı", s. 607).

⁷⁴⁹ İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, s. 383; A. Durukan, "Kadın Baniler", s. 15; M. Cunbur, "Kadın Hayratı", s. 607; Zeki Atçeken, *Konya'daki Selçuklu Yapılarının Osmanlı Devrinde Bakımı ve Kullanılması*, Ankara, 1998, s. 82; Yusuf Küçükdağ-Caner Arabacı, *Selçuklular ve Konya*, Konya, 1994, s. 261.

⁷⁵⁰ Devlet Hatun tarafından farklı iki tarihte hazırlanmış iki ayrı vakfiyeden ilki Recep 610 (19 Ekim-15 Kasım 1213), ikincisi ise Şaban-ı evvel 621 (18 Ağustos-15 Eylül) tarihlerinde oluşturulmuştur (A. Durukan, "Anadolu Selçuklu", s. 25).

⁷⁵¹ İ. H. Konyalı, *Konya Tarihi*, s. 383; Z. Atçeken, *Konya'daki Selçuklu*, s. 84; A. Durukan, "Kadın Baniler", s. 16.

⁷⁵² İ. H. Konyalı, *Konya Tarihi*, s. 383.

⁷⁵³ İ. H. Konyalı, *Konya Tarihi*, s. 386.

Uluborlu Ulu Camii: Sultan II. Kılıcarslan'ın Elbistan meliki olan Mugisüddin Tuğrul Şâh'ın kızı Melike Adile tarafından 629/1232 senesinde Isparta'nın Uluborlu ilçesinde inşa ettirilmiştir.⁷⁵⁵

Kütahya Yoncalı Ilıca: Selçuklulardan kalma en eski ılıca olan bu yapı, Kütahya-Tavşanlı yolu üzerinde Sultan I. Alâeddin Keykubad döneminde saray mabeyincilerinden Ramazanü'l-Hacib'in kızı Gülümsen Hatun tarafından 631/1233-1234 senesinde inşa ettirilmiştir.⁷⁵⁶

Mahperi (Hunat) Hatun Camii: Bu camii, Sultan Alâeddin Keykubad'ın eşi ve Sultan II. Gıyâseddin Keyhusrev'in annesi Mahperi Hatun tarafından 635/1238 senesinde Kayseri'de yaptırılmıştır.⁷⁵⁷ Kalonoros hâkimi Kyr Vard'ın kızı olan Mahperi Hatun, 617-618/1221 senesinde Sultan Alâeddin Keykubad ile evlenmiş ve Hıristiyanken Müslüman olmuştur. Halk arasında Hunat Hatun olarak bilinen bu kadın, hayırseverliğiyle tanınmış ve Selçuklu ülkesinde birçok yapı inşa ettirmiştir. Bundan dolayıdır ki, örneğin Meşhur tarihçi Esterebadi, onun için şu ifadeleri kullanmıştır: “Hand Hatun (Hunat-Mahperi), Rum asıllı olup güzel ve soylu bir kadındı. Onun değerinin üstünlüğü, yaptığı iyilikler ve hayırlar, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yaptırdığı medreseler, mescitler, zaviyeler, tekkeler, kervansaraylar, çeşmeler, aşevleri ve daha pek çok eserlerde açıkça görülür ve bugün bu eserler varlığını sürdürmektedir. Kayseri beldesinin sakinleri, onun büyüklüğü ve cömertliği konusunda görüş birliğindedirler”⁷⁵⁸. Yaptırmış olduğu eserler içinde en meşhur olanı hiç şüphesiz

⁷⁵⁴ İ. H. Konyalı, *Konya Tarihi*, s. 386.

⁷⁵⁵ A. Durukan, “Anadolu Selçuklu”, s. 71.

⁷⁵⁶ M. Cumbur, “Selçuklu ve Osmanlı”, s. 343; A. Durukan, “Kadın Baniler”, s. 18. Ilıca hakkında, halk arasında dilden dile dolaşan birçok hikâye mevcuttur. Bunlardan en yaygını olanı şu şekildedir: “Kütahya'da Selçuk valilerinden birinin kızı iğrenç, tedavi kabul etmez ve bulaşıcı bir hastalığa yakalanır. Kızın iyileşmesinden ümit kesilince, Yoncalı yakınındaki çayırığa bir çadır kurulup hasta oraya bırakılır, her gün yiyeceği, içeceği gönderilir ve bir anlamda ölüme terk edilir. Aylar geçer, kız hergün ikindi vaktinde çadırın önünden cılız, uyuz ve hasta kurdun geçtiğini, bir süre sonra da döndüğünü fark eder. Bir gün kurdun iyileşmeğe başladığını görünce merakla ve sürünerek kurdun peşine düşer, hayvanın bir bataklığa gittiğini, orda bataklıktaki çukurlardan birinden çıkıp ötekine girdiğini, sonra da temiz bir suda durulandığını görür. Kendi de bataklıklara girip çıkmağa başlar, günden güne iyileşir. Tam sağlığını kazandığı gün, onu bir çoban görür ve âşık olur. Gider babasından ister. Baba kızının hasta olduğunu söyleyerek önce reddeder. Ancak çoban kızın çok iyi olduğunu söyleyince baba sevinir ve kızını çobana verir. Yoncalı ilçasının üzerine bir hamam ve yakınına bir cami yaptırır ve kızının adına hayrat yapar” (M. Cumbur, “Selçuklu ve Osmanlı”, s. 343).

⁷⁵⁷ H. E. Eldem, *Kayseri Şehri*, s. 90; A. Durukan, “Kadın Baniler”, s. 16; M. Cumbur, “Kadın Hayratı”, s. 610-611; M. Çayırdağ “Hunat Hatun”, s. 2; K. Türkmen, “Selçuklu Döneminde”, s. 440; M. Zeki Oral, “Anadolu'da Sanat Değeri Olan Ahşap Minberler ve Tarihçeleri”, *Vakıflar Dergisi*, V, Ankara, 1962, s. 42; Ayrıca bu bilgiler için bkz. A. Durukan, “Anadolu Selçuklu”, s. 69.

⁷⁵⁸ Aziz b. Mahmud Erdeşir Esterâbadi, *Bezm u Rezm*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, 1990, s. 54.

Kayseri’de inşa ettirmiş olduğu camidir.⁷⁵⁹ Mahperi Hatun bu cami ile birlikte bir medrese ve hamam da yaptırmıştı.⁷⁶⁰

Mahperi Hatun’un türbesi de, bu camiye bitişik olarak inşa edilmiştir. Kesin olmamakla birlikte 636/1238- 641/1243 yılları arası bir tarihte yapıldığı tahmin olunan bu türbe, kümbet tarzında inşa edilmiştir.⁷⁶¹ Türbenin içinde Mahperi Hatun’dan başka iki mezar daha bulunmaktadır.⁷⁶² Mezarlardan birisi Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev’in kızı Selçukî Hatun’a aittir.⁷⁶³ Üçüncü mezarda kitabe bulunmadığı için burada yatanın kimliği belli değildir.⁷⁶⁴

Mahperi Hatun’un yaptırmış olduğu bir diğer önemli eser ise, Tokat ili Turhal ilçesi Pazar Bucağı yakınında 637/1238-1239 senesinde inşa ettirmiş olduğu Hatun Hanı’dır.⁷⁶⁵ Kesin olmamakla birlikte bu handan başka iki han daha inşa ettirdiği söylenmektedir. Bunlardan birincisi Yozgat-Akmağdeni karayolu üzerinde, Akmağdeni ilçesine bağlı Karamağara bucağı yakınında bulunan Çinçinli Sultan Hanıdır. Yapım tarihi Muharrem 637/Eylül 1239’dur.⁷⁶⁶ Diğeri ise Kırşehir-Zile yolunda Çekerek Suyu üstünde bulunan Kesik Köprü yakınında yer alan Çekerek Suyu Hanı’dır.⁷⁶⁷

⁷⁵⁹ Caminin iki ayrı kapı kitabesinden doğu kapısındaki şöyledir: “Bu mübarek cami inşâsını Keykubad oğlu yüce sultan din ve dünyanın koruyucusu fetihler sahibi Keyhüsrev devrinde Şevval 635/ Mayıs 1238’de büyük âlim, kanaatkâr, dünya ve dinin yüz akı, hayırlar fatihi Melike oğluna emretti. Allah onun yüce varlığını daim kılsın ve gücünü arttırsın” (H. E. Eldem, *Kayseri Şehri*, s. 149; M. Cunbur, “Kadın Hayratı”, s. 611; K. Türkmen, “Selçuklu Döneminde”, s. 440). Batı kapısındaki kitabe ise şöyle yazmaktadır: “ Bu mübarek mescidin inşasını Keykubad oğlu büyük sultan, din ve dünyanın koruyucusu, fetihler sahibi Keyhüsrev devrinde 635/1238 yılında büyük melike din ve dünyanın yüz akı Mahperi Hatun emretti. Allah onun yüce varlığını sürekli kılsın” (H. E. Eldem, *Kayseri Şehri*, s.150; M. Cunbur, “Kadın Hayratı”, s. 611; K. Türkmen, “Selçuklu Döneminde”, s. 440-441).

⁷⁶⁰ Erol Yurdakul’a göre hamam ve külliye, camiden önce inşa edilmişlerdir (Erol Yurdakul, “Son Buluntulara Göre Kayseri’deki Hunat Hamamı”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 1970/2, Ankara, 1971, s. 151).

⁷⁶¹ O. C. Tuncer, *Anadolu Kümbetleri -I-*, s. 169. Türbe içinde yer alan Mahperi Hatun’a ait mezarın kitabesi şöyledir: “Bu kabir, Keykubâd oğlu, dünya ve dinin koruyucusu merhum [şehid] sultan Gıyâseddin Keyhüsrev’in annesi, namuslu, saadetli, şehide, takva sahibi, ibadet ehli, dindar, mücadeleci, korunmuş, [Günahsız], adalet sahibi, dünyada kadınların sultanı, iffetli, temiz, çağının Meyemi zamanın Haticesi, maruf dost, binlerce mal sadaka veren, din ve dünyanın yüzakı, hanım (kadın) hanımefendi, Mahperi Hatun’undur –Allah cümlesine rahmet eylesin- Amîn” (H. E. Eldem, *Kayseri Şehri*, s. 92; M. Cunbur, “Kadın Hayratı”, s. 611; K. Türkmen, “Selçuklu Döneminde”, s. 441; M. Çayırdağ, “Hunat Hatun, s. 3).

⁷⁶² A. Durukan, “Kadın Baniler”, s. 17.

⁷⁶³ Çok sade bir yapıda olan bu mezarın kitabesi şöyledir: “Esirgeyen bağışlayan Allah’ın adıyla, bu kabrin sahibi, Keykubâd oğlu, Şehid Sultan Keyhüsrev’in Muharrem 683 (mart 1284) yılında ölen kızı Selçukî Hatun’undur” (H. E. Eldem, *Kayseri Şehri*, s. 94; M. Çayırdağ, “Hunat Hatun”, s. 3). Burada yatan Selçukî Hatun’un Ermeni Kralı tarafından Moğollara teslim edilen melike olabileceği tahmin edilmektedir. H. E. Eldem, *Kayseri Şehri*, s. 96.

⁷⁶⁴ A. Durukan, “Kadın Baniler”, s. 17.

⁷⁶⁵ M. Çayırdağ “Hunat Hatun”, s. 4; A. Durukan, “Kadın Baniler”, s. 17; O. C. Tuncer, *Anadolu Kümbetleri-I-*, s. 171; M. Cunbur, “Kadın Hayratı”, s. 612; M. Z. Oral, “Anadolu’da Sanat”, s. 42. Eserin kitabesi şöyledir: “Büyük sultan, ulu hakan yeryüzündeki Allah’ın gölgesi, din ve dünyanın koruyucusu Keyhüsrev b. Keykubad devrinde hükümdar hatunlarının melikesi Mahperi Hatun 637/1238-1239 yılında bu hanı yaptı” M. Cunbur, “Kadın Hayratı”, s. 612.

⁷⁶⁶ A. Durukan, “Kadın Baniler”, s. 17-18.

⁷⁶⁷ M. Cunbur, “Kadın Hayratı”, s. 612.

Bunlardan başka bir de zaviye yaptırdığı rivayet olunmaktadır. Mehmet Çayırdağ'ın vermiş olduğu malumata göre İncesu'nun Tekke Dağı'nda bulunan Şeyh Turesan Zaviyesi'ni Mahperi Hatun inşa ettirmiştir. Sultan II. Gıyâseddin Keyhusrev'in hükümdarlığı zamanında inşa edilmiş olan bu zaviye, Mahperi Hatun'un bağladığı vakıflar ile yaşamıştır.⁷⁶⁸

Melike Türbesi (Çifte Kümbetler): Bu türbe, Sultan Alâeddin Keykubad'ın hanımı Melike Adile (Gaziye Hatun) adına, kızları tarafından Kayseri- Sivas yolu üzerinde 645/1247 senesinde kümbed şeklinde inşa ettirilmiştir.⁷⁶⁹ Bilindiği üzere Melike Adile, üvey oğlu Sultan II. Gıyâseddin Keyhusrev'in emri üzerine Sâdeddin Köpek tarafından Ankara'da boğdurularak öldürülmüştü (634-635/1237).⁷⁷⁰ Gıyâseddin Keyhusrev'in ölümünü müteakip (643-644/1246), Melike Adile'nin mezarı Ankara'dan Kayseri'ye nakledilmiş ve kızları tarafından yaptırılan bu türbeye gömülmüştür.⁷⁷¹ Daha önceleri bu türbenin yanında günümüze ulaşmamış olan başka bir türbenin varlığından ötürü Çifte Kümbet olarak anılmaktadır.⁷⁷²

Elti Hatun Camii ve Türbesi: Elti Hatun Camii, Sultan II. Süleyman Şah'ın kızı Elti Hatun tarafından, Tunceli'nin Mazgirt ilçesinde 650/1252-1253 senesinde inşa ettirilmiştir.⁷⁷³

Camiinin yakınında bir de türbe bulunmaktadır. Kesin olmamakla birlikte Elti Hatun'un burada gömülü olduğu düşünülmektedir.⁷⁷⁴

Efray Hatun Medresesi: Mehmed İbrahim kızı Efray Hatun tarafından 671/1270 senesinde Kırşehir'de inşa ettirilmiştir.⁷⁷⁵ Halk arasında Muhterem Hatun

⁷⁶⁸ M. Çayırdağ, "Hunat Hatun", s. 3.

⁷⁶⁹ H. E. Eldem, *Kayseri Şehri*, s. 110; K. Türkmen, "Selçuklu Döneminde", s. 443; O. C. Tuncer, *Anadolu Kümbetleri-1*, s. 154; M. Cunbur, "Kadın Hayratı", s. 613; A. Durukan, "Kadın Baniler", s. 22.

⁷⁷⁰ İbn Bibi, el-Evamirü'l, I, s. 310-315; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, II, s. 65; O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 350-351, Gordlevski, *Anadolu Selçuklu*, s. 59; O. Turan, "Şemseddin Altun-Aba" s. 198

⁷⁷¹ K. Türkmen, "Selçuklu Döneminde", s. 443; O. C. Tuncer, *Anadolu Kümbetleri -1-*, s. 154.

⁷⁷² H. E. Eldem, *Kayseri Şehri*, s. 109; O. C. Tuncer, *Anadolu Kümbetleri -1-*, s. 151. Eserin kitabesi şöyledir: "Burası, Eyüboğlu Melik Adil Ebu Bekir'in -Allah onların kabirlerini nurlu ruhlarını ve kokularını güzel kokulu eylesin- kızı uğur ve bereketlerin kaynağı, melikeler melikesi, dünya ve ahretin hatunu, üstün hasletlerin sahibi, zamanın zübeydesi, dünyada kadınların efendisi, İslâmın ve Müslümanların yüzakı, din ve dünyanın koruyucusu, takva sahibi, güzel ahlâklı, saadetli melikenin şehitliğidir. Bunun yapılmasını muhterem kızları -Allah onları emellerine ulaştırsın ve hallerini güzel kılsın- 645/1247 yılında emretti" (H. E. Eldem, *Kayseri Şehri*, s. 109; K. Türkmen, "Selçuklu Döneminde", s. 443).

⁷⁷³ H. Önkal, *Selçuklu Türbeleri*, s. 114; A. Durukan, "Kadın Baniler", s. 20; O. C. Tuncer, *Anadolu Kümbetleri -1-*, s. 252; M. Cunbur, "Kadın Hayratı", s. 609; Ayrıca bu bilgiler için bkz. A. Durukan, "Anadolu Selçuklu", s. 70. Eserin kitabesi şöyledir: "Din ve dünyanın kerimesi Elti Hatun..... bin Süleyman Şâh 650 senesinin aylarında (bu) emaretin yapılmasını emretti" (H. Önkal, *Selçuklu Türbeleri*, s. 114).

⁷⁷⁴ H. Önkal, *Selçuklu Türbeleri*, s. 114; O. C. Tuncer, *Anadolu Kümbetleri -1-*, s. 251.

⁷⁷⁵ M. Cunbur, "Kadın Hayratı", s. 614; Ali Saim Ülgen, "Kırşehir'de Türk Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, II, Ankara, 1942, s. 261.

olarak da bilinen bu hatunun türbesi, medreseye bitişik olarak inşa edilmiş olan kümbed içerisindedir.⁷⁷⁶

Konya Hatun Türbesi: Sahib-i Azam Ali kızı Melike Hatun (masum hanım) tarafından 671 yılının Şaban ayında (Mart 1273) Konya’da inşa ettirilmiştir.⁷⁷⁷

Kayseri Cihan Hatun Türbesi (Döner Kümbed): Sultan I. Alâeddin Keykubad’ın kızı olduğu tahmin edilen Şah Cihan Hatun tarafından Kayseri’de inşa ettirilmiştir.⁷⁷⁸ Yapım tarihi kesin olmamakla birlikte 1275’li yıllar olduğu tahmin edilmektedir.⁷⁷⁹

Fatma Hatun Türbesi: Abdullah kızı Fatma Hatun adına Hacı Aka Nu’rattar tarafından 686/1287-1288 senesinde Kırşehir’de inşa ettirilmiştir.⁷⁸⁰ Fatma Hatun’un kimliği ilgili elimizde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Binayı yaptıran Hacı Aka Nu’rattar’ın İlhanlı büyüklerinden olduğu düşünülmektedir.⁷⁸¹

Gömeç Hatun Türbesi: Sultan IV. Rükneddin Kılıarslan’ın eşi ve Sultan III. Gıyâseddin Keyhusrev’in annesi Tokatlı Gömeç Hatun tarafından Konya Kalenderhane mahallesi Musalla mezarlığında inşa ettirilmiştir.⁷⁸² Kitabesi günümüze kadar ulaşmadığından yapım tarihi belli değildir. XIII. yüzyılın ikinci yarısı ya da XIV. yüzyılın başlarında inşa edildiği düşünülmektedir.⁷⁸³

Develi Ulu Camii: Sultan III. Gıyâseddin Keyhusrev zamanında Göçer Arslan ve onun hanımı Sa’ad kızı Sivastî Hatun tarafından Kayseri’nin Develi ilçesinde yaptırılmıştır.⁷⁸⁴ İmar tarihi tam olarak bilinmemekle beraber XIII. yüzyılın sonlarına doğru inşa edildiği kabul edilmektedir.⁷⁸⁵

⁷⁷⁶ M. Cunbur, “Kadın Hayratı”, s. 614; A. S. Ülgen, “Kırşehir’de Türk”, s. 261.

⁷⁷⁷ A. Durukan, “Anadolu Selçuklu”, s. 105.

⁷⁷⁸ H. E. Eldem, *Kayseri Şehri*, s. 129-130; A. Durukan, “Kadın Baniler”, s. 18-19.

⁷⁷⁹ A. Durukan, “Kadın Baniler”, s. 18. Eserin kitabesi şöyledir: “Bu türbe, saadetli Şah Cihan Hâtun’un türbesidir. – Allah onu rızasına eriştirsin.” (H. E. Eldem, *Kayseri Şehri*, s. 129-130).

⁷⁸⁰ H. Önkal, *Selçuklu Türbeleri*, s. 161; A. Durukan, *Anadolu Selçuklu*, s. 107.

⁷⁸¹ H. Önkal, *Selçuklu Türbeleri*, s. 161. Eserin kitabesi şöyledir: “Bismillahirrahmanirrahim, Yeryüzünde bulunan her şey fanidir. Ancak, yüce ve cömert olan Rabbinin varlığı bakidir. Bu tütbeyi mazlume, merhume, saide, şehide, Abdullah kızı Fatma (Allah onun kabrini serin tutsun) için büyük emir, alim, adil zahid, abid, hayırlar babası, dünyada Allah’ın velisi, din ve devlete muti, fakirler ve miskinlerin yardımcısı Hacı Aka Nu’rattar (Allah onun sonunu emin kılsın) 686 senesinde yaptırttı” (H. Önkal, *Selçuklu Türbeleri*, s. 161). Kitabesinde yazılı olan mazlume sıfatından dolayı Fatma Hatun’un öldürüldüğü düşünülmektedir. (H. Önkal, *Selçuklu Türbeleri*, s. 161).

⁷⁸² İ. H. Konyalı, *Konya Tarihi*, s. 604; H. Önkal, *Selçuklu Türbeleri*, s. 338-341; M. Ferit Uğur, “Gömeçhane”, *Konya*, 9, (937), s. 568-569; A. Durukan, “Kadın Baniler”, s. 18; Z. Atçeken, *Konya’daki Selçuklu*, s. 295.

⁷⁸³ H. Önkal, *Selçuklu Türbeleri*, s. 341; Z. Atçeken, *Konya’daki Selçuklu*, s. 295.

⁷⁸⁴ K. Türkmen, “*Selçuklu Döneminde*”, s. 442; A. Durukan, *Anadolu Selçuklu*, s. 107.

⁷⁸⁵ K. Türkmen, “*Selçuklu Döneminde*”, s. 442. Eserin kitabesi şöyledir: “Allah’ın rahmetine muhtaç zaif kulu Göçer, Aslan oğlu Nasrullah ve Allah’ın rahmetine ve rızasına muhtaç onunzaik cariyesi (kulu) Sa’ad kızı Sivastî tarafından Allah başarılarını ihсан ve hayırlarını onlara yad eylesin altıyüzseksen yılında” (K. Türkmen, “*Selçuklu Döneminde*”, s. 442).

Kutlu Melik Hatun Darülhüffazi: Şeyh Siracüddin-i Ürmevi'nin oğlu Ömer'in oğlu Ali'nin oğlu Mevlâna Bedrüddin Mahmud Çelebi'nin karısı, Hacı Mahmud'un kızı Kutlu Melik Hatun tarafından, Konya Atabekiye medresesi arkasında inşa ettirilmiştir.⁷⁸⁶ Yapım tarihi belli değildir. Ayrıca buraya Şeyhu'r-Reis Ebu Ali Sina'nın Kitab-ün nebatat min Kitab-üş-şifa isimli eserini vakfetmiştir.⁷⁸⁷

Hüdavend Hatun Türbesi: Bu türbe Sultan IV. Kılıcarşlan'ın kızı Hüdavend Hatun tarafından 712/1312-1313 senesinde Niğde'nin Yenice mahallesinde inşa ettirilmiştir.⁷⁸⁸

Niğde Valisi ile evli olduğu tahmin edilen Hüdavend Hatun, 3 Recep 732/ 31 Mart 1332'de vefat etmiş ve yaptırmış olduğu türbeye gömülmüştür.⁷⁸⁹ Yine türbe içerisinde Hüdavend Hatun'dan başka iki kadın mezarı daha bulunmaktadır.⁷⁹⁰

Fatma Hatun (Ferhuniye) Türbesi: Sultan II. İzzeddin Keykâvus'un kızı Fatma Hatun tarafından, annesi adına 700/1300-1301 senesinde Konya'nın Ferhuniye mahallesinde inşa ettirilmiştir.⁷⁹¹ Eserin vakfiyesinde burada gömülü bulunan şahsın Fatma Hatun'un annesi olduğu belirtilmektedir.⁷⁹²

Afyon Kadınana Kümbeti: Kesin olmamakla beraber, Sultan III. Alâeddin'in kızı Naima Hatun tarafından yaptırıldığı düşünülmektedir.⁷⁹³ Kitabesi günümüze kadar ulaşmadığından, Afyon ili Zaviye sultan mahallesinde bulunan bu eserin yapım tarihi bilinmemektedir. Babasının ölümünü müteakip Afyon'a sığınan Naime Hatun, aynı zamanda mücevherlerini satarak elde ettiği gelirle şehre suyu yaptırmıştır.⁷⁹⁴

⁷⁸⁶ M. Mesud Koman, "Konya'da Kutlu Melik Hatun Darülhüffazına Dair Bir Vakfiye ve Şeyh Siracüddin Ürmevi Hakkında Birkaç Söz", *Konya*, 51,1943, s. 50-51.

⁷⁸⁷ M. Mesud Koman, "Konya'da Kutlu", s. 51; M. Cunbur, "Kadın Hayratı", s. 614.

⁷⁸⁸ H. Önkal, *Selçuklu Türbeleri*, s. 174, 180; Gönül Öney, "Selçuklu Figür Dünyası", *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, ed. Doğan Kuban, İstanbul, 2002, s. 405. Eserin kitabesi şöyledir: "Allah rahmet ve mağfiret sahibidir. Bu mübarek türbenin yapılmasını, Allah'ın rahmet ve affını dileyen aciz kul, şehid Sultan Rükneddin (Kılıç Arşlan bin) Keyhüsrev- Allah ona mağfiret eylesin, kızı Hüdavend Hatun 712 senesinin aylarında emretti. Allah'a hamd onun peygamberine ve âline salat ve selam olsun" (H. Önkal, *Selçuklu Türbeleri*, s.179-180).

⁷⁸⁹ H. Önkal, *Selçuklu Türbeleri*, s. 181-182. Mezar kitabesi şöyledir: "Bu merkad Melike Huand Hatun'undur, 372 senesi Recep ayının üçüncü Pazartesi gecesi (vefat eyledi)" (H. Önkal, *Selçuklu Türbeleri*, s. 180).

⁷⁹⁰ Bu mezarlardan ilkinin kitabesinde şunlar yazmaktadır: "Merhum emir Şücaeddin'in kızı merhume, mağfire Paşa Hatun, 744 senesi zilkade ayında vefat etmiştir. Allah ona rahmet eyleye". Diğerinin kitabesi ise şöyledir: "Merhume, mağfire Şah Zade (?), 728 senesinin cemaziyelahirinin.... Da, pazartesi gecesi vefat etmiştir. Allah onun kabrini nurlu kılsın" (H. Önkal, *Selçuklu Türbeleri*, s. 181).

⁷⁹¹ İ. H. Konyalı, *Konya Tarihi*, s. 596; Müjgan Cumber'a göre bu binayı II. İzzeddin Keykâvus'un eşi, kızı Fatma Hatun ve sütanesi için yaptırmıştır (M. Cunbur, "Kadın Hayratı", s. 614); Ayrıca bu bilgiler için bkz. Z. Atçeken, *Konya'daki Selçuklu*, s. 180; Y. Küçükdağ- C. Arabacı, *Selçuklular ve Konya*, s. 268-269.

⁷⁹² İ. H. Konyalı, *Konya Tarihi*, s. 596.

⁷⁹³ Orhan Cezmi Tuncer, *Anadolu Kümbetleri -2- Beylikler ve Osmanlı Dönemi*, yy., 1981, s. 12.

⁷⁹⁴ M. Cunbur, "Kadın Hayratı", s. 615.

Amasya Hatuniye Ilcası: İlhanlılardan Olcaytu Muhammed Hudabende'nin eşi Ilduş (Yıldız) Hatun adına, kölesi Abdullah oğlu Amber tarafından 707-708/1308 senesinde Amasya'nın Yakutiye mahallesinde inşa ettirilmiştir.⁷⁹⁵

Yine Amasya'da Yeşil Irmak üzerine inşa edilen ilk köprü'nün de bir kadın tarafından yaptırıldığı söylenir. Günümüzde Kuş Köprü olarak anılan bu eserin, Sultan Mesud'un kızı Hundî Hatun'un hayratı olduğu düşünülmektedir.⁷⁹⁶

Gürcü Melek Hatun Türbesi: Kayseri müzesinde bulunan bir kitabeğe göre Gürcü Melek Hatun tarafından Kayseri'de bir türbe ve hamam inşa ettirilmiş, ancak bu eserler günümüze kadar ulaşmamıştır.⁷⁹⁷ Kitabesinde 723 yılı Rebiülevvel ayında (Mart 1323) öldüğü belirtilen Gürcü Melek Hatun'un kimliği hakkında herhangi bir malumat bulunmamaktadır.⁷⁹⁸

Yaptırmış oldukları yapılar ile Anadolu'nun bayındır bir ülke olması yolunda önemli hizmetlerde bulunan Selçuklu kadınları, böylelikle hayırseverliğin en güzel örneğini sergilemişlerdi.

Türkiye Selçuklularında kadının ön plana çıktığı bir diğer yapı türü ise mezartaşlarıdır. Günümüze kadar ulaşmış bulunan birçok mezartaşında kadın isimlerine rastlanabilmektedir. Aynı zamanda kadın figürlerinin de yer aldığı bazı mezar taşları, daha önce de bahsedildiği gibi onların hayattayken sosyal durumlarını göstermesi bakımından da önemlidir. Günümüze kadar ulaşmış mezartaşlarında hanedan mensupları başta olmak üzere çok sayıda kadının adı vardır.⁷⁹⁹

⁷⁹⁵ M. Cunbur, "Selçuklu ve Osmanlı", s. 344; A. Durukan, "Kadın Baniler", s. 22.

⁷⁹⁶ M. Cunbur, "Kadın Hayratı", s. 596.

⁷⁹⁷ M. Çayırdağ, "Kayseri'de Selçuklu Ve Beylikler Dönemine Ait Bazı Kitabe Ve Mezartaşları", *İÜFTD*, 34, İstanbul, 1983-1984, s. 506-507.

⁷⁹⁸ M. Çayırdağ, "Kayseri'de Selçuklu", s. 507.

⁷⁹⁹ Bu mezartaşları hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bkz. A. Süheyl Ünver, "XIV. Asırda Anadolu'da Selçuklular'ın An'anesine Bağlı Mezar Taşları Üzerine", *Vakıflar Dergisi*, XII, Ankara, 1978, s. 15-26; Ali Rıza Alp, "Nasreddin Hoca'nın Karısı Hakkında", *Türk Folklor Araştırmaları*, IX/192, İstanbul, 1965, s.3789; Beyhan Karamağaralı, *Ahlat Mezar Taşları*, Ankara, 1972; Halim Baki Kunter, "Kitabelerimiz", *Vakıflar Dergisi*, II, Ankara, 1942, s. 5-11; M. Ferit Uğur, "Mevlevilik Üzerine Bazı Notlar", *Konya*, 32, (1940), s. 1743-1756; Mehmet Önder, "Gerçek Nasreddin Hoca", *Türk Folklor Araştırmaları*, IX/192, İstanbul, 1965, s. 3790; Ziya Ceran, "Nasreddin Hoca'nın Kızına Ait İkinci Mezar Kitabesi", *Türk Folklor Araştırmaları*, IX/192, İstanbul, 1965, s. 3807-3808.

BEŞİNCİ BÖLÜM

DİNİ HAYATTA KADIN

I. KADININ DİNİ YAŞANTISI

Malazgirt zaferini müteakip, bir tarafta Türkiye Selçukluları diğer tarafta Dânişmend, Çaka ve Mengüçük gibi Türk beylerinin Anadolu'nun dört bir yanına yaptıkları fetihler neticesinde, bu yerler Türkmen göçüne sahne olmuş ve Anadolu hızlı bir şekilde İslâmlaşmaya başlamıştı.⁸⁰⁰

İslâmi bir kimliğe bürünen Anadolu'da kadın, gerek yaşantısı, gerekse davranışları ile bu dini en güzel şekliyle temsil etmişti. Kaynakların vermiş olduğu tafsilata göre Selçuklu kadını, dindar, ibadetlerine düşkün ve samimi bir Müslüman görüntüsü vermekteydi. Gerek toplumda, gerekse saray kadınlarında bu durum açık bir şekilde görülebilmekte idi. Örneğin Sultan II. Kılıcarşlan'ın kızı Selçuka Hatun'un dindar kişiliğine olan hayranlığını gizleyemeyen İbni Cübeyr, onun hakkında şu cümlelere yer vermişti: “Hatun’u tanıyan, güvenilir birçok kişinin bildirdiğine göre o, iyi iş ve ibadetleriyle tanınmış, iyilik yapmayı seven biriymiş. Hac vazifesini yerine getirdiği bu yolculuğu sırasında, yolda büyük miktarda sadaka ve bağışlarda bulunmuş. Salih erkek ve kadınları sever, dualarını almak için onları gizlice ziyaret edermiş. Genç olmasına ve saltanat nimetleri içinde yüzmesine rağmen böyle davranması gerçekten ilginç, Alah, kullarından dilediğini doğruya eriştirir”.⁸⁰¹

Halk içinde de dindarlığı ile dikkatleri çeken birçok kadın vardı. Örneğin Konya'da yaşayan Fahrü'n-nisâ hatun için şu ifadeler yer verilmişti: “Dindar ve çok

⁸⁰⁰ Türkiye Selçuklu Devleti'nde dini yapı hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bkz. Seyfullah Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni Türkiye'nin Dini Yapısının Tarihsel Arka Planı*, İstanbul, 2006.

⁸⁰¹ İbni Cübeyr, *Kutsal Topraklara*, s. 174; Ayrıca bu bilgiler için bkz. Z. Kitapçı, “Melike Selçuka”, s. 144.

sadık bir hanımdı. Zamanın Râbiası idi. Dünyanın uluları ve gönül sahibi ârifler adı geçen mutekidi idiler⁸⁰². Eflâki ise Fatma Hatun'u tasvir ederken şöyle demektedir: “Çoğu günler oruç tutar ve geceleri de ibadetle meşgul olurdu. İki üç günde bir iftar ederdi. Muhtaçlara gömlek ve hediyeler bağışlardı ve daima az yer, az uyur, az konuşurdu. Göklerin ruhaniyeti olan gayba ait suretleri bizzat gözleriyle görür ve onları bu hâle layık olan muhiblerine de gösterirdi⁸⁰³”

Dini yaşantısına ve ibadetine çokça önem veren kadın, zaman zaman mescide de gidiyor, vaaz dinliyor ve sohbet halkalarına katılıyordu. Kadınların mescidlerde görünmesi alışılmış ve normal karşılanan bir durumdu. Örneğin Sultan II. Gıyâseddin Mes'ûd zamanında Mehmed bin Mahmud el-Hatib tarafından yazılmış olan Fustât ul-adâle adlı eserde muhtesiplerin görev ve sorumlulukları arasında, mescidlerde kıssa-hân'lık yaptırılmaması, şiir okutturulmaması ve kadınların ancak arka safta bulunması için tedbir alınması gibi maddeler sıralanıyordu.⁸⁰⁴ Anlaşıldığı kadarıyla mescidler, kadın için gündelik hayatın bir parçasıydı ve bundan dolayı da kadının mescid içindeki sınırlarını belirlemek amacıyla bazı düzenlemelere gidilmişti. Selçuklu kadını için mescid, ibadetlerin yapıldığı bir mahal olmasının ötesinde, dini hayatın bir uzantısı olarak hutbe ve vaazların dinlendiği ve bilgilendikleri bir mekândı. Bir defasında Sultan Veled'in vaazı sırasında, içlerinde kadınların da bulunduğu cemaat hislenip galeyana gelince vaaz yarım kalmıştı.⁸⁰⁵ Vaaz ve hutbeleri dinleyen kadın gerekirse merak ettiği dini konularda da soru sorabiliyordu.⁸⁰⁶

⁸⁰² Eflâki, *Menakib*, I, s. 200.

⁸⁰³ Eflâki, *Menakib*, II, s. 136; Mevlânâ'nın mektuplarında da dindar kadınlar ile ilgili bir takım ifadeler rastlamak mümkündür: “O biricik Hâtûn, boyuna tanrıya dayanmada, güvenmede, Yüce Tanrının lütfuna, yardımına bel bağlamaktadır; sonunda da Tanrının, önüne ön bulunmayan lütfü, dertleri, dermanın ta kendisi yapacak, çöküntüleri, onarma haline getirecektir” (Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 70). “Anası, büyük anası, bütün yakınları temiz kişilerdir; namaz ehlidir, mazlumdur” (Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 96).

⁸⁰⁴ O. Turan, *Resmi Vesikalar*, s. 35. Benzer bir durum İran coğrafyasında da göze çarpmaktaydı. Sultan Sencer tarafından verilen bir ihtisap menşurunda muhtesibin görevleri arasında, kadınların ilim ve vaaz meclislerinde erkeklerle karışık oturmaması emrediliyordu. O. Turan, *Resmi Vesikalar*, s. 36.

⁸⁰⁵ Eflâki, *Menakib*, II, s. 222-223; Eflâki, yine bu hususla ilgili şu olayı anlatır: “Sultan bir gün Baha Veled hazretlerinden va'zetmesini son derece ısrarla rica etti. Baha Veled (bunu kabul edip) vaiz minberinin Guristan-ı Kaani'i denilen mezarlığa getirilip orada kurulmasını buyurdu. Şehrin erkek ve kadın bütün halkı oraya toplandılar” (Eflâki, *Menakib*, I, s. 35).

⁸⁰⁶ Mevlânâ, bu husus hakkında Mesnevi'de şu örneğe yer vermişti: Anlatışı güzel bir vaiz vardı. Kadın-Erkek herkes onun va'zına meftundu. Cuhâ da bir çarşaf giyip yüzünü örterek kadınlar arasına karışıp oturmuştu. Birisi vaize gizlice, ‘Öd yerindeki kıllar namazı bozar mı?’ diye sordu. Vaiz dedi ki, ‘Öd yerindeki kıllar uzayınca namaz, kerahet üze olur. Onları, hamam otu veya ustura ile gider ki namazın kâmil ve makbul olsun’. Sual soran kadın, namazın bir zarar gelmemesi için onların ne kadar uzunlukta olabileceğini sorunca, Vaiz, ‘Eğer arpa miktarı uzunlukta olacak olursa tıraş olmak şarttır’ dedi. Cuhâ'nında ‘A hemşire, bir bak bakalım bende öd yerindeki kıllar o kadar var mı? Sevabına ona elini uzat da namazım boşuna mekruh olmasın!’ demesi üzerine kadın, adamın şalvarına el uzattı, eli aletine rastladı. Kadın bu halden naray basınca vaiz, ‘Sözüm, kalbine tesir etti’ dedi. Cuhâ, ‘Kalbine değil, eline tesir etti! Vay eğer gönlüne tesir etseydi!’ dedi” (Mevlânâ, *Mesnevi*, s. 647-649).

II. TASAVVUFİ HAYATTA KADIN

On ikinci yüzyılın başlarından itibaren Anadolu'da, kaynakları Orta Asya ve Orta Doğu'ya dayanan bir takım tasavvufi akımlar ortaya çıkmıştı.⁸⁰⁷ Bu akımlar, toplum tarafından da geniş bir taraftar kitlesi bulmuş ve desteklenmişti. Özellikle Moğol istilasının sebep olduğu buhran ortamında, huzur arayan insanlar aradıkları sükûneti bir nebze de olsa tasavvufta bulmuşlardı.

Türkiye Selçukluları döneminde Anadolu'da iki büyük tasavvufi akım dikkati çekmekteydi. Bu iki akım, Mevlevilik ve Bektaşilik idi. Her iki tarikat da halk nezdinde büyük kabul görmüş ve özellikle kadınların teveccühüne mazhar olmuştu. Selçuklu kadını, sadece tasavvufi faaliyetleri desteklemekle kalmamış, aynı zamanda bu tür etkinliklerin içinde de yer almıştı.

Anadolu'da kadınların daha çok rağbet gösterdiği tasavvufi akım Mevlevilik olmuştu.⁸⁰⁸ Özellikle saray kadınının desteğini alan Mevlevilik hareketi, gerek maddi, gerekse manevi olarak büyük bir nüfuz elde etmişti. Bu gücün oluşmasında Gürcü Hatun'un önemli bir rolü vardı. Gürcü Hatun, tam bir Mevlânâ aşığıydı ve ömrünü bu yola adanmıştı. Eflâki bu konuda şunları söyler: "Zamanın kraliçesi, dünyanın hanımı ve Sultan'ın karısı olan Gürcü Hatun (Tanrı rahmet etsin) hanedanın (Mevlânâ hanedanının) muhiplerinden ve has müritlerindendi. Daima Mevlâna'nın verdiği şevkin ateşi içinde yaşıyordu"⁸⁰⁹ Gürcü Hatun'un Mevlânâ'ya olan sevgisi o kadar fazlaydı ki, bir defasında Kayseri'ye gitmek istemiş, fakat Mevlânâ'dan uzak kalacağından dolayı en azından onun bir resmini yaptırıp beraberinde götürmeyi arzu etmişti. Bu amaçla Sultan, devrin en büyük ressamlarından Aynüddeve-i Rumî'yi huzuruna çağırılmış ve ona çokça hediye vererek Mevlânâ'nın resmini yapmasını istemişti. Bunun üzerine Aynüddeve, Mevlânâ'nın huzuruna gitmiş ve onun resmini yapmak istemiş, ancak her yaptığı resim kâğıt üzerinde şekil değiştirmişti. Bu şekilde yirmiye yakın resim yapmış,

⁸⁰⁷ Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul, 1996, s. 27.

⁸⁰⁸ Bu hususta bkz. Süleyman Uludağ, *Süfi Gözüyle Kadın*, İstanbul, 1995, s. 117-121; Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, İstanbul, 1985, s.278-280; Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin Hayatı Felsefesi Eserleri Eserlerinden Seçmeler*, İstanbul, 1952, s. 209-211

⁸⁰⁹ Eflâki, *Menâkib*, I, s. 374.

fakat bir türlü sonuç elde edememiş ve çaresiz elindeki resimlerle birlikte Gürcü Hatun'a gitmişti. Eflâki'ye göre: "Gürcü Hatun bütün o şekilleri sandığına koyup seferde ve hizada beraber taşıdı. Mevlânâ hazretlerinin şevki ona galebe ettiği vakit, Mevlânâ derhal onun gözü önünde tecessüm ediyor ve bununla sükûnet buluyordu".⁸¹⁰

Gürcü Hatun, bağlı olduğu bu tarikata aynı zamanda maddi olarak da büyük desteklerde bulunmuştu. Bir defasında Bedreddin-i Tebrizi, Mevlânâ'nın yakuta çevirmiş olduğu taşı Gürcü Hatun'a vermiş ve buna karşılık Gürcü Hatun'da ona yüz seksen bin direm para vermişti.⁸¹¹ Yine Gürcü Hatun Alâmeddin Kayser'e, Mevlânâ'ya olan sevgisinin ve bağlılığının karşılığı olarak yüz bin altın vermişti.⁸¹² Şeyh Selâhaddîn'in kızı Hediye Hatun'u evlendirmek istediklerinde ise çeyizini tamamlamak amacıyla Mevlânâ'nın isteği üzerine Gürcü Hatun'dan yardım istemişler ve o da seve seve bu yardımda bulunmuştu.⁸¹³ Menakibu'l Arifin'de anlatılan bir başka olayda ise bu durum şu şekilde dile getirilmişti: 'Bir gün Gürcü Hatun latife yoluyla Alâmeddin-i Kayser'den: 'Sen Mevlâna'dan ne keramet gördün de ona böyle kapılıp müridi oldun ve onu bu kadar çok seviyorsun?' diye sordu. Alâmeddin Kayser de : 'Ey dünyanın hanımı! Ömrün uzun olsun. Mevlânâ'nın en önemsiz kerametlerinden birisi şudur: Her peygamberi bir din sahibi sevdiği ve her şeyhi bir kavim kendilerine uyulan bir adam yaptığı halde Mevlâna'yı bütün din ve devlet sahipleri sever, onun sırları ile şereflenir, onunla övünürler. Bundan daha büyük keramet olur mu?' diye cevap verdi. Dünya hanımlarının sultanı (Gürcü Hatun), bu cevaptan çok memnun oldu ve ona hil'atler verdi. Dostlara da birçok hediyeler gönderip hizmetlerde bulundu".⁸¹⁴ Mevlânâ vefat ettiğinde, Alâmeddin-i Kayser onun türbesinin inşası ile ilgilenmiş ve bu işi esnasında da ona Gürcü Hatun vasıtasıyla Kayseri'nin gelirlerinden elli bin dirhem tahsis edilmişti.⁸¹⁵

⁸¹⁰ Eflâki, *Menâkib*, I, s. 412-413; Hamit Arbaş, "Muineddin Süleyman Pervane'nin Eşi Gürcü Hatun'un Kayseri Yolculuğu ve Ressam Aynüddeve-i Rûmî", *Kayseri ve Yöresi Kültür Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni 12-13 Nisan 2001, Bildiriler*, I, Kayseri, 2001, s. 55-56.

⁸¹¹ Eflâki, *Menâkib*, I, s. 136.

⁸¹² Eflâki, *Menâkib*, I, s. 445 .

⁸¹³ Eflâki, *Menâkib*, II, s. 142-143.

⁸¹⁴ Eflâki, *Menâkib*, I, s. 502.

⁸¹⁵ Eflâki, *Menâkib*, II, s. 204; Gürcü Hatun'un Mevlânâ'ya olan yakınlığıyla ilgili Eflâki'de ayrıca şu hadiseye yer verilmiştir: "Ben [Kira Hatun] bu kumların hepsini [Mevlânâ'nın ayakkabısında bulunan] topladım, bir miktarını bir kâğıt içerisine koyup melikelerin melikesi Mevlânâ'nın müridesi olan Gürcü Hatun'a gönderdim ve büyük seyahati ve mekân tayinini ona bildirdim. Gürcü Hatun'un itikadı bir iken bin oldu ve bunun için o kadar bahşişler verdi ki parmakla sayılmaz" (Eflâki, *Menâkib*, I, s. 255).

Sultan IV. Rükneddin Kılıcarslan'ın eşi Gumac (Gömeç) Hatun da Mevlânâ'nın müridlerindendi ve onun yoluna intisap etmişti. Bir defasında Kadı Kemâleddin-i Kâbi, bir semah toplantısı düzenleyerek Mevlânâ hazretlerini davet etmek istemiş ve bu toplantıda da şerbet ikram etmeyi arzu etmişti. Fakat bütün Konya'yı dolaşmış, otuz zembilden fazla şeker bulamamıştı. Bunun üzerine Gumaç Hatun'un yanına gitmiş ve ondan yardım istemişti. Gumac Hatun onu geri çevirmemiş ve on zenbil kadar nebet şekeri vermişti.⁸¹⁶ Yine bir gün Gumac Hatun, bir kısım kadın ile birlikte sarayda otururken Mevlânâ Celâleddin içeri girmiş ve "Çabuk! Çabuk! Dışarı çıkın" diye seslenmişti. Bunun üzerine Gumac Hatun ve arkadaşları dışarı çıkmış ve çıktıkları anda sofanın kemeri çökmüştü.⁸¹⁷ Sultan Veled, Gumac Hatun'dan övgüyle bahsetmiş ve onun hakkında şu cümleleri sarfetmişti: "Ey terceman: Gömeç hatunun eşğine köleler gibi başını koy da bizim hizmetlerimizi arzet!... Benim selamımı ilet ve her zaman yerde bir Gülşen gökte bir ay olduğunu söyle. Güzeller onun yüzünün gölgesi gibidirler. Etrafında dönüp dolaşıyorlar ve hepsi de:- Ey ay yüzlü senin güzelliğin gibi cihanda güzellik yoktur!... diyorlar. Tanrı sana burada şahlık orada mahlık verdi. Bu dünyada ten-vücut milkini o bir dünyada can milkini verdi. Şu halde iki alemde server, can ve gönülde mehter, hak denizinde cevhersin, tanrı ömrünü ebedi kılsın. Allah sana ilhamlar verdi, huzur ve rahat verdi. Bundan sonra tahtlar bulacak ve muradına ereceksin... Senin istikbalini Tanrı bize keşfetti. Bu maruzatımı dinle ve itimad et"⁸¹⁸.

Erzincan hâkimi Fahreddin Behram Şah'ın eşi İsmeti Hatun, daha henüz Bahâddin Veled'in Anadolu'ya girişi esnasında bu durumdan haberdar olmuş ve hemen bir ata binerek onun arkasından gitmişti. Erzincan yakınlarında ona yetişmiş ve bu durumdan dolayı hoşnut olan Bahâddin Veled de onu müridliğe kabul etmişti.⁸¹⁹ Yine Keygatu'nun karısı Paşa Hatun da Mevlevî idi. Eflâki, Paşa Hatun'un Mevlâna'nın torunu Arif Çelebi'ye olan bağlılığı ile ilgili şu ifadeler yer verir: "Paşa Hatun Erzurum'daydı ve Mevlânâ hanedanının muhiplerindendi. Çelebi hazretlerini çok seviyordu ve onun toprağını öpmeği canın kiblesi yapmıştı"⁸²⁰.

⁸¹⁶ Eflâki, *Menâkib*, I, s. 172.

⁸¹⁷ Eflâki, *Menâkib*, I, s. 326; Sipehsâlâr, *Mevlânâ*, s. 93.

⁸¹⁸ İ. H. Konyalı, *Konya Tarihi*, s. 604.

⁸¹⁹ Eflâki, *Menâkib*, I, s. 23-24.

⁸²⁰ Eflâki, *Menâkib*, II, s. 292; Eflâki, Ahi Emir'den rivayetle Paşa Hatun ile Arif Çelebi arasında geçen bir olayı şöyle nakleder: "Bir müddet de birbirleriyle sohbetinde bulunmuşlardı. O, Çelebi'nin Konya'ya gitmesine müsaade etmemişti. Bunun üzerine Sultan Veled hazretlerinden dâvetnameler gelmiş, fakat dönmek imkânı olmamıştı. Çelebi hazretleri üç gün üç gece iftar etmemişti. Sabahleyin herise istedi. Elini yemeğe uzatınca: 'Yazık! Paşa

Yine Anadolu’da Mevlevi tarikatına intisap etmiş birçok kadın müride rastlamak mümkündür. Bir defasında Mevlânâ’nın kerametine şahit olan insanlardan iki bine yakın kadın ve erkek onun müridi olmuşlardır.⁸²¹ Yine Bahâddin Veled’in takvasına ve doğruluğuna hayran olan birçok kadın onun müridi olmuştu.⁸²² Özellikle Mevlânâ’nın etrafındaki kadınlar, ona gönülden bağlanmışlardı. Mevlânâ’nın eşi Kira Hatun, ömrünü Mevlânâ’ya hizmetle geçirmişti. Kira Hatun, Mevlânâ’ya hizmette kusur etmiyor ve devamlı surette onu gözetip kolluyordu. Kira Hatun, Mevlânâ dostlarına “Mevlânâ’ya dikkat ediniz; o tamamıyla kendinden geçmiş bir adamdır” diye tembih ederdi.⁸²³ Mevlânâ’da eşine çeşitli uyarılarda bulunur ve onun iyi bir müslüman olmasını tavsiye ederdi. Bir defasında Mevlânâ, Kira Hatun’a şöyle demişti: “İstiyorum ki, bugünden itibaren kendini öteki dünya için süsleyip hazırlayasın; çünkü o hoşluk ve lezzet kaybolmaz, daima bakidir”⁸²⁴. Kira Hatun bu dünyadan göçtüğünde Konya’da matem havası oluşmuş ve cenazesinde herkes gözyaşı dökmüştü.⁸²⁵

hatun öldü’ deyip elini yemekten çekti ve hüngür hüngür ağlamaya başladı. Biz hayret içinde kalmıştık ki o anda bir haberci içeri girip: ‘Hatunun naibi geliyor’ dedi. Naip attan indi, baş koyup Çelebi’ye bir mektup verdi. (Bu mektupta) Paşa Hatun yalvarıp özürler diliyor ve Çelebi’yi çağırıyordu. Çelebi, hadden aşırı içlendi ve çok üzülürdü sonra: ‘Yazık nazenin dost, yazık yeryüzünün hanımı’ dedikten sonra şu beyitleri söyledi: ‘Yazıklar olsun! Yazıklar olsun! Yazıklar ki öyle bir ay, bir bulutun altında kayboldu. Ey gönlü uyumuş kimse, sen ebediyen kalmıyan ülkeyi bir rüya bil. Şark ve garp ülkelerini elinde tutmuş farzetsen de, madem ki o mülk fanidir, o halde sen onu şimşek gibi farzet’. Ahî dedi: ‘Ben o halin sırrını tekrar sordum. Çelebi: ‘mektup gönderen bizim Paşa hatun bu dünyadan göçtü ve gayıplara mensup olanların onun tabutunu götürdüklerini gördüm’ dedi. Orda hazır bulunanlar hayrette kalıp eseflendiler ve Paşa hatunun ölüm tarihini yazdılar. Çelebi hemen ata binip hatunun naibinin refakatinde hareket etti. Biz de taziyet için Çelebi’yle birlikte gittik. Erzurum’a ulaştığımız gün, Paşa hatunun ölümünün yedinci günü idi. Paşa hatunun bütün yakınları, Çelebi’yi karşıladılar, feryadlar ettiler ve onun ayağına baş koydular. Ağlayıcılar mersiyeler söylediler. Çelebi hazretleri, Paşa hatunun cenazesinin bulunduğu odaya girip büyük heyecanlar gösterdi. Paşa hatun tahtın üzerinde uyumuş gibi yatıyordu. Onu kucaklayarak günahını affetti ve af dileyip şu rubaiyi söyledi: ‘Ecel kılıcına karşı bütün siperler hiçtir. Bu ululuk, bu gümüş ve altınlar hiçtir. Zamanın iyi ve kötüsüne baktım, iyi olan iyiliktir, diğerleri hiçtir’” (Eflâki, *Menâkib*, II, s. 292-293). Ayrıca bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960, s. 47-56.

⁸²¹ Eflâki, *Menâkib*, I, s. 166

⁸²² Sultan Veled, eserinde Bahâddin Veled hakkında şu ifadeler yer verir: “Kadın erkek, çocuk-çocuk, genç-ihhtiyar, bütün halk ona yüz tutular... Kerametlerini apaçık gördüler; ondan ne sırlar duyular, ne sözler işittiler... Birkaç gün, birkaç zaman böyle geçti; büyük-küçük, erkek-kadın, ona mürid oldular” (Sultan Veled, *İbtidâ-nâme*, s. 241, 242). Eflâki ise benzer ifadeleri kullanarak şöyle der: “Herkes onun bu Ebu Bekr evladına yaraşır takvasına kemaline ve toksözlülüğüne şaşı. Sayısız doğruluk ve samimiyetle kadın ve erkek onun müridi oldular” (Eflâki, *Menâkib*, I, s. 28).

⁸²³ Eflâki, *Menâkib*, I, s. 120-121.

⁸²⁴ Eflâki, *Menâkib*, I, s. 436.

⁸²⁵ Eflâki, Kira Hatun’un cenazesi ile ilgili şunları anlatır: “Çelebinin ölümünden sonra ahiret hanımı, yeryüzünde Tanrı’nın velisi Kira Hatun bu âlemden göçtüğü vakit, bütün büyükler toplanıp tabutunu götürürlerken bütün dostlar da Sultan Veled’e uyarak sarıklarını atmışlardı. Cenazesi Çaşnigir kapısına gelir gelmez türbenin karşısında durdu, olduğu yerden kıpırdamadı. Yarım saat geçti. Bütün halk hayret içinde ağlıyordu. Sultan Veled hazretleri de müritleri ile birlikte semâ ile meşguldu. Halkın içinden bir feryad ve figan yükseldi. Dostlar, cenazeyi götürmek istedikleri vakit, cenaze birdenbire kendiliğinden yürümeğe başladı, Yüce türbenin içine o mübarek cesedi gömdüklerinde, o nurlu türbenin içi, beyaz bir nurla tamamiyle doldu; birçoklarının akılları başlarından gitti” (Eflâki, *Menâkib*, II, s. 192).

Mevlânâ Celâleddin, kuyumcu Selâhaddîn'in kızları Fatma Hatun ve Hediye Hatun'a çokça değer verirdi. Bu kadınlar Mevlânâ'ya büyük saygı duyuyor ve devamlı surette onun meclisinde bulunuyorlardı. Mevlânâ onlar için, "Fatma Hatun benim sağ gözüm, kızkardeşi Hediye Hatun da sol gözümdür. Fatma Hatun ve kızkardeşinden başka, beni ziyaretle şereflenen bütün yüzleri kapalı kadınlar, yanıma yüzleri yarı açık olarak, onlar ise yüzleri tamamen açık olarak gelirler" demişti.⁸²⁶ Onların annesi Latife Hatun için ise, " Bizim Latife Hatunun zâtı, Tanrı'nın suret bağlamış bir latifesidir. Çünkü o, şeyhin annesinin adaşdır" demişti.⁸²⁷ Sultan Veled'in kızları Şeref Hatun ve Mutahhare Hatun, eşi Gerâke Hatun ve Konya'nın ileri gelen kadınları zaman zaman Sultan Veled'in huzurunda oturur ve onun sohbetini dinlerlerdi.⁸²⁸ Gerake Hatun, oğlu Arif Çelebi'ye o kadar bağlıydı ki, devamlı surette onun önünde eğiliyor ve baş koyuyordu. Bu durumdan rahatsız olan Gumac Hatun, Muînüddin Pervâne'nin kızı Havendzâde, müstevfi ve şarabsâlârın kızları ile şehrin ileri gelen hanımları, bir defasında Gerâke Hatun'a çıkışmış ve şöyle demişlerdi: "Anneye oğlunun önünde baş koymak ve bu derece izzette bulunmak düşmez, çünkü eğer talihli bir oğul annesini aziz tutsa, onun önünde baş koysa ve onun elini öpse bu yerinde bir hareket olur ve bunu caiz görmüşlerdir"⁸²⁹ Bunun üzerine Gerâke Hatun: "Ben Arifi gördüğüm vakit onu Mevlâna zannediyorum, o halin ışığı benim canıma aksediyor ve o ışığın parlaklığına dayanamıyorum. Bu yüzden onun önünde baş koyuyor ve onu oğlum yerinde değil, belki şeyhim yerinde görüyorum. Hüdavendigâr hazretleri beni ona havale etmiştir" demişti.⁸³⁰ Erzurumda yaşayan Gürcü Hatun'un kızı Ayn-ül Hayat, Arif Çelebi'ye intisab etmişti. Yüreği onun sevgisiyle kaynıyor ve tam bir bağlılıkla onun yolunda hizmette bulunuyordu.⁸³¹

⁸²⁶ Eflâki, *Menâkib*, II, s. 135.

⁸²⁷ Eflâki, *Menâkib*, II, s. 135.

⁸²⁸ Eflâki, *Menâkib*, II, s. 300-301.

⁸²⁹ Eflâki, *Menâkib*, II, s. 294.

⁸³⁰ Eflâki, *Menâkib*, II, s. 294.

⁸³¹ Eflâki'nin anlatmış olduğu bir vaka Ayn-ül Hayat'ın Arif Çelebi'ye olan bağlılığını göstermesi bakımından önemlidir: "Ayn-ül Hayat, bir gün Çelebi hazretlerini kendi sarayına davet etmişti. Mevlâna Selâhaddin Edip ve dostların ileri gelenleri de beraber bulunuyorlardı. Ayn-ül Hayat, Çelebi hazretlerinden, Sultan Veled'in ahvalini, türbe arkadaşlarını ve hepsinin birer birer durumunu anlatmasını istiyordu. Mevlâna Selâhaddin atılarak tercümanlık etmek vesilesiyle dostlarının durumlarının nasıl olduğunu anlatmağa başladı. Dünya hanımı, Ayn-ül Hayat: 'Evet Mevlevî hazretlerinin (yani Selâhaddin'in) buyurduğu doğrudur ve dediğinden yüz misli daha doğrudur; fakat bu gencin dili yok mu ki söz söylemiyor. Ben bunları onun mübarek ağzından işitmek istiyorum' dedi. Bunun üzerine Çelebi derhal: 'Arifler, halvette söz söylerler. Ümid ederim ki söylenilir' dedi. Bunun üzerine Ayn-ül Hayat'ın içinde bu sözün manasından bir hayat kaynağı kaynamağa başladı ve Arif'in sevgisi kalbinde ateşlendi, yüz can ve gönüllü onun havasına kapılıp yıllarca onun sevdasında oldu. Sonunda bu sevdanın sırrına

Kadın müridler aynı zamanda mensubu buldukları tarikatlarda bil fiil görev almış ve mevcut işleyişe büyük katkıda bulunmuşlardı. Örneğin Kadıncık Ana (Fatma Bacı) ömrünü Hacı Bektaş'ın yoluna vakfetmiş ve varını yoğunu bu uğurda harcamıştı. Daha Hacı Bektaş'ın Anadolu'ya girdiği esnada dahi Kadıncık Ana, vaktini erenlere hizmet ekmekle geçirmekte ve onlara yemek pişirmekteydi.⁸³² Hacı Bektaş, Sulucakaraöyük'te, Kadıncık Ana'nın evine yerleşmiş ve tüm ziyaretçilerini de bu evde karşılamıştı.⁸³³ Kadıncık Ana, ziyaretçileri ağırlamış ve onlara hizmette bulunmuştu.⁸³⁴ Hacı Bektaş, tüm sırlarını Kadıncık Ana'ya öğretmişti.⁸³⁵

Yine birçok Mevlevi kadını, sadece bu tarikatın müridi olmakla kalmamış, aynı zamanda bizzat kendileri şeyhlik makamında bulunmuş ve kendi müridlerini yetiştirmişlerdi. Konya'da, âlim bir kadın olan Fahrü'n-nisâ Hatun, Mevlânâ'nın müridlerindendi ve onun sohbetlerine katılırdı. Hatta bazen baş başa kalır ve sohbet ederlerdi.⁸³⁶ Dindar ve çok sâdik bir hanım olan bu kadının kendi çevresinde de birçok müridi vardı.⁸³⁷ Sultan Veled'in eşi ve kuyumcu Selâhaddîn'in kızı Fatma Hatun, Mevlânâ'nın yetiştirmesi idi ve onun yanında hünerli bir sanatkâr olmuştu. Velâyet elde

başını koyup şu beyti söyledi: 'Delinin başında bir sevda olması hoştur, fakat bu sevda senin sevda olmak şartıyla'. Ve o kadar hizmetlerde bulundu ki tarif olunamaz' (Eflâki, *Menâkib*, II, s. 315-316).

⁸³² "Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli, Rum ülkesine yaklaşınca mâna aleminden Rûm erlerine, esselâmü aleyküm Rum'daki erenler ve kardeşler diye selâm verdi... Hünkâr'ın selâm verdiği, Fâtıma Bacı'ya malûm oldu. Bu kadın, Sivrihisar'da, Seyyid Nureddin'in kızıydı, henüz evlenmemişti, meclisteki erenlere yemek pişirmedeydi. Karaca Ahmed de Seyyid Nureddin'in müridiydi. Fâtıma Bacı, ayağa kalkıp Hünkâr'ın bulunduğu tarafa döndü, elini göğsüne koydu, üç kere aleykümesselam dedi, yerine oturdu. Meclistikiler bu hali görünce, kimin selâmını aldın dediler. Fâtıma Bacı, Rûm ülkesine bir er geliyor, siz erenlere selâm verdi, onun selâmını alıyoruz dedi. Erenler, dediğin er, nereden geliyor dediler. Fâtıma Bacı, kendisi dedi, Horasan erenlerinden, fakat şimdi Beyt-Allah tarafından geliyor" (*Vilâyet-nâme*, s. 18).

⁸³³ *Vilâyet-nâme*, s. 21.

⁸³⁴ *Vilâyet-nâme*, s. 64.

⁸³⁵ "İmdi Hacı Bektaş Sultan bunların içinden Bâciyan-ı Rum-ı ihtiyar etti kim o "Hatun Ana"dır, anı kız idindi, keşf ve kerametini ona gösterdi, teslim itdi, kendi Allah rahmetine vardı. Hacı Bektaş, Hatun Anaya ısmarladı, nesi varsa. Kendi bir meczub budala azîzdi, şeyhlikden ve müridlikden fariğ idi. Abdal Musa dirlerdi bir derviş vardı. Hâtun Ananın muhibbi idi ol zamanda şeyhlik ve müridlik iken zahir değildi, silsileden dahi fariğlerdi. Hâtun Ana ol âzizin üzerine mezar itdi. Geldi bu Abdal Musa bunun üzerinde bir bice gün sakin oldu" (Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I İstîlâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", *Vakıflar Dergisi*, II, Ankara, 1942, s. 302, s. 303).

⁸³⁶ Eflâki, Fahrü'n-nisâ Hatun ile Mevlâna arasındaki münasebeti şu şekilde anlatır: "O daima Mevlâna hazretlerinin sohbetinde bulunurdu. Mevlânâ da çok defa onu görmeğe giderdi. Fahrü'n-nisâ'nın muhipleri: 'Muhakkak hacca gitmek lazımdır' diye kendisini teşvik etmişler ve kendi içinde de böyle şiddetli bir arzu uyanmıştı. Fahrü'n-nisâ: 'Mevlânâ hazretlerine bir danışayım, çünkü onun icazet ve işaretini olmadan benim hareket etmeme imkân yoktur. O ne buyursa onu yaparım' demiş ve kalkıp Mevlânâ'nın ziyaretine gelmişti. Daha kendisi (bu arzusunun) bahsetmeden, Mevlânâ: 'Çok iyi bir niyettir ve mübarek bir yolculuktur. Belki biz de sizinle birlikte oluruz' buyurdu. Fahrü'n-nisâ hazretleri Mevlânâ'nın evinde kaldı, sohbet ettiler. Gece yarısından sonra Hüdâvendigâr hazretleri medresenin damına çıkıp teheccüt namazı ile meşgul oldu. Namazdan sonra bağırıp çağırıyor ve heyecanlar gösterdi. Damın penceresinden Fahrü'n-nisâ'nın yukarı gelmesi için işaret etti. Fahrü'n-nisâ medresenin damına çıkınca Mevlâna: 'Yukarıya bak, maksudun hasıl olmuştur' buyurdu. Fahrü'n-nisâ Kâbe-i muazzamanın Mevlânâ'nın üzerinde döndüğünü bizzat gözleriyle şeksiz, şüphesiz gördü Zavallı Fahrü'n-nisâ bir çığlık kopardı, içini garip bir hal ve şaşkınlık kapladı" (Eflâki, *Menâkib*, I, s. 278-279).

⁸³⁷ Eflâki, *Menâkib*, I, s. 278.

etmede, terbiyede ve iffet hususunda zamanının veliyesi idi. Bu kadının çokça müridi vardı ve kerametlerini onlara gösteriyordu.⁸³⁸ Fatma Hatun'un, Mutahhara ve Şeref Hatun isminde iki kız çocuğu olmuştu. Keramet ve velâyet sahibi olan her iki hatunun da Anadolu kadınlarından birçok müridi vardı.⁸³⁹ Konya'nın bütün hanımları her Cuma akşamı Emin'üddin Mikâ'il'in hanımının huzurunda toplanırlardı. Bu kadını çok seven Mevlânâ ona, "hanımların şeyhi" derdi. Mevlânâ, kendisine haber verilmeksizin bu kadınların toplantısına katılır ve onların ortasına otururdu. Kadınların hepsi Mevlânâ'nın etrafına dizilir ve onun üzerine gül yaprağı dökerlerdi. Sonra bu yaprakları alır ve onları uğurlu sayarlardı. Gül ve gülsuyu içinde tere boğulan Mevlânâ, gece yarısına sohbetinde bulunur ve onlara nasihat ederdi. Nihayet şarkı söyleyen cariyeler, defçiler ve kadın neyzenler çalmaya başlar, Mevlânâ'da semâa kalkardı. Bu esnada kadınlar kendilerinden geçer ve Mevlâna'dan iltifat duyabilmek amacıyla ayakkabısının içine altın ve mücevher dökerlerdi. Bu şekilde semâ, sabaha kadar sürerdi.⁸⁴⁰ Yine Mevlânâ'nın Nizam Hatun adında kadın bir müridi vardı. Mevlânâ daima veliye olan bu kadın ile görüşür, zaman zaman da onun evinde semâ toplantıları düzenlerdi.⁸⁴¹

Mevlevi kadınları içerisinde halifelik makamında bulunan ve zaviye sahibi olanları da vardı. Aynı zamanda birçok müridi bulunan bu kadınlar, ülkenin çeşitli yerlerinde görev yapmaktaydılar. Bunlardan birisi olan Konyalı Hoşlika Hatun, Tokat'ta halife idi ve o civarın büyükleri onun müridi olmuşlardı.⁸⁴² Yine Tokat'ta, Mevlânâ'nın kızına ait bir zaviye vardı.⁸⁴³ Kaynaklarda ismi geçmeyen Mevlânâ'ya gönül vermiş olan bir başka kadının da kendine ait zaviyesi vardı. Bu zaviye, bazı kişilerce saldırıya

⁸³⁸ Eflâki, *Menâkib*, II, s. 136.

⁸³⁹ Eflâki, *Menâkin*, II, s. 386.

⁸⁴⁰ Eflâki, *Menâkib*, I, s. 474, 475.

⁸⁴¹ Eflâki, *Menâkib*, II, s. 21, 22.

⁸⁴² Eflâki, *Menâkib*, II, s. 326; Bir defasında Mevlânâ Rukneddin-i Urmeviü'l Veleddi'nin oğlu Nâsireddin Vaiz, Tokat'ta vaaz verirken Çelebi Arif hakkında birtakım olumsuz şeyler söylemiş ve Hoşlika Hatun'da buna itiraz ederek onu incitmişti. Bunun üzerine Nâsireddin Tokat'tan Niksar'a gitmiş, fakat daha ilk Cuma namazında hastalanarak yine Tokat'a dönmüştü. Bu durumun nedenini öğrenmek ve tedavi etmek amacıyla memleketin bütün ileri gelenleri onun yanına gelmişti. Nâsireddin başından geçenleri şu şekilde anlatmıştı: "Niksar'a gittiğim ilk Cuma gününde vazetmek üzere minbere çıkmış, hararetle vaze koyulmuştum. Ve halk arasından feryad figan yükselmişti. Bir de baktım ki Çelebi Arif, bir doru ata binmiş ve elinde bir mızrak olduğu halde mescidin kapısından içeri girdi ve tâ minberin önüne kadar gelerek mızrağını benim sol tarafıma vurup ortadan kayboldu. Ben nefesim tutularak yaralı ve hasta bir halde minberden aşağı düşüp kendimden geçtim. Orada bulunan topluluk beni tutup eve getirdi. O heybetten ruhum yaralı bir halde hastalandım ve nu olursa olsun deyip kendimi buraya attım. Bundan sonra hepimiz şahit olun: Ben biçare, Çelebi'nin halis ve muhlis müridi olup iman getirdim. Ümid ederim ki o sultanın inayetiyle bu dünyadan imanla giderim ve doğrulukla ölürem. Çelebi hazretleri, Tokat'a geldikleri vakit ben biçare garibin secdesini ona arzemesini vasiyet ediyorum. Belki o merhamet buyurur". Bu olaydan üç gün sonra Nâsireddin Vaiz vefat etmişti (Eflâki, *Menâkib*, II, s. 326-327).

⁸⁴³ O. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 524.

maruz kalmış ve binasına zorla el konulmuştu. Bu durumdan çokça müteessir olan Mevlânâ, Pervâne'ye bir şikâyet mektubu yazmış ve bu kadının mağduriyetinin giderilmesini istemişti.⁸⁴⁴ Genellikle yol üzerlerinde ve geçitlerde bulunan zaviyelerde, kadınların da ibadet etmeleri ve halvette bulunmaları normal bir durumdu.⁸⁴⁵

Anadolu'da kadınların faaliyette buldukları başka bir kurum ise Bacıyan-ı Rum teşkilatı idi. Bu teşkilat içerisinde yer alan kadınlar, Ahi tekke ve zaviyelerinde çalışıyor ve buralara gelen misafirlerin hizmetlerini yürütüyorlardı.⁸⁴⁶ Bu teşkilat içerisinde birçok âlim ve derviş kadın bulunmaktaydı. Daha öncede bahsettiğimiz gibi Hacı Bektaş'ın hizmetinde bulunan Fatma Bacı bunlardan birisiydi. Yine bu teşkilat içerisinde Amine Hatun isminde başka bir âlim kadın vardı ki, Şam'da on sekiz hankâhın şeyhliğini yapmakta ve burada tarikat dersleri vermekteydi.⁸⁴⁷ Bacıyan-ı Rum kadınları, aynı zamanda erkeklerle birlikte zikir ve semâ törenlerine katılıyorlardı. Bir defasında kadınlar, Konya'da Zeynu'd-Din Sadaka'nın zaviyesinde erkelerle birlikte zikir törenine katılmış ve tören esnasında başlarını açmışlardı. Bunu haber alan Zeynu'd-Din Sadaka çok üzülmüş ve bu kadınlara, bundan böyle başlarını örtmelerini ve mahremden sakınmalarını, aksi halde kendilerini cezalandıracağını bildirmişti.⁸⁴⁸ Aynı dönemde Türkmen kadınları da erkeklerle birlikte sohbet meclislerinde bulunuyor ve semâ törenlerine katılıyorlardı. Örneğin Evhadu'd-Din, kendisine yönelik bütün eleştirilere rağmen, sık sık semâ törenleri düzenliyor ve bu törenlere kadınları da çağırıyordu. Semâyâ katılan kadınlar, güzelliklerine cazibe versin diye ellerine birer kandil alıyor ve gece karanlığında kendilerinden geçinceye kadar sema ediyorlardı.⁸⁴⁹

⁸⁴⁴ Mevlânâ, mektubunda şöyle sesleniyordu: “Bu duacının selam ve duasından sonra, buluşup konuşmayı pek arzuladığımı bilsinler. Dilerim, en uygun bir halde müyesser olur... Bu vakitlerde, sizinle ilgili olan, size bağlantıları bulunan bir topluluk, sizin haberiniz yokken; kullukta bulunup duran, Tanrı yoluna yönelmiş bulunan aziz, zahid kızkardeşimizin; Allah korunmasını daimi etsin; zaviyesine konmuşlar, orayı konak haline getirmişler; oradakilerin hatırlarını, gönüllerini darmadağın etmişler; oysaki onların vakitlerini fırsat, dualarını ganimet bilmek gerek... Umarız ki işaret buyururlarda bu topluluk, dervişlere zahmet vermezler, orada konaklamazlar” (Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 124).

⁸⁴⁵ Örneğin Seyyid Nureddin Alparşan vakfiyesinde Zaviyelerin kullanım amacı ile ilgili olarak şu ifadeler yer verilmişti: “... bu zaviyeyi erkekler ve kadınların hepsine ve özellikle gelip-gidenlere vakfeyletim. Beş vakit namazları edâ, halvetleri riayet, itaat ve ibadet vazifeleriyle meşgul olan bütün Müslüman erkek ve kadınlar oraya girebilirler” (S. Bayram, “Amasya-Taşova-Alp Arslan”, s. 40).

⁸⁴⁶ M. Bayram, *Fatma Bacı*, s. 55; Fuad Köprülü'ye göre Ahilik teşkilatı bir esnaf topluluğu olmaktan çok, sahip olduğu akideleri bu vasıta ile yayan bir tarikattı (Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*, Ankara, 1981, s. 213).

⁸⁴⁷ M. Bayram, *Fatma Bacı*, s. 58.

⁸⁴⁸ M. Bayram, *Fatma Bacı*, s. 59.

⁸⁴⁹ M. Bayram, *Fatma Bacı*, s. 60.

Yine bu dönemde Bacıyan-ı Rum kadınlarının idare ettiği zaviyeler de vardı. Bu zaviyeler söz konusu hanımların isimleriyle anılıyordu. Örneğin Anadolu'nun çeşitli yerlerinde Kız Bacı, Ahi Ana, Sakari Hatun ve Hacı Fatma Zaviyesi gibi isimlerle anılan zaviyeler bulunmaktaydı.⁸⁵⁰ Ömer Lütfi Barkan, Kütahya'da inşa edilmiş olan bir zaviyeyi örnek göstererek, buranın kadından kadına geçen yönetim silsilesinden bahseder: “Kütahya evkafı içinde *Od yakan Baba* nâmındaki dervişin bir köyde bina ettiği tekke, civardan gelen adaklar ve kurbanlarla az zamanda inkişaf bulup dini bakımdan mühim bir merkez haline girmiştir ve bu inkişafta bu zaviyeyi idare etmiş olan ‘*Hacı Bacı nâm Sâliha ve mütedyyine ehl-i velayet hâtun*’ un ve kendisinden sonra yerine geçen ‘*Hundi Hacı Nâm*’ hâtunun ve ondan sonra zikrolan ocağı ihya etmiş olan ‘*Sume Bacı nâm bir aziz ve Saliha ve bakire hâtun*’ un büyük hizmetleri olmuştur. Ve hatta bu sonuncu Bacı, kendi zamanında tekkeye mal ettiği çiftliklerle, bağ, bahçe, değirmen ve sairenin, kendi ölümünden sonra akrabasından kimsenin müdahale etmemesi için, kendi parasile temin edilmeyip hayrat-ı müsliminden toplanan para ile satın alınmış olduğunu herkesin önünde ikrar ve zabta geçirmiştir”⁸⁵¹.

⁸⁵⁰ Ö. L. Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda”, s. 302.

⁸⁵¹ Ö. L. Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda”, s. 302-303.

SONUÇ

Malazgirt zaferini müteakip kalabalık kitleler halinde Anadolu'ya gelen ve bu toprakları kendilerine yurt tutan Türkler, milli ve dini kimlikleriyle bu ülkenin Türkleşmesini ve İslâmlaşmasını sağlamışlardı. Özellikle dağınık Türkmen gruplarının çekim merkezi haline gelen Türkiye Selçukluları, Anadolu'da Türk birliğini tesis etmek yolunda önemli adımlar atmış ve büyük bir güç haline gelmişti. Başlangıçta büyük oranda Türk kültürünün izlerini taşıyan bu devlet, zamanla yerleşik hayata geçiş ve kurumsallaşma ile birlikte daha çok İslâmi bir etkinin altına girmişti. Özellikle de, I. Haçlı Seferinin sebep olduğu olumsuzluklardan ağır yara alan ve Orta Anadolu'da tecrit edilen Türkiye Selçukluları, yarım asır kadar sadece İran ile ilişkiler devam edebildiği ve devlet medeni bir hamle yapma imkânı bulamadığı için kültürel kimlikte farklılaşma yaşandı. İşte bu süreç, kadının mevcut statüsünde birtakım değişiklikleri de beraberinde getirmişti. Eski Türk devletlerinden farklı olarak Türkiye Selçuklularında kadın, özellikle devletin idari mekanizmasında giderek etkisizleşmeye başlamış ve daha çok ikinci planda yer almıştı.

Türkiye Selçukluları siyasi hayatında kadın, aktif siyasette bulunmaktan çok, sürecin bir parçası olarak sisteme dahil olmuştu. Bu dönemde kadın, artık idari hayatta herhangi bir söz hakkına sahip olmadığı gibi, siyasi süreci etkileyecek önemli kararlarda da etkin bir role sahip değildir. Selçuklu hanedanına mensup kadınlar, çoğunlukla diplomatik yollu evliliklerle komşu devletlere gelin olarak gönderilmiştir. Böylece komşu devletlerle ilişkiler geliştirildiği gibi, siyasi ve askeri ittifakların da temelleri atılmıştı. Siyasi alanda güç kaybeden hanedan kadını, bundan sonra daha çok yaptırdığı hayratlarla ön plana çıkmıştı. Bu nedenle Selçuklu ülkesinin dört bir yanı hanedan kadınlarının yaptırmış olduğu camii, medrese, külliye, hastane, han, hamam, kervansaray, zaviye ve köprülerle donatılmıştı.

Sosyal hayatta kadın, geniş bir yaşam alanına sahip ve gündelik hayatın odağı idi. Ev içerisinde rutin işleriyle meşgul olan kadın, evini çekip çeviriyor, yemek hazırlıyor ve varsa çocuklarının bakımıyla ilgileniyordu. Dışarıda ise, ev işlerinden kalan zamanını dışarıda geçirebiliyor, komşu ziyaretleri yapıyor ve çeşitli etkinliklere katılıyordu. Kamusal alan içerisinde kadının hareket sahasını sınırlayacak herhangi bir engel de mevcut değildi.

Dini yaşantısıyla ön plana çıkan Selçuklu kadını, evinde veya cami ya da medreselerde ibadetlerini yapabiliyor, zaman zaman da vaaz ve sohbet meclislerine katılıyordu. Özellikle tasavvufi ekollerin yaygın ve etkili olduğu bu dönemde kadın, çeşitli tarikatlara intisab ediyor ve buralarda gönüllü çalışmalarda bulunuyordu. Günümüze de yansımış olan tarikat merkezli din anlayışının temelleri işte bu dönemde atılmıştır.

Kendisine maddi gelir sağlamak isteyen kadın, rahatlıkla kendi ürettiği ürünleri pazarlayabiliyor ya da çeşitli iş kollarında çalışabiliyordu. Bu anlamda kadınların sahip olduğu farklı meslek alanları bulunmaktaydı. Selçuklu kadını, sahip olduğu maddi gelir ile kendisine gayri menkul edinebilmiş, vakıf kurmuş ve sosyal yardımlaşmalarda bulunmuştu.

Bu döneme ait kaynaklar daha çok hanedan mensubu kadınlar ile şehirli kadınlar (ağırlıklı olarak eşraftan kadınlar) hakkında malumat vermişlerdir. Buna karşın çoğunluğu temsil eden taşralı kadın hakkında aydınlatıcı bilgiler vermekten uzak durmuşlardır. Bu nedenle yapılan yorumların büyük bir kısmı hanedan kadını ile şehirli kadını merkeze alarak oluşturulmuştur. Taşralı kadın hakkında yorum yapmak mümkün olmamıştır.

Türkiye Selçuklu Devleti'nde kadın, daha önce kurulmuş olan Türk devletlerinde de olduğu gibi toplumda saygın bir yere sahip olmuştu. Her ne kadar siyasi hayatta geri planda kalmış gibi görünse de, hayatın birçok alanında var olmuş ve aktif roller üstlenmişti. Kaynaklarda akis bulan faaliyetleri ve geride bırakmış oldukları eserler kadın varlığının en önemli göstergeleri olmuştu. Maddi ve manevi olarak Selçuklu kadınından emanet kalan bu miraslar, Anadolu kadının öz mayasını oluşturmuş ve bu öz nesiller boyunca taşınarak günümüze kadar gelmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

- Afetinan, “Kayseri’de Gevher Nesibe Şifaiyesi”, *Malazgirt Armağanı*, Ankara, 1972, s. 1-7.
- Ağırakça, Ahmet, “Müneccimbaşı Ahmed Dede”, *DİA*, XXXII, s. 4-6.
- Ahmed b. Lütfullah, Müneccimbaşı, *Câmiu’-d-düvel. Selçuklular Tarihi: Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, yay. Ali Öngül, II, İzmir, 2001.
- Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-name*, I-II, haz. Erdoğan Merçil, İstanbul, 1977.
- Aka, İsmail, “Kerîmüddin Aksarâyî”, *DİA*, II, s. 293.
- Akgündüz, Ahmet, *İslâm Hukukunda Kölelik-Câriyelik Müessesesi ve Osmanlı’da Harem*, İstanbul, 1995.
- Aksarayî, Kerîmüddin Mahmud-î, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, trc. Mürsel Öztürk, Ankara, 2000.
- Alâeddin’in Lambası Anadolu Selçuklu Çağı Sanatı ve Alâeddin Keykubad, haz. Ekrem Işın, İstanbul, 2001
- Alangu, Tahir, “Ortazaman Anadolu Komşu Milletlerinin Eposlarında Kadın Kahramanlar”, *Türk Dili*, 3/27, Aralık 1953, s. 144-148.
- Alp, Ali Rıza, “Nasreddin Hoca’nın Karısı Hakkında”, *Türk Folklor Araştırmaları*, IX/192, İstanbul, 1965, s.3789.
- Altındal, Aytunç, *Türkiye’de Kadın*, İstanbul, 1991.
- Altındal, Meral, *Osmanlı’da Kadın*, İstanbul, 1994.
- Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi: Tarih-i âl-i Selçuk*, nşr. ve trc. Feridun Nâfiz Uzluç, Ankara, 1952.
- Arbaş, Hamit, “Muineddin Süleyman Pervane’nin Eşi Gürcü Hatun’un Kayseri Yolculuğu ve Ressam Aynüddeve-i Rûmî”, *Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni 12-13 Nisan 2001, Bildiriler*, I, Kayseri, 2001, s.53-60.
- Atasoy, Nurhan, “Selçuklu Kıyafetleri Üzerine Bir Deneme”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, IV, İstanbul, 1971, s.111-151.
- Atçeken, Zeki, *Konya’daki Selçuklu Yapılarının Osmanlı Devrinde Bakımı ve Kullanılması*, Ankara, 1998.

- Ateş, Ahmet, “Farsça Eski Bir Varka ve Gülşah Mesnevisi”, *İÜFTDED* , V. *Cildinden Ayırbaşım*, İstanbul, 1954.
- Ayktu, A. Sait, “İbn Battûta”, *DİA*, IXX, s. 361-368.
- Bar Hebraeus, Gregory Abû'l-Farac İbnü'l-İbri, *Abû'l-Farac Tarihi*, I -II, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara, 1999.
- Barkan, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, II, Ankara, 1942, s. 279-386.
- Başkumandan Simbat, *Vekayinamesi*, trc. Hrant D. Andreasyan, İSAM Kütüphanesi'nde basılmamış nüsha.
- Bayat, Ali Haydar, “Anadolu Selçuklu Hastahane Vakfiyelerinin Tek Örneği Olarak Sivas Darüşşifası Vakfiyesi I Muharrem 615/30 Mart 1218, *Türk Kültürü*, XXIX/333, Ankara, 1991, s. 5-19.
- Baybars, Melikü'z-Zahir Rükneddin el-Bundukdari, *Baypars tarihi*, trc. M. Şerefettin Yaltkaya, II, İstanbul, 1941.
- Baykara, Tuncer, *I. Gıyaseddin Keyhusrev (1164-1211) Gazi-Şehit*, Ankara, 1997.
- *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul, 2004.
- Bayram, Mikail, *Fatma Bacı Ve Bacıyân-ı Rûm*, Konya, 1994.
- Bayram, Sadi, “Amasya-Taşova-Alp Arslan Beldesi Seyyid Nureddin Alp-Arslan Er Rufai'nin 655H./1257M. Tarihli Arapça Vakfiyesi Tercümesi ile 996H./1588M. Tarihli Seyyid Fettah Veli Silsile-nâmesi”, *Vakıflar Dergisi*, 23, Ankara, 1994, s.31-74.
- “Sahib Ata Fahrü'd-din Ali'nin Konya, İmaret ve Sivas Gökmedrese Vakfiyeleri, *Vakıflar Dergisi*, 13, Ankara, 1981, s.31-69.
- Bezer, Gülay Öğün, “Harput'ta Bir Türkmen Beyliği: Çubukoğulları”, *SDÜFEFSBD*, I, Isparta, 1995, s. 80-102.

- “Türkiye Selçukluları’nın Güneydoğu Siyaseti Ve I. Haçlı Seferi’nin Bunun Üzerindeki Etkileri, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 12, Eylül 2002, s. 79-113.
- Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı İstanbul, 2000.
- Can, Sevim, *Selçuklular Döneminde Kadın (1040-1308)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 1997.
- Can, Şefik, *Mevlânâ Hayatı Şahsiyeti Fikirleri*, İstanbul, 1995.
- Carpini, Johann de Plano, *Moğol Tarihi Ve Seyahatname*, trc. Ergin Ayan, Trabzon, ty.
- Ceran, Ziya, “Nasreddin Hoca’nın Kızına Ait İkinci Mezar Kitabesi”, *Türk Folklor Araştırmaları*, IX/192, İstanbul, 1965, s.3807-3808.
- Ceyhan, Semih, “Mesnevi”, *DİA*, XIX, s.325-334.
- Clavijo, Ruy Gonzàles, *Anadolu Orta Asya ve Timur Nezdine Gönderilen İspanyol Sefir Clavijo’nun Seyahat ve Sefaret İzlenimleri 1404-1406*, trc.Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, 1993.
- Cunbur, Müjgân, “Mevlâna’nın Mesnevisinde ve Divan-ı Kebir’inde Yemekler”, *Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 1982, s.69-85.
- “Selçuklu Dönemi Kadın Hayratı”, *Erdem*, IX/26, Ankara, 1996, s. 585-619.
- “Selçuklu ve Osmanlı Devirlerinde Kadınların Kurdukları Şifahaneler”, *Erdem*, 3/8, Ankara, 1987, s. 341-348.
- Çağman, Filiz-Tanıdı, Zeren, *Topkapı Sarayı Müzesi İslâm Minyatürleri*, İstanbul, 1979.
- Çayırdağ, Mehmet, “Kayseri’de Selçuklu ve Beylikler Dönemine Ait Bazı Kitabe ve Mezartaşları”, *İÜEFİD*, 34, İstanbul, 1983-1984, s. 495-532.
- “Mahperi (Huand) Hunat Hatun, *Kayseri Kültür*, 1/3, Kayseri, 1981, s. 2-4.

- Çelebi, Celaleddin B, “Hz. Mevlana’nın Eserlerinde “Kadın” Konusuna Kısa Bir Bakış”, *II. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi 3-5 Mayıs 1990 Tebliğler*, Konya, 1991, s. 103-107.
- Çetin, Osman, “Anadolu’nun İslâmlaşmasında Kadınların Rolü”, *III. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyet Semineri Bildirileri 20-22 Mayıs 1993*, Konya, 1994, s.61-69.
- Çubukçu, Asri, “Rükneddin el-Bundukdari Baybars”, *DİA*, V, s. 220-221.
- Danişmend, İsmail Hâmi, “Nasreddin Hoca Kim”, *Türk Folklor Araştırmaları*, IX/192, İstanbul, 1965, s. 3790.
- Danişmend-nâme*, haz. Necati Demir, Harward Üniversitesi, 2002.
- Daş, Mustafa, “Selçuklu Ülkesinde Bizanslı Mülteciler”, *Toplumsal Tarih*, 14/84, İstanbul, 2000, s. 4-12.
- Dede Korkut Kitabı*, yay. Muharrem Ergin, I, Ankara, 1958.
- Durukan, Aynur, “Anadolu Selçuklu Dönemi Kaynakları Çerçevesinde Baniler”, *Sanat Tarihi Defterleri*, V, İstanbul, 2001, s. 43-132.
- “Anadolu Selçuklu Sanatı Açısından Vakfiyelerin Önemi”, *Vakıflar Dergisi*, 26, Ankara, 1996, s. 25-44.
- “Anadolu Selçuklu Sanatında Kadın Baniler”, *Vakıflar Dergisi*, XXVII, Ankara, 1998, s.15-36.
- Duvarcı, Ayşe, “Türk Atasözlerinde Kadın Kavramının Değerlendirilmesi”, *I. Türk Dünyası Kadınlar Kurultayı*, yay.haz. İhsan Gülsün, 2002, Ankara, s.91-98.
- Eflâki, Ahmed, *Menâkibu’l Ârifin*, yay. Tahsin Yazıcı, I, İstanbul, 1964; II, İstanbul, 1989.
- Eldem, Halil Edhem, *Kayseri Şehri Selçuklu Tarihi’nden Bir Bölüm*, haz. Kemal Göde, Ankara, 1982.
- Elvan Çelebi, *Menâkibu’l- Kudsiyye fî Menâsibi’l- Ünsiyye, Baba İlyas-ı Horasâni ve Sülâlesinin Menkabevi Tarihi*, haz. İsmail E. Erünsal, Ahmet Yaşar Ocak, Ankara, 1995.
- Eraslan, Kemal, “Baba İlyas-i Horâsâni’ye Ait Halvetle İlgili Manzum Bir Risale”, *Türkiyat Mecmuası*, 20, İstanbul, 1997, s.131-194.
- Erginsoy, Ülker, *İslam Maden Sanatının Gelişmesi*, İstanbul, 1978.

- Ertaylan, İsmail Hikmet, *Varka ve Gülşah*, İstanbul, 1945.
- Erzi, Adnan Sadık, “İbn Bîbî”, *İA*, V/II, s. 712-718.
- Esterâbadi, Aziz b. Mahmud Erdeşir, *Bezm u Rezm*, trc. Mürsel Öztürk, Ankara, 1990.
- Fendoğlu, Hasan Tahsin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cariyelik Kamu Hukuku Açısından Mukayeseli Bir İnceleme*, İstanbul, 1996.
- Feridun Nafiz, “Konya Revüsü Direktörlüğüne”, *Konya*, 16-17, (938), s.982-986.
- Gizerler, Müşerref, *Türk Mutfağı ve Edirne’den Yemek Kültürümüz*, Edirne, 2004.
- Gordlevski, V. *Anadolu Selçuklu Devleti*, trc. Azer Yaran, Ankara, 1988.
- Göksel, Burhan, *Çağlar Boyunca Türk Kadını Ve Atatürk*, Ankara, 1993.
- Gölpınarlı, Abdülbâki, *Mevlânâ Celâleddin Hayatı Felsefesi Eserleri Eserlerinden Seçmeler*, İstanbul, 1952.
- *Mevlânâdan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul, 1983.
- Gül Muammer-Bayram Atilla, *Selçukludan Günümüze Konya’nın Sosyo-Politik Yapısı*, Konya, 2003.
- Gürkan, Kâzım İsmail, “Selçuklu Hastaneleri”, *Malazgirt Armağanı*, Ankara, 1972, s. 33-47.
- Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, haz. Esad Coşan, Ankara, t.y.
- Halıcı, Nevin, *Konya Yemek Kültürü ve Konya Yemekleri*, İstanbul, 2005.
- Hinz, Walter, “Ortaçağ Yakın Şarkına Aid Vergi Kitabeleri“, çev. Fikret Işıltan, *Bulleten*, XII/52, 1949, s.771-793.
- Hoyî, Hasan b. Abdülmü'min, *Gunyetü'l-katib ve munyetü't-talib; Rusumü'r-resail ve Nücumü'l-faza'il*, yay. Adnan Sadık Erzi, Ankara, 1963.
- İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-Taleb fi Tarihi Haleb (Seçmeler)*, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi*, trc. Ali Sevim, Ankara, 1982.
- İbn Battûta Tancî, Ebu Abdullah Muhammed, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, Çeviri, İnceleme ve Notlar: A. Sait Aykut, İstanbul, 2004.
- İbn-i Bîbî, *El-Evâmirü'l -Ala'iyye fi'l umûri'l-Ala'iyye*, trc. Mürsel Öztürk, I-II, Ankara, 1996.
- İbni Cübeyr, Endülüsten Kutsal Topraklara, çev. İsmail Güler, İstanbul, 2003.

- İbnü'l Esîr, *El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, trc. Abdulkerim Özaydın, XI-XII, İstanbul, 1987.
- İbnü'l-Esir, *et-Tarihü'l-bahir fi'd-devleti'l-Atabekiyye*, nşr. A. A. Tolaymat, Kahire, 1963
- İbn Fadlan, Ahmed b. Fadlan b. Abbas, *İbn Fazlan Seyahatnâmesi*, trc. Ramazan Şeşen, İstanbul, 1995.
- İnal, Güner, *Türk Minyatür Sanatı*, Ankara, 1995.
- İndirkaş, Zühre, "İslam Öncesi Türk Kadınına Bakış", *Toplumsal Tarih*, 2/9, İstanbul, 1994.
- İpşiroğlu, Mazhar Ş, *Chefs-d'œuvre du Topkapi Peintures et miniatures*, Bibliothèque des Arts, Paris, Fribourg, 1980.
- Kafadar, Cemal, "Tanzimat'tan Önce Selçuk Ve Osmanlı Toplumunda Kadınlar", *Çağlarboyu Anadolu'da Kadın, Anadolu Kadınının 9000 Yılı*, haz. Selmin Kangal-Nurhan Turan, İstanbul, 1993, s. 192-295.
- Kafesoğlu, İbrahim, "İbn Battûta", *İA*, V/II, s. 708-711.
- *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul, 1953.
- *Türk Millî Kültürü*, İstanbul, 2000.
- Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul, 1953.
- Kaplan, Mehmet, 'Dede Korkut Kitabında Kadın', *Türkiyat Mecmuası*, IX, İstanbul, 1951, s. 99-113.
- Kara, Seyfullah, *Selçuklular'ın Dini Serüveni Türkiye'nin Dini Yapısının Tarihsel Arka Planı*, İstanbul, 2006.
- Karaaslan, Nasuhi Ünal, "İbni Cübeyr", *DİA*, XIX, s. 400-402.
- Karamağaralı, Beyhan, *Ahlat Mezar Taşları*, Ankara, 1972.
- Kayaoğlu, İsmet, "Rahatoğlu ve Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi*, XIII, Ankara, 1981, s. 1-29.
- "Turumtay Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi*, XII., Ankara, 1978, s. 91-112.
- Kesik, Muharrem, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi,)1116-1155)*, Ankara, 2003.

- Khoniates, Niketas, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, trc. Fikret Işıltan, Ankara, 1995.
- Kılıç, Hüseyin, “Kadın Sözcüğünün Kökeni”, *Tarih ve Toplum*, 40, İstanbul, 1987, s. 21.
- Kinnamos, İonnes, *Ioannes Kinnamos’un Historiası (1118-1176)*, haz. Işın Demirkent, Ankara, 2001.
- Kitapçı, Zekeriya, *Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları Ve Türk Sultanları*, Konya, 1994.
- “Melike Selçuka Hatun ve Türk Milli Kültürü”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 82, İstanbul, 1993, s.103-146.
- Koca, Salim, *Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)*, Ankara, 1997.
- Koçu, Reşad Ekrem, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara, 1967.
- Koman, M. Mesud, “Konya’da Kutlu Melik Hatun Darülhüffazına Dair Bir Vakfiye ve Şeyh Siracüddin Ürmevi Hakkında Birkaç Söz”, *Konya*, 51, Konya, 1943, s. 50-53.
- Komnena, Anna, *Alexiad*, trc. Bilge Umar, İstanbul, 1996.
- Konyalı, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960
- *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Konya, 1964.
- Korucuoğlu, Nevin, *İslâmiyet’te Kadın*, *Milli Kültür*, 90, Ankara, 1991.
- Köker, Ahmet Hulusi, “Gevher Nesibe Sultan”, *Selçuklu Gevher Nesibe Sultan Tıp Fakültesi*, Kayseri, 1992, s. 1-5.
- Köprülü, Fuad, “Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları”, *Belleten*, 7/27, Ankara, 1943, s. 379-458.
- *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, İstanbul, 1981.
- *Türk Edebiyatı’nda İlk Mutasavvıflar*, Ankara, 1981.
- Köymen, Mehmet Altay, *Alp Arslan Ve Zamanı II*, Ankara, 1983.
- “Selçuklular Zamanında Beslenme Sistemi”, *Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 1982, s. 35-45.
- Kuban, Doğan, “Anadolu Selçuklu Çağında Resim”, *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, Ed. Doğan Kuban, İstanbul, 2002, s. 355-362.
- Kucur, S. Sadi, “İktâ”, *DİA*, XXII, s. 47-49.

- Kunter, Halim Baki, “Kitabelerimiz”, *Vakıflar Dergisi*, II, Ankara, 1942, s. 5-11.
- Kurat, Akdes Nimet, *Çaka Ortazamanda İzmir ve Yakınındaki Adaların Türk Hakimi*, İstanbul, 1936.
- Küçükdağ Yusuf, Arabacı Caner, *Selçuklular ve Konya*, Konya, 1994.
- Merçil, Erdoğan, *Türkiye Selçukluları ’nda Meslekler*, Ankara, 2000.
- Mevlânâ, *Fihî Mâfih*, trc. Meliha Ülker Anbarcıoğlu, İstanbul, 1969.
- Mevlânâ, *Mesnevi*, haz. Amil Çelebioğlu, I-VI, İstanbul, 2000.
- Mevlânâ, *Rubailer*, trc. M. Nuri Gençosman, I-II, İstanbul, 1974.
- Mevlânâ Celâleddîn, *Dîvân*, trc. Abdalbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1971.
- Mevlânâ Celâleddîn, *Dîvân*, trc. Abdalbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1974.
- Mevlânâ Celâleddîn, *Dîvân-ı Kebîr*, haz. Abdalbaki Gölpınarlı, I, İstanbul, 1955; II-III, İstanbul, 1958; IV, İstanbul, 1959; V, İstanbul, 1960.
- Mevlânâ Celâleddîn, *Mecâlis-i Sab’a*, trc. Abdülbâki Gölpınarlı, Konya, 1965.
- Mevlânâ Celâleddîn, *Mektuplar*, trc. Abdalbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1963.
- Mülayim, Selçuk, “Selçuklu Sanatında İnsan Figürünün İkonografik Kaynağı”, *Antalya III. Selçuklu Semineri Bildiriler 10-11 Şubat 1989*, İstanbul, 1989, s. 91-97.
- Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, trc. Abdülvehab Terzi, İstanbul, 1950.
- Nizâmü’l-Mülk, *Siyâset-nâme*, haz. Mehmet Altay Köymen, Ankara, 1999.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul, 1996.
- Oral, M. Zeki, “Anadolu’da Sanat Değeri Olan Ahşap Minberler ve Tarihçeleri” *Vakıflar Dergisi*, V, Ankara, 1962, s. 23-77.
- “Danişmend-nâme”, *DİA*, VIII, s. 478-480.
- “Selçuk Devri Yemekleri ve Ekmekleri”, *Türk Etnoğrafya Dergisi*, I, Ankara, 1956, s. 73-76.
- “Selçuk Devri Yemekleri II”, *Türk Etnoğrafya Dergisi*, II, Ankara, 1957, s. 29-34.
- “Selçukilerde Giyim Eşyası”, *Türk Etnoğrafya Dergisi*, V, Ankara, 1962, s. 14-20.
- “Sultan Hatun Senedi”, *Bellekten*, 19/75, Ankara, 1955, s.385-394.

- “Tarihin Karanlıklarını Aydınlatan İki Vesika”, *Konya*, 122, Konya, 1948, s. 4-11.
- Ögel, Bahaeddin, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul, 1998.
- Önder, Mehmet, “Gerçek Nasreddin Hoca” *Türk Folklor Araştırmaları*, IX/192, İstanbul, 1965, s. 3790.
- “Selçuklu Devri Konya Yemekleri”, *Geleneksel Türk Yemekleri ve Beslenme*, haz. Feyzi Halıcı, Konya, 1982, s. 249-254.
- Öney, Gönül, *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süslenme ve El Sanatları*, Ankara, 1978.
- “Selçuklu Figür Dünyası”, *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, Ed. Doğan Kuban, İstanbul. 2002, s. 401-418.
- Önge, Yılmaz, “Seyyid Battal Gazi Külliyesinde Sultan Hatun Türbesi”, *Önasya*, 5/57, Ankara, 1970, s. 7-9.
- Önkal, Hakkı, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara, 1986.
- Özaydın, Abdulkerim, “İbn Bibi”, *DİA*, XIX, s. 379-382.
- “İbnü'l Esir”, *DİA*, XXI, s. 26-27.
- Özgüdenli, Osman G., “İlhanlı Devrine Ait Anonim Bir Münşeat Mecmû'ası: Risâla Al-Şâhabiyya”, *Belleten*, 63/238, Aralık 1999, Ankara, s. 725-743.
- Özönder, Hasan, *Konya Velileri*, Konya, 1990.
- Öztelli, Cahit, “Tarih Boyunca Türk Kadın Tipleri”, *Sivas Folkloru*, 4/39, Sivas, 1976, s. 3-4.
- Polat, Said, *Moğol istilasına kadar Türkiye Selçukluları'nda içtimai ve iktisadi hayat (Basılmamış doktora tezi)*, İstanbul, 1997.
- Rásonyi, László, “Türklükte Kadın Adları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 234, Ankara, 1964, s. 63-87.
- Riyâhi, Muhammed Emîn, *Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı*, çev. Mehmet Kanar, İstanbul, 1995.
- Rubruk, Wilhelm Von, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255*, trc. Ergin Ayan, İstanbul, 2001.

- Sergen, Semih, “İslâm’da ve Hz. Mevlânâ’da Kadına Saygı”, *Selçuk Üniversitesi I. Milli Mevlânâ Kongresi*, Konya, 1986, s.357-363.
- Sevâkıb-ı Menâkıb, *Mevlânâ’dan Hatıralar*, trc. A.Süheyl Ünver, İstanbul, 1973.
- Sevim, Ali, “İnbü’l Adım”, *DİA*, XX, s. 478-479.
- Sevinç, Necdet, *Eski Türklerde Kadın ve Aile*, İstanbul, 1987.
- Sipehsâlâr, Feridun Bin Ahmed-i, *Mevlana ve Etrafındakiler, Risale*, trc. Tahsin Yazıcı, İstanbul, 1977.
- Soysaldı, Mehmet, *Kur’ân Ve Sünnete Göre Evlenme ve Boşanma*, İstanbul, 1999.
- Sultan Veled, *İbtidâ-nâme*, trc. Abdalbaki Gölpınarlı, Ankara, 1976.
- Sultan Veled, *Maârif*, trc. Meliha Anbarcıoğlu, İstanbul, 1991.
- Sultan Veled, *Rubailer*, trc. Veyis Değirmençay, Erzurum, 1997.
- Sümer, Faruk, “Anadolu’ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi”, *Belleten*, 24/96, Ankara, 1960, s. 567-594.
- “Selçuklu Tarihinde İğdişler”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 35, Nisan 1985, İstanbul, s. 9-23.
- “Türkmen Kadınları Hakkında Notlar”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 3/31, İstanbul, 1989, s. 4-13.
- Süryani Mihail, *Süryani Patrik Mihail'in Vakainamesi*, (2.kısım: 1042-1195), trc. Hrand D. Andreasyan, İstanbul Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1944.
- Süslü, Özden, “Tasvirlerle Göre Anadolu Selçuklularında Giyim ve Kuşam”, *Türkler*, VII, Ankara, 2002, s.766-784.
- Şeşen, Ramazan, İmâd Al-Dîn Al-Kâtib Al-İsfahânî’nin Eserlerindeki Anadolu Tarihiyle İlgili Bahisler, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, Ankara, 1971, s. 249-369.
- Taneri, Aydın, *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı Menâkıbü’l-Arifin’in Değerlendirilmesi*, Konya, 1977.

- Taşçı, Aydın, "Selçuklu Mimari Süslemelerindeki Alçı ve Taş Kabartma İnsan Figürlerinin Köken ve Gelişimi", *Vakıflar Dergisi*, XXVII, Ankara, 1998, s. 47-64.
- Temir, Ahmet, *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur el-Din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, Ankara, 1959.
- Tercüman Altın Tabak Büyük Yemek Ansiklopedisi, İstanbul, 1981.
- Tunca, Abdullah, *Ebu Tahir Muhammed b. Mahmud Abdurraşid es-Secâvendî Metnü'l Feraiz Tercümesi, İslâm Miras Hukuku ve Felsefesi*, yy, ty.
- Tuncer, Orhan Cezmi, "Anadolu'nun İlk Dört Selçuklu Kumandanı ve Yaptırdığı Yapıların Özellikleri", *Vakıflar Dergisi*, 12, (1978), s. 137-162.
- *Anadolu Kümbetleri -1- Selçuklu Dönemi*, Ankara, 1986
- *Anadolu Kümbetleri -2- Beylikler ve Osmanlı Dönemi*, yy., 1981.
- Turan, Osman, "Faizle Para İkazına Dair Hukuki Bir Vesika", *Belleten*, XVI/62, Ankara, 1952, s.251-260.
- "İktâ", *İA*, V/II, s. 949-959.
- "Selçuk Devri Vakfiyeleri I. Şemseddîn Altun-Aba, Vakfiyesi ve Hayatı", *Belleten*, XI/42, Ankara, 1947, s. 197-236.
- "Selçuk Devri Vakfiyeleri III, Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", *Belleten*, XIII/45, Ankara, 1948, s. 17-172.
- "Selçuklu Devrine Aid Köy Satışı Hakkında Bir Vesika", *Vakıflar Dergisi*, X, Ankara, 1973, s. 127-128.
- *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 2002.
- "Terken Ünvanı" *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, I, 1944, Ankara, 1944, s. 67-73.
- *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul, 1998.
- *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Ankara, 1988.
- "Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuku", *Türkler*, VII, Ed. Hasan Celâl Güzel, Ankara, 2002, s. 189-199.
- Türk Yemekleri XVIII. Yüzyıla Ait Yazma Bir Yemek Risalesi*, haz. Nejat Sefercioğlu, Ankara, 1985.

- Türkmen, Kerim, “Selçuklu Döneminde Kayseri’nin İmar Faaliyetine Katkıda Bulunan Hanımlar”, *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri 16-17 Nisan 1998*, Kayseri, 1998, s.437-449.
- Uğur, M.Ferit, “Gömeçhane”, *Konya*, 9, (937), s.566-570.
- Uğur, M.Ferit, “Mevlevilik Üzerine Bazı Notlar”, *Konya*, 32, Konya, 1940, s.1743-1756.
- Uğurlu Kâmil, “Selçuklular’ın Oturdıkları Evler Dünden Bugüne”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, 18/3, İstanbul, 1983, s. 59-69.
- Uludağ, Süleyman, *Sûfî Gözüyle Kadın*, İstanbul, 1995
- Umar, Bilge, *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi Türkiye Türklerinin Ulusunun Oluşması*, İstanbul, 1998.
- Urfalı Mateos, *Vekayinâme*, trc. Hrand D. Andreasyan, Ankara, 2000.
- Uyumaz, Emine, Sultan I. Alâeddîn Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1220-1237), Ankara, 2003.
- “Türkiye Selçuklu Sultanları Melikleri ve Melikelerinin Evlilikleri”, *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler*, II, Konya, 2001, s.397-421
- Ülgen, Ali Saim, “Kırşehir’de Türk Eserleri”, *Vakıflar Dergisi*, II, Ankara, 1942, s. 1-5.
- Ünal, Asife, *Yahudilik’te, Hristiyanlık’ta Ve İslâm’da Evlilik*, Ankara, 1998.
- Ünal, Nesrin, Dede Korkut Ve Türk Kadını, *Azerbaycan*, 286, Ankara, 1992, s. 16-21.
- Ünver, A. Süheyl, “XIV. Asırda Anadolu’da Selçuklular’ın An’anesine Bağlı Mezar Taşları Üzerine”, *Vakıflar Dergisi*, XII, Ankara, 1978, s.15-26
- *Selçuk Tababeti*, Ankara, 1940
- Vilâyet-nâme, *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli*, haz. Abdalbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1958.
- Yasa, Azize Aktaş, “Selçuklu Konya’sında Mimari Eserlerin Banileri”, *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler*, II, Konya, 2001, s. 423-455
- Yavuz, Yunus Vehbi, *Kur’an’da Kadın Hak Ve Özgürlüğü*, İstanbul, 1999.
- Yazıcı, Tahsin, “Ahmed Eflâki”, *DİA*, II, s. 62.

----- “Esterâbâdî Aziz b. Erdeşir”, *DİA*, XI, s. 438.

----- “Menâkıbü'l-Ârifîn”, *DİA*, IXXX, s. 114-115.

Yinanç, Refet, “Sivas Abideleri ve Vakıflar”, *Vakıflar Dergisi*, XXII, Ankara, 1991, s. 15-44.

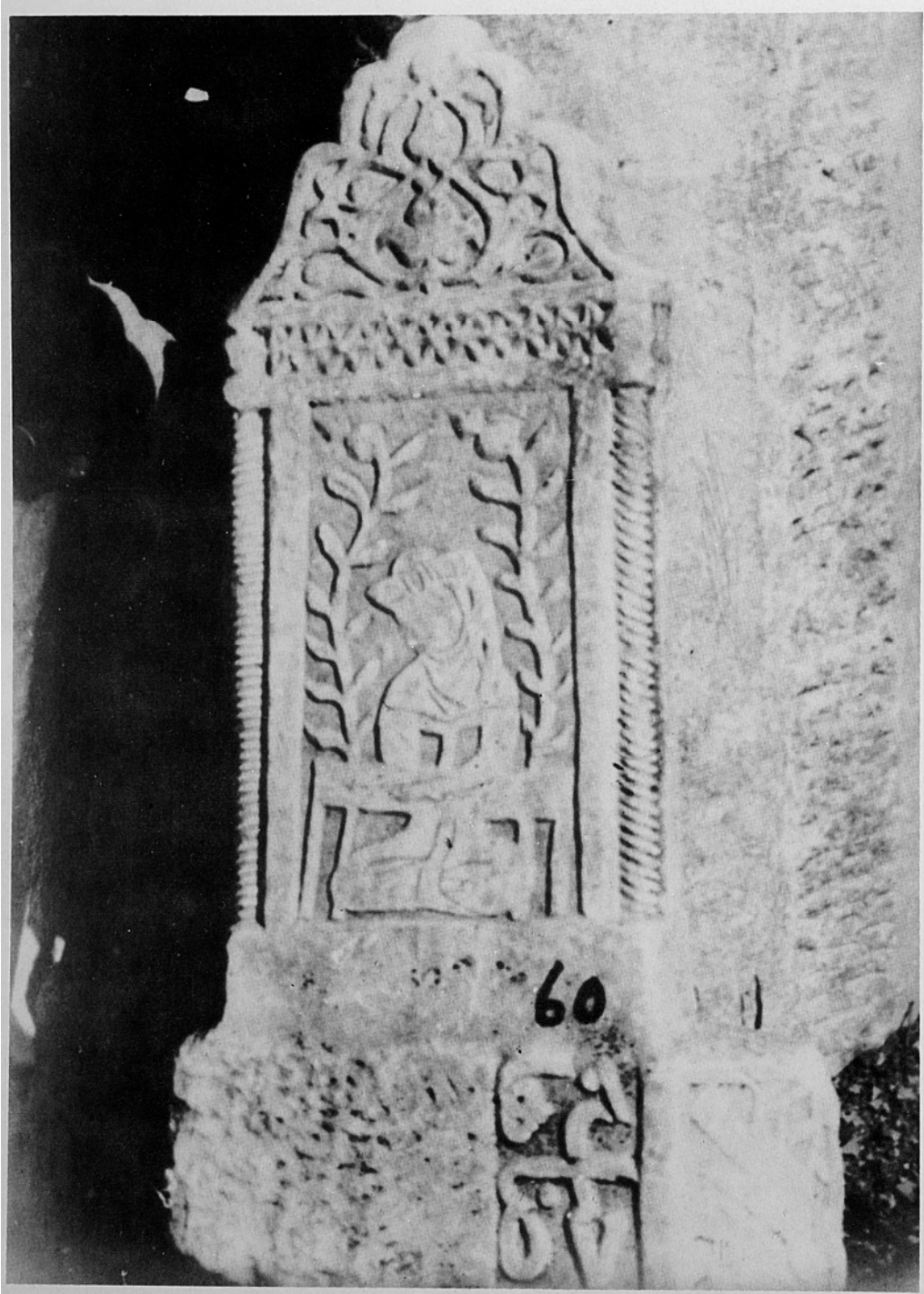
Yunus Emre, *Risâlat al-Nushiyya ve Divân*, haz. Abdalbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1965.

Yusuf-ı Meddah, Varka u Gülşah, TSMK, H. 841.

Yurdakul, Erol, “Son Buluntulara Göre Kayseri’deki Hunat Hamamı”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 1970/2, Ankara, 1971, s.141-151

Zencani, *Sultana Öğütler Alaaddin Keykubat’a Sunulan Siyasetname*, haz. Hüseyin Adalıoğlu, İstanbul, 2005.

EKLER

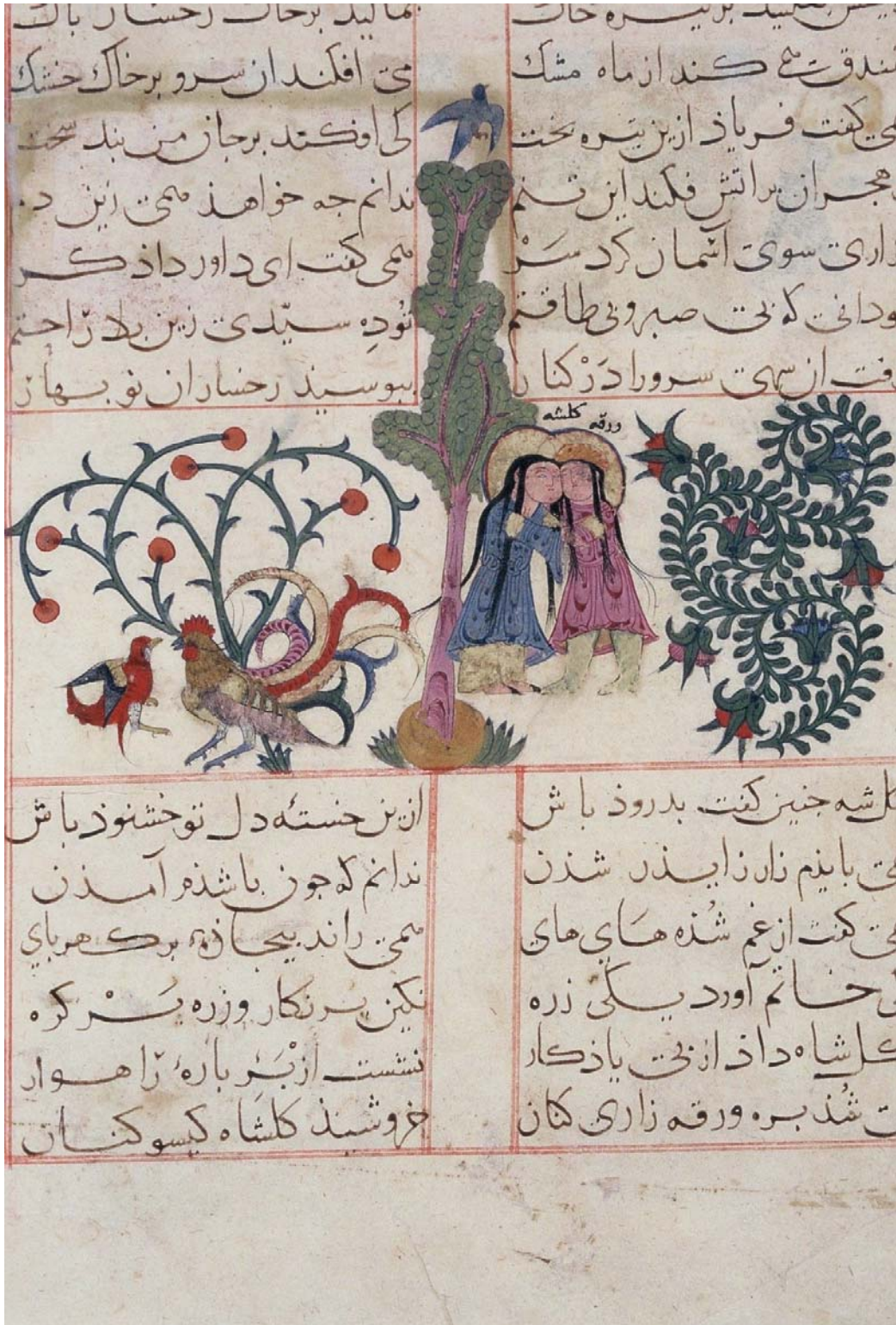
Resim 1- Mezar Taşı
Akşehir Taş Eserleri Müzesi, XIV. Yüzyıl
Beyhan Karamağaralı, Ahlat Mezar Taşları, Ankara, 1992.

Resim 2: Otomatik içki ikram cihazı, Kitâbü'l fî Ma'rifet el-Hıyal el-Hendesiya, TSMK, H. 414, y. 106b. (*Çağlarboyu Anadolu'da Kadın, Anadolu Kadınının 9000 Yılı*, haz. Selmin Kangal, Nurhan Turan, İstanbul, 1993, s. 258).

Resim 3- Varka, Gülşah'ın annesi ile birlikte. Varka ve Gülşah, TSMK, H. 841, 30b

Resim 4- Varka ile Gülşah'ın buluşma sahnesi. Varka ve Gülşah, TSMK, H.841. 33 b

Resim 5- Kaçırılan Gülşah, Rebi'nin çadırında. Varka ve Gülşah, TSMK, H.841, 8b.

Resim 6- Varka'yı aldatmak için koyun ölüsünün konduğu mezarın başında sözde yas tutan Gülşah'ın annesi, Varka ve Gülşah, TSMK, H.841, 46a.

Resim 7- Savaş sahnesi, Varka ve Gülşah, TSMK, H. 841. (Mazhar Ş. İpşiroğlu, Chefs-d'œuvre du Topkapi Peintures et miniatures, Bibliothèque des Arts, Paris, Fribourg, 1980).

Resim 8- Gülşah savaşıyor. Varka ve Gülşah, TSMK, H. 841. (*Çağlarboyu Anadolu'da Kadın, Anadolu Kadınının 9000 Yılı*, haz. Selmin Kangal-Nurhan Turan, İstanbul, 1993, s. 193).

Resim 9- Gülşah'ın bayılması. Varka ve Gülşah, TSMK, H. 841. (Filiz Çağman, Zeren Tanındı, Topkapı Sarayı Müzesi İslâm Minyatürleri, İstanbul, 1979).

Resim 10- Varka, Gülşah'ın yalancı mezarı başında. Varka ve Gülşah, TSMK, H. 841. (Filiz Çağman, Zeren Tanındı, Topkapı Sarayı Müzesi İslâm Minyatürleri, İstanbul, 1979).

Resim 11- Gülşah ile Rebi'nin karşılaşması. Varka ve Gülşah, TSMK, H.841, 21v. (Güner İnal, Türk Minyatür Sanatı, Ankara, 1995).

Resim 12- Hz. Muhammed'in savaş dönüşü Varka ve Gülşah'ın mezarını ziyaret etmesi. Varka ve Gülşah, TSMK, H. 841, 70r. (Güner İnal, Türk Münyatür Sanatı, Ankara, 1995).

Resim 13- Gergef işleyen kadın figürlü mezar taşı, Akşehir Taş Eserleri Müzesi.
(Beyhan Karamağaralı, Ahlat Mezar Taşları, Ankara, 1992).

Resim 14- Kadın figürlü çini parçası, Kubadâbâd Sarayı'ndan (1236), Konya Karatay Medresesi Müzesi. (Alâeddin'in Lambası Anadolu Selçuklu Çağı Sanatı ve Alâeddin Keykubad, Haz. Ekrem Işın, İstanbul, 2001, s. 80).

Resim 15- Kadın figürlü çini parçası, Kubadâbad Sarayı'ndan (1236), Konya Karatay Medresesi Müzesi. (Alâeddin'in Lambası Anadolu Selçuklu Çağı Sanatı ve Alâeddin Keykubad, haz. Ekrem Işın, İstanbul, 2001, s. 80).

Resim 16- Seramik tabak, kadeh tutan kadın figürlü, XIII. yy. Adana Arkeoloji Müzesi. (Alâeddin'in Lambası Anadolu Selçuklu Çağı Sanatı ve Alâeddin Keykubad, haz. Ekrem Işın, İstanbul, 2001, s. 45).

Resim 17- Seramik Tabak, rakkase figürlü, XIII. yy. Adana Arkeoloji Müzesi.
(Alâeddin'in Lambası Anadolu Selçuklu Çağı Sanatı ve Alâeddin Keykubad,
haz. Ekrem Işın, İstanbul, 2001, s. 45).